

74
Kniha
Dřevotiskárna
KNIHOVNA ROZHLEDŮ

XXXX.

Vydává a pořádá Josef Pelcl.

11-E-84

W. E. H. LECKY:

DĚJINY RACIONALISMU

V EVROPĚ.

DÍL I.

PŘELOŽIL DR. GUSTAV ŽĎÁRSKÝ.

V PRAZE
JOSEF PELCL

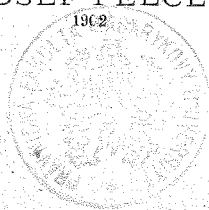
1902

SEMINÁRNÍ

Hist.-práv.

KNIHOVNA

oddělení

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PŘÁVNICKÉ FAKULTY I.
STARÝ FOND
 Č. inv.: **01319**

Koupí od M. Kotslovská
 Darem od .....
 v ..... za Kčs
 Inv. čís: **33.849**
 Sign: .....

Parostrojní knihtiskárna B. Ontraty v Jičíně.

ÚVOD.

Za prudkých sporů theologických, které provázely a následovaly reformaci, kdy soudný duch byl ještě neznámý, kdy každá strana se pokládala za představitele naprosté a nezbytné pravdy proti naprostému a osudnému bludu, a kdy kolísání u víře obyčejně se přičítalo přímému, zázračnému působení, bylo přirozeno, že byly všechny příčiny theologických změn hledány výlučně uvnitř kruhu theologie. Každý theolog se domníval, že existence názorů, které zavrhoval, úplně se vysvětluje snahami jistých zlomyslných lidí, kteří zvítězili pomocí sofistických důkazů, podporování jsouce duševní slepotou, která vržena byla na oklamané. Jeho vlastní názory však byly udržovány neb obnoveny od apoštolů, povolanych k tomu úkolu, osvícených zvláštním vnuknutím a vítězících silou důkazů theologických. Pokud toto stanovisko trvalo, bylo postavení theologa a církevního dějepisce téměř totožným. Každý se omezoval na zvláštní obor a každý, uznávaje původní víru za svůj ideál, vykazoval následující novoty k její čistotě. Ale když ke konci osmnáctého století úbytek theologických vášní umožnil lidem rokovati o těchto věcech klidnějším duchem, a když rozšířené vědění poskytovalo širší rozhled, změnilo se podstatně historické stanovisko.

Bylo zpozorováno, že každou velikou změnu u víře předcházela velká změna v intelektuálním stavu Evropy, že zdar každého názoru závisí daleko méně na síle jeho důkazů nebo na schopnosti jeho obhájců než na náladě společnosti, aby jej přijala a že tato nálada jest výsledkem duševního rázu věku. Jak lidé pokračují od nedokonalé civilisace k vyšší, povznášejí postupně a tříbí svou víru. Jich obraznost zpravuje se nepozorovaně oněch hrubších představ a učení, která byla dříve nejmocnějšími, a dříve nebo později uvedou všechny své názory v souhlas s mravním i duševním stavem, jež nová civilisace utváří. Takto dávno před reformací byly směry reformace zřejmými. Ožiti řecké učenosti, vývoj umění, reakce proti scholastikům, povznesly společnost k výši, na které více zjemněná a méně tísnící víra byla naprosto podstatnou k její blahobytu. Luther a Kalvin představovali jen převládající potřeby, a vtělovali je v určité formě. Tlak všeobecných duševních vlivů doby určuje nálady, které konečně upravují jednotlivosti víry; a jakkoli všichni lidé nepodléhají tomuto tlaku s touž snadností, jsou na konec všechna velká tělesa ovládána. Změna spekulativních názorů neobsahuje v sobě rozmnožení dat, na kterých tyto názory spočívají, nýbrž změna obyčejů myšlení a cítění, které se v nich odrážejí. Určité důkazy jsou příznakem a záminkou, ale zřídka příčinou změny. Jich přední zásluhou jest urychlení nevyhnutelné krise. Čerpají svou sílu a působivost ze souhlasu s duševním stavem těch, k nimž se obracejí. Rozumování, které za jednoho věku by nezpůsobilo pražádného dojmu, jest v následujícím věku při-

jato s nadšenou pochvalou. Rozuměti jeho přirozenosti jest jedno, ale oceniti jeho sílu jest naprosto něco jiného.

A toto měřítko víry, tento ton a stav myšlení, který jest nejvyšším rozhodčím názorů dob po sobě jdoucích, tvoří se nikoli vlivem, pocházejícím z některého oboru ducha, nýbrž spojením všech duševních ano i společenských směrů doby. Ti, kdož přispívají nejvíce k jeho vytvoření, jsou — myslím — filosofové. Muži jako Bacon, Descartes a Locke učinili nepochybně více než jiní k upravení proudu své doby. Utvořili jistý ráz a ton ducha. Zavedli zvláštní způsoby myšlení, nové druhy rozumování, nové směry bádání. Podnět, jež dali vyšší literatuře, byl touto literaturou sdělen lidovým spisovatelům; a vliv těchto veleduchů jest jasně patrným ve spisích davů, které jich děl vůbec neznají. Avšak filosofické metody, ač jich síla jest velká a nepopíratelná, tvoří toliko jediný ze mnohých vlivů, které přispívají k duševním stavům společnosti. Tak objevy vědy přírodní, omezující obor nepravidelného a nepochopitelného, rozšiřující naše představy o dosahu zákona a zjevující souvislost úkazů, které zdály se dříve vůbec osamocenými, tvoří stav ducha, který sahá daleko přes hranice přírodní vědy. Tak astronomický objev, že náš svět není středem a osou hmotného všehomíra, nýbrž nepatrnou planetou, zaujímající dle všeho zdání zcela bezvýznamné, podřízené postavení, a obíhající s mnohými jinými kolem slunce, které samo jest jenom nekonečně malým bodem ve stvoření, pokud si jej obrazností znázorníme, má ohromný a patrný vliv na naše theologické

pojmy. Tak vykazuje obchodní nebo městský duch jisté stavy myšlení, jisté způsoby rozumování, jisté odpory a náklonnosti, které jej stále pudí k jedné třídě názorů. Podporovati zaměstnání, která plodí tohoto ducha, jest podporovati názory, které jsou jemu nejpříbuznější. Jest nemožno stavěti železnici a nepůsobiti při tom duševním vlivem. Jest pravděpodobno, že Watt a Stephenson změní na konec názory lidstva téměř tak hluboce jako Luther nebo Voltaire.

Jsou-li tato mínění správná, vytvoří najednou veliký rozdíl mezi oborem theologa a oborem historika názorů. První omezuje svou pozornost na otázku o pravdě nebo klamu zvláštních učení, které zjišťuje zkoumáním důkazů, na nichž spočívají; druhý snaží se stopovati příčiny vzniku a pádu těchto učení, které možno naléztí ve všeobecném duševním stavu doby. První jest omezen na jediný obor duševních jevů a na ona logická spojení, která určují názory vážného myslitele; druhý jest povinen míti široký rozhled o duševních vlivech doby, kterou popisuje a stopovati onu souvislost shodnosti, která má daleko větší vliv na postup názorů než logické důkazy.

Ačkoli v přítomném dile jest nám činiti jen s posledním těchto dvou hledisk, bude potřebí uvážiti krátce možnost jich spolubyti; neboť tato otázka zahrnuje v sobě jednu z nejdůležitějších záhad v dějinách — postavení vyhrazené individuální vůli a individuálnímu soudu ve velikém proudu všeobecných příčin.

Bylo výrokem Lockeovým, že se nemáme tázati, je-li naše vůle svobodnou, nýbrž zdali my

jsme svobodni; neboť náš pojem svobody jest síla, jednati dle své vůle, jinými slovy, vědomí, při provádění jistého způsobu činu, že bychom byli mohli — kdybychom byli chtěli — prováděti docela jiný. Jestliže však — jdouce se svým rozbořem ještě dále — se tážeme, co to jest, co určuje naši vůli, domnívám se, že nejvyšší zásady svobody, jichž dosíci můžeme, lze naléztí v těch dvou faktech, že naše vůle jest schopností lišící se od našich žádostí, a že není pouhou trpnou věcí, jejíž směr a síla nezbytně jest určována přitážitlivostí a odporem rozkoše a bolu. Jsme si vědomí, že jsme schopni prováděti věc, která jest svrchovaně odporná spíše než jinou věc, která by byla svrchovaně příjemná; že jednajíce tak podstupujeme ustavičnou a trpnou námahu; že každá úleva této námahy přináší nežživější rozkoš; a že jest aspoň možno, že pohnutkou, která nás vede bráti se cestou sebezapření, jest smysl pro právo, na nějž nemají vůbec vlivu vyhlídky budoucí odměny. Jsme si také vědomí, že, působí-li naše žádosti mocně na naši vůli, naše vůle může opět působiti na naše žádosti. Můžeme síliti přirozenou moc své vůle stálým cvikem. Můžeme zmenšiti sílu svých žádostí trvalým jich potlačováním; můžeme změnití pochodem duševní kázně celou souměrnost svých vášní, s rozvahou vybírajíce jednu třídu k rozkoši a vývoji, a potlačující i přemáhající ostatní. Tyto úvahy nerozptýlí ovšem tajemství, které snad nezbytně spočívá na předmětu svobodné vůle. Neřeší otázek, může-li vůle kdy jednati bez pohnutky nebo jaké jsou její poměry k pohnutkám nebo zdali žádosti nejsou někdy příliš silnými pro její sebe

vyvinutější schopnosti; ale tvoří theorii lidské svobody, která tuším jest nejvyšší, již dosíci můžeme. Ten, kdo dospěl na jedné straně schopnosti jednati dle své vůle a na druhé straně schopnosti vůle vymaniti se z vlády bolu a rozkoše a pozměniti i opanovati proud pohnutí, dotkl se nepochybně mezi své svobody.

Boj vůle za správnou pohnutku proti tlaku žádostí jest hlavní formou ctnosti; a vzájemný poměr těchto dvou vlivů hlavním měřítkem mravního stavu každého jednotlivce. Někdy ve sporu mezi vůlí a zvláštní žádostí došla první buď svou přirozenou silou nebo přirozenou slabostí svého odpůrce nebo postupem duševní kázně, o které jsem psal, svrchované převahy, která zřídka nebo nikdy není vážně rušena. Někdy, z příčin, které jsou vrozeny a snad častěji z příčin, za které jsme zodpovědni, obě tyto schopnosti jsou téměř v rovnováze, a každá často podléhá druhé. Mezi těmito dvěma stavy jsou četné stupně; tak že každá příčina, která nějakým způsobem sílí žádosti, skýtá jim v některých případech vítězství nad vůlí.

Užití těchto zásad při stále se opakujících datech, jež statistika mravnosti podává, není nesnadno. Statistik ku příkladu ukazuje, že jistý stav teploty zvyšuje sílu vášně — nebo jinými slovy, pokušení ku zvláštní neřesti; a pak soudí dále, že celá historie této neřesti se přesně řídí atmosférickými změnami. Neřest dostupuje vrcholu se stoupající teplotou; udržuje se, dokud tato trvá a ochabuje s její klesáním. Rok co rok vykazují se skoro táž data a tytéž odchylky. Šetření u nej-

různějších národů sílí jen důkaz; a svědectví jest tak mocné, že nám umožňuje v jistých mezích i předpověděti budoucnost. Řeky, které vystupují a padají se zimními přívaly nebo letním suchem; život hmyzu, který jest volán k bytí veselým jarem a zničen návratem mrazu; pohled na rostlinstvo, které dokonává své ustanovené změny v opakujících se dobách ročních: v těch neodrážejí se věrněji vnější vlivy, ty jim nepodléhají více nežli se děje v některých velkých oborech činů lidských.

Toť skutečnost, kterou dokazují statistické tabulky; ale jaký závěr možno z nich odvoditi? Dojista nikoli, že není takové věci, jako svobodná vůle, ale co bychom byli pokládali předem za pravděpodobno — že stupeň energie, se kterou se jeví, jest v rozličných dobách skoro týž. Pokud odpor jest nezměněn, potud kolísání našich žádostí určuje kolísání našich činů. V tom není nic mimořádného. Bylo by podivno opravdu, kdyby tomu bylo jinak — podivno, kdyby — jelikož průměr ctnosti zůstává týž nebo skoro týž — stejná míra pokušení v rozličných dobách nepřiváděla touž nebo skoro touž míru povolnosti.

Skutečnost, že jest jakýsi řád a postup v dějinách neřesti, a že vlivy naprosto nepodléhající lidské kontrole přispívají značně k její průběhu, nikterak tedy neničí svobody vůle, a závěr dějepisce srovnává se úplně se zásadami moralisty. Z tohoto zjevu pravidelnosti soudíme prostě, že změny v mravním stavu lidstva jsou velmi zdlouhavé; že jsou doby, kdy — jsou-li jisté žádosti posilňovány přirozenými příčinami — úloha vůle, odolati jim, jest zvláště obtížnou; a že každý

pokus, psátí dějiny neřesti bez ohledu na vnější vlivy, byl by žalostně nedostatečný.

Obrátíme-li se však k jiné třídě jevů, nemůže nic býti jistějším bedlivému pozorovateli, nežli že veliká většina i těch, kdož přemýšlejí mnoho o svých názorech, došla ke svým závěrům pochodem docela různým od přemýšlení. Třeba neměli vůbec ani vědomí o věci samé, ale převaha starých asociací jest nad nimi; a v preveliké většině případů uzavírají lidé nejružnějších vyznání svoje vyšetřování prostým setrváním při názorech, kterým byli naučeni. Nepozorovaně řeší všechny otázky dle duševního měřítka, z výchovy plynoucího; odměřují svou pozornost a náklonnost dle stupně, ve kterém skutky nebo důkazy jim podávaly podpory k jich dřívějším závěrům; a takto záhy se přesvědčí, že důkazy ve prospěch jich zděděných názorů jsou nezvratně působivými a důkazy proti nim svrchovaně nesmyslnými. Ani ti, kdož se odchýlili od názorů, kterým byli naučeni, nejsou nezbytně neodvislí od nenáležitých vlivů. Láska ke zvláštnosti, ctižádost, býti pokládánu duševně vynikajícím nad jiné, směr vkusu, přitažlivost neřesti, vliv přátelství, magnetism genia — tyto a nesčetné jiné vlivy, jichž netřeba uváděti, všechny určují závěry. Počet osob, které mají rozumový základ pro svou víru, jest beze vši pochyby nekonečně malý; neboť nenáležitě vlivy netoliko určují přesvědčení těch, kteří nezkoumají, nýbrž dávají obyčejně převládající směr úvahám těch, kdož tak činí. Ale bylo by zřejmě nesmyslné usouditi z toho, že rozum nemá podílu ani práce při tvoření názorů. Žádný duch nebyl

ovšem nikdy docela prost rušivých vlivů; ale v boji mezi rozumem a vášněmi, který vede ku pravdě, jako v boji mezi vůlí a žádostmi, který vede ku ctnosti, jest každá námaha provázena jakýmsi zdarem, a zjevují se nesčíslné stupně pokroku. Vše, co můžeme správně usuzovati, jest, že pochod rozumování jest daleko nesnadnější než obyčejně se předpokládá; a že těm, kdož by chtěli zkoumati příčiny existujících názorů, studium předběžných nálad jest mnohem důležitější nežli studium důkazů.

Učení, že názory jistého období jsou určeny hlavně duševním stavem společnosti a že každá veliká změna názoru jest následkem všeobecných příčin, znamená prostě, že existuje silný směr, který působí na široké vrstvy lidí a konečně vítězí nad každou překážkou. Nerovnosti civilisace, rušivé vlivy, pocházející ze zvláštních okolností, síla konservatismu a námahy individuálního genia přivádějí nesčíslné odchylky; ale pečlivé zkoumání ukazuje, že to jsou jenom víry ženoucího proudu, že různé soustavy všecky postupně se pozměňují v daný směr, a že jistá třída tendencí se jeví s převahou stále větší ve všech oborech duševních. Jednotlivci snad odolají proudu; a tato síla poskytuje pevné a pravé stanovisko theologovi; ale tato úsilí jsou příliš vzácná a slabá, tak že nemají mnoho vlivu na všeobecný průběh.

Při této poslední větě dlužno však učiniti důležitou výjimku ve prospěch geniálních lidí, kteří jsou obyčejně zároveň představiteli i tvůrci. V nich se vtělují a zrcadlí směry jich doby, ale oni také často je podstatně pozměňují, a jich ideje

stávají se předmětem nebo základem následujících vývojů. Stopovati v každém velikém hnutí onu část, která náleží jednotlivci, a část, která náleží všeobecným příčinám, a nepřeháněti na žádné straně, jest jedním z nejchoulostivějších úkolů dějepisce.

Co jsem napsal, postačí — jak doufám — ukázati rozdíl mezi oborem dějepisce a oborem theologa. Dlužno arci uznati, že v některých bodech se stýkají; neboť jest nemožno odhaliti příčiny, jež zplodily nějaký názor, a neosvětliti při tom její vnitřní cenu. Dlužno uznati také, že existuje theorie nebo metoda bádání, která sloučí oba obory nebo správněji řečeno, která docela podřídí theologa dějepisci. Ti, kdož ocenili nesmírně malý vliv přesných důkazů na určování názorů buď jednotlivce nebo národa — kdož pozorovali, kterak vždycky vzrůst civilisace přináší s sebou pozměnu víry, a kterak úplně odpůrci poslušných věků jsou loutkami a nevědomými udavateli hlubokého, spodního proudu své doby — pocítí silnou nedůvěru k svému rozumu bez pomoci a budou se přirozeně ohlížeti po nějakém vůdci, který by řídil jich úsudek. Dlužno, tuším, připustiti, že všeobecnou a rostoucí tendencí přítomné doby jest, hledati takového vůdce v souborné moudrosti lidstva, jak se jeví ve vývoji dějin. Jinými slovy, způsob, kterým naši přední myslitelé vědomě či nevědomě tvoří své názory, jest ten, že se snaží zjistiti, jaké jsou zákony, kteréž ovládají poslušné změny víry; jakými směry, k jakým pojmům postupuje duch člověka s postupem civilisace; které jsou hlavní vlastnosti,

jež vyznačují víru civilisovaných dob a národů proti barbarským, a nejvzdělanějších tříd proti nejnevědomějším. Možno říci, že tento způsob bádání se rozděluje na tři problémy. Předně jest potřeba zjistiti, jaké jsou všeobecné duševní směry civilisace. Pak jest potřeba zjistiti, pokud tyto směry souvisí nebo jinými slovy, pokud existence jednoho závisí na existenci ostatních a je zahrnuje, a jest potřeba konečně zjistiti, zda byly provázeny vzrůstem nebo úpadkem štěstí, ctnosti a humanity.

Mým předmětem v tomto díle bylo stopovati dějiny ducha racionalismu: čímž rozumím nikoli nějakou třídu určitých učení nebo kritik, ale spíše jistý ráz myšlení nebo směr rozumování, který během posledních tří staletí nabyl značné převahy v Evropě. Povahy tohoto směru bude vyložena podrobně v následujících stránkách, kde zkoušíme jeho vliv na různé formy mravního i duševního vývoje. Pro nynějšek postačí říci, že vede lidi při všech příležitostech k tomu, podříditi dogmatickou theologii výrokům rozumu a svědomí a — jako nezbytný následek — velice omeziti její vliv na život. Přípravuje lidi k tomu, aby v dějinách připisovali všeliké druhy zjevů spíše přirozeným nežli zázračným příčinám; v theologii, aby pokládali poslušné soustavy za výraz potřeb a tužeb onoho náboženského citu, který jest všem lidem vstípen; a v ethice, aby uznávali za povinnost jenom to, co svědomí jako povinnost zjevuje.

Jest patrno, že při pokusu psáti dějiny nějakého duševního směru, setkáme se s obtížemi docela různými od těch, které provázejí pouhé vypravování událostí. O nikom nelze opravdu říci,

že rozumí nějaké velké soustavě víry, jestliže jistou měrou nedospěl stanoviska, s něhož její důkazy nabývají povahy věrohodnosti a přesvědčivosti, jestliže nedospěl způsobu myšlení, který činí její různá učení pravděpodobnými, soublesnými a souvislými. Avšak i při velikých sporech nynější doby — i v rozepřích mezi katolíky a protestanty jest patrné, že málokterým odpůrcům se podařilo dospěti tohoto ocenění názorů, proti nimž bojují. Ale nesnáz stává se daleko větší, když naše bádání se vztahuje na formy víry, které nemají živých představitelů, a když máme netoliko oceniti rozličné stupně pravděpodobnosti u rozličných společností, nýbrž také udati jich příčiny a jich změny. Znázorniti si způsoby myšlení, které zplodily pověry, jež dávno zmizely z našeho středu; stopovati temnotou daleké minulosti onen skrytý směr obraznosti, jenž — hlouběji než nějaký zápas důkazů, hlouběji než nějaká změna víry — určuje v každém následujícím věku skutečnou víru; chopiti se zásady analogie nebo shodnosti, dle které se kupily a skládaly pojmy daného období, a potom ukázati, jak objevy vědy nebo převraty ve filosofii nebo vývoje průmyslového neb politického života, uvedly nová centra přitažlivosti a způsobilily, že síla analogie účinkuje v nových směrech: sledovati postup až do té doby, kdy závěry, jež rozum kdysi přirozeně a téměř pudem přijal, zdají se nejnepřijímatelnými a podivnými, a potom, kde celý proud duševních směrů se mění: — tot úkol, který čeká na každého, kdo, nejsa spokojen výkladem kolísání názorů, snaží se osvětliti poněkud zákony, které je řídí.

Největší nesnáz takového pochodu bádání vzniká beze vši pochyby z velikého rozdílu mezi vyznávanou a skutečnou věrou. Jestliže nějaký názor, který se přičí době, jest neschopen pozměny a pokroku, bude na konec zřejmě zamítnut; a stotožňuje-li se s nějakým existujícím zájmem nebo druží-li se k nějaké věčné pravdě, bude jeho zamítnutí provázeno záchvaty bolestného otřesení. Ale mnohem častěji nechává civilisace takové názory, které se jí přičí, prostě zastarati. Hynou lhostejností, nikoli sporem. Jsou vyobcovány do temného kraje, který obkličuje každou živou víru; kraje nikoli smrti, nýbrž stínu smrti; kraje neskutčnosti a nepůsobivosti. Někdy ovšem nalézáme rčení, obřady, formy, vnější ráz některé fase víry, která již dávno zašla, spojené se soustavou, která byla stvořena potřebami moderní civilisace a jest proniknuta její živostí. Podobají se oněm obrazům zesnulých předků, které prý staří Ethioptové byli zvyklí malovati na svá těla, jakoby chtěli zachovati libý klam, že nemohou býti opravdu mrtvími ti, jichž rysy byly ještě viditelné mezi nimi a ještě spojeny se životem. Abychom pochopili změnu, musíme přenést tyto názory ve skutek, musíme zkouseti, jaké by byly jich výsledky, kdyby se plně uskutečnily, a zjistiti, pokud tyto výsledky skutečně nastupují. Jest tudíž potřebí netoliko zkoumati posloupné víry, nýbrž i studovati typy charakteru posloupných věků.

Zbývá mi jen, dříve než uzavru tento úvod, označiti metodu, které jsem užil při stopování vlivu racionalistického ducha na názory. Zkoumal jsem předně dějiny a příčiny onoho úpadku

smyslu pro zázračnost, který jest tak zřejmým plodem civilisace. Ale záhy se objeví, že toto hnutí nelze uvažovati samo o sobě; neboť nálada ve prospěch zázraků vzrůstá a možno ji přiměřeně vyložití z jistých pojmů o povaze Nejvyšší Bytosti, a vládě všehomíra, které stále provázejí dřívější nebo jak možno říci anthropomorfský stupeň duševního vývoje. O rázu tohoto stupně máme některý důležitý doklad v dějinách umění, které jest tenkrát bez pochyby nejpřesnějším výrazem náboženských představ, kdežto dějiny zasahování přírodní vědy do našich prvních pojmů o soustavě světa vedou k výkladu o jeho úpadku. Spolu s duševním hnutím máme uvažovati o mravním hnutí, kteréž je provázelo, a kteréž mělo ten účinek, že zmenšilo vliv bázně jako pohnutky k povinnosti, že zničilo převládající důležitost dogmatického učení a zavedlo svrchovanost svědomí. Tento pokrok obsahuje mnoho důležitých následků; ale nejvýznamnějším ze všech jest úbytek pronásledování, který — jak jsem se snažil ukázati — jest nerozlučně spojen s hlubokou změnou v představách theologických. Hleděl jsem konečně sebrati čerstvých dokladů o působení racionalistického ducha ve velikých oborech politiky a průmyslu. Předně jsem ukázal, kterak hnutí sekularisační prošlo každým odvětvím politického života, kterak pokrok demokracie působil na směry theologické a byl pod jich vlivem, a kterak politické snahy přispívají k formaci způsobů myšlení, které se dotýkají celého kruhu našich soudů. Dále jsem stopoval vznik průmyslného ducha v Evropě; jeho srážky s církví; hluboké mravní i duševní změny, které způsobil;

a směr veliké vědy politického hospodářství, která jest jeho výrazem.

Jsem si dobře vědom, že přítomné dílo může podati při nejlepším toliko slabý náčrtek těchto předmětů, a že pojednati o nich, jak zasluhují, vyžadovalo by množství učenosti i schopnosti, na které nemohu činiti nároku. Spokojím se, podařilo-li se mi odkryti nějaký zapomenutý článek velikého řetězu příčin nebo vrhnutí paprsek světla na některé temnější stránky historie názorů.

Kapitola I.

Úpadek smyslu pro zázračnost.

Magie a kouzelnictví.

Není dojista v dějinách posledních 300 roků změny více překvapující nebo nabádající k pečlivějšímu zkoumání nežli ta, která nastala v oceňování zázračného. Dnešního dne téměř všichni vzdělaní lidé přijímají zprávu o zázraku, který se stal za jich doby, s naprostou ano výsměšnou nedůvěrou, která zbavuje všelikého zkoušení důkazu. Třeba byli docela neschopni podati uspokojující výklad některých zjevů, které se udály, nenapadne jim ani ve snu, aby jim přičítali nadpřirozený původ, poněvadž taková hypotéza — dle jich mínění — přesahuje vůbec dosah rozumné rozpravy. A přece před několika málo staletími nebylo řešení, k němuž duch lidský ochotněji se obracel v každém rozpaku. Zázračná zpráva byla tenkrát všeobecně přijímána jako úplně věrohodná, pravděpodobná a obyčejná. Byla stěží vesnice nebo kostel, které v nějaké době nebyly by bývaly dějištěm nadpřirozené události. Myslílo se, že mocností světla a mocností tmy viditelně zápasí o vládu. Svaté zázraky, nadpřirozené léčení, překva-

pující soudy, vidění, proroctví a divy všeho druhu dosvědčovaly působnost prvních, kdežto kouzla a magie se všemi příslušnými hrůzami byly viditelným projevem druhých.

Hodlám v této kapitole zkoumati ono širé pole zázraků, které jest obsaženo pod názvy kouzla, magie a čarodějnictví. Jest to předmět, jemuž — tuším — sotva se dostalo postavení, kterého zasluhuje v dějinách názorů, poněvadž se o něm jednalo příliš všeobecně v duchu starožitnickém, jakoby náležel docela minulosti a neměl ani hlasu ani váhy ve sporech přítomnosti. Avšak po více než patnácte set roků všeobecně se věřilo, že bible nejjasnějším způsobem potvrzuje skutečnost toho hříchu, a že množství dokladů tak různých a tak obsáhlých, až vylučují i možnost pochybnosti, dosvědčuje jeho trvání a nadvládu. Duchovenstvo jej vinilo se vším důrazem autority. Zákonodárci téměř každé země vydávali zákony na jeho potrestání. Bystří soudcové, kteří ztrávili svůj život ve zkoumání důkazů, vyšetřovali otázku v nesčíslných případech a odsoudili obžalované. Na tisíce obětí zahynulo nejbolestnějšími a prodlouženými mukami — a nevzbudili při tom nejmenšího slitování; a jelikož byli většinou svrchovaně nevědomými a svrchovaně chudými, mělo sektářství a lakota jen málo vlivu na předmět.*) Národové,

*) O pravdě tohoto tvrzení sotva lze — tuším — pochybovati, ac jest nepochybně několik pozoruhodných výjimek. Tak ku př. templáři byli viněni z čarodějství, když Filip Sličný chtěl zabaviti jich statky: a kacířské názory Valdenských možná že měly též nějaké slovo při soudech v Arrasu r. 1459., a skutečně bylo jméno Vauderie v jeden čas přikládáno čarodějnictví. Bylo mimo to několik případů, kdy škodují

kteří byli zcela odděleni postavením, zájmy, charakterem — v této jedné otázce byli svorní. V každé téměř provincii Německa, ale zejména v oněch, kde klerikální vliv převládal, zuřilo pronásledování hroznou silou.

Sedm tisíc obětí bylo prý upáleno v Trevíru, šest set jediným biskupem v Bamberku a devět set za jediný rok v biskupství würzburgském.*) Ve Francii byly vydány dekrety o této věci sněmem v Paříži, Toulouse, Bordeaux, Remeši, Rouenu, Dijonu a Rennes, a po všech následovaly proudy krve. V Toulouse, sídle inkvisice, zahynulo čtyři sta osob pro čarodějnictví při jediné popravě

politikové a šlechtici byli utraceni na tu obžalobu; a za republiky byli asi dva ustanoveni vyhledávači čarodějnic v Anglii. Musíme také mít na zřeteli některé případy klášterních skandálů, jako na př. v Gauffridi, Grandier a La Cadière; ale nehledíme-li ke všem těmto, objeví se pronásledování pro kouzelnictví skutkem nezmenšené pověry věrněji, nežli pravděpodobně kterékoli jiné, jež uvéstí možno. Veliká většina čarodějnic byla nesmírně chuda — byly odsouzeny nejvyššími a nejčistšími stolicemi (církvními i světskými) své doby; a jelikož kacíři byli tenkrát pálení bez okolků pro své názory, bylo málo pokušení vinit je z kouzelnictví, a kromě toho spojily se všechny strany upřímně v pronásledování. Grillandus, vlášský inkvizitor patnáctého století, praví: „Tito vykladači, magové černokněžníci a podobní jsou nad ostatní věřící křesťany chudší, špinavější, hrubší a opovrženější, na tomto světě z dopuštění božího tráví společně neblahý život, pravého Boha nešťastnou smrtí ztrácejí a věčného ohně zárem jsou mučeni“. (*De Sortilegiis*, kap. 3.) Uvidíme později, že kouzelnictví a kacířství představují působení téhož ducha u rozličných tříd, a tedy obyčejně vespolek se provázejí.

*) Viz původní list, uveřejněný v Bamberku r. 1657, uvedený u Cannaerta, *Procès des Sorcières*, str. 145; viz také Wright, *Sorcery*, sv. I. str. 186; Michelet, *La Sorcière* str. 10.

a padesát v Douay za jediný rok. Remy, soudce v Nancy, se chlubil, že odsoudil k smrti osm set čarodějnic za šestnáct roků. Popravy, které byly vykonány v Paříži za několik málo měsíců, byly dle důrazných slov starého spisovatele »skoro nėsčetné«.*) Uprchlíci, kteří unikli do Španělska,

*) O francouzském kouzelnictví viz Thiers, *Traité des Superstitions* sv. I. str. 134—136; Madden *History of Phantasmata*, sv. I. str. 306—310; Garinet, *Histoire de la Magie en France* (po různu), ale zejména výstrahu parlamentu v Rouenu r. 1670. proti odpouštění čarodějnicím, str. 337. Bodin, *Démonomanie des Sorciers*. Pronásledování zuřilo s nesmírnou krutostí po celé jižní Francii. Bylo skvostným nápadem De Lancreových, že čarodějství kolem Bordeaux snad souvisí s množstvím sadů — neboť známo, že ďábel má zvláštní moc nad jablky. (Viz místo citované u Garineta, str. 176.) Máme brožný doklad houževnatosti té víry ve faktu, že pověra dosud se udržuje, a že následkem toho byla krev prolita za našeho století v provinciích, jež hraničí s Pyrenejemi. Roku 1807 byl jakýsi žebrák zajat, mučen a za živa upálen pro čarodějnictví obyvatelstvem v Mayenne. Roku 1850 vyslyšchal občanský soud v Tarbes muže a ženu jménem Soubervie, že způsobili smrt ženy Bedouretové. Věřili, že byla čarodějnicí a prohlásili, že jim vypravoval kněz, že ona byla příčinou nemoci, kterou trpěla žena Soubervieova. Proto vytáhl Bedouretovu do soukromé světnice, drželi ji nad vyhřívací slámou, a položili ji rozžhavené železo na ústa. Nešťastná žena brzy pak zemřela v hrozných bolestech. Soubervieovi se přiznali a byli skutečně rádi svému činu. Při výslechu dostalo se jim nejlepšího svědectví. Ukázalo se, že jednali jenom z pověry, a tvrdilo se, že následovali jen nejvyšších církevních vzorů; porota je doporučila milostí a byli odsouzeni toliko platiti dvacet pět franků ročně manželu oně oběti a do vězení na čtyři měsíce. Cordier, *Légendes des Hautes Pyrénées*. Lourdes, 1855, str. 79—88.) V Rituel Auscitain, kterého se užívá nyní v diecési tarbské, praví se: „Dlužno uznati, že netoliko mohou býti, nýbrž že i jsou někdy osoby, které jsou opravdu zlyými duchy posedlé.“ (Tamtéž str. 90.)

byli tam chyceni a inkvisicí upáleni. V této zemi rozšířilo se pronásledování do nejmenších měst a víra byla tak hluboce zakořeněna v mysli lidu, že ještě r. 1780 byl čarodějník upálen. Torquemada se věnoval vymytění čarodějnictví stejně horlivě jako vymytění kacířství i napsal knihu o mrzkosti toho zločinu.*) — Ve Flandrech zuřilo pronásledování čarodějnic po celé šestnácté a větší část sedmnáctého století, a užívalo se každého druhu muk k objevení zločinců.***) V Itálii bylo tisíc lidí popraveno za jediný rok v provincii Como: a v jiných částech země vyvolala krutost inkvisitorů konečně dokonalý odboj.***) Tytéž scény prováděly se v divokých údolích švýcarských a savojských. V Ženevě, kde tenkrát vládl biskup, bylo pět set usvědčených čarodějnic popraveno za tři měsíce; čtyřicet osm bylo upáleno v Kost-

*) Llorente, *Dějiny inkvisice*, str. 129—142. Mimo jiné bylo více než třicet žen upáleno v Calhahorra r. 1507. Španělský mnich jménem Castanaga odvážil se pochybovat o spravedlnosti poprav již r. 1529 (str. 131). Viz též Garinet, str. 176., Madden sv. I. str. 311—315. Toledo bylo pokládáno za hlavní sídlo magů — nejspíše proto, že ve dvanáctém a třináctém století matematika, která ustavičně se mátla s magií, kvetla tam více než v kterémkoli jiném kraji evropském. Nauvé, *Apologie pour les Grands Hommes soupçonnés de Magie* (Paříž 1625), str. 81., 82. Viz také Buckle, *Dějiny civilisace* sv. I. str. 334. pozn. a Simancas, *De Catholicis Institutionibus*, str. 463—468.

**) Viz zajímavou sbírku dokladů o tom předmětu u Cannaerta, *Procès des Sorcières en Belgique* (Gand, 1847).

***) Spina, *De Strigibus* (1522) kap. XII., Thiers sv. I. str. 138., Madden, sv. I. 305. Petr mučedník, jež Tizian učinil nesmrtelným, byl — jak se zdá — jedním z nejčilejších pronásledovatelů. Spina, *Apol.* kap. IX.

nici nebo Ravensburgu a osmdesát v městečku Valery v Savojsku.**) Roku 1670 bylo odsouzeno sedmdesát osob ve Švédsku**) a většina jich byla upálena. A to jest jen několik málo významnějších případů v oné dlouhé řadě pronásledování, které se prostíralo téměř po každé zemi a trvalo po celá staletí s nepochybnou zuřivostí. Církev římská prohlašovala vzhledem k způsobem, který měla ve své moci, skutečnost a trvání zločinu. Vše možně se přičiňovala podnítiti pronásledování. Učila všemi svými orgány, že ušetřiti čarodějnice jest přímo urážkou Všemohoucího, a její neustálým snahám dlužno přičísti daleko větší díl prolité krve. Roku 1484. vydal papež Inocenc VIII. bulu, která dala hrozný podnět k pronásledování, a on to byl, jenž ustanovil inkvisitora Sprengera, jehož kniha byla dlouho uznanou učebnicí předmětu, a jenž prý odsoudil každoročně sta lidí na smrt. Podobné buly vydal Julius II. r. 1504. a Adrian VI. roku 1523. Dlouhá řada provinciálních sněmů potvrdila existenci čarodějnictví a vyobcovala ty, kdož se jemu oddali. »Všeobecnou praxí církve

*) Madden, sv. I. str. 303, 304. Michelet *La Sorcière*, str. 206. Sprenger připisuje Tellův šťastný výstřel pomoci ďáblově. Mall. Mal. (část II. kap. XVI.) Savojsko bývalo vždy zvláště stíženo onou epidemií šílenství, která se druhdy přičítala čarodějnicím, a Boguet poznamenal, že hlavní čarodějnicí, jež upálil, pocházeli z oné země. Svrchované zajímavá zpráva o nové epidemii toho druhu v malé vesnici nazvané Morzines nalézá se v *Relation sur une Épidémie d'Hystéro-Démonopathie en 1861*, Dra A. Constanse (Paříž 1863). Dva francouzští spisovatelé Allan Kardec a Mirville tvrdili, že tato epidemie jest nadpřirozená.

**) Srov. Plancey, *Dict. infernal*, čl. *Blokula*: Hutchinsson *On Witchcraft* str. 55; Madden sv. I. str. 354.

bylo počítati magii a čarodějnictví mezi vyhrazené případy a prohlašovati magy a čarodějníky za vyobcované;*) a zaklínací formule byla slavnostně pojata do rituálu. Skoro všechna velká díla, která byla napsána ve prospěch poprav, pocházela od duchovních. Téměř všechna světská díla téhož směru byla věnována duchovním hodnostářům a od nich schválena. Duchovní soudy odsoudily tisíce k smrti a nesčíslní biskupové užili všeho vlivu k rozmnožení obětí. Slovem, po mnohá staletí se všeobecně věřilo, že trvajících existence kouzelnictví tvoří doplňující část učení církevního, a že pronásledování, které zuřilo po Evropě, bylo podporováno celou silou jeho neomylnosti.**)

Takové bylo postavení církve římské k tomuto předmětu, ale na tomto poli nezápasili reformátoři se svými protivníky. Lehkověrnost, kterou Luther dával na jevo u věcech, týkajících se ďáblova za-

*) Thiers, *Superst* sv. I. str. 142.

**) Hojně dokády učení katolického o tom předmětu viz u Maddena, *History of Phant.* sv. I. str. 234—248.; Des Mousseaux *Pratiques des Démons* (Paříž 1854), str. 174 až 177; Thiers, *Superst.* sv. I. str. 138—163. Uvedení dva spisovatelé byli horlivými katolíky. Thiers, jenž psal 1678 (užíval jsem pařížského vydání z roku 1741.), byl velmi učený a mírný theolog, a psal se schválením doktorů fakulty pařížské; „Nikdo by se neodvážil popírati, že existují magové nebo čarodějníci (neboť tato dvě slova se berou obyčejně v též významu), aby zřejmě neodporoval svatému písmu, podání svatému i světskému, zákonům kanonickým i občanským, a zkušenosti všech věků, a aby neodmítl nestoudně nezloinnou a neomylnou autoritu církve kteráž metá tak častoblesky vyobcování proti nim ve svých kázáních“ (str. 132). Taktéž Garinet: „Všechny sněmy, všechny synody, které se odhývaly v šestnácti prvních staletích církve, se zdvihají proti čarodějníkům; všichni spisovatelé církevní je odsuzují více nebo méně přísně (str. 26). Bula Innocence VIII. jest připojena před *Malleus Malificarum*.

kročení, byla úžasná i na jeho dobu; a když mluvil o kouzelnictví, byla jeho řeč důraznou a bezohlednou: »Neměl bych slitování s těmito čarodějnicemi«, zvolal; »upálil bych je všechny!«*) V Anglii bylo zavedení reformace signálem bezprostředního propuknutí pověry; a zde jako jinde byl její úpadek líčen duchovenstvem za přímý násádek a přesné měřítko pokroku náboženského skepticismu. Ve Skotsku, kde reformovaní duchovní vykonávali větší vliv nežli ve kterékoli jiné zemi, a kde soudy nad čarodějnicemi připadly téměř úplně do jejich rukou, bylo pronásledování poměrně kruté. Snad nejschopnějším obhájcem víry byl Glauvil, duchovní anglické církve; a vlivu plným byl Baxter, největší z puritánů. Rozšířila se s puritanismem do nového světa; a popravy v Massachusetts tvoří nejtemnější stránku v dějinách Ameriky. Největší náboženský vůdce posledního století*) byl mezi posledními jejími podporovateli.

Tázeme-li se, proč odmítl svět, čemu bylo druhdy tak všeobecně a tak pevně věřeno, proč povídka o staré ženě, která byla viděna, ana letí na koštěti nebo která byla usvědčena, že se přeměnila ve vlka a zadávala stáda svých sousedů, se pokládá tak zcela neuvěřitelnou, většina osob nejspíše by nebyla s to, aby podala zcela určitou odpověď na otázku. Nikoli proto, že jsme zkoušeli pravdivost její a shledali ji nedostatečnou, neboť nevěra vždy předchází před zkoušením, jestliže mu nebrání.

*) *Colloquia de fascinationibus*. O názorech Melanctonových v této věci viz Baxter, *World of Spirits* s. r. 126 127. Kalvin nechal rovněž zákony o čarodějnictví, když měnil, zákony ženevské.

**) Welsley.

Jest to spíše proto, že myšlenka absurdnosti tak pevně tkví na takových povídkách, že jest nesnadno vážně o nich přemýšleti. Ale za jedné doby taková pravdě nepodobnost se necítila a sta lidí bylo upaleno prostě na základě dvou důvodů uvedených.

Nastane-li tak úplná změna v názoru veřejném, lze to přičísti té neb. oné ze dvou příčin. Může býti výsledkem sporu, který konečně rozřešil otázku tím, že přivedl k uspokojení všech stran jasnou převahu důkazu nebo skutečnosti ve prospěch jednoho názoru a učinil tento názor pravdou, kterou uznávají všichni vzdělaní lidé, třeba sami nezkoušeli základu, na kterém spočívá. Tak kdyby někdo ve společnosti obyčejně vzdělaných osob popíral pohyb země neb oběh krve, bylo by jeho tvrzení přijato s posměchem, ačkoli jest pravděpodobno, že někteří jeho posluchači by nebyli s to, by dokázali první pravdu, a že málo kdo by mohl podatí dostatečné důvody pro druhou. Třeba nebyli sami schopni, aby obhájili své tvrzení; ale vědí dobře, že v jistých známých dobách dějin byly spory o těchto předmětech a že známí spisovatelé tenkrát uvedli určité doklady nebo pokusy, které byly konečně přijaty celým učeným světem jako přesné a rozhodující důkazy. Jest možno také, že právě tak úplná změna byla provedena tak zvaným duchem doby. Všeobecné duševní směry, prostupující literaturu některého století, pozměňují hluboce povahu veřejného smýšlení. Tvóří nový ton a způsob myšlenkový. Mění měřítko pravděpodobnosti. Tvóří nové náklonnosti a nové odpory, a působí po případě tak naprosté zamítnutí jistých starých názorů, jaké možno provésti nejsilnějšími a nejurčitějšími důkazy.

Že nevěření v kouzla dlužno přičísti této druhé třídě vlivů; že jest výsledkem nikoli nějaké řady určitých důkazů nebo nových objevů, nýbrž postupného, nepozorovaného, ale hlubokého pozměňování způsobů myšlení, převládajícího v Evropě; že jest tedy přímým následkem pokroku civilisace a její vlivu na názory; musí býti zřejmo každému, kdo nestranně bádá o této otázce. Tážeme-li se, jaké nové důkazy byly objeveny během úpadku víry, musíme připustiti, že byly docela nedostatečnými k vysvětlení změny. Vše, co můžeme říci o nedostatečnosti přiznání při mukách, o příkladech klamu, které byly příležitostně objeveny, o zlomyslných pohnutkách, jež vedly některé ze žalobníků, mohlo býti řečeno i za nejménších dob středověku. Rozmnožení knih a rozšíření vědomosti nemohlo přičiniti nic k těmto zřejmým důkazům. Ti, kdo žili, kdy případů kouzelnictví byla hojnost a kdy poutaly pozornost všech tříd a všech stupňů intelektu, byly dojísta stejně kompetentními soudci jako my sami, byla-li otázka toliko otázkou přesvědčení. Postupné přestávání žalob bylo následkem a nikoli příčinou skepticismu. Pokrok vědy lékařské měl asi značný vliv na soukromé názory některých spisovatelů o tom předmětu, ale neměl nikdy vlivu na veřejné mínění ani nebyl bojištěm sporu. Vskutku, filosofie šilenosti pochází hlavně od Pinela, jenž psal dávno potom, když pověra byla zmizela; a kdyby kouzelnictví bylo bývalo léčeno jako nemoc, nebylo by to zničilo víru, že jest původu dábelského, v době, kdy všechny nápadnější choroby byly pokládány za nadpřirozené, a kdy theologové tvrdili,

že satan často jedná, užívaje přírodních zákonů. Byl ovšem učiněn objev během sporu, jenž poutal velikou pozornost a byl důrazně hájen odpůrci zákonů proti čarodějnictví. Bylo to, že slovo přeložené »čarodějnice« v odsouzení levitském dlužno překládati »travič«.*) Tento objev sám o sobě jest však patrně nedostatečným, aby objasnil změnu. Neúčinkuje na ohromné množství příkladů čarodějnických skutků, které — jak se druhdy mysliho — postavilo víru nad možnost pochybnosti. Neúčinkuje na taková místa, jako jest historie čarodějnice Endorské nebo posedlých v Novém Zákoně, k nimž vítězoslavně se odvolávali ti, kdo věřili v čarodějnictví. Připustí-li se existence čarodějnic — připustí-li se, že byly skutečně jisté osoby, které neustále se snažily ďablovou pomocí způsobiti všeliké zlo svým bližním a jichž úskoky zničily nesčíslné životy — pak nemůže býti pochybnosti, že tyto osoby mají býti potrestány smrtí, beze všeho ohledu na nějaký jasný rozkaz. Pravdou jest, že o existenci čarodějnictví se pochybovalo dříve nežli svědectví Písma o něm bylo vyšetřováno. Nevěra v duchy a čarodějnice byla z nejvýznačnějších známek skepticismu v sedmnáctém století. Š prvu se omezovala téměř na lidi, kteří byli otevřeně svobodomyšlnými, ale znenáhla se šířila v další kruhy a obsahovala téměř všechny vzdělance, vyjmouc velikou část duchovenstva. Tento pokrok nebyl však způsoben činným propagandismem. Nesouvisí se žádnou velikou knihou ani se žádným proslulým

*) To tvrdil ponejprv — tuším — Wier. V Anglii bylo silně hájeno za panování Karla II. Druhou stránku této otázky podporoval na pevnině Bodin, a v Anglii Glanvil, More, Casaubon a j.

spisovatelem. Nebyl vítězstvím řady důkazů nad jinou. Naopak, žádná fakta nejsou jasněji podána v literatuře o čarodějnictví, nežli že hnutí bylo neobyčejně tiché, bez důkazů a nepozorované; že lidé dospěli znenáhla k pochybování o čarodějnictví, poněvadž dospěli znenáhla názoru o jeho absurdnosti; a že tento nový způsob myšlení se objevil nejprve u těch, kdož byli nejméně podléhali theologickým vlivům, záhy se rozšířil mezi vzdělanými laiky a posléze se zmocnil duchovenstva.

Možno pokládati, tuším, za nezměnitelnou pravdu, že — jakmile náboženství, které spočívá velikou měrou na scustavě terorismu, a které maluje temnými a silnými barvami bídu lidí a moc zlých duchů, se mocně zakoření — zplodí víru v čarodějnictví nebo magii. Strach, jež jeho učení vyvolá, převáží schopnosti davu. Příšerné obrazy zlých duchů nadlidské moci a neunavné zlomyslnosti budou neustále tísniti obraznost. Budou se mísiti s přeludy stárí, zármutku nebo choroby, a objeví se zvláště živě při znepokojujících a nevysvětlených zjevech přírodních.

Tato úvaha objasňuje původ pojmu magie za oněch dob, kdy víra jest skoro výhradně dílem obraznosti. V době mnohem pozdější působí táž živá představa ďablový přítomnosti mocně na závěry rozumu. Jsme nyní tak docela prosti způsobů myšlení, které převládaly v šestnáctém a sedmnáctém století, a jsme tak pevně přesvědčeni o neskutečnosti čarodějnictví, že toliko silnou námahou obraznosti si můžeme představití postavení obhájců víry. Avšak jest — myslím — nepadno zkoumati předmět nestranně a nedospěti závěru,

že historické svědectví o skutečnosti čarodějnictví jest tak obsáhlé a tak různé, že jenom naše převládající přesvědčení o jeho pravdě nepodobnosti a naše moderní zkušenost způsobu, jak zmizelo pod vlivem civilisace, může nás ospravedlniti, jestliže jím opovrhujeme. Obhájcové víry, kteří byli často lidé velikého a vynikajícího talentu, tvrdili, že není faktu v celých dějinách plněji dosvědčeného a že zamítnouti jej bylo by podetnouti kořen všelikého historického důkazu o zázračnosti. Víra obsahovala v sobě ustavičné vyskytování se událostí zcela mimořádného a pronikajícího rázu a takové povahy, že spadaly přesně v dosah lidského poznání. Předmět — jak jsme viděli — byl zkoušen ve statisících případech, téměř v každé zemi evropské od soudů, které se skládaly z nejbystřejších právníků a duchovních oné doby, na místě a za času, kdy uvedené události se staly; a za pomoci nesčíslných přísežných svědků. Soudcové neměli nižádné příčiny, aby toužili po odsouzení obžalovaných; a poněvadž po usvědčení by byla následovala hrozná smrt, měli velmi mocné pohnutky, aby užívali své moci opatrně a s rozvahou. Všecka síla veřejného mínění byla obrácena neustále a vážně k této otázce po mnohá staletí; a ačkoli byl nějaký spor o podrobnostech kouzelnictví, byla jeho existence dlouho pokládána za nepochybnou. Důkaz jest podstatně kumulativní. Některé příklady možno vyložití monomanií, jiné šalbou, jiné nahodilou shodou a jiné optickými klamy; ale uvažujeme-li množství podivných výpovědí, které byly odpřísáhnuty a zaznamenány v soudních listinách, jest velmi nesnadno podati všeobecný raciona-

listický výklad, který by neobsahoval svrchované pravděpodobnosti. Za našich dnů — lze to říci s důvěrou — bylo by vůbec nemožno nahromaditi takové množství dokladů pro představu, která nemá ve skutečnosti věcného podkladu. Doby, za kterých kouzelnictví kvetlo, byly ovšem hrubě lehkověrný, a tomuto faktu přičítáme víru, avšak nezamítáme jich svědectví ve všech věcech světských dějin. Kdybychom pokládali kouzelnictví za pravděpodobné, pak by setina dokladů, jež máme, stačila odstraniti všelikou pochybnost. Kdyby to byl přirozený, ale zcela pravděpodobný fakt, byl by náš odpor k víře v ně úplně potlačen množstvím důkazů.

Avšak jest zřejmo, že stupeň pravděpodobnosti, který přikládáme povídkám o kouzelnících, závisí velikou měrou od našeho učení o zlém duchu a od stupně, ve kterém toto učení se vykládá. Jestliže lidé věří, že neviditelné bytosti nadlidských sil, neunavné činnosti a nesmírné zlomyslnosti ustavičně obtěžují svět a celou energii směřují k pokoušení a pronásledování lidstva; jestliže věří, že za minulých dob tito duchové skutečně řídili tělesné výkony lidí, konali divy a předpovídali budoucí věci, — jestliže všemu tomu se věří, nikoli temným a mdlým souhlasem obyčeje, nýbrž pevným, živým a působivým přesvědčením; když se to představuje duchu a obraznosti jako živá pravda, vykonávajíc onen vliv na rozum a nabývajíc oné převahy v myšlenkách lidí, které jeho důležitost vyžaduje, pak se objeví předešlá pravděpodobnost čarodějnictví daleko menší, než kdyby toto učení bylo zamítnuto

nebo nedošlo uskutečnění. Když tedy shledáme rostoucí náklonnost zamítnouti každou historku, která mluví o ďáblově zakročení, jako nesmyslnou, beze všeho zkoumání základu, na kterém spočívá, můžeme souditi z tohoto faktu na úpadek učení o zlém duchu.

Tyto dvě úvahy poslouží, tuším, k výkladu dějin kouzelnictví a také ukáží jeho veliký význam a důležitost jako ukazatele běhu civilisace. Sledovati předmět do podrobná vyžadovalo by daleko většího místa, nežli mu vykázati mohu, ale doufám, že jsem s to, abych ukázal dostatečně, jaké byly hlavní faze, jimiž víra prošla.

V hrubších formách divokého života nalézáme víru v kouzelnictví všeobecnou,*⁾ a provázenou u většiny případů rysy zvláštní ukrutnosti. Důvod toho jest patrný. Hruža jest všude začátkem náboženství. Zjevy, které se vtiskují nejmnocněji v ducha divochova, nejsou ty, které nastupují zřejmě jako výsledek přirozených zákonů a které mají nejblahodárnější účinky, nýbrž ty, které jsou nešťastnými a patrně nepravidelnými. Vděčnost jest méně divá, nežli bázeň, a nejmenší zdánlivé porušení přírodního zákona působí hlubším dojmem nežli nejvznešenější z jeho obyčejných činností. Když tedy překvapující a hroznější zjevy přírodní se ukazují jeho duchu; když těžší choroby nebo převrat přírody spustoší jeho zemi, odvozuje divoch z těchto věcí silnou představu ďáblovy přítomnosti. V temnotě noční, uprostřed

*⁾ O všeobecnosti víry viz Herdera, *Philosophie der Geschichte*, kniha VIII. kap. 2., Maury, *Historie de la Magie*, porážnu.

zejících propastí a divokých ozvěn horských roklí, pod trpytem vlasatice nebo slavnostním soumrakem zatmění, když hlad zničil zemi, když zemětřesení a mor tisíce jich povraždily, v každé podobě nemoci, která ochromuje a ruší rozum, ve všem, co jest zvláštní, děsné a smrtelné cítí nadpřirozenost a choulí se před ní. Jsa úplně vydán všem vlivům přírody a naprosto neznalý řetězu následků, který spojuje různé její části, žije v ustavičném strachu před tím, co pokládá za přímé a osamocené skutky zlých duchů. Cítě je ustavičně blízko sebe, snaží se přirozeně vstoupiti s nimi ve spojení. Pokouší se usmířiti je dary. Stihla-li jej veliká nehoda, nebo zmocnila-li se jeho rozumu pomstychtivost, hledí se ozbrojiti jich autoritou; a jeho podrážděná obraznost přesvědčí ho brzy, že se mu zdařilo jeho přání. Jestliže schopnosti a ctižádost jej postavily nad obyčejný stupeň, najde v této víře nejpohodlnější cestu k moci. Předstíraje, že má spojení s nadpřirozenými bytostmi a že je ovládá, může vykonávati téměř nebmezený vliv na své okolí; a mezi lidmi, kteří jsou náchylni věřiti v nadpřirozené, pomůže zcela nepatrná zrůcnost nebo znalost přírodních zákonů jeho záměrům. Jestliže obrátí hrůzu, kterou nějaká veliká pohroma způsobila, ve hněv proti obviněnému čarodějníku, může zároveň velice se mstíti na těch, kdož jej urazili a zvýšiti význam své vlastní důležitosti. Ti, jichž obyčejně nebo vzezení nebo vědomosti je odlučují od davu, budou přirozeně v podezření, že obcují se zlými duchy; a toto podezření stane se brzy jistotou, jestliže nějaká duševní choroba zhorší

jich zvláštnosti. Tímto způsobem smísí se vlivy nevědomosti, obraznosti a šalby a budou spolu působiti k vytvoření víry v čarodějnictví a podněcovati nenávisť proti těm, kdo jsou podezřelými z jeho provádění, a sice přiměřenou k hrůze, kterou vnukají.

V pokročilejším stavu civilisace hyne přirozeně strach před čarodějnicemi, jelikož obyčejně vzdělaného života zbabují lidí těch vlivů, které působí na obraznost, a ježto vzrůstající vědění vykládá některé ze hroznějších zjevů přírodních. Avšak víra, že jest možno nadpřirozeným působením přivésti zlo na lidstvo, byla všeobecnou ve starém Řecku i v Římě; a sv. Augustin tvrdí, že všechny filosofické školy ji připouštěly, vyjmouc Epikurovce, kteří popírali existenci zlých duchů. Decemvirové vydali zákon, odsuzující magy k smrti. Podobný zákon byl dávno ustanoven v Řecku; a za doby Demosthenovy byla skutečně odpravena čarodějnice jménem Lamia.*) Filosofie Platonova, rozšiřujíc velice obor duchový, přičinila mnoho k pěstování víry; a shledáváme, že kdykoliv ať před Kristem ať po Kristu tato filosofie postupovala, byla provázena tendencí k magii. Kromě toho staré civilisace nikdy vážně nesměřovaly ku probádání přírodních zjevů; a pokrok vykonaný v této věci byl následkem toho velmi skrovný. Celkem však se zdá, že pronásledování v těchto zemích bylo téměř docela prosto náboženského fanatismu. Magové byli trestáni, protože ublížili člověku a ne proto, že urazili Boha.

*) Pausanias.

V jedné věci zdá se, že za pozdější doby pohanského Říma ožily zákony proti magii a že vzaly na sebe poněkud jinou podobu, nepředstavovaly však nějaké fase náboženského hnutí, nýbrž pouze politického požadavku. Pod názvem magie byly pojaty některé astrologické a jiné metody předpovídati budoucnost; a bylo shledáno, že tato umění měla silnou tendenci pěstovati spiknutí proti císařům. Hadač ujišťoval často osoby, že jsou určeny odívatí se nachem, a tímto způsobem je podněcoval k odboji. Určiv horoskop panujícího císaře, zjistil — dle víry lidu — čas, ve kterém vláda mohla býti napadena s největší vyhlídkou ve zdar; a tak se ukázala ustavičnou příčinou pobuřování. Některé formy magie byly také později přeneseny do říše z Řecka, a odporovaly tedy konservativnímu duchu, jenž převládal. Někteří císařové vydali následkem toho edikty proti magům, které byly prováděny se značnou ač poněkud křečovitou energií.*) Ale jakkoli byli magové příležitostně pronásledováni, nesmíme z toho souditi, že všecko, co se rozumělo pod jménem magie, bylo pokládáno mravně špatným. Naopak, mnohé soustavy věštecké tvořily doplňující část náboženství. Některé z obecnějších způsobů předpovídati budoucnost, jako na příklad věštírny bohů, byly stále udržovány a v úctě chovány; a zákon, který věštbu o budoucnosti císařově prohlašoval za velezrádu,

*) Toto velice temné odvětví předmětu bylo podivuhodně probráno Maurym, *Histoire de la Magie* (Paříž 1860) strana 78—85. Jest to dílo nesmírně učené a výborpé; z něho jsem čerpal velikou pomoc.

ukazuje jasně ducha, ve kterém ostatní byly potlačovány. Císařové toužili vyhradit si vědění budoucnosti a proto povolávali mnoho astrologů ke svým dvorům, kdežto z jiných částí říše je vyobcovali.*) Byli tak daleci toho, připisovati myšlenku rouhání tomu umění, které jim umožňovalo předpovídati příští události, že Marcus Aurelius a Julian, kteří oba vášnivě Inuli ku svému náboženství a kteří byli z nejlepších lidí, co kdy seděli na trůně, byli nejhorlivějšími ochránci magů.

Takové bylo poněkud anomální postavení magů za posledních dnů pohanského Říma, a vyžaduje velikého zájmu pro svůj vliv na politiku křesťanských císařů.

Když byli křesťané z prvu roztroušeni po římské říši, hleděli přirozeně na tuto otázku duchem zcela jiným než pohané. Nadchnuti silným náboženským zanícením, které šlechetně pečtili svou krví, uvažovali mnohem méně o občanských než o náboženských následcích magie, a rouhání zdálo se jim daleko hroznějším v jejich očích než anarchie. Jich postavení, působící na některá jich hlavní učení, naplnila je pocitem satanovy přítomnosti, jenž dojísta zatemňoval každou část jich víry a činil je náchylny hledati dábelství vliv v každém hnutí pohanově. Hrozná představa věčného trestu, v nejhmotnější podobě, rozpálila plnou silou jich myslí. Věřili, že to jest osudem všech, kdo jsou mimo úzký kruh jich církve, a že jich pronásledovatelé jsou odsouzeni k mukám zvláštní krutosti. Celý svět

*) Maury, K. IV.

byl rozdělen mezi království Boží a království satanovo. Pronásledovaná církev představovala první, pronásledující svět druhé. V každém posměchu, který čelil proti jich víře, v každém ediktu, který ohrožoval jich osoby, v každém zájmu, který byl proti jich pokroku, viděli přímé a bezprostřední působení ďáblov. Nalézali kolem sebe veliké a staré náboženství. Jeho nádherné obřady, jeho tradice, jeho kněží a jeho zázraky zaujímaly veřejného ducha a představovaly to, co se z dálo zprvu nepřekonatelnou překážkou jich poslání. V tomto náboženství spatřovali zvláštní dílo ďáblov, a jich silná náklonnost, vykládati každou událost zázračným měřítkem, přesvědčovala je, že všechny jeho vychvalované divy jsou skutečné. A neshledávali prázdné obtíže při jich výkladu. Věřili, že jest svět pln zlomyslných demonů, kteří za všech věků pronásledovali a klamali lidstvo. Od magů egyptských k posledním Nového zákona zjevovala se ustavičně jich moc. V zaslíbené zemi mohli jen pronásledovati a sužovati; ale mezi pohany měli svrchovanou moc a byli všeobecně uctíváni jako bozi.

Toto učení, které bylo přirozeným následkem duševního stavu doby, působícího na víru ve zlé duchy a na biblické zprávy o ďablově vlivu, bylo ještě dále síleno oněmi platónskými teoriemi, které ve své alexandrijské podobě měly tak hluboký vliv na prvotná učení církve.*) Dle těchto

*) Stran učení o demonech v poměru k pohanské bohohpově viz kapitulu o novoplatonismu u Mauryho, a zajímavý důkaz, založený na platónské theorii, který zabírá větší část osmé knihy *De Civitate Dei*.

theorií byly bezprostřední předměty pohanské zbožnosti pomocní duchové obmezené moci a nedokonalé mravnosti — andělé, nebo, jak tenkrát byli nazýváni, demonové — kteří měli úkol prostředníků; a kteří s dovolením nejvyššího a nepřístupného božství řídili náboženskou vládu lidstva. Tímto způsobem docíleno smíru mezi jedno-božstvím a mnohobožstvím. Náboženství státní bylo pravdivé a zákonné, ale nebylo nesmiřitelné s čistým theismem. Křesťané přijali tuto představu pomocných duchů; ale tvrdili o nich, že nejsou ochotnými sluhy, nýbrž protivníky Boha; a slovo demon, kteréž u pohanů znamenalo toliko ducha na nižším stupni nežli božstvo, označovalo u křesťanů dábla.

Tento názor zdá se, že panoval v nejprvnější době křesťanství; a ve druhém století jej shledáváme vypracovaný co nejpečlivěji a do podrobná. Tertullian, jenž psal v onom století, ujišťuje nás, že svět jest pln těchto zlých duchů, jichž vliv možno objeviti v každé části pohanské víry. Někteří z nich náležejí k oné rotě odbojníků, kteří byli svrženi se satanem do propasti. Jiní byli andělé, kteří před potopou světa se připoutali ku dcerám lidským, a kteří, naučivše je barviti vlnu a páchatí ještě hroznější hřích, totiž líčení svých tváří, byli právem odsouzeni k věčnému utrpení.*)

*) *De Cultu Foeminarum* kniha I. kap. 2. Tento podivný názor se podává na základě proroctví Henochova, jež bylo pokládáno některými — a zdá se, že Tertullian se klonil k jich mínění — za pravé písmo. Sv. Augustin se domnívá, že „andělé“, kteří se připoutali k lidem před potopou, byli snad ďáblové — tak zvaní incubi — a že slovo anděl ve spisech přičítaných Henochovi i ve všech částech

Tito snaží se nyní každým způsobem kaziti úmysly Všemohoucího a jich zvláštní rozkoši jest vztáhnouti na sebe úctu, jež toliko Jemu náleží. Netoliko nemravnější bozi pohanští, netoliko taková božstva jako Venuše, Mars, Merkur nebo Pluto, nýbrž i ta, která se zdála nejčistšími, byla do slova a beze vší pochybnosti ďábelská. Minerva, zosobnění moudrosti, byl ďábel, a rovněž tak Diana, vzor čistoty, a Jupiter, pohanský představitel Nejvyššího. Duchové, kteří byli ctěni pod jmény zemřelých heroů a kteří prý vykonali tolik činů skvělého a lidumilného hrdinství, jsou všichni ďáblové, kteří přijali jména mrtvých. Totéž odsouzení vyřčeno nad oněmi jasnými tvory básnické obraznosti, nad předchůdci středověkých vil, nymfami a dryadami, které přebývaly v každém háji a posvěcovaly každý proud.*) Vzduch jest naplněn bezbožnými zástupy,**) a tradice každé země obsahuje množství jich skutků. Věčná lampa, která hořela nesláboucím třípytem v chrámě Venušině; domácí bůžkové, kteří byli přenášeni vzduchem neviditel-

Pisma znamenajíc toliko posla mohlo se klásti o každém duchu, dobrém i zlém (*De Civ. Dei* kn. XV. kap. 23). Toto pravidlo výkladu mělo — jak uvidíme — důležitý vliv na pozdější teologii kouzelnictví.

*) Zeela tytéž názory byly dlouho potom chovány o vilách. Moderní francouzský spisovatel uvádí, že až do polovice osmnáctého století bývala ročně slavena mše v opatství Poissy, za ochranu jeptišek před mocí jejich (Des Mousseaux, *Pratiques des Démon*s, str. 81).

***) Kacířská sekta čtvrtého století — messaliani — šli tak daleko, že činili plivání náboženským úkonem, doufajíc, že tak vyhodí ďáblы, jež vdechují (Maury str. 317).

nými rukami; divy, které tak často obklopovaly panny vestalské, oltáře věštírů a střediska římské moci, dosvědčovaly jich přítomnost. Pod jmény Syivanů, Faunů a Dusiů netoliko že se objevovali často mezi lidmi, nýbrž učinili nesčíslné ženy předmětem své vášně. Tato skutečnost byla tak hojně dosvědčena, že by bylo něstoudností popíratí ji.*) Lidé posedlí ďáblem byli vždycky

*) „Hoc negare impudentiae videatur“ (sv. Aug. *De Civ. Dei*, kn. XV. kap. 23). Světec však pokračuje. „Neodvažují se tu něco na plano uváděti.“ Viz také Justina Mučedníka *Ap.* kap. V. Těž názor se udržoval i v následujících staletích, a sňatek s ďáblem byl dlouho jednou z nejobyčejnějších obžalob při soudech čarodějnic. Dáblové, kteří se zjevovali v ženské podobě, byli obyčejně nazýváni succubi; ti, kteří se zjevovali jako muži, incubi (ač tento rozdíl vždycky se nezachovával). První byli poměrně vzácní, ale Bodin zmiňuje se o knězi, který obcoval s jedním po více než čtyřicet roků, a o jiném knězi, který měl věrnou milenku v ďáblůvi půl století; oba dva byli za živa upálení (*Démonomanie des Sorciers*, str. 107). Luther pevně věřil v toto obcování. Incubi byli daleko všednější; a sta, snad tisíce žen bylo upáleno pro viru v ně. Bylo pozorováno, že měli zvláštní náklonnost k ženám s krásným vlasem; i byla stará katolická vira, že sv. Pavel na to narážel místem, poněkud divným, ve kterém napomíná ženy, aby pokrývaly své hlavy k vůli „andělům“ (Sprenger, *Mall. Mal.* část I. Quaest. 4 a část II. Quaest. 2). Incubi obyčejně nemivali děti, ale byly některé výjimky od tohoto pravidla, neboť inkvizitor Nider nás ujišťuje, že ostrov Cypr jest úplně obydlen jich syny (*Mall. Mal.* str. 522), a podobné příbuzenstvo se připisovalo Hunům. Obyčejný zjev „tlačení mýry“, jak jméno značí, bylo spojováno s touto věrou (viz zajímavé místo u Bodina str. 109). Dusiové, jichž kousky sv. Augustin uvádí, byli keltští duchové a od jich jména pochází angl. „Deuce“ (ďábel) (Maury str. 189). O názorech ještě veselejších u kabbalistů a jiných tajných společností středověkých, týkajících se obcování filosofů s vilami a salamandry a j.

křesťany vysvobozování, a hroby zaklínačů byly objeveny v katakombách. Jestliže křesťan v něčem se odchýlil s cesty povinnosti, přišel někdy viditelný projev ďábla, aby jej postrašil. Křesťanka jedna šla v návalu bezmyšlenkové roztržitosti do divadla, a v divadle ji posedl ďábel. Zaklínač se přel se zlým duchem o smělosti jeho činu. Ďábel odvětil na svou obranu, že našel tu ženu ve svém domě.*) Pohanské obřady pronikly do jisté míry všecky obory života, a všecky byly tedy poskvrněny ďábelským vlivem. V divadle, v cirku, na tržišti, při všech veřejných slavnostech bylo něco, co projevovalo jich přítomnost. Křesťanský vojník při jakési příležitosti odepřel nésti slavnostní věnec, poněvadž vavřín byl původně zasvěcen Bakchovi a Venuši; a vytrpěl raději přísný trest, než aby jednal dle obyčeje. Tímto činem bylo vyvoláno mnoho sporu, ale Tertullian

viz velmi zajímavou a zábavnou knihu, *Le Comte de Gabalis, ou Entretiens sur les Sciences secrètes* (Paříž 1671). Lilit, první žena Adamova (o níž rabinská tradice tolik vypravuje), která prý ssaje krev nemluvnat, a od jejíž jména pochází slovo lullaby (Lili Abi) dle mínění některých — byla dlouho pokládána za královnu succubů (Plancey, *Dict. inf.*, čl. *Lilith*). Řekové věřili, že tlačení mýry jest od přítomnosti demonu Efialta.

*) Tertullian, *De Spectaculis*, kap. XXVI. Jiná žena — jak nás ujišťuje tento spisovatel — šla se podívat na herce, a po celou následující noc zdálo se jí o rubáši, a slyšela v uších znění jméno hercovo s hroznými výčitkami. V době mnohem pozdější, v šestém století, připomíná sv. Řehoř Veliký, která septiska se procházela v zahradě a začala jísti, nepokřizovavši se. Měla trpkou příčinu litovati svého neslušného přenáhlení, neboť hned potom spolkla ďábla s locikou. (*Dialogi* kn. I. kap. 4.) Celé místo, které uváděti bylo by příliš obšírně, jest velice zajímavé.

napsal pojednání,*) ve kterém tvrdil, že mučedník konal přesně svou povinnost.

Hrůzu, kterou takové učení asi způsobilo mezi prvními křesťany, lze snadno si představit. Domnívali se, že dýchají ovzduší zázraků. Kamkoli se obrátili, byli obklíčeni a obléháni zlomyslnými duchy, kteří ustavičně projevovali svou přítomnost nadpřirozenými skutky. Bdělí dáblové stáli u každého oltáře; pletli se do každého zaměstnání životního, a křesťané byli zvláštními předměty jich nenávisti. Všemmu tomu se všeobecně věřilo; a vykládalo se to takovou silou, že jí v tomto světském věku s těžší chápání můžeme. Představovalo se to tak, jako lidé si představují náboženské učení, když se mu byli oddali vekerou silou svého života, a když jich víra byla posilněna ohněm pronásledování.

Vliv tohoto názoru na představu magie jest zcela patrný. U vzdělanějších pohanů byla magie — jak jsme viděli — hlavně občanským, a za posledních dnů říše hlavně politickým zločinem. V dobách velikého politického nebezpečení nabývala značného významu; v jiných dobách klesla úplně do pozadí. Její poměr k panujícímu náboženství byl nad míru neurčitý, ať obsahoval mnoho obřadů, které nebyly pokládány nikterak za nemravné. V prvotní církvi však byla považována za nejhroznější formu svatokrádeže, prováděné přímým působením zlých duchů. Zahrnovala v sobě celou soustavu pohanství, vykládala všecky jeho divy a dávala hrozný význam všem jeho

*) De Corona.

legendám. Nabyla tedy kromobyčejné důležitosti v patristickém učení; a působila mocně i trvale na obraznost lidu.

Když církvi se dostalo vedení občanské moci, změnila záhy neb opustila snáselivé zásady, které dříve byla vštěpovala; a během několika málo roků byly vydány obmezovací zákony i proti židům i proti kacířům. Zdá se však, že množství pohanů za doby Konstantinovy bylo ještě tak veliké a horlivost císařova tak chaba, že s počátku se obával vydati své zákony veřejně a bez obalu proti staré víře, i byl vymyšlen důmyslný prostředek k podetnutí její kořene, pod rouškou starého zákonodárství. Magie obsahovala — jak jsem pravil — u Římanů netoliko vzývání zlých duchů a ty způsoby, škoditi jiným, které bývaly vždycky jako svatokrádež prohlašovány, nýbrž i jisté metody předpovídati budoucnost, které nebyly pokládány mravně špatnými, ale jen politicky nebezpečnými. Tato poslední věc tvořila výstřelek uznaného náboženství a nebyla nikdy přesně od něho odloučena. Zákony byly vydány za tím účelem, aby zabránily odbojům nebo podvodu, a byly v tomto duchu prováděny. Křesťanští císařové oživilí tyto zákony a prováděli je s největší přísností, avšak směřovali jimi proti náboženství pohanskému.*) S počátku byla odsouzena toliko ona tajná magie, kterou decemvirové zakázali, ale která později přišla ve všeobecné užívání; avšak během několika málo vlád rozšířil

*) Dějiny tohoto hnutí byly stopovány s mistrovskou obratností od Mavyho, *Sur la Magie*, a též od Beugnota, *Destruction du Paganisme dans l'Occident*.

se kruh zákonodárství, až objímal celou soustavu pohanství.

Skoro bezprostředně po svém obrácení vydal Konstantin nesmírně přísný zákon proti tajné magii. Ustanovil, aby každý hadač, který by vkročil do domu občanova s úmyslem slavit své obřady, byl za živa upálen, majetek jeho zaměstnavatelů zabaven a žalobník odměněn.*) Po dvou letech však byla vydána vyhláška, která značně ztenčila sílu tohoto rozkazu, neboť prohlásila, že nebylo úmyslem císařovým zakazovati magické obřady, které měly objevovati léky proti chorobám nebo chrániti úrody před krupobitím, sněhem nebo bouří.**)

Tato částečná tolerance trvala až do smrti Konstantinovy, ale zmizela úplně za jeho nástupce. Constantius se řídil — jak se zdá — daleko silnějším přesvědčením než jeho otec. Přijal Ariův blud a byl prý velice pod vlivem Arianských kněží; vydával své zákony s krutou a téměř vášnivou prudkostí proti těm formám magie, které nejtěsněji souvisely s pohanskou bohοpοctou. Na začátku jednoho z těchto zákonů stěžoval si, že mnozí způsobili bouře a zničili životy svých nepřátel pomocí demonů, a dále zakazoval nejprísnějším způsobem a pod trestem nejkřutějším všeliký způsob magie. Všichni, kdo se pokoušeli předpovídati budoucnost

*) *Codex Theodosianus*, ku IX. tit. XVI. z. 1. 2. Pohan-
ský dějepisec Zosimus poznamenává, že když Konstantin
opustil bohy své vlasti, „začal tu bezhožnost, že hleděl s
pohrdáním na umění věštecké“. (Kn. II. k. 29); a Eusebius řadí
jeho zákaz věštek k prostředkům namířeným zjevně proti po-
hanství (*Vita Const.* kn. I. kap. 16).

***) *Cod. Th.* IX. lit. XVI. Z. 3.

— auguři stejně jako mimořádnější věštcí — byli
důrazně odsuzováni. Magové, kteří byli chyceni
v Římě, měli býti předhozeni divokým šelmám; a
ti, kteří byli zajati v provinciích, měli býti vydáni
nejtrapnějším mukám a konečně ukřižováni. Kdyby
trvali při popírání svého zločinu, mělo se jim tr-
hati maso od kostí železnými háky.*) Tyto hrozné
tresty byly namířeny proti těm, kdož konali obřady,
které dávno byly všeobecnými, a které třeba ne-
byly pokládány za povinné, byly aspoň největšími
výsadami pohanství. Bylo pozorováno jako vý-
značný fakt, že za této vlády název »nepřátelé po-
kolení lidského«, jehož staré pohan-ské zákony uží-
valy o křesťanech, a kterýž se osvědčil tak půso-
bivým k podněcování mysli lidu, byl přenesen na
magy.**)

*) *Cod. Th.* kn. IX. t. XVI. Z. 4., 5., 6. Řeč jest zají-
mavá a velmi rozhodná — tak čteme ku př. v zákoně 4.:
„Nikdo se neřaž žrece ani matematika, nikdo hadače. Ha-
nebné řemeslo ptakopravců a věštců nechť umlkne. Chalde-
ové, magové a ostatní, jež lid nazývá škůdci pro velikost zlo-
činů, ať ani v této věci o nic se nepokoušejí. Nechť na vždy
mlčí u všech zvědavost hádání: neboť trest smrti mečem
stihne každého, kdo odepře poslechnouti rozkazů“. Jiný zákon
(6.) končí: „Jestliže napadený při samém zločinu by se vzpou-
zel objevivším jej, tvrdošíjně zapíraje, budiž dán do skřípce
(dřevěného, podoby koně), kopyta nechť mu rozrývají boky
a tak nechť snáší trest právem hodný zločinu“. O povaze
trestů, kterých se užívalo, srovnej komentář k zákonu v Rit-
terově vydání (Lipsko 1738), a Beugnot, sv. I. str. 143.

***) Beugnot, sv. I. str. 148. O těchto zákonech praví dobře
Maury: „Tím způsobem byli postiženi sluhové polytheismu
nejváženější, obřady, které vnukaly pověře nejvíce důvěry. . .
Mnozí lidé již nedbali vzdávati bohům náležitou a zasvěce-
nou pøctu; ale k věštbám, ptakopravcům a hadačům utíkali
se téměř všichni pohané s důvěrou; a odniti jim tu možnost
značilo zbaviti je toho, co bylo jich útěchou a jich radostí.“
(str. 117, 118).

Úloha křesťanských císařů, potírajících magii, byla opravdu jednou z nejnepohodnějších, které možno si představit; a všechny tresty, které římské barbarství vymyslet mohlo, nebyly s to, aby zničily obyčej, kteréž byly přirozeným následkem panující lehkověrnosti. Pokud lidé věřili, že mohou snadno zjistiti budoucnost, bylo docela jisto, že zvědavost naposled překoná hrůzu. Pokud věřili, že několik prostých obřadů může zničit jich nepřátele a umožnit jim samým, aby došli splnění svých nejdražších tužeb, pokračovali zcela nepochybně v jich provádění. Třeba kněží hřměli své anathema a císařové zvyšovali tresty; ale skepticism a nikoli terorism byl jediným korektivem pro toto zlo. Tento skepticism nebylo lze nikde nalézt. Dav nikdy nepochyboval ani na okamžik o působivosti magie. Pohanští filosofové byli všichni zaslepeni sny novoplatonismu a psali dlouhé knihy o mysteriích egyptských, hierarchii duchů a jich obcování s lidmi. Otcové arcí přuce žalovali na magii, ale zdá se, že nikdy neměli ani nejmenšího tušení, že magie jest klamem. Kdyby křesťanství nebylo mělo, co by postavilo proti kouzlu těchto zapovězených obřadů, bylo by nemožno bývalo zabrániti, aby nesmírná většina lidu se k nim nevrátila; ale pochodem docela přirozeným byla rychle uvedena do theologie řada pojmů, které tvořily to, co možno nazvati protisoustavou magie, ve které talismanový účinek svćené vody a křesťanských ceremonií se stal jaksi protiváhou účinku nezákonných kouzel. Jest však velice pozoruhodno, že — kdežto tyto svaté talismany nekonečně se množily — druhé velké kouzlo magie, moc

předpovídati budoucnost, nebylo nikdy křesťanským duchovenstvem požadováno. Kdyby theorie spisovatelů osmáctého století byla správnou; kdyby pověra, jež vyvrcholila za středověku, byla bývala prostě výsledkem šibalství duchovenstva; nebyla by nejspíše ta věc takto se měla. Křesťanští kněží byli by, jako všichni jiní kněží, hověli zvědavosti, která byla všeobecnou a něco podobného starověkým věštírám nebo auguriím bylo by bývalo zavedeno do církve. Nic takového se nestalo, proto že změna, která stihla theologii, byla výsledkem nikoli podvodu, nýbrž pravidelného vývoje. Žádná část křesťanství nesměřovala k tomu, vyvinouti se v soustavu věšteckou; a kdyby taková soustava byla vznikla, byla by bývala výsledkem rozvážného podvodu. Na druhé straně však bylo mnoho představitelů souvisejících s věrou, zejména o působivosti křesťanské vody, které pod tlakem hmotářského věku přešly snadnou a přirozenou, ne-li zákonitou přeměnou v jakýsi fetišism, přizpůsobující se magickým pojmům, které byly tak všeobecně rozšířeny.

Svatý Jeronym vypravuje v životopise sv. Hilariona o zázraku tohoto svěťce, který se týká doby několik roků po smrti Constantiové a který ukazuje jasně postavení, jež křesťanské obřady začaly zaujímat vůči magii. Křesťan, jménem Italicus, jezdíval koňmo o závod s pohanským duumvirem v Gaze, kterýžto vždycky dobyl vítězství pomocí magických obřadů, jež pobádaly jeho vlastní koně a ochromovaly koně protivníkovy. Křesťan uchýlil se v zoufalství ku sv. Hilarionu. Světec prý byl s počátku poněkud polekán prosbou a spíše se bál činného účastenství při dostizích;

ale Italicus konečně jej přesvědčil, že věc zasluhuje jeho zakročení, a obdržel nádobu vody, kterou Hilarion sám posvětil a která byla tudíž obdařena zvláštní mocí. Konečně přišel den závodů. Vozy byly postaveny vedle sebe, a diváci plnili cirkus. Když bylo dáno znamení k výjezdu, pokropil Italicus své koně svěcenou vodou. A hned letěl vůz křesťanův s nadpřirozenou rychlostí k cíli, kdežto koně protivníkovi klopýtali a vrávorali, jakoby byli udeřeni neviditelnou rukou. Cirkus hloučel divokými křiky podivu, radosti nebo hněvu. Někteří žádali smrti křesťanského maga, ale mnozí jiní opustili pohanství následkem toho zázraku.)*

Pronásledování, které Constantius namířil proti magům, bylo arci zastaveno za Juliana, jehož snášelivý duch — uvážíme-li dobu, ve které žil, dráždění, která snesl, a nesmírnou náboženskou horlivost, kterouž projevoval — jest jedním z nejvýznačnějších faktů v dějinách. Byl náruživě oddán oněm formám magie, které pohanské náboženství připouštělo, a jeho palác byl vždycky naplněn magy. Věštění z vnitřností, které Constantius zakázal, bylo obnoveno při korunovaci Julianově; a vypravovalo se mezi křesťany, že se ukázala při té příležitosti podoba kříže a nad ním koruna.**)

Za krátkého panování Jovianova zdá se, že táž snášelivost trvala; avšak Valentinian obnovil pro-

*) *Vita Sancti Hilarionis*. Tento zázrak jest uveden u Beugnota. Celý život sv. Hilariona jest přeplněn divy, které ilustrují názor podaný v textu. Kromě toho, že vyléčil asi dvě stě osob během měsíce, zahnal hady atd., nalézáme, že světec působil děst stejně snadno jako později čarodějnice.

***) Sv. Řehoř Nazianský (3. řeč proti Julianovi).

následování a vydal jiný zákon proti »bezbožným modlitbám a půlnočním obětem«, které ještě se konaly.**) Tento zákon vyvolal tolik nespokojenosti v Řecku, kde přímo se přičil uznanému náboženství, že Valentinian svolil, aby zůstal neplatným v této provincii; ale v jiných částech říše byly hrozné výjevy muk a pronásledování všude svědky**) jeho. Na východě pronásledoval Valens s nestrannou horlivostí všechny, kdož nepřijali učení Ariova bludu. »Samo jméno filosofa«, jak se pravilo, stalo se »zá-
minkou klatby«; a nejnepatrnější poklesky byly trestány smrtí. Jeden filosof byl odpraven, protože v soukromém dopise vybízel svou ženu, aby nezapomněla ověnciti portál dveří. Stařena zahynula, protože chtěla utišiti záchvaty horečky magickými zpěvy. Jinoch, který se domníval, že by mohl vyléčiti průjem dotýkaje se střídavě mramorového sloupu a svého těla a opakuje při tom samohlásky, zaplatil tuto ne právě hroznou pověru mukami a smrtí.***)

Přehlédneme-li tato pronásledování, která od pravověrných i Arianů byla namířena proti magům, musíme pečlivě se chrániti některých přirozených přehnaní. Bylo by velice nemístno připisovati přímo vůdcům církve edikty, které je způsobily. Bylo by ještě nesprávnější připisovati jim ducha, ve kterém ony edikty byly prováděny. Dlužno míti veliký zřetel k osobnímu barbarství jistých císařů a prefektů; k lakotě, která je pudila hledati záminky, pod kterou by mohli zabaviti majetek

*) Cod. Th. kn. IX. t. XVI. z. 7. a j.

**) Maury, str. 118, 119.

***) Ammianus Marcellinus, kn. XXIX. kap. 1, 2.

boháčův; a k poplachu, který byl způsoben každým pokusem odkrytí následníka trůnu. Máme pozitivní důkaz, že jedna nebo druhá z těchto tří příčin byla ve spojení s většinou nejhorších výstřelků pronásledování; a víme ze starších dějin, že pronásledování pro magii se dělo z politických i náboženských důvodů dávno před tím, nežli křesťanství zvítězilo. Nemusíme také měřití krutost pronásledování přesným zněním zákonů. Kdybychom hleděli prostě na psané vyhlášky, soudili bychom, že značná část pohanské bohoocty byla v dávné době naprosto a všeobecně potlačena. Ale v praxi byl zákon ustavičně porušován. Všeobecná skleslost správy pronikla všechny části říše tou měrou, že ji nejslabší moderní vlády zřídka osvědčily. Lidový předsudek vystoupil proti mnohým vyhláškám; a vládcové často strpěli jich přestoupení. Shledáváme tedy, že užívání trestů, které byly ustanoveny, bylo nepravděelné, nestálé a nejisté. Někdy byly prováděny s největší ukrutností. Někdy byly zakázané obřady konány bez obalu. Velice často zuřilo pronásledování kruté v jedné části říše, kdežto v jiné části bylo neznámo. Jestliže však připustíme všechny tyto polehčující okolnosti, vyplývá zřejmě, že řada zákonů čelila proti obřadům, které byly zcela neškodny a které dávno všeobecně se konaly jako součásti pohanské bohoocty za tím účelem, aby se podvrátilo náboženství, z něhož povstaly. Jest rovněž jasno, že církevní vůdcové všichni věřili ve skutečnost magie; a že velice šířili lidový názor o její neobyčejnosti, připisující všem pohanským obřadům magický ráz. Za Theodosia skončila se tato fáse

dějin magie. Na počátku svého panování spokojil se tento císař obnovením vyhlášek svých předchůdců; ale záhy odvrhl všelikou záminku a zakázal pod nejpřísnějšími tresty každou část pohanské bohoocty.

Taková byla politika, kterou chovala prvotní církev proti magům. Měla pak v některých směrech velmi důležitý vliv na pozdější dějiny. Předně utvořil se základ tradice, která v pozdějších dobách skutečnost zločinu povýšila nad možnost pochyby. Podruhé rozšířilo se značné jádro faktu, kolem něhož se kupily báje inkvizitorů. Zvláštěm, ale zcela přirozeným pochodem přešla veliká část staré pohanské bohoocty z oboru náboženství v obor magie. Venkovský lid vykonával dále obřady svých praotců v tajnosti a v nebezpečnosti. Říkalo se o nich, že těmito obřady se obracejí k mocným a zlomyslným duchům; a po několika pokoleních dospěli k víře toho, co se o nich povídalo, neupouštějice však od výkonů, které byly odsouzeny. Jest snáze pro pověrečné lidi v pověrečné době změnití všechny pojmy, které jsou sdruženy s jich obřady, nežli zbavití svou mysl jich vlivu. Náboženství nehynou nikdy opravdu, vyjmouc přirozeným úpadkem. V městech octlo se pohanství na posledním stupni sešlosti, když povstalo křesťanství; v městech tedy bylo vítězství křesťanstva rychlé a rozhodné; ale na venkově zachovávalo pohanství ještě svou sílu, a vzdorovalo všemu úsilí kněží a úradů, vykořeniti je. Vpád barbarů posilnil ještě více pohanský živel, a konečně bylo dočleno jakéhosi dohodnutí. Pohanství jako určitá soustava bylo zničeno, ale

jeho různé živly trvaly dále ve změněné podobě a pod novými jmény. Mnohé části soustavy byly pojaty do nové víry. Srostly s naukami, jimž nejvíce se podobaly, dodaly těmto naukám mimořádné převahy v křesťanské soustavě a učinily je zvláště příjemnými a vlivuplnými. Starožitníci dávno již ukázali, že téměř v každé části římskokatolické víry možno odkryti stopy tohoto sloučení. Jiná část pohanství stala se jakýmsi výrůstkem na uznaném křesťanství. Vzala na sebe podobu nesčíslných pověrečných obřadů, které zaujaly pochybné postavení, někdy hájené a někdy odsuzované, vznášející se nad okrajem víry, sdružily se a sloučily s oprávněnými náboženskými zvyky, příležitostně byly kárány na sněmech a obyčejně podněcovány od nevědomějších duchovních a často vzbuzovaly větší zbožnost nežli pravidelné ceremonie, s nimiž byly spojeny.*) Třetí část trvala v podobě magických obřadů, které byly konány přese všecko pronásledování a klatbu, a které — když pohanství dle jména bylo potlačeno — žily ještě skoro osm století.**)

Tyto obřady tvoří ovšem toliko jeden živel, a snad ani ne příliš vynikající, v soustavě kouzelnictví; ale každý rozbor, který by se o nich nezmínil, byl by nedokonalý. Všecky ty podivné ceremonie, které Shakspeare vyličil v *Macbethu*, byly vzaty ze starého pohanství. V četných popisech reje čarodějnic jsou jmenovány pohromadě Diana a Herodias jako nejz-

*) Mnoho set těchto pověr bylo zkoušeno Thiersem. Veliký počet jest také podán u Scotta, *Discovery of Witchcraft*.

**) Michelet (*La Sorcière*, str. 36., pozn.). Viz také Mauryho.

menitější figury; a mezi články žaloby proti čarodějnicím nalézáme uvedeno mnoho ze starých obyčejů augurských.

V šestém století dokonalo se vítězství křesťanství nad pohanstvím jako vnější soustavou, a porušení křesťanství samého; a co právem se nazývá temnými věky, počalo tenkrát, jak možno říci. Zdá se na první pohled poněkud divným a nesrovnalým, že během doby, která uplynula mezi šestým a třináctým stoletím, kdy pověry byly nejčetnější a lehkověrnost všeobecná, popravy pro čarodějnictví byly poměrně řídké. Nebylo nikdy doby, ve které mysl lidí by byla plněji prosáknuta a zkažena nadpřirozenými představami, nebo ve které by bylo přesvědčení o satanově moci a satanově přítomnosti hlubší a všeobecnější. Mnoho tisíc případů posedlosti, zaklínání, divů a zjevení ďáblova bylo zapsáno. Přijímaly se bez nejmenší pochybnosti a staly se obvyklým polem, na němž obraznost si hověla. Byl stěží veliký světec, který by nebyl při nějaké příležitosti se potkal s viditelným projevem zlého ducha. Někdy se zjevil ďábel jako podivné a ohyzdné zvíře, někdy jako černý muž, někdy jako krásná žena, někdy jako kněz řečnící s kazatelnou, někdy jako anděl světla a někdy v podobě ještě světější.*)

Avšak, jakkoli se to nyní zdá podivným, tyto představy — třeba mocně se jim věřilo a mocně byly dokazovány — nevytvořily velikého stupně terorismu. Veliká rozšířenost pověr osvědčila se býti jich korektivem.

*) O zjevení se ďábla v podobě Kristově, viz pojednání Gersonovo v *Malleus Malef.* (sv. II. str. 77.); a rovněž Ignatia Lupa v *Edict. S. Inquisitionis* (1603), str. 185.

Věřilo se pevně, že arcinepřítel neustále se vznášá kolem křesťana: ale věřilo se také, že znamení kříže, několik kapek svěcené vody nebo jméno Mariá může jej hned obrátit v hanebný útěk. Životy světců byly plny jeho lstí, ale líčily jej jako obyčejně přemoženého, pokořeného a opovrženého. Satan sám na rozkaz Cyprianův několikrátě přepadl bezbranné a nevědomé děvče, které se oddalo náboženství. Vyčerpal všecku sílu sofistiky k zatemnění ctností panenství; a všechny prostředky archandělské výmluvnosti ve prospěch mladého a vznešeného pohana, který se ucházel o dívčinu ruku; ale prosté znamení kříže zvrátilo všecek sofism, udusilo všeliké hnutí pozemské lásky a zahnilo ďábla zpět sklamaného a zaraženého k magovi, kterýž jej byl poslal.*) Zástupy ďáblů, postavených v příšerné řadě, obkličovaly kostel, k němuž sv. Maur se ubíral, a zabraňovaly hrozivými posuňky cestu světcovu: ale několik slov zaklínání rozprášilo je v okamžiku vzduchem. Ve chrámě sv. Sabiny v Římě ukazoval se dlouhou těžký kámen, ježž ďábel ve chvíli zoufalé vášně vrhl na sv. Dominika, marně doufaje roztrástiti hlavu, která byla chráněna andělem strážcem. Evangelium sv. Jana pověšené na krbu, růženec, ostatky po Kristu nebo některém světci, kterýkoli z tisíce talismanů, které byly rozdíleny mezi věřící, postačil zmařití největší úsilí ďábelské zlomyslnosti. Následek tohoto učení byl myšlenkový směr, tak

*) Viz tuto historku, velmi zábavně vypravovanou dle Nicefora, v Binsfeldově *De Confessionibus Malefactorum* (Trevir 1591) str. 65.—467. Sv. Řehoř Nazianský připomíná, že sv. Cyprian býval magem. (Řeč XVII.)

vzdálený toho, který existuje za přítomné doby, že toliko silným napjetím obraznosti můžeme jej chápati. Co možno nazvatí intelektuálním podkladem kouzelnictví, existovalo v plném rozsahu. Všechny ony představy ďáblovy přítomnosti; všecka náklonnost k záračnému, která působila tak hrozně na obraznost patnáctého a šestnáctého století, byly zde; ale bezvýminečná víra, bezmezná a vítězící lehkověrnost, se kterou se přijímala moc duchovních obřadů, činily je poměrně neškodnými. Kdyby lidé byli bývali méně pověřivi, byly by následky jich pověry bývaly mnohem hroznější. Věřilo se pevně, že každý, kdo se uchýlíl s cesty pravověrnosti, musí záhy podlehnouti moci satanově; ale poněvadž nebylo ducha odboje ani pochybnosti, nevzbudilo toto přesvědčení kromobyčejného terorismu.

Mezi tímto podivným učením táhla se však níž temnějšího rázu. Hroznější zjevy přírodní byly docela nedotčeny zaklínáním a kropením a bývaly vždycky připisovány nadpřirozenému působení. U každého národa se věřilo za dávné doby, že mory, hlad, vlasatice, duhy, zatmění a jiné řídké a překvapující zjevy jsou činem nikoli obyčejného pořadí přírodních zákonů, nýbrž přímého zakrocení duchů. Tímto způsobem se udržovala náklonnost k záračnému, která jest vlastností polovzdělaných národů, a duchovenstvo také často označovalo tyto zjevy jako skutky odboje proti sobě. Staří katoličtí kněží byli dokonalými mistry těchto umění, a každý vzácný zjev přírodní byl za středověku příležitostí k nejrozsáhlejšímu terorismu. Tak na příklad v osmém století přišel

hrozný hladomor na Francii a byl všeobecně líčen jako následek odporu, jež francouzský lid projevoval proti placení desátků.*) V devátém století úplné zatmění slunce rozšířilo hrůzu po celé Evropě a bylo prý příčinou smrti francouzského krále.***) V desátém století podobný zjev obrátil celou armádu na útěk.***) Nejednou objevení vlasatice naplnilo Evropu skoro šílenou hrůzou; a kdykoli znamenitá osoba byla sklácena náhlou nemocí, přičítala se smrt čarodějnictví.

Myslím, že přirozeným výsledkem takových způsobů myšlení by bylo, že představa čarodějnictví byla zcela obecnou, ale že hrůza před ním nepřešla v naprostou šílenost. Lehkověrnost byla obvyklou a všeobecnou, ale náboženský terorism byl nestálý a přechodní. Nemusíme tedy býti překvapeni, že čarodějnictví, ačkoli velice běžné duchu lidskému, nezaujímalo v době, o které mluvím, onoho význačného postavení, kterého později nabylo. Myšlenka formální smlouvy s ďáblem nebyla posud vytvořena; ale většina zločinů čarodějnictví byla uznávána, odsuzována a trestána. Tak ku příkladu, ke konci šestého století zemřel syn Fredegundy po krátké nemoci; a množství žen bylo vydáno nejtrapnějším a prodlužovaným mukám a posléze upáleno nebo kolem lámáno, protože způsobily čarováním smrt princovu.†) V Německu Codex de mathematicis et maleficiis††) dlouho

*) Garinet str. 38.

**) Tamtéž str. 42.

***) Buckle, *Děj.* sv. I. str. 345. *pozn.*, kde podáno nesmírné množství dokladův o tom předmětu.

†) Garinet str. 14., 15.

††) Tak byl název římského kodexu, který jsem prohlédl. Mathematicus bylo jméno davané astrologům, jak to uvádí

byl v platnosti, rovněž jako starý salský zákon o témže předměte ve Francii. Karel Veliký vydal nové a velmi přísné zákony, odsuzující čarodějníky k smrti, a zdá se, že veliký počet jich zahynul za jeho panování.*) Krupobití a bouře byly skoro všeobecně přičítány jich schytralosti, ač veliký duchovní devátého století — Agobard, arcibiskup lyonský — měl velikou zásluhu, že se postavil proti lidové víře.**)

Existovala také po celý středověk, ano až do sedmnáctého století sekta kabbalistů, kteří byli zvláště pronásledováni jako magové. Není snadno nabyti zcela jasného pojmu o jich mystických naukách, které dlouho působily kromobyčejným kouzlem na mnohou mysl a které upoutaly mohutné a smělé duchy Cardana, Agrippu a Paracelsa. Zdá se, že obsáhli mnohá podání, která dávno kolovala mezi židy, smíšena jsouce s velikou částí starého Platonova učení o demonech, a značnou částkou čistého naturalismu. S tak velikou lehkověrností, která za našeho věku by se pokládala sotva shodnou se zdravým rozumem, ale která byla tenkrát docela přirozenou, pojil se zvláště smělý skepticism; a řezpochyby větší část byla zahalena formou alegorií, než bylo skutečně dovoleno. Kabbalisté věřili v existenci přírodních duchů, stělesnění nebo představitele čtyř živlů,

zákon Diocletianův, „umění geometrii se učiti a prováděti veřejně jest důležité. Avšak umění mathematické jest opovrženi hodno a vůbec zakázáno.“

*) Garinet, str. 39.

***) Garinet, str. 45. Zachránil také životy některých kabbalistů.

syf, salamandrů, gnomů a undin, bytostí daleko lepších nad lidi, ale smrtelných a ne prostých lidské slabosti. Dospětí obcování s těmito duchy živlů přírodních bylo nejvyšším cílem filosofa. Kdo po něm toužil, musil se odloučiti od všedního způsobu života. Musil očistiti svou duši posty a celibátem, vytrvalým a neunavným studiem, hlubokým spojením s přírodou a přírodními zákony. Musil se naučiti především shlížeti s pohrdáním na hněvivé spory protivných vyznání; spatřovati v každém náboženství výraz ustavičného zákona, novou fasi a projev působení duchů přírodních na lidstvo.

Není nesnadno odkrýti představu, která jest základem tohoto učení. Ježto však žádná doktrína náboženská nemůže odolati vlivům doby, byly i tyto prosté pojmy záhy pokryty a znetvořeny tolika podivnými a hmotnými podrobnostmi, které stále plynuly ze středověkých způsobů smýšlení, že toliko pečlivým bádáním jich obrysy sledovati možno. Věřilo se, že jest možno filosofům dosíci doslova sňatku s těmito duchy, a že takové spojení jest nejvášnivější touhou světa duchů. Netoliko prý blaží velice obě strany na tomto světě, nýbrž také značně zlepšuje jich vyhlídky pro budoucí. Sylfa, ačkoli žila po mnohá staletí, byla smrtelnou a neměla v sobě ani naděje budoucího života, ale její lidský manžel sdělil s ní svou vlastní nesmrtelnost, leda že byl jedním ze zavrženců, ve kterémž případě byl zbaven pekelných muk účastí na smrtelnosti své nevěsty. Tento obecný pojem byl vypracován do podrobná a bylo ho užíváno při historii pádu i v mythologii pohanské, který-

miž předměty pravověrná učení rozhodně pohrdala. Stěží někdo pochyboval — jak se zdá — o skutečnosti těchto duchů, nebo že jsou zvyklí zjevovati se lidstvu; a třpytění Zory se prý připisovalo mávání jich křídel.*) Jediná otázka byla o jich přirozenosti. Dle kabbalistů byli čistými a ctnostnými. Dle pravověrných byli incubi, o kterých mluvil sv. Augustin; a všichni, kdo s nimi měli obcování, byli po zásluze upálení.**)

Dějiny kabbalistů poskytují, tuším — pádného důkazu o zbloudění ducha svobodomyšlného v době, která nebyla ještě zralá k jeho přijetí. Když sami odpůrci církve byli tak úplně hnání proudem a osvojili si mythologickou soustavu tak absurdní jako nejdivočejší legendy hagiologie: nepřekvapuje vůbec, že filosofové, kteří povstali v řadách pravověrných, byli nejvýš lehkověrní, a že jich představy se vyznačovaly nejhrubším materialismem. Mezi nepatrným počtem těch, kdož jakousi skrovnou měrou pěstovali světskou literaturu během doby, o které mluví, zaujímá vynikající místo Michael

*) Garinet str. 35 To však jest pochybno. Herder připomíná, že obyvatelé Gronska věří, že Zoru tvoří duchové tančící a hrajejí míčem.

**) O židovské kabbále viz učené dílo Franckovo; o názorech středověkých a šestnáctého i sedmnáctého století *Le Comte de Gabalis*, Plancey, *Dict. infernal*, čl. *Cabale*. Všichni pohanští bozi byli pokládáni za sylfy nebo jiné vzdušné duchy. Vesta byla žena Noemova — Zoroaster jejím synem, jinak zván Jafet. Hříchem Adamovým bylo, že opustil sylfu k vůli své ženě, pověst o jablku byla alegorickou atd. Tento poslední názor zdá se, že byl zbytkem manicheismu, a byl docela běžný u kacířů desátého i jedenáctého století. (Matter, *Hist. du Gnosticisme*, sv. III. str. 259, 260.) Paracelsus byl jedním z hlavních obhájců existence sylf a p.

Psellus. Tento plodný spisovatel, ač nyní — myslím — velmi málo je čten, má posud jisté postavení v dějinách písemnictví, jako téměř jediný byzantský spisovatel znamenitý, který po několika staletích se objevil. Ke sklonku jedenáctého století napsal svůj dialog »o působení demonů«, který jest valnou měrou výkladem starého učení novoplatonského o hierarchii duchů, ale který také vrhá značné světlo na způsoby myšlení, převládající v jeho době. Ujišťuje nás, že svět jest pln demonů, kteří často se zjevují mezi svými krajany a kteří projevují svou přítomnost mnohými a různými způsoby. Sám nikdy žádného neviděl, ale znal dobře lidi, kteří skutečně s nimi obcovali. Jeho hlavní autoritou byl Řek, jménem Marcus, který za jedné doby nevěřil ve zjevování, ale který, když začal úplně osamělý život, byl obklíčen duchy, jichž vlastnosti a zevnějšek do nejmenšího vylíčil. Šhromáždív takto důležité zprávy o předmětu, přikročil Psellus k uspořádání jich ve filosofickou soustavu, spojoval je s učením minulosti a vykládal zákony i působení světa duchů. Klade jako základní větu, že všichni demonové mají těla. To, praví, jest nezbytným důsledkem pravověrného učení, že snášejí muka ohně.*) Jich těla však nejsou oděna nězměnitelnou podobou, jako těla lidí a zvířat. Jsou spíše jako mračna, jemné a řídké látky, schopna vzítí na sebe jakoukoli podobu a vniknouti do každého otvoru. Hrozná muka, která snášejí na svém místě trestu, učinila je nejvšš citlivými pro bolest; i hledají ustavičně mírného a poněkud vlh-

*) To byl velmi starý názor. Zdá se, že sv. Basil ho velice silně hájil. Cudworth, *Int. System*, sv. II. str. 648.

kého tepla, aby utišili své trápení. Z tohoto důvodu vstupují tak často do lidí a zvířat. Posedlost zdá se, že byla velmi častou a šílenství bylo všeobecně pokládáno za jeden z její následků. Psellus však se zmiňuje o tom, že někteří lékaři činili výjimku z panujících názorů, připisující fysickým příčinám, co všeobecně se připisovalo duchovným, odchylka, kterou mohl vysvětliti jen materialismem, tak všeobecným v jich povolání. Zmiňuje se mimochodem o činech incubů jako neznámých a pouští se do dlouhého výkladu o ďáblu, který prý znal Armenii.

Shledáváme tedy, že po celý středověk většina zločinů, které byly později sebrány od inkvizitorů v pojednáních o kouzelnictví, byla známa; a že mnohé z nich byly nezřídká potrestány. Avšak popravy během šesti století nebyly asi tak četné jako během jednoho desetiletí v patnáctém a šestnáctém století. Ve dvanáctém století vstoupil ovšem předmět do fáse zcela nové. Tenkráté ponejprv se objevila představa čarodějnice, jak nyní ji pojmáme — totiž ženy, která učinila dobrovolnou smlouvu se satanem, která byla opatřena mocí konati divy, kdykoli se jí zlíbilo a která byla vždycky nesena vzduchem k reji čarodějnic, kdež se klaněla ďáblu.*) Zděšení, vzbuzené touto věrou, pokračovalo s počátku volně, ale po nějakém čase hroznou rychlostí. Tisíce obětí byly někdy upáleny za živa v několika málo letech. Každá země v Evropě byla stížena nejdivějším zděšením. Sta nejspornějších soudců byla vybrána k vymytění toho zločinu.

*) Maury, str. 185.

Rozsáhlá literatura vznikla o tomto předmětu, a teprve když značná část osmnáctého století uplynula, přestaly konečně popravy.*)

Vynasnažím se nyní sledovati všeobecné příčiny, které zplodily tento výlev pověry. Shledáme, tuším, že v této jako ve dřívějších fasích, bylo čarodějnictví v těsném spojení s převládajícími způsoby myšlení o náboženských předmětech; a že jeho dějiny jsou z nejuvěrnějších známek zákonů náboženské víry v jich poměru k pokroku civilisace.

Čím pečlivěji se studují dějiny staletí před reformací, tím patrněji se stává, že dvanácté století tvoří veliký obrat evropského ducha. Ze mnohých spleťtých příčin, které stopovati by bylo nudno a nesnadno, nastalo tenkrát všeobecné ožítí latinské literatury, jež hluboko změnilo duševní stav Evropy a jež tedy obsahovalo a nezbytně přivodilo změnu lidové víry. Ponejprv po mnohých staletích shledáváme, kterak slabý duch pochybnosti bojuje proti duchu lehkověrnosti, zvědavost pro čistě světské vědění nahrazuje aspoň skrovnou měrou naruživost pro theologii; a jako následek těchto věcí zmenšení pohrdavého záští, s kterým se hledělo na všechny, kdo byli mimo křesťanství. V každém oboru myšlení a vědění projevoval se neurčitý nepokoj, duch neklidného a horečného napjetí, které divně se odráželo o předcházející strnulosti.

Dlouhý spánek nerušené pravověrnosti byl

*) Poslední soudní poprava v Evropě byla — tuším — ve Švýcarsku r. 1782 (Michelet, *Sorcière* str. 415), poslední zákon o té věci, irský statut, který byl zrušen teprve r. 1821.

přerušen četným kacířstvím, které, jakkoli často potlačováno, zdálo se v každém následujícím století nabývat nové síly a pevnosti. Manicheism, který po nějaký čas doutnal v církvi, vypukl v prudký plamen mezi Albigenkými, a byl potlačen toliko oním hrozným krvéprolitím, ve kterém statisíce lidí bylo povražďeno na podnět kněží. Tenkrát prapor nestranné filosofie byl ponejprv vztyčen Abelardem v Evropě, a duchové učenců byli rozrušeni jemnými a zarážejícími pochybnostmi o hlavních učeních víry. Tenkrát také vzplály nauky vážné a nesmířitelné nevěry ze Sevilly a Cordovy; a osoba Averroa začala bráti na sebe ony obrovské tvary, které v pozdějším období zastínily všecek intelekt evropský a skoro přesvědčily některé z nejschopnějších mužů, že vláda Antikristova počala.*). Zároveň s ožitím pohanského učení ožila naruživost pro astrologii a pro fatalism, jež obsahovala, a pronikla do síní šlechtických i do paláců královských. Každá pochybnost, každý podnět odboje proti církevní autoritě, především pak každý kacířský

*) Dějiny tohoto velmi pozoruhodného hnutí viz v výborném pojednání Renanově, *Averroes*. U mohamedánů bylo zděšení tak veliké, že theologové prohlásili logiku a filosofii za veliké nepřátele svého vyznání a nařídili spáliti všechny knihy o těchto nebezpečných předmětech. Mezi křesťany obrátil sv. Tomáš Akvinský svého ducha ke sporu; a po dvě nebo tři staletí měla většina velikých děl v křesťanství některé známky Averroa. Renan sebral některé zajímavé doklady z vlášských malířů čtrnáctého století o významu, jehož nabyl Averroes v duchu lidovém. Tři hlavní osoby v Orcagnově obraze pekla v Campo santo v Pise, byli Mohamed, Antikrist, Averroes.

názor byl pokládán za přímé ponoukání satanovo a jich přibývání za stupeň jeho vítězoslavy. Avšak tyto věci shromáždily se nyní hustě kolem. Evropa jala se vstupovati v ono nevýslovně trapné období, ve kterém lidé se naučili pochybovati, ale nenaučili se posud pokládati pochybnost za nevinnou; ve kterém nová duševní čilost plodí rozmanitost názorů, kdežto stará lehkověrnost jim namlouvá, že všechny třídy názorů — kromě jedné — jsou vnuknutím ďáblovým. Duch racionalismu posud se nezrodil; nebo jestliže některé skrovné stopy jeho možno odkrýti v učeních Abelardových, byl aspoň příliš slabým, aby zapudil strach. Nebylo samostatného bádání; nebylo důvěry v poctivé zkoumání; nebylo odvahy povstati nad dogmatické soustavy nebo tradiční nauky; nebylo schopnosti snášeti muka nerozhodného soudu. Církev ztratila lidského ducha zatracujíc pochybnosti, které byly nezbytným následkem jeho cvičení. Ztratila i mravní mohutnost, tvrdíc vinu poctivého bludu.

Snadno lze pochopiti, že v takovém stavu myšlení představa satanovy přítomnosti nabyla dojista zvláštní převahy a vzbudila zvláštní hrůzu. Množství lidí bylo rozrušeno pochybnostmi, které potlačiti nadarmo se snažili, a o kterých pevně věřili, že jsou vnuknutím ďáblovým. Jich bázeň před pohany a mohamedány zmenšovala se stále více, když našli zálibu ve filosofii oněch nebo ve přírodních vědách, jichž opatrovateli byli tito. Každý krok u vědění stupňoval jich odpor k hrubému materialismu, který převládal, a každá generace učinila všeobecné duševní směry zřejměji nepřá-

telskými církví. Naproti tomu poskytovala církev vzezření nejtuzší nepovolnosti. Odboj a pochybnost byly v její očích největší ze všech zločinů: a její učení o zlém duchu a budoucím světě opatřilo ji nástroje terorismu, kterýchž byla odhodlána užívati měrou nejvyšší. Proto shledáváme, že kol dvanáctého století začalo lidové učení bráti na sebe vážnější a slavnostnější ráz a zbožnost lidu hlouběji prosakovati fanatismem. Stará důvěra, která skoro pohrávala se satanem, a v samém nadbytku pevné víry se vysmívala jeho lstem, proměnila se v drsný a zachmuřený asketism. Vzezření satanovo stalo se hroznějším a vzezření Kristovo méně zajímavým. Až do sklonku desátého století bývala hlavní postava křesťanského umění obyčejně představována jako velmi mladý muž s výrazem nerušené mírnosti a klidu ve tváři, an koná zázraky milosrdenství. Parabola o dobrém pastýři, která zdobí téměř každou kapli v katakombách, byla dosud oblíbeným předmětem malíře; a vážnější představy křesťanství byly poměrně řídké. V jedenáctém století počalo se toto vše měniti. Dobrý pastýř zmizel docela, zázraky milosrdenství staly se méně častými, a byly nahrazeny podrobnostmi umučení a hrůzami posledního soudu. Tvář Kristova stávala se vážnější, starší a smutnější. Kolem dvanáctého století stala se tato změna téměř všeobecnou. Od této doby, píše jeden z nejučenějších moderních archeologů, „jeví se Kristus záduchovějším a často opravdu hrozným. Jest skutečně *rex tremendae maiestatis* naší písně *Dies irae*. Jest skoro bohem

židovským, činicím hrůzu počátkem moudrosti.*) V téměř věku nalézáme bičování a »minutio monachi« — neustálé pouštění žilou, které přišlo u všeobecné užívání v klášterích;** a brzy potom vznikli flagellanti, jichž tuhá kázeň a náruživé nářky na panující nepravost uvedly myšlení davů k předmětům, které byly dobře vypočteny k roznicení jich obraznosti. Skoro v téže době ožilo a bylo podněcováno náboženské pronásledování, které po mnohá staletí bylo téměř neznámo uprostřed klidu pravověrnosti. Na počátku třináctého století zavedl Inocenc III. inkvisici a vydal první provolání ke knížatům, aby užívali své moci ku potlačení kacířství a během následujícího století byl zřízen nový tribunal, neb aspoň se konaly popravy pro kacířství v některých velkých zemích v Evropě.

Terorism, který takto povstal konfliktem mezi nezměnitelnou církví a věkem, ve kterém byl jakýsi nepatrný pokrok a skutečný, třeba slabý duch odboje, pronikl znenáhla k těm, kdož byli příliš nevědomi, aby se stali kacíři. Kněz na kaza-

*) Didron, *Iconographie chrétienne, Histoire de Dieu* (Paříž 1843), str. 262. Celé dějiny tohoto pozoruhodného přechodu viz na str. 255—273. K tomu bych podotkl, že kolem třináctého století obrazy satana podstoupily přiměřenou změnu a staly se i hroznějšími i směšnějšími (Maury, *Légendes pieuses*, str. 136). Čím více tento předmět se zkoumá, tím patrnějším se stává, že před vynalezením knižtisku bylo malířství nejvěrnějším zrcadlem lidové myslí; a že sotva bylo nějaké duševní hnutí, jež by se v něm neodráželo. O všeobecném terorismu tohoto období viz Michelet, *Histoire de France*, sv. VII. str. 140, 141.

**) Madden, sv. I. str. 359—395; Cabanis, *Les rapports du physique et du moral*, sv. II. str. 77—79.

telně nebo ve zpovědnici, mnich ve svém styku se sedlákem, flagellant smutnými zpěvy a divadlem svých pokání, především pak inkvizitor svými rozsudky, uváděli v nižší třídy přesvědčení o satanově přítomnosti a vítězoslávě, které tyto přirozeně spojovaly s ideami, s nimiž byly nejvíce obeznámeny. V době, která byla ještě hrubě nevědomou a lehkověrnou, byla lidová víra nezbytně plna podivných pověr, kteréž věrně v sobě odrážely všeobecný ton a zbarvení náboženského učení, ačkoli často přestoupily daleko jeho meze. Tyto pověry záležely druhdy většinou z divokých legend o vílách, mořských pannách, obrech a dracích; o zázracích světců, konfliktech, v nichž dábel hrál první úlohu, ale vždycky býval poražen; nebo z ilustrací neobmezené působivosti nějakého kouzla neb ostatku. Kolem dvanáctého století jaly se bráti na sebe temnější barvu, a obraznost lidu hýřila v podrobnostech reje čarodějnic, a v hrozně moci sluhů satanových. Inkvizitoři chodili po Evropě prohlašující, že dábel působí skutečně na všech stranách; a mezi jich prvními oběťmi byly osoby, které byly viněny z čarodějnictví a které pak arci byly odsouzeny.*) Taková odsouzení nemohla více zabezpečiti víru ve skutečnost toho zločinu, než byla, ale měla přímou tendenci rozmnožiti žaloby. Obraznost lidu lpěla na předmětu. Nákazlivá hrůza se zrodila. Někteří, jichž mysl byla veskrze chorobna, přesvědčili se, že jsou ve spojení se satanem; všichni pak měli rostoucí náklonnost viděti satanovo působení kolem sebe.

*) Garinet, str. 75.

K těmto věcem dlužno přidati dlouhou řadu společenských a politických událostí, jichž netřeba uváděti, neboť byly teprve nedávno vylíčeny s nevyrovnanou živostí slavným žijícím spisovatelem.*) Cit nejistoty a bídy, často dostupující naprostého zoufalství, byl rozšířen mezi lidem a plodil tmavou obraznost i divoké odbojné náruživosti, které v pověřivém věku jsou nezbytnými jich průvodci. Bylo vždycky pozorováno inkvisitory, že veliká část těch, kdo byli odsouzeni na hranici, byly ženy, jichž život byl zachmuřen nějakou velikou strastí; a že hudba, kteráž mírní vášně a tiší trpkost žalu, měla kromobyčejnou moc na posedlé.**)

Mezi vlivy, které jsem se pokusil stopovati, nabyla představa kouzelnictví určitější podoby a vzrůstající převahy ve dvanáctém a třináctém století. Většina příčin, které ji zplodily, postupovala svou přirozeností velmi rychle a obraznost lidu byla více a více upoutána předmětem. Ve čtrnáctém století přihodila se událost, která byla s to, aby dodala hrozný podnět terorismu, a kterou lze vskutku právem pokládati za nejděsnější v dějinách lidstva. Narážím ovšem na černou smrt. Velký německý lékař vyšetřil nedávno obratně a učeně dějiny onoho času, a podal svůj názor, že nehledíc ku přehnaným zprávám, počet těch, kdož umřeli morem za šest roků jeho trvání, možno odhadovati při mírném výpočtu na dvacet pět milionů čili na čtvrtinu obyvatelstva evropského.***)

*) Michelet, *La Sorcière*.

**) Binsfeldius, str. 155.

***) Hecker, *Die grossen Volkskrankheiten des Mittelalters* (Berlin 1865) str. 55. Boccaccio byl svědkem toho moru a popsal jej.

Mnohá veliká města ztratila více než polovičku své lidnatosti; mnohé venkovské kraje byly téměř vyličeny.

Stěží možno si představití událost způsobitou účinkovati hroznější silou na obraznost lidí. I za našich dnů víme, jak velikou bázeň náboženskou vnuká mor; ale za věku, kdy všeobecně se věřilo v nadpřirozený ráz choroby, způsobilo takové bezpříkladné neštěstí úžas, který téměř dostupoval šílenství. Jedním z prvních následků byl ohromný vzrůst bohatství duchovenstva skrze odkazy obětí, hrůzou stížených. Sekta flagellantů, která byla po století neznáma, objevila se znovu v počtu desateronásobném a téměř každá část Evropy rozléhala se jich zpěvy. Tenkrátě také vzniklo šílenství tančení ve Flandrech a v Německu, kde tisíce se shromažďovaly s podivnými křiky a posušky, zstrašující svým množstvím všecku autoritu a prohlašující uprostřed divokých tanců a s výkřiky hrůzy moc a vítězství satanovo.*) Pozorovalo se, že tato forma šílenosti zuřila zvláště prudce v diecesi kolínského a trevírského, ve kterých kouzelnictví potom nejvíce panovalo.**)

Ve Švýcarsku a v některých krajinách Německa připisovali mor židovskému jedu; a jakkoli papež podnikl šlechetnou námahu rozptýliti klam, byl nesmírný počet tohoto nešťastného kmene vydán na smrt. Několik tisíc prý zahynulo v jediné Mohuči. Obecněji pokládán byl za boží trest nebo za

*) Hecker, str. 144. a 145. Tančící domnívali se často, že jsou ponofeni do proudu krve. Bývali obyčejně zaklínáni.

**) Posud jest roční slavnost blízko Treviru na památku této epidemie. Madden sv. I. str. 420.

důkaz satanovy moci; a lidé se odvážili nejpodivnějších výkladů. Když se začalo užívatí bot s ohnutými špičkami, domnívali se mnozí, že jest to zvláštní urážkou Všemohoucího.*) Co však zejména dlužno vytknouti, jest, že soudy pro kouzelnictví se množily děsnou rychlostí.**)

Možno říci, že v patnáctém a šestnáctém století dostoupily svého vrcholu. Tvárnost, kterou Evropa tenkrát jevila, byla všeobecná anarchie a všeobecný terrorem. Duševní vlivy, které dávno rozežřely sloupy církve, vykonaly své dílo, a hrozné mravní poklesnutí, zhoršené nově nabytým církevním bohatstvím, provázelo duševní pokrok. Ale nade vším tímto chaosem vládla beze změny veliká představa. Byla to představa hříchu a satana, naprosté potřeby správné dogmatické soustavy, která by zachránila lidi muk pékelných. Církev, jež byla křesťanstvu vším, zdvihala se — jak se zdálo — v posledních bolestech rozkladu. Meze náboženské myšlenky byly vesměs zatemněny. Sporné směry a naruživosti zuřily bouřlivou prudkostí mezi lidmi, kteří byli naprosto neschopni snést duševní nerozhodnost, a každá z protivných sekt prohlašovala svá vlastní učení za podstatná ku spáse. Pochybnost byla téměř vše-

*) Hecker, str. 145.

***) Ennemoser, *Hist. of Magic* sv. II. str. 150. Uvedu zde na doklad dvě věci z dějin umění. První jest, že ony příšerné obrazy tance smrti, které byly později tak oblíbeny a které svědčí o směru obraznosti tak divoké a chorobné síly, začaly ve čtrnáctém století (Peignot, *Sur les Danses des Morts* str. 26.—31). Druhá jest, že v témže století představují basreliefy na katedrálách často lidi klečící před ďáblem a vzdávající se jemu za služby (Martonne, *Piété du Moyen Age*, str. 137.).

obecně pokládána za zločinnou a blud za hodný odsouzení; ale první byla nezbytnou podmínkou a druhá pravděpodobným následkem bádání. Úplně nezvyklí na samostatné myšlení, zmatení nesmírnými a neurčitými obory myšlenky, z nichž byly odvozovány protivné důkazy; s hlubokým přesvědčením o naprosté potřebě správné víry a stálém působení satanově na kolísání vůle a soudu; rozrušení a svírání protivnými city, jež nedokonalá psychologie přičítala duchovnímu vnuknutí, a především pahnouce ohnivou touhou po jistotě, byli hnáni lidé sem a tam pod vlivem nejdívější hrůzy. Nikdo nemohl uniknouti hnutí. Naplňovalo celou Evropu starostí, pronikalo svým vlivem všechny formy myšlení a jednání, pohltilo každý živel národního života vírem stále se šířícím.

Dojista nikdy nebylo hnutí, které v konečných výsledcích tolik přispělo k vybavení lidského ducha ode všech pověřených hrůz jako reformace. Utvořila množství církví, v nichž duch umírněného a shovívavého skepticismu, který dávno byl pramenem anarchie, mohl volně se šířiti a pojití se s duchem pořádku. Zavrhlá nesmírnou část dogmatických a rituálních představ, které téměř zakryly celý obor náboženství, a umožnila onen stálý pohyb, jímž theologie od té doby tihla k mravní schopnosti. Především pak zmenšila nadvládu duchovenstva a tak připravila cestu pro ono všeobecné sekularisování evropského ducha, které tak význačně charakterisuje moderní osvětlo. Avšak třeba neocenitelnými byly tyto dary, bylo by marno popírati, že po nějakou dobu reformace zvětšovala právě ona zla, jež napravití chtěla. Bylať po čas

pouze změnou pánů. Protestant tvrdil nezbytnost a jistotu svých vlastních učení stejně dogmaticky a autoritativně jako katolík. Věřil ve svou vlastní neomylnost právě tak pevně jako jeho protivník věřil v neomylnost papežovu. Teprve nenáhlým pochodem může se lidský duch vybrodit ze soustavy bludu; a síla dogmatu byla tak zakořeněna ve všem náboženském myšlení, učení více než dvanácti staletí, že vyžadovalo dlouhé a trapné kázně se slabiti, co dosud není zničeno. Přírozenost pravdy, meze lidských schopností, zákony pravděpodobnosti a podmínky podstatné pro nestranné bádání, byly předměty, jichž ani nejpokročilejší duchové tenkrát úplně neznali. Byla ovšem valně pěstována logika, v nejužším smyslu; ale nebylo obsáhlého přehledu celého oboru duševní vědy, zákonů a mezi rozumu. Nebylo také přesvědčení, že dlužno užívatí rozumu při každém odvětví theologie s touž neústupnou přísností, jako při kterékoli jiné formě spekulace. Víra podávala vždycky duchu ideu abnormálního duševního stavu, zničení neb odstranění soudnosti. Někdy obsahovala více než toto, ale vždycky to obsahovala. Byla opakem pochybnosti a ducha pochybnosti. Co neuctiví lidé nazývali lehkověrností, uctiví lidé nazývali věrou; a jakkoli jedno slovo bylo šetrnějším nežli druhé, byla přece obě slova u většiny lidí přesně synonymní. Někteří protestanté přikládali tomu slovu jiný a mravní význam, ale drželi se pevně intelektuálního významu. Pokud taková představa trvala, byla doba náboženského stínění nezbytně dobou svrchovaného utrpení a strachu; a může býti málo pochybnosti o tom, že byla tedy reformace nej-

trapnějším ze všech přechodů, jimiž lidský duch prošel.

Jestliže čtenář pochopil smysl předcházejících poznámek, pochopí také snadno jich souvislost s dějinami kouzelnictví. Aby lidé věřili v čarodějnice, musil jejich duch dobře seznati pojmy satanovy moci a satanovy přítomnosti, a musili hleděti na tyto věci s pevnou věrou. Aby kouzelnictví vynikalo, musila býti obraznost lidí tak silně vedena k těmto článkům víry, až zbarvily a ovládly obyčejný běh jich myšlenek, a vyvolaly mocnou náklonnost, spáťovati kolem sebe satanovu působnost. Dlouhá řada okolností, která vrcholila tv reformaci, rozšířila po křesťanstvu náboženskou hrůzu, která znenáhla zahalila myšlenkový obzor, plodíc všeobecný nepokoj o budoucnost církve a silný i živý pocit satanovy přítomnosti. Tyto vlivy byly arci původně spojeny s temnými body spekulativní víry, ale účinkovaly dvojným způsobem na hrubší pověry lidu. Ač nevzdělaní lidé nemohou sledovati zavítějších spekulací svých učitelů, mohou — jak jsem pravil — chápati povšechný ton a ráz myšlení, jež plodí tyto spekulace, a pak jich snadno užívají ve vlastním oboru myšlenkovém. Kromě toho budou vyšší třídy, jsouce naplněny představou satanovy přítomnosti, náchylny věřiti ve skutečnost každé povídky o kouzelnictví. Budou tudíž pronásledovati čarodějnice a — jako nezbytný následek — podněcovati klam. Obmezí-li se víra na nižší třídu, bude její trvání mdlé a bez pokroku. Ale když zákonodárci ji obžalují ve svých zákonech a papežové v bullách, když kněží horlí

proti ní na kazatelkách a inkvisitoři páli tisíce na hranici, vznítí se obraznost lidí, stane se hrůza nakažlivou a následující klamy se množí. Avšak papežové a zákonodárci, kněží a inkvisitoři budou konati tyto věci právě dle pevnosti své víry v představy, které jsem uvedl, a dle sil, kterou jich obraznost se byla obrátila k oněm představám náboženským terorismem.

Máme pádný doklad vlivu na kouzelnictví, způsobů myšlení, jež reformace po nějakou dobu udržovala, v životě Lutherově. Ani jediný rys nebyl jasněji vyznačen v jeho povaze než silný a náruživý smysl pro hřích. Sám často líčil nejmalebnější řečí, kterak v odloučení svého kláštera ve Wittenbergu žil pod samým stínem smrti, kterak brány pekelné zdály se otvírati pod jeho nohama, a pocit beznadějně bídy činil život sám břemenem. Sklíčen jsa nejtrpčím pocitem mravní nehodnosti, byl rozrušen intelektuální pochybností. Dospěl k učení protestantismu teprve po dlouhém a nesnadném zkoumání, probil se znenáhla postupnými fasemi víry, neslyše po mnohá léta jediného slůvka soucitu, a kolísaje trapně mezi protivnými závěry. Jako u všech lidí živé obraznosti a v podobných okolnostech utvořilo se kolem jeho ducha theologické ovzduší a stalo se mediem, jímž každá událost byla pozorována. Byl vydán četným podivným přeludům a kolísání úsudku, což neustále připisoval přímému působení satanovu. A satan se stal následkem toho panující představou jeho života. Při každé rozhodné události, při každém rozrušení mysli pónával satanovu moc. V klášteře wittenberském

slyšel ustavičně ďábla, hlučícího po chodbách; a přivykl konečně tak této věci, že vypravoval, kterak jednou, byv probuzen hlukem, zpozoroval, že to byl pouze ďábel, a proto zase šel spat. Černá skvrna ve hradě wartburském posud označuje místo, kde hodil kalamář po ďablovi. Uprostřed dlouhého a trapného kolísání o transsubstanciaci zjevil se mu ďábel a našeptával mu nový důkaz. V takovém stavu mysli arci přijímal s neobmezenou důvěrou každou anekdotu o divcích satanových. Vypravoval, kterak starý kněz byl vyrušen ze své pobožnosti ďablem, který za ním chrochtal jako prase. V Torgavě rozbil ďábel hrnce a pánve, hodil je knězi na hlavu a konečně vyhnal jeho ženu i služky polostřeštěné z domu. Při jiné příležitosti objevil se ďábel u soudu v hodnosti hlavního advokáta, jehož místo prý zastal s největší dovedností. Blázní, mrzáci, slepci a hluší byli posedlí ďablem. Lékaři ovšem se pokoušeli vysvětliti tyto vady přirozenými důvody; ale tito lékaři byli nevědomci; neznali vši síly satanovy. Každá forma nemoci mohla býti způsobena satanem nebo jeho pomocnicemi, čarodějnicemi; a žádná z nemocí, ke kterým Luther byl náchylný, nebyla přirozenou, ale jeho bolest v uších byla zvláště ďábelskou. Krupobití, bouře a moře jsou vesměs přímým následkem působení duchů. Mnoho z těch osob, o kterých se mysliło, že spáchali sebevraždu, bylo ve skutečnosti chyceno ďablem a jím uskrčeno, jako poutník býva uskrčen loupežníkem. Ďábel mohl přenášeti lidi dle své vůle vzduchem. Mohl ploditi děti, a Luther sám přišel do styku

s jedním z nich. Nesmírná láska k dětem byla jednou z nejlepších vlastností velkého reformátora; ale při této příležitosti zcela vážně doporučoval domnělým příbuzným, aby hodili dítě do řeky a osvobodili svůj dům od přítomnosti ďáblavy. Jako přirozený následek těchto způsobů myšlení, nejevilo kouzelnictví ani nejmenší pravděpodobnost jeho duchu. V plném souhlase s duchem doby tvrdil stále existenci a hojnost toho zločinu a důrazně prohlašoval povinnost páliť čarodějnice.*)

Znám opravdu málo podivnějších a zároveň hroznějších obrazů, než které podává historie kouzelnictví během století, jež předcházelo reformaci a století, jež po ní následovalo. Kdekoli zuřil spor názorů mezi vzdělanými, tam kouzelnictví jako stín kráčelo svou cestou mezi nevědomci;***) protestanti i katolíci závodili vespolek v horlivosti, se kterou je pronásledovali. Nikdy se neosvědčila pádněji síla obraznosti, této podivné schopnosti, jež vrhá stín svých obrazů na veškeré stvoření a spojuje všechny zjevy života dle svých vlastních pravzorů. Mysli lidí — pověřivé a strachem sklíčené — byly neodolatelně puženy k zázračnému a satanskému, a nacházely to na všech stranách. Živly podvodu mísily se tak podivně se živly zdání a klamu, že jest nyní nemožno odloučiti je. Někdy ctižádostivá žena, vyzývající nebezpečnost

*) *Colloquia Mensalia*. Erasmus také pevně věřil v kouzelnictví. (Stewart, *Dissertation* str. 57).

***) Na tuto koexistenci bylo poukázáno četnými spisovateli; a Naudé *Apologie* str. 110, 111, poznamenává, že téměř všechna kacířství před reformací byla též provázána vypuknutím kouzelnictví.

svého jednání, směle si osobila nadpřirozenou moc a nejpupnější i nejdovážnější choulili se ponížene v její přítomnosti. Někdy se pokoušel manžel soudem nad čarodějnicemi přetnouti svazek, jež církev jeho prohlásila nezrušitelným; a následkem toho zhnulo mnoho žen na hranici. Někdy obratný zločinec využítkoval zděšení a obviniv svého žalobníka z kouzelnictví unikl sám trestu. Někdy také osobní hněv byl pomstěn žalobou nebo skutečný zločin byl přičítán čarodějnictví; nebo krupobití a zvláštní nemoc ukazovaly na přítomnost čarodějnice. Ale většinou představují soudy pouhé a čiré klamy. Obhájcové víry byli s to, aby tvrdili, že mnoho lidí dobrovolně se přiznalo vinnými obcování s čertem a setrvalo při svém doznání až do smrti. Šílenost jest zvláště častá za velkých náboženských nebo politických převratů;*) a v šestnáctém století byly všechny její formy obsaženy v soustavě kouzelnictví a nabyly barvy převládající nálady.***) Příležitostně nalézáme také staré a poloblouznivé ženy, s prvu přesvědčené o své nevině, ale záhy se chvějící před důstojností soudu, bázlivě se tázající, zdali jest možno býti ve spojení s ďáblem a nebyti si toho vědom, a posléze téměř se přesvědčující, že spáchaly to, co se jim za vinu klade. Velmi často zvítězila nad rozumem hrůza soudu, vyhlídka na nejbolestnější smrt a nejděsnější muka, jimž bylo vydáno vetché tělo staré a slabé ženy;***) její mozek se potácel pod

*) Buckle, *Děj*, sv. I. str. 424, pozn.

***) Calmeil.

****) Hrozný seznam muk, kterých se užívalo v těchto případech, viz u Scotta, *Discovery of Witchcraft* (Londýn

nakupeným utrpením, vědomí nevinny zmizelo a ubohá oběť šla v šílenství do plamenů, přesvědčena jsouc, že klesne na vždy v záhubu. Horlivost duchovních, s jakou podněcovali ono pronásledování, byla neochabující. Rozšířila se stejně v Německu, Francii, Španělsku, Itálii, Flandrech, Švédsku, Anglii a Skotsku. Starý spisovatel, kterýž úplně schvaloval onu přísnost, vypravuje nám, že v jediné provincii Como bylo osm nebo deset inkvisitorů stále zaměstnáno; a podotýká, že v jediném roce dosáhl počet osob, jimi odsouzených, tisíce, a že během několika následujících roků počet obětí zřídka klesl pod jedno sto.*)

Bylo přirozeno, že sbor učených lidí jako inkvisitori, jichž způsob myšlení byl hlavně retrospektivní, utvořil některé všeobecné theorie, spojující zjevy čarodějnictví s minulými událostmi a uvádějící je v soustavnou formu. Nalézáme proto, že během asi tří staletí se vytvořila rozsáhlá literatura o předmětu. Různé formy kouzelnictví byly vesměs pečlivě roztříděny a sdruženy se zvláštními doktrinami; celá filosofie satanského byla dopodrobna probádána a převládající způsob myšlení vtělen v nesčíslná pojednání, jež byla druhdy pokládána za mistrovská díla pravověrné theologie.

1665), str. 11, 12. Všecka stará pojednání jsou plna té věci. Sprenger doporučuje, aby se v mučení pokračovalo dva nebo tři dny, až uvězněný byl — jak se vyjadřuje — „náležitě vyslechnut“ (část III. Quaest. 14, 15). Muka byla tím hroznější, poněvadž všeobecně se věřilo, že čarodějníci dovedou kouzlem zeslabiti jich účinek.

*) Spina kap. XII.

Jest velmi nesnadno pro nás za dnešní doby oceniti spravedlivě tato díla neb vyložití stanoviska, se kterých byla napsána. Hluboký skepticism o všech předmětech, souvisících s ďáblem, jest podkladem názorů skoro každého vzdělance a činí nesnadným i představit si položení myslí, ve kterém onen duch byl předmětem silné a osvědčované víry. Povídka, kteráž obsahuje osobní zakročení satanovo, jest nyní pokládána stejně absurdní a nehodnou vážného povšimnutí, jako povídka o víle nebo rusalce. Když tedy moderní čtenář obrací listy starého pojednání o kouzelnictví a nalézá sta takových povídek, zcela vážně tvrzených, jest často nakloněn podceňovati neprávně rozum autora, kterýž představuje stav myšlení tak nepodobný jeho vlastnímu. Chladná lhostejnost k lidským mukám, kterou jeví tito spisovatelé, potvrzuje ještě jeho mínění; kdežto jich kromobyčejné puntičkářství, jich hanebná latina a jich hrubé vědecké chyby poskytují rozsáhlý materiál ku smíchu. Kromě toho Sprenger, jenž jest nejslavnějším a snad nejlehkověrnějším členem své třídy, podnikl na neštěstí pro svou pověst, několik ctízádných výletů do jiného oboru a učinil se nesmrtelným řadou etymologických chyb, které byly rozkoší všech následujících učenců.)*

*) „Femina“ dle něho jest odvozeno od Fe a minus, poněvadž ženy mají méně víry nežli muži (str. 65). Maleficiendo jest složeno z male de fide sentiendo. Pro slovo diabolus máme výběr nejpoučnějších pramenů. Pochází od *dia* což jest *duo*, a *bólus* což jest *morsellus*, protože *dvoujít zabijí* totiž tělo a duši. A dle etymologie t. j. řecky znamená diabolus zavřený v pracovně: a to se naň hodí, když se mu nedovoluje škoditi, jak chce. Nebo diabolus jako defluens,

Ale jestliže všechna tato obmezení se stala — a vyjmouc poslední hodila by se vesměs na kterékoli jiné spisy téhož období — jest, tuším, nemožno popřít, že knihy na obranu víry jsou nejen daleko četnější než pozdější díla proti ní, nýbrž že také jeví daleko více učenosti, dialektické obratnosti, ano i všeobecné schopnosti. Po mnohá staletí nejschopnější muži netoliko nebyli ochotni vymýtit pověru, nýbrž často vážně se snažili a s nejhlubším přesvědčením o její obranu. Ano, během doby, kdy kouzelnictví nejvíce panovalo, bylo málo spisovatelů skutečně vynikajících, kteří by při některé příležitosti zvláště si nedali záležeti na tom, aby zasáhli do věci svou autoritou. Tomáš Akvinský byl asi nejschopnější spisovatel třináctého století, a ten ujišťuje nás, že nemoc a bouřky jsou často přímým působením ďábovým; že ďábel může přenášeti lidi dle své libosti vzduchem a že je může přetvořiti v jakoukoli podobu. Gerson, kancléř university pařížské a — jak mnozí se domnívají — autor »Následování«, jest právem pokládán za jednoho z veleduchů své doby; a ten rovněž psal na obranu té víry. Bodin byl rozhodně nej původnějším politickým filosofem, který se zrodil po Macchiavellim, a ten věnoval všechnu svou učenost a bystrost ku zničení vznikajícího skepticismu v otázce čarodějnic. Pravdou jest, že za oněch dob nebyla schopnost zárukou proti omylu; protože jediným zaměstnáním rozumu bylo vyví-

protože stekl, to jest upadl i druhově i místně.“ (str. 41). Jestliže tyto věci čtenáře zajímají, najde jiný překvapující doklad slovné kritiky, kterýž uváděti se neodvažují, u *Bodina Démon*, str. 40.

novati a rozšiřovati premisy podané církví. Nebylo rozhodné a přímé kritiky prvních zásad učení; nebylo odboje rozumu proti závěrům, jež byly přesně odvozovány z premis autority. V naší době a v každé jiné době poloviční víry přijímají se často zásady, které nebyly plně vyvinuty. Odvozuje-li se z nich závěr, táž se lidé netoliko, zda dedukce jest správná, nýbrž i zda její výsledek podstatně pravděpodobným se jeví; a když se tak nezdá, zamítnou závěr, nezamítajíce však naprosto premisu. V dobách kouzelnictví převládala neúprosná logika. Lidé byli tak pevně přesvědčeni o pravdě doktrin, kterým se naučili, že tyto doktriny se jim staly měřítkem pravděpodobnosti, a co zdálo se souhlasiti s nimi, neskytalo duchu nejmenších obtíží. Ovládaly obraznost, podmanivše si rozum, a světské úvahy nikdy nepřišly ničit jich jistoty. Nejschopnější lidé byli neziřidka nejlehkověrnějšími, protože jich schopnost hlavně se zabývala odkrýváním analogií mezi každým překvapujícím vypravováním a zásadami jich víry, a jich zdar byl měřítkem jich duchaplnosti.

Tyto úvahy to jsou, které dodávají spisům doby uvedené tak velkého významu v dějinách názorů a které také činí tak obtížným pro nás oceniti jich sílu. Vynasnažím se předložit čtenáři formou nejstručnější některé z hlavních zásad jejich, které, působíce na obraznost, přispěly k utvoření zjevů kouzelnictví a působíce na rozum přesvědčily lidi, že vypravování o čarodějnicích jsou předem pravděpodobna.*)

*) Hlavní autoritou o těchto věcech jest rozsáhlá sbírka latinských děl (z velké části psaných inkvisitory), sahající do

Učilo se všeobecně, že nesčíslný počet zlých duchů se potuluje nad světem, hledajících přítomné neštěstí a budoucí zkázu lidstva; že tyto duchové jsou padlí andělé, kteří podrželi mnohé, ne-li všechny andělské vlastnosti; a že najisto mají moc a moudrost daleko převyšující meze lidských schopností. Z těchto pojmů vyvinuly se mnohé důležité následky. Jestliže tito duchové pro vždy se vznášejí kolem nás, není prý dojista pravdě nepodobno, že se musíme potkávat s nějakými známky jejich přítomnosti. Jestliže se těší z nejmenšího neštěstí, které může stihnouti lidstvo, a mají daleko více než lidské schopnosti způsobiti bolest, nepřekvapuje, že užijí proti lidem energie nadlidské zlomyslnosti. Je-li jich nejvyšším cílem konečná zkáza člověka, nemůžeme se diviti, že nabídnou své služby oněm, kdo je podplatí vzdáním se svých nadějí. Že takovou smlouvu lze učiniti — že jest možno lidem řídití sílu zlých duchů — bylo dokázáno nejskvělejší autoritou. »Nesmíš strpěti čarodějnicí na živu«, byl slavnostní příkaz, který se opakoval více než jedenkrát v levitském zákoně; a historie čarodějnice endorské podává podrobný popis okolností toho zločinu. Otcové vinili magii svorným a nezměnitelným hlasem, a spisy každého národa nesou stopy všeobecnosti té víry. V době, kteráž byla

dvou staletí a vydaná pod názvem *Malleus Maleficarum* (název Sprengerovy knihy). V ní jsou práce, jež napsali: Sprenger, Nider, Basin, Molitor, Gerson, Murner, Spina, Laurentius, Bernardus, Vignitus, Grillandus a j. Uvedl jsem velmi mnoho jiných děl na příslušných místech, a čtenář může naléztí přehledy mnohých jiných u Maddena a Planceye.

podstatně retrospektivní, bylo nemožno jmenovati nauku, která by se mohla zdáti pravděpodobnější, neboť nebylo žádné, která byla těsněji spojena se starověkem, jak církevním tak světským.

Lidová víra však netoliko tvrdila možnost a trvalou existenci čarodějnictví, nýbrž pouštěla se i do mnohých věcí, které bychom nyní musili pokládati ze velice výstřední a směšné podrobnosti. Předně, jedním z nejobyčejnějších výkonů čarodějnice nebo dábla jednajícího na její rozkaz bylo působiti bouře, které prý často spustošily pole jediné osoby, nechávajíce ostatní pole v kraji docela neporušeny. Jestliže se někdo odvážil popíratí, že by satan měl tuto moc nebo byl s to, aby jí užíval, byl záhy umlčen příkladem z písma. Čteme ve Starém Zákoně, že dábel s dovolením Božím sužoval Joba; a že mezi prostředky, jichž užíval, byla bouře, která zničila dům, ve kterém synové patriarchovi jedli. Líceň (v knize Zjevení) čtyř andělů, kteří drželi čtyři větry, a kterým dáno bylo sužovati zemi, byla také všeobecně družena k této víře; neboť, jak sv. Augustín nám vypravuje, slova anděl možno stejně užití o dobrém i zlém duchu. Kromě toho mluvilo se o dáblu vždy jako o knížeti vzduchu. Jeho nesmírné vědění a jeho nesmírná moc mohla rozkazovati bezprostředním příčinám atmosferických poruch; a náhlá bouře by tedy nebyla porušením přírodních zákonů, nýbrž pouze příkladem jich užití nadlidskou silou. Tyto úvahy postačily — jak se mysliło — odstraniti každou myšlenku nepravděpodobnosti skutků, které byly tvrzeny; ale každá nejistota byla zapuzena jednohlasným

učením církve. Za všech dob učili Otcové i středovcí svatí, jako učitelé každého jiného náboženství na prvotném stupni civilisace, že všechny význačnější směry atmosférické vyplývají z přímého působení duchů.*) Dešť zdá se, že byl obyčejně spojován s konáním božím, jako posud se děje v církvi anglické; ale vítr a krupobití byly zvláště připisovány ďáblu. Jestliže ďábel mohl způsobiti bouři, bylo nezbytným následkem, že čarodějnice, které s ním vešly ve smlouvu, měly touž moc.

Týchž zásad důkazných užívalo se o nemoci. Ďábel sužoval Joba hroznými nemocemi a mohl tedy soužití jiné. Veliké mory líčí se ustavičně ve Starém zákoně jako činy andělů; a ďábel — s dovolením božím i mocí své andělské vlastnosti — mohl je tedy snadno působiti. Historie posedlých dokazuje, že ďablové mohli ovládati a rušiti tělesné výkony; a popírati, že by mohli způsobiti nemoc, bylo by bojovati proti pravdivosti těchto vypravování; a pozdější církevní svědectví o tom předmětu bylo aspoň nejméně silné, třeba ne svorné. Jestliže tedy nápadnější atmosférické poruchy se připisovaly všeobecně ďáblu, a když pohroma stihla malé území, čarodějnicím; tak mory, které zpusťily národy, byly pokládány za nadpřirozené, a všecky zvláštní a nevysvětlitelné choroby, které stihly jednotlivce, za výsledek zlomyslnosti některého čarodějníka. Mohla-li čarodějnice způsobiti nemoc

*) O všeobecnosti této víry na prvém stupni civilisace viz Buckle, *Dějiny* sv. I. str. 346.

svým zaklínáním, nebylo nesnadno věřiti, že ji mohla též odstraniti.*)

Těmto věcem se věřilo svorně a pevně. Byly dokládány anekdotami, jichž nesčíslný počet dovede oceniti pouze ten, kdo studoval literaturu u pramene. Byly nesmazatelně vštípeny v myslí lidí sterými soudy a popravami, a byly připouštěny téměř všemi nejschopnějšími muži křesťanstva.

Byly však jiné podrobnosti, které vyvolaly značnou diskusi. Jednou z nejnápadnějších bylo přenášení čarodějnic vzduchem. Že by stará žena mohla uletěti několik set mil v několika minutách na koštěti nebo na koze nebo jakýmkoli způsobem dle ďablova výběru, bylo by dnes pokládáno směšně absurdním, tak že ani sebe větší počet svědectví by nepřesvědčil lidi o skutečnosti toho. V době, o které píši, tento racionalistický duch existoval beze vší pochybnosti v několika málo hlavách;

*) Nemůže býti pochybnosti, že značné množství travičství bylo spojeno s případy čarodějnic. V dobách, kdy lékařské vědění bylo sporé a ohledání mrtvoly neznámo, byl zejména tento zločin obáván, a jevil se zvláště tajemným. Naproti tomu jest rovněž jisto, že čarodějnice vždycky užívaly své vědomosti o vlastnostech bylin k léčení choroby, a že nabyly po této stránce obratnosti, ve které se jim sotva vyrovnali obyčejní praktikové. K dokladům, které Michelet sebral o této věci, připojil bych pádné místo z Grillanda: „Někdy však přijde horečka, kašel, pomatenost, souchotiny, vodnatelnost, nebo nějaký nádor na těle nebo hlíza vnější; někdy pak vnitř v útrokách nějaká hlíza jest tak hrozná a neléčitelná, že žádný lékař ji hojiti ani odstraniti nemůže, nepristoupí-li jiný škůdce nebo hadač, který opáčnými léky a prostředky chorobu samu škodnou odstraní, kterou snadno a brzy odstraniti může, ostatní však lékaři, kteří umění lékařské samo provádějí, nic nezmohou a nedovedou poskytnouti léku.“ (*Mall. Mal.*, sv. II., str. 393, 394.)

neboť se o něm zmiňují — ačkoli s nejoblíbenějším opovržením — někteří spisovatelé toho předmětu, kteří o něm jednali jako o zjevném poblouznění duševním; ale nedospěl posud nijakého významu. Měřítka pravděpodobnosti bylo ještě podstatně theologické; a jedinou otázkou bylo, jak dalece tato vypravování souhlasí s theologickým pojmem ducha. V tomto bodě zdálo se na první pohled mnoho nesnází, i bylo užito značného důmyslu k jeho rozřešení. Satan — jak vzpomenu — nesl Krista vzduchem a postavil ho na vrch chrámu; a tedy, pravil sv. Tomáš Akvinský, mohl-li tak učiniti jednomu tělu, mohl tak činiti všem. Prorok Habakuk byl přenesen duchem z Judee do Babylonu a jahen Filip byl předmětem podobného zázraku. Sv. Pavel rovněž byl nesen — snad s tělem — do třetího nebe.

Tento důkaz byl obsáhlý a rozhodující; ale vznikly jiné matoucí obtíže. Při soudech čarodějnic nebylo nic podrobněji líčeno nežli rej čarodějnic, a mnoho set žen bylo za živa upáleno pro účast na něm. Někdy však se přihodilo, — když byla žena odsouzena pro tuto vinu po vlastním přiznání nebo svědectvím jiných čarodějnic, že vystoupil její muž a přísahal, že jeho manželka během oné noci od jeho boku se nevzdálila. Svědectví tak blízkého příbuzného by mohlo snad se vyložití křivou přísahou; ale byl podán jiný důkaz, jemuž bylo nesnadno se vyhnouti. Bylo zjištěno, že ženy často byly nalezeny ležící ve stavu ztrnutí, necitelné k bolesti a bez nejmenší známky života; že po nějaké době jich vědomí se vrátilo a že tehdy se přiznaly, že byly na reji čarodějnic. Tato tvrzení

došla záhy pozornosti theologů, kteří byli velice rozdělení ve svých úsudcích. Někteří byli toho mínění, že čarodějnice trpí klamem ďábovým; ale často podotýkali, že — jelikož klam pochází ze smlouvy, musí býti čarodějnice přece upálena. Jiní podávali smělejší a velmi hrozný výklad. Že táž částka látky nemůže býti na dvou místech zároveň, jest věta, která spočívá jenom na zákonech přírodních; ale ty zákony neplatí pro zázračnost; a zázrak transsubstanciace zdá se ničiti všecku nepravděpodobnost o přítomnosti lidského těla na několika místech. Rozhodně mohl ďábel opatřiti pro tu příležitost druhé tělo, aby oklamal služebníky spravedlnosti. Toto poslednější mínění stalo se velice běžným mezi theology, a na jeho podporu byly vítězoslavně uváděny dva slavné zázraky katolické. Sv. Ambrož sloužil při jakési příležitosti mši v kostele milanském a náhle ustal uprostřed bohoslužby. Hlava jeho klesla na oltář, i zůstal bez pohnutí, jako bez sebe, po dobu tří hodin. Shromáždění čekalo mlčky na požehnání. Konečně se vrátilo světců vědomí, i ujišťoval své posluchače, že konal služby boží v Toursu na pohřbu sv. Martina, kteréžto tvrzení ovšem v málo dnech se osvědčilo. Podobný zázrak se vypravoval o sv. Klementu. Tento dávný světec byl uprostřed mše v Římě odvolán, aby posvětil kostel v Pise. Jeho tělo, neb anděl, který vzal na se jeho podobu, zůstalo v Římě; ale světec byl touž dobou přítomen v Pise, kde zanechal několik krupějí krve na mramoru na památku zázraku.*) — Celkem

*) Spina, *De Strigibus* (1522), kap. XI.

— zdá se — bylo všeobecným názorem, že čarodějnice někdy byly přenášeny k rejí tělem a jindy duchem; a že ďáblové příležitostně brali na sebe jich podoby, aby oklamali důmysl soudců.*)

Jiným důležitým a velice projednávaným oborem bylo spojení mezi zlými duchy a zvířaty. Že ďábel mohl vzít na sebe podobu každého zvířete, jak chtěl,**) zdá se, že všeobecně se

*) Všecky zjevy somnambulismu byly mateny s touto otázkou. Viz ku př. Spinu, kap. X. a XI, kde obšírně se o tom vykládá. Mnoho podivných názorů bylo o somnambulismu. Jedno mínění bylo, že náměsíčník nikdy nebyl pokřtěn, nebo že byl pokřtěn opilým knězem.

**) Tato víra nejspíše se udržovala hustým užíváním zvířat ve křesťanském symbolismu jako představitelů mravních vlastností. Věřilo se v různých krajích o různých zvířatech, že jsou ve zvláštním spojení s duchy. Delrio uvádí, že staří Irové měli takovou úctu pro vlky, že se modlivali za jich spásu a brávali je za kmotry svým dětem (Thiers, *Superst.* sv. II. str. 198.). Belzebub — jak známo — byl bohem much, „protože nebylo jedné mouchy v jeho chrámu, jako prý v paláci benátském není jediné mouchy a v paláci toledském jest jen jediná, což není nic divného ani nového, neboť čtete, že kyrenaikové, když obětovali bohu Acaronu, bohu much, a Řekové Diovi, nazvanému Myiodes, což znamená „muši“, všechny mouchy odlétaly do mračna, jak čtete u Pausania *In Arcadicis* a u Plinia v knize XXIX. kap. 6.“ (Bodin, *Démon* str. 15.). Tančící medvědi a jiná rozumná zvířata zdá se, že byla rovněž spojována s ďáblem; a starý koncil vyřkl klatbu nad magy, kteří opustili svého Tvůrce, nad hadačí a nad těmi, „kteří medvědy a podobná zvířata vodi k záhavé a zkáze pošetilců,“ — „neboť jaký spolek může býti mezi Kristem a Belialem.“ (Wier, *De Praest. Daem.* str. 557.). Připisovati inteligenci zvířatům bylo všeobecné po celý středověk, ale vynikalo zejména u keltského plemene. Viz zajímavou kapitolu o mystických zvířatech u Dalyella, *Superstitions of Scotland*, a rovněž pojednání Renanovo o keltské poesii. Muratori (*Antiq. Ital. Diss.* XXIX. uvádí záhavné místo ze spisovatele jedenáctého století, o psu, který za oné doby byl „posedlý duchem Pythonovým“.

připouštělo; a nečinilo to prazádné obtíže těm, kdo vzpomínali, že první zjevení této osobnosti na zemi byl had, a že při jedné příležitosti legie ďáblů vběhla do stáda vepřů. Sv. Jeronym nás také ujišťuje, že sv. Antonín na poušti potkal centaura a fauna — mužíčka s rohy, vyrůstajícími z čela — kteří byli nejspíše ďábly;*) a v pozdější době představují životy světců zlé duchy v podobě zvířat nežádka. Více nesnázi působila však lykanthropie či proměnění čarodějnic ve vlky. Historie o Nebukadnezarovi a obrácení Lótovy ženy ovšem horlivě se užívalo na podporu její možnosti; ale bylo nemožno zapomenouti, že sv. Augustin pokládal patrně lykanthropii za bajku a že kanon sněmu ancyrského s důrazem odsoudil tuto víru. Na druhé straně byla tato víra velice rozšířena u starých. Byla přijata mnohými z největších a nejpravověrnějších theologů, inkvisitory, kteří byli od papežů dosazeni a soudními dvory většiny zemí. Důkaz, na kterém spočívala, byl velice zvláštní a určitý. Byla-li čarodějnice poražena v podobě zvířete, podržela onu ránu ve své lidské podobě, a sta takových případů byla uvedena před soudy. Někdy lovec useknuv pazour svého útočníka, nechal si jej jako trofej; ale když otevřel svůj vak, našel v něm pouze krvavou ruku, v níž poznal ruku své ženy.**)

*) Vita S. Pauli.

**) „Existence vlkodlaků jest dosvědčena Vergiliem, Solinem, Strabonem, Pomponiem Melou, Dionysiem Afrem, Varronem a všemi právníky i démonomany posledních staletí. Sotva se počalo o ni pochybovati za Ludvíka XIV. (Plancey, *Dict. infernal, Lycanthropic*). Bodin ve své kapitole o lyk-

Poslední třída anekdot, kterou uvedu, jest ta, jež vyrostla nejspíše z katolického pojmu bezženství. Míním zprávy o vlivu kouzelnictví na vášně.

Není nesnadno pochopiti stav ideí, jenž vyvolal onen náruživý odpor k hezkému pohlaví,

anthropii a za naší doby Madden (sv. I. str. 334.—358.) sebrali mnoho dodatečných dokladů. Sv. Augustin zmiňuje se o věci se značným váháním, ale celkem se kloní — jak jsem pravil — k nevěření (*Civ. Dei*, kn. XVIII. k. 17, 18). Také nám vypravuje, že za jeho doby byli někteří hospodští, kteří prý dávali svým hostům lektvary do syra a tak prý je obraceli ve zvířata (tamtéž). V salských zákonech pátého století jest zvláštní nařízení, „aby každá čarodějnice, která zadávila člověka a byla usvědčena, byla pokutována 200 sous“ (Garinet str. 6.). V době pozdější shledáváme dle Bodina, že Paracelsus a Fernel, hlavní lékař Jindřicha IV., věřili v lycanthropii. Není bezpochyby země v Evropě — snad ani ne na světě — ve které by některá forma této pověry nebyla existovala. Zuřila však zejména tam, kde bylo hojně vlků — v pohorí jurském, v Norsku, Rusku, Irsku (kde obyvatelé v Ossory — dle Camdena — prý se proměňovali ve vlky vždy po sedmi letech), v Pyreneích a Recku. Vlašské ženy obyčejně se stávaly kočkami. Na východě (jak „arabské noci“ ukazují) bylo přijímáno mnoho podob. Francouzský soudce jménem Bogue, ke konci šestnáctého století věnoval se zvláště tomu předmětu, upálil množství vlkodlaků, napsal o nich knihu a vydal pravidlo, dle něhož připouštěl obyčejně čarodějnice zardousiti před upálením, ale vyjímal vlkodlaky, kteří měli býti upáleni za živa (Garinet str. 298—302). Ve sporu o skutečnosti přeměňování hájil Bodin kladně a Binsfeldius záporné stránky. Jest forma monomanie, pod kterou lidé věří o sobě, že jsou zvířaty, což jest bezpochyby jádro, kolem něhož soustava se vytvořila — pádný doklad vývoje zázračnosti. Viz také Bourquelot, *La Lycanthropie*. Mezi četnými šilenými názory Habešanů snad nejsilnějším jest jich vira, že kováři a hrnčíři mohou se proměňovati v hyény, a že tedy musí býti vyloučeni od svátosti oltářní (Hecker, *Epid.* str. 120., angl. překl.).

kteřý tak pádně charakterisuje starou katolickou theologii. Bezženství bylo všeobecně pokládáno za nejvyšší formu ctnosti, a aby je učinili oblíbeným, vyčerpali theologové všechny zdroje své výmluvnosti k vyličení neřesti těch, jichž kouzlo je činilo tak vzácným. Odtud dlouhé a prudké spory o nevyrovnané zlomyslnosti, nepochopitelné schytralosti, lehkovážnosti, nevěře, nepřekonatelné zlych náklonnostech žen, které byly hrůzou jednoho věku a staly se zábavou příštího. Neří docela snadno čistí tyto rozpravy s dokonalou vážností; ale nabývají jakéhos truchlivého významu tím, že učení jimi hlásané mělo nejspíše značný vliv na náladu lidí, aby věřili v čarodějnice; a také na zplození svrchované necitelnosti, se kterou se hledělo na muka obětí. Otázka, proč nesmírná většina těch, kdož byli obžalováni z čarodějnictví, byly ženy, vzbudila záhy pozornost; a všeobecně se odpovídalo, ne pro citlivost jich nervové soustavy a plynoucí z ní náchylnosti k náboženské monomanii a nákaze, nýbrž pro vrozenou zlobu pohlaví. Nebylo předmětu, na něž by staří spisovatelé byli vynaložili více rozhorlené výmluvnosti nebo četnější doklady.*) Cato — jak pravili — prohlásil, že »kdyby svět byl jenom prost žen, muži by nebyli bez obcování bohů.« Cicero pravil, že »mnohé pohnutky přinutí muže k jednomu zločinu, ale že jedna vášně dožene ženy ke všem zločinům.« Šalamoun, jehož prostředky pozorovací byly v tomto ohledu nesmírně rozsáhlé, shrnul

*) Viz zejména dlouhou podivnou kapitolu o té věci u Sprengera.

svou zkušenost v dlouhou řadu rázných průpovědí. Chrysostom vyložil toliko všeobecné přesvědčení Otců, když prohlásil o ženě, »že jest nezbytným zlem, přirozeným pokušením, žádoucí nehodou, domácím nebezpečenstvím, smrtelným kouzlem a malovaným zlem.« Učenec po učenci opakoval týž smutný zpěv, prohledal stránky dějin pro doklady o mrzkostech toho pohlaví, a uvedl církevní svědectví o předmětu s neohroženou vážností a slavnostně. Lidé, kteří zcela vážně vytvořili toto mínění o veliké většině žen; kteří pokládali bezženství za nejvyšší ctnost a každé pokušení opustiti to za přímý následek satanovy přítomnosti, došli zcela přirozeným postupem k tomu, že hleděli na všechny »zjevy lásky« jako na věci, které jsou zvláště pod vlivem dáblovým. Odtud ony divoké záblesky podivných a groteskních smyšlenek, které čas od času osvětlují literaturu kouzelnictví. Incubi a succubi na vždy putovali mezi lidstvem, vábíce kouzly více než lidskými lehkovážné k jich záhubě a strojíce úklady, které příliš často se potkaly se zdarem, proti ctnosti světců. Někdy roznítily čarodějnice v mnišské hrudi oheň pozemský; a lidé si vypravovali se zatajeným dechem, kterak kouzelným slovem mstivé ženy čtyři po sobě jdoucí opati v německém klášteře byli zničeni bezbožným plamenem.*) Někdy ještě rafinovanější zlomyslností vzal na sebe ďábel vzeřzení některého známého kněze, aby jeho charakter poskrvnil; a užaslá dívka viděla u svých

*) Sprenger, část I. Quaest. VII. Na žádost sv. Serena a sv. Equitia vykonali andělé na těchto světcích operaci, proti tomu působící (Nider, *Formic. de Mal.*, kap. V.).

nohou klečeti postavu, v níž poznala biskupa, o kterém věřila, že jest svatým.*). A nejen u těch, kdo byli zavázáni k bezženství, působily tyto smrtelné vlivy. Čarodějnice stále rušily svými úklady radosti stavu manželského; a nikdo nemůže říci, kolik set zemřelo v mukách, protože neplodností obtížily manželské lože.**)

*) Viz podivnou historku o sv. Sylvanu, biskupu nazaretském u Sprengera (část II. Quaest. 1, kapitola XI.). Ďábel netoliko vzal na se tvárnost tohoto světce, aby vyznal lásku dívce, nýbrž, když byl objeven, vlezl pod postel, musil býti vytažen a prohlásil, že jest skutečným biskupem. Na šířší po nějaké době se stal zázrak, který očistil pověst pomluveného prelata.

**) Poněvadž málokdo si dovede představit, do jaké míry tyto pověry byly pobádány církví, která si osobi neomylnost, připomínám, že skutečnost tohoto zvláštního zločinu se rozuměla sama sebou, a jeho původci byli dáváni v klátnu provinciálními sněmy nebo synodami ve městech: Troyes, Lyonu, Milánu, Toursu, Bourges, Narbonne, Ferrafe, St. Malo, Mont Cassinu, Orleansu a Grenoble, rituály měst: Autunu, Chartres, Périgneux, Atunu, Evreux, Paříže, Angers, Arrasu, Châlonsu, Bologny, Troyes, Bourges, Aletu, Beauvais, Meaux, Remeše a j., jakož i dekrety dlouhé řady biskupů (Thiers. *Sup. pop.*, sv. IV. kap. VII.). Byla hájena — pokud vim — bez výjímky, všemi inkvisitory, kteří předsedali při soudech nad čarodějnicemi, a Sprenger podává obšírnou zprávu o způsobech, kterých obecně se užívalo k usvědčení těch, kdož obvinění byli z toho zločinu. Zdá se, že Montaigne byl prvním, jenž veřejně jej popíral, připisuje obraznosti, co pravověrní připisovali ďáblu; a tento názor asi brzy se stal známkou svobodných myslitelů ve Francii; neboť Thiers (jenž psal r. 1678) nařká: „Svobodomyslenci a nevázací, kteří přičítají všecko přírodě, a kteří posuzují věci toliko rozumem, nechťejí se přesvědčiti, že novomanželé mohou uměním a zlomyslností démona býti zdržováni od konání povinností manželské“ (str. 567.) — což jest bezbožná nevěra — „poněvadž církev, kteráž jest vedena Duchem Svatým a kteráž tedy nemůže se myliti, uznává, že se to děje působením“

Neomlouvám se, že jsem prodlel tak dlouho při řadě učení a důkazů, které čtenáři nepochybně se budou zdát dětinskými, protože jich důležitost nezavísi na jich vnitřní ceně, nýbrž na jich poměru k historii názorů. Pošetilosti minulé doby, jakmile byly přijaty nejmoudřejšími muži, jsou hodny studia; a v našem případě podávají — tuším — neocenitelný klíč k zákonům duševního vývoje. Říkává se právem, že minulé věky byly po výtce lehkověrnými proti našemu věku; ale rozdíl nespočívá tak v rozsahu lehkověrnosti jako ve směru, kterým se ubírá. Lidé jsou vždy ochotni přijati s důkazem velice nepatrným, co se jim zdá nejvýše pravděpodobným. Jich měřítko pravděpodobnosti konečně určuje podrobnosti jich víry a samo ustavičně se mění pod vlivem civilisace. Za středověku a v šestnáctém i na počátku sedmnáctého století bylo měřítko pravděpodobnosti podstatně theologickým. Lidé zdáli se dýchatí ovzduší, jež bylo docela nesvětské. Představy jich rozumu a obraznosti byly vesměs zbarveny theologickými asociacemi; i přijímali s radostnou čílostí každou anekdotu, která odpovídala jich obvyklým myšlenkám. Nálada věřiti v zázračné byla tak veliká, že sestrojila z několika málo přirozených fakt tuto rozsáhlou a složitou soustavu kouzelnictví; nakupila kolem ní nesmírné množství nejružnějších a nahodilých dokladů; přesvědčovala nejschopnější muže po mnohá staletí, že jest nezvratně pravdivou; pro-

benim démona“ (str. 573). Týž spisovatel ukazuje, že ta víra existovala v církvi za času Theodosia (str. 568). Poslední čarodějník, který byl upálen ve Francii, zahynul pro tuto vinu (Garinet, str. 256).

vázala ji neohroženě zkoumáním soudních dvorů každého evropského národa; a odsoudila statisíce obětí ku hroznému a neoplakávanému smrti. Nebylo nejmenší žádosti vyložiti nebo zmírniti zázračné zprávy, aby se uvedly v souhlas se zkušeností, poněvadž mysli lidí byly docela prodchnuty řadou ideí, které neměly pražádného spojení se zkušeností. Kdybychom si mohli představití zlé duchy, kterak, nejsouce vázáni zákony hmoty, vznášejí se skutečně kolem nás; kdybychom mohli pozorovati, kterak hlídají každý čin s příšernou zlomyslností, vyhledávajíc veškerým úsilím nadlidské moci bída lidstva, a zatemňujíc svým děsným vzezřením každou sféru, ve které se pohybujeme; kdybychom mohli viděti anděla zkázy, an mává mečem smrti nad assyrskými zástupy nebo nad ulicemi Jerusalema; a mohli spatřiti satana, an přenáší Krista vzduchem, nebo posedlí, kterak zuří ve smrtelných mukách pod jeho násilím, soudili bychom nejspíše o těchto věcech v témže duchu jako theologové patnáctého a šestnáctého století. Naše mysl byla by tak proniknuta těmito hroznými obrazy, že by tvořily měřítko pravděpodobnosti zcela jiné než to, které se tvoří obyčejnou zkušeností životní; trapně vědomí ustavičné přítomnosti zlých duchů provázelo by nás pro vždy, a pro vždy by nás činilo náchylnými objevovati stopy jich moci.

Předcházející stránky postačí — doufám — k osvětlení hlavních příčin, na nichž kouzelnictví záviselo. Ukáží, že plyne nikoli z nahodilých okolností, osobních výstředností nebo i vědecké nevědomosti, nýbrž ze všeobecné nálady viděti satanovo působení v životě. Vyrostlo z převládajících

způsobů náboženského myšlení a odráželo je; a upadalo jen, když tyto způsoby slábly nebo byly zničeny. Téměř v každé době středověku bylo několik málo mužů, kteří do jisté míry se různili od všedních pověr; ale jejich názory byly pokládány zcela nepochopitelnými, i neměli značnějšího vlivu na vrstevníky. A vskutku jejich učení byla obyčejně zahalena v mystickou formu a byla tak převrácenými a materialistickými, že nezřídka rozmnožovala panující temno. Pokud všeobecná lehkověrnost trvala, pokud byla mysl lidí obrácena k záračnému a satanskému, nemohlo žádné úsilí vykořenit pověru. V takovém stavu myšlení lidé jsou vždy více náchylni přijati důkaz nežli zavrhnutí jej. Odmítnou zkoumati jej žárlivým podezřením; a třeba připustili existenci nějakého klamu, nebudou nikdy pochybovat o podstatné oprávněnosti víry. Teprve když nálada se změnila, teprve když lidé začali se odvracet od těchto vypravování jako hmatavě a hrubě pravdě nepodobných; teprve když přesvědčení o jejich pravděpodobnosti tak převážilo úctu k jejich autoritě, že lidé se snažili každým způsobem uniknouti důkazu a nevěřili mu, třeba nebyli s to, aby jej vyvrátili, mohla tato děsná pověra býti odklizena. Její úpadek značí vznik, a její zničení značí první vítězství ducha racionalismu v Evropě.

Nalézáme často ve spisech inkvizitorů řeč, která dává tušiti, že jistá část skepticismu doutnala již za jejich doby v některých hlavách. Nepostačila arci k tomu, aby způsobila hluboký dojem na veřejné mínění. Nebyla kryta žádným

velikým jménem*) a nezlodila veliké knihy, ale byla přece dosti patrnou, by vzbudila úzkost některých theologů. »S oněmi lidmi (psal Gerson) dlužno jednati pohrdavě a opravdu vážně je kárati, kteří se vysmívají theologům, když ti to mluví o demonech nebo připisují demonům nějaký účinek, jakoby tyto věci byly docela báječnými. Tento blud vznikl u některých učenců, dílem z nedostatků víry a dílem slabostí a nedokonalestí rozumu . . . neboť, jak Platon praví, obracet všecko na smysly a nebýti s to, odvrátiti se od nich, jest největší překážkou pravdy.«**) Sprenger také ve dlouhé kapitole poučoval theology, kterak jednati dlužno s duchem kolísavého skepticismu, který vznikl u jistých laiků; »kteří vskutku nemají pevné metody myšlení, nýbrž docela slepě tapají v temnotách, dotýkajíce se jednou toho bodu, podruhé onoho.« Shromáždění doktorův university kolínské,***) které se odbyvalo roku 1487, nařikalo

*) Učinil bych snad výjimku od tohoto tvrzení u Petra z Abana, proslulého lékaře a filosofa v Padui, jenž zemřel r. 1315. Zdá se, že docela popíral existenci demonů a zázraků a že se pokoušel pomocí astrologie zbudovati všeobecnou filosofii náboženství, vytknuv horoskop každé víry a připisuje její vznik a osud vlivu hvězd. Byl žákem Averroa — snad zakladatelem averroismu v Itálii — a utvořil asi školu v Padui. Když mu bylo k sedmdesáti letům, byl obviněn z magie. Říkalo se, že nabyl vědomostí sedmera svobodných umění od sedmi domácích duchů, které držel uzavřeny v křišťálu; ale zemřel dříve, nežli vyšetřování bylo skončeno, takže inkvizitoři se musili spokojiti upálením jeho obrazu. Byl pokládán za jednoho z největších magů. Srovnej Naudé, *Apol.* (str. 380—391); Renan, *Averroes* (str. 258, 259). (Viz Otův Slov. Naučný I. str. 18.)

**) *Mall. Mal.* sv. II. str. 253.

***) Tamtéž sv. I. str. 460—468.

a vážně i s důrazem odsuzovalo ještě hroznější příklad odboje, pocházející se strany, na které nejméně byl očekáván. Když zděšení zuřilo nejprudčeji v diecési kolínské, pokoušeli se někteří kněží odstraniti poplach tím, že pochybovali o skutečnosti zločinu. Asi o třicet let později uvádí Spina,^{*)} že na některých místech neščíslné popravy roznítily ducha nejostřejšího odporu. A vskutku vypukla v severní Itálii pravá bouře, provázená tonem nevěry, nad kterou onen theolog trpce naříká. »Nejnerozumnější, nejbezbožnější a nevěřící lidé nechtějí věřiti věcem, kterým věřiti mají; a co jest ještě smutnější, užívají všeho vlivu svého k zadržení těch, kdo ničí nepřátele Kristovy.« Takové chování, poznamenává Spina právem, bylo spojeno s nebezpečenstvím pro ty, kdo se jím provinili, neboť by sami měli býti po právu potrestáni, že povolují zločinu, a bylo přímým hanobením církve, kterou zastupovali inkvizitoři, i papeže, od něhož inkvizitoři byli ustanoveni. Nalézáme také, že duchovenstvo činí nárok (tonem velice rozhodným) na nejvyšší soudní moc v těchto případech, a příležitostně uvádí špatné chování světských soudců, kteří nechali čarodějnice odejít bez trestu. Všecek tento skepticism zdá se však, že byl ukryt a neurčit; a teprve roku 1563 uvedl jej v soustavnou podobu Jan Wier ve svém pojednání »De praestigiis daemonum.«

Wier byl učený a dovedný lékař v Klevě. Byl přesvědčen jako učenec, že mnoho obětí bylo prostě šílenci, a jsa velice humanním mužem byl

^{*)} Sv. II. str. 191, 299, 300.

hluboko dojat mukami, které vytrpěli. Byl protestantem a proto snad ne docela tolik poután tradicí, jako někteří z jeho vrstevníků; ač za dnešní doby jeho úcta k autoritě by se pokládala za naprostou pošetilost. Neměl nejmenšího přání postaviti se proti některým z prvních zásad lidového učení, ba ani ne osvoboditi sebe převládajících způsobů myšlení. Byl úplně přesvědčen, že svět jest obydlen zástupy demonů, kteří ustavičně konají zázraky mezi lidmi; a jediným jeho cílem bylo smířiti své přesvědčení o jich všudypřítomnosti s přesvědčením, že některé zjevy, které byly pokládány nadpřirozenými, vznikly z nemoci. Byl toho mínění, že všechny čarodějnice trpí klamy ďáblůvými. Nečiní bezbožné smlouvy ani nelétají vzduchem ani nepůsobí bouře ani nepřivádějí nemoci ani se nestávají ženami satanovými; ale ďábel vstoupil do nich a namluvil jim, že učinily tyto věci. Myšlenka posedlosti byla tímto způsobem tak rozšířena, že v sebe pojala myšlenku kouzelnictví. Očarované osoby byly opravdu sužovány ďáblem, ale ďábel to činil přímo a nikoli prostřednictvím čarodějnice, a pak vrhl podezření na nějakou stařenu, aby způsobena byla největší možná míra utrpení. Právil, že osoby jsou zvláště náchylny k ďábelské posedlosti, když jich schopnosti byly porušeny nemocí a jich mysl utrpením sklíčena, Ve výmluvné a učené kapitole »o lehkověrnosti a křehkosti ženského pohlaví« ukázal autoritou Otcův a řeckých filosofů, že ženy zvláště podléhají zlým vlivům. Také ukázal, že čarodějnice v duševních i mravních slabostech převyšují své pohlaví. Dokazoval, že slovo přeložené čarodějnice,

v levitském zákoně, možno překládati travička; a že patristická představa obcování mezi anděli a ženami před potopou světa není přípustna. Hrubé pravděpodobnosti některých částí lidové víry byly jasně vytčeny a doloženy velkým nadbytkem učenosti, a pojednání bylo uvedeno vážným provoláním ke knížatům evropským, aby zastavili prolévání nevinné krve.

Skepticism tohoto díla nelze pokládati za odvažný. V pravdě stojí Wier samotný v dějinách čarodějnictví a liší se podstatně ode všech pozdějších spisovatelů o tom předmětu. Tvoří článek, spojující dvě doby; byl stejně proniknut přesvědčením o záračném jako jeho protivníci a nikdy mu nenapadlo obmeziti sféru nadpřirozeného. Tato kniha však byla i takto prvním útokem důležitým na zděděné názory a vyvolala mezi učenci značnou pozornost. Tři vydání vyšla v několika letech, v Basileji a v Amsterdamu, kdež byla tehdy střediska samostatného myšlení. Byla přeložena do franciny roku 1569. Po ní následovalo pojednání »De Lamiis«, velmi zajímavý seznam vůdců a líceň zařízení pekla.*) Krátce po uveřejnění těchto posledních děl vyšla kniha v odpověď, z pera Bodina, proslulého autora Republiky, a jednoho z nejznamenitějších filosofů evropských.

Bodin byl pokládán od mnohých vrstevníků svých za nejschopnějšího muže, který tenkrát se zrodil ve Francii; a tento úsudek byl jen málo

*) »*Pseudomonarchia Daemonum*« — jeden z hlavních pramenů poučení o tomto předmětu. Podává jména sedmdesáti dvou knížat a odhaduje počet jich poddaných na 7.405.926 ďáblů. Není zcela jasno, kolik věřil té věci.

snížen pozdějšími spisovateli.*) Uprostřed všeho vytrhování marnotratného a pletichářského dvora a při všech pracích soudního postavení nahromadil množství učenosti tak rozsáhlé a tak různé, že ho to řadí skutečně na první místo mezi učenci jeho národa. Má také daleko větší zásluhu, že byl jedním z předních zakladatelů politické filosofie a politických dějin; a že anticipoval v těchto předmětech mnohé závěry naší doby. Jako soudce předsedal několika líčením o kouzelnictví. Vyčerpav všechny prameny své učenosti na podporu toho předmětu a napsal velikou část svého díla »*Démonomanie des Sorciers*« nežli vyšlo poslední dílo Wierovo.

»*Démonomanie čarodějů*« jest hlavně odvoláváním se k autoritě, kterouž spisovatel pokládal

*) Velmi starý kritik a protivník jeho názorů o kouzelnictví pěkně praví o něm: »Tento přední muž Francie, Jan Bodin, jenž s podivuhodnou čílostí ducha, provázenou správným úsudkem pojednával o všech věcech božských, přirozených a občanských, nebyl by se snad uznával za člověka a byl by nejspíše od nás pokládán za rozum sám, kdyby nebyl zůstavil známky a stopy své lidskosti v této démonomanii.« (Naudé, *Apol.* 127 (1625). Bayle (*Dict. Phil.*) pravil o Bodinovi, že byl »jedním z předních obhájců svobody svědomí své doby«. Za našich dnů stavěl ho Buckle (sv. I. str. 299) jako historika nad Cominesa a na stejný stupeň s Macchiavellim; a Hallam, mluvě o jeho *Republice*, praví: »Bodin měl vysoce filosofického ducha a velice hojnou zásobu vědomostí historických a právnických. Žádný dřívější spisovatel politické filosofie nebyl ani tak obsáhlým ve svém rozvrhu ani tak bohatým ve svém vědění; žádný snad původnějším, neodvislejším a neohroženějším ve svých bádáních — opravdu, jen dva muže lze srovnati s ním — Aristotela a Macchiaveliho.« (*Hist. of Lit.*, sv. II., str. 68.) Dugald Stewart stejně ho vychvaluje (*Dissertation*, str. 52—54.).

při tomto předmětu za tak svornou a tak rozhodnou, že bylo sotva možno rozumnému člověku protiviti se jí. Odvolával se na lidovou víru ve všech zemích, za všech věků a ve všech náboženstvích. Citoval názory nesmírného množství největších spisovatelů pohanského starověku a nejslavnějších Otců. Ukázal, kterak zákony všech národů uznávaly existenci kouzelnictví a sebral sta případů, které byly vyšetřovány před soudy jeho vlasti nebo jiných zemí. Uvádí s nejpodrobnějším a vedlejšími detaily a s pevnou důvěrou vše, co se děje při reji čarodějnic; způsoby, jichž užívají čarodějnice, když létají vzduchem, jich přeměňování, jich tělesné obcování s ďáblem, jich různé prostředky škoditi nepřátelům, známky, které vedou k jich objevení, jich vyznání, když byly odsouzeny a jich jednání na hranici. Co se týče pojednání Wierova, sotva mohl naléztí slov, aby vyjádřil úžas a nelibost, se kterou je pročítal. Že nepatrný doktor se odvážil protiviti se autcritě všech věků; že měl tak neobmezenou důvěru ve vlastní názory a tak svrchované opovržení pro největší mudrce, že haněl a vtipkoval skeptickým duchem o důkazu jednoho z nejznámějších existujících fakt: to jest opravdu nejvyšší stupeň lidské zpupnosti, pravý vrchol lidské pošetilosti. Ale jestliže odvažnost takto vložena jest svrchovanou, jest bezbožnost ještě větší. Wier »se vyzbrojil proti Bohu«. Jeho kniha byla předivem »hrozného rouhání«. Nikdo, koho vůbec jen trochu se dotkla čest Boží, nemohl by čísti takového rouhání bez spravedlivého hněvu«. Netoliko se odvážil postaviti se proti výrokům tolika poctivých soudců; netoliko se pokusil zachrániti ty, které písmo a hlas

církve označovaly jako nejhorší zločince; on dokonce se osmělil podati světu říkání a zaklínání, kterým se naučil od známého čarodějníka.*) Kdo by mohl bez úzkosti pomýšleti na budoucnost křesťanstva po tak hrozných objevech? Kdo by mohl pochybovati, že vědění takto rozseté nesmírným způsobem rozmnoží počet čarodějnic, značně posilní moc satanovu a způsobí nesčetná utrpení nevinným? Za těchto okolností, které daleko jsou toho, by uvolnily pronásledování pro kouzelnictví a čarodějnictví, jest prý potřebí pokračovati v něm se zdvojeným úsilím; a dojista nikdo nemůže býti předmětem oprávněnějšího podezření nežli muž, který napsal tak bezbožné dílo a který ukázal takovou obezralost v tajemstvích tak bezbožného řemesla. Odpustiti těm, které zákon boží odsoudil k smrti, přesahuje prý skutečně obor knížat. Ti,

*) Cornelius Agrippa, jenž byl učitelem Wierovým. Byl syndikem v Metách a vyznamenal se svým úsilím zabrániti pronásledování pro čarodějnictví a tím, že zachránil život selky, kterou inkvizitor Savin chtěl upáliti. Následkem toho všeobecně se mysliilo, že jest ve spolku s ďáblem; a vypravovalo se, že na smrtelném loži vytáhl z hrdla černého psa, kterýž byl démon, a zvolal, že ten byl příčinou jeho záhuby. (Garinet str. 121, 122.) V mládí svým studoval magii a dospěl patrně závěrku, že spočívá buď na klamu nebo na vyšší znalosti přírodních zákonů — kterýžto závěr snažil se prověsti v knize o mravnosti věd. Byl uvězněn na rok v Bruselu byv obviněn z magie, a po své smrti ustavičně byl pomlouván. Před Wierem nejspíše nikdo neučinil tolik proti pronásledování, a jeho jméno bylo obětováno pro tu věc. (Viz Plancey. *Dict. Infern. él. Agrippa* a Thiers, *Superst.* sv. I., str. 142, 143.) Naudé rovněž věnoval dlouhou kapitolu Agrippovi. Agrippa neměl štěstí, aby se libil některé třídě theologů. Katolíci naň pohlíželi se svrchovanou hrůzou a Kalvin ve svém díle *De Scandalis* jedná o něm jako hlavním pohrdači evangelia.

kdo se provinili podobným skutkem, urazili majestát nebes. Zamítli podstatně božský zákon, a mor i hlad neodvratně spustoší jich statky.*) Jest prý osudný příklad na králi, který v této věci nedbal své povinnosti. Karel IX. ušetřil života pověstného čarodějnika Trois Echelles pod tou podmínkou, aby udal své soudruhy; a tomuto hroznému hříchu dlužno nejspíše přičísti časnou smrt královu: »neboť slovo boží jest docela jasné, že ten, kdo dopustí, aby muž smrti hodný unikl, strhne trest na sebe, jak pravil prorok králi Achabovi, že musí zemřít, protože odpustil muži, který byl hoden smrti. Neboť nikdo neslyšel nikdy o milosti udělené čarodějníkům.«**)

Takové byly názory, jež byly šířeny ke sklonku šestnáctého století jedním z nejpokročilejších duchů vůdčího národa evropského; prohlašovány také tonem důvěry a vítězství, který ukazoval, jak plnou měrou mohl spisovatel spoléhati na sympathie svých čtenářů. »Demonomanie čarodějníků vyšla roku 1581. Jen sedm roků později vydal Montaigne první velké skeptické dílo v jazyku francouzském: a mezi mnohými předměty, proti nimž jeho skepticism se obrátil, zaujímalo kouzelnictví význačné místo. Bylo sotva možno představit si příkřejší protivu nežli jakou tvoří jeho pojednání proti dílům Bodina a Wiera. Spousta autorit, kterou tito spisovatelé rádi kupili a jíž vytvořili celý průběh svého myšlení, byla klidně a bez váhání opuštěna. Náruživost pro zázračné,

*) Str. 217, 228. **) Str. 152.

zžirající představa o dáblových schopnostech zmizely vesměs jako sen. Staré theologické měřítko pravděpodobnosti ztratilo se docela a bylo nahrazeno bystrým světským rozumem. Výpovědi čarodějnic byly prohlášeny podstatně neuvěřitelnými. Sny rozrušené obraznosti nebo hrůza před skřípem vysvětliti je, jest zhola nepotřebno věřiti jim. »Jsou (jak praví) doklady a důkazy, založené na zkušenosti a skutečnosti. Nehodlám jich rozuzlovati. Často je přetnu, jako učinil Alexánder. Konečně značí klásti velikou váhu na své mínění, když pro ně smažeme lidi za živa«. Snad nejsme s to, abychom došli přiměřeného rozluštění některých údajů o tomto předmětu, ale musíme uvážiti — a zde anticipoval důkaz, který měl dávno potom zaujati vynikající místo v theologickém sporu — že jest daleko pravděpodobnějším, že nás smyslové klamou, nežli že by stařena mohla vyletětí komínem na koštěti; a že daleko méně překvapuje, že svědkové lžou nežli že by čarodějnice mohly provést skutky, ze kterých byly viněny.*)

Právem poznamenal Malebranche, že Montaigne jest příkladem spisovatele, který neměl nároků býti velikým myslitelem, ale který nicméně působil velmi hlubokým a všeobecným vlivem na názory lidstva. Není, tuším, nespasno objeviti výklad toho faktu. V době, která byla ještě upoutána kouzly minulosti, užíval při každé otázce úsudku docela prostého představ theologů a nespoutaného rozkazem autority. Jeho původnost nespočívá tolik

*) Liv. III. k. 11.

v jeho určitých názorech ani v jeho důkazech, jako ve všeobecném tonu a rázu jeho ducha. Byl prvním francouzským spisovatelem, který úplně se zhostil retrospektivních způsobů myšlení, které byly tak dlouho všeobecnými, který se odvážil posuzovati všecky otázky světským stanoviskem, světlem zdravého rozumu, měřítkem pravděpodobnosti, jež podává všední zkušenost. Věděl bezpochyby docela dobře, že »zákony Platonovy, dvanácti desk, konsulů, císařů a všech národů i zákonodárců — Peršanů, Hebreů, Řeků, Římanů, Němců, Vlachů, Španělů, Angličanů — stanovily trest smrti na čarodějníky«; věděl, že »proroci, theologové, učenci, soudcové a úřady dokázali skutečnost zločinu mnohými tisíci násilných domyslů, obžalob, svědectví, usvědčení, pokání a dobrovolných přiznání, tvrzených až ke smrti;*) ale měl také smysl pro syrchovanou omylnost lidského soudu; pro snadnost, se kterou duch odkrývá v dějinných událostech obraz svých pojmů, napřed utvořených; i pro rychlost, se kterou se rodí soustavy smyšlenek za lehkověrné a nekritické doby. Kdežto katolíci, protestanti a deisté závodili vespolek ve zbožňování minulosti; kdežto ctižádostí každého učenice a každého theologa bylo utvořiti kolem svého ducha myšlenkové ovzduší, které nemělo vztahu ke světu jej obklopujícímu; kdežto vědění bylo učiněno otrokem lehkověrnosti, a ti, jichž duch byl nejvíce poután předsudkem, byli pokládáni za nejmoudřejší lidi, bylo zásluhou Montaigneovou, že vstoupil silou mužného genia

*) Bodin, str. 252.

v jasný svět zkušenosti; že posuzoval názory svého věku duchem, který byl posílen vědomostí, ale ne spoután; a že pozoroval soustavy minulosti nedávaje se zaslepti úctou, kteráž je obklopovala. Shlížel na širé pole dějin, na jich sobě odporující entusiasmy, jich protivné soustavy, příliv a odliv vždy měnící se víry a z toho pozorování čerpal poučení daleko se lišící od jeho vrstevníků. Nepoznal arci plnou měrou oněch mravních zásad, které svítí nezměrným jasnem nad kolísáním spekulativních názorů; neobjevil velikých zákonů věčného vývoje, které spravují a řídí pokrok víry; uvádějí řád ve zdánlivý chaos a zjevují v každé patrné odchylce úmysl a účel, ale nabytí aspoň jasné a odůvodněné představy o omylnosti lidského ducha; ostrého pojmu o pošetilosti naprosté úcty pro minulost; a o nebezpečnosti, trestati lidi smrtí pro názory, o kterých můžeme míti tak málo jistoty. Tyto věci vedly jej k mínění, že kouzelnictví jest klamem. Náklonnost a ráz jeho ducha vedly jej k víře, že kouzelnictví jest silně pravděpodobno. Byl prvním velikým představitelem moderního světského a racionalistického ducha. Vyprostitv svou mysl z pout minulosti, naučil se posuzovati vypravování o ďáblově vlivu se stanoviska a duchem, které dlouho byly neznámy. Nálada starých theologů byla věřiti, že zjevy kouzelnictví jsou působeny ďáblem; a když nějaké patrné známky šílenosti nebo podvodu se ukázaly, pokoušeli se přizpůsobiti je své nadpřirozené theorii. Silnou náklonností Montaigneovou bylo pokládati kouzelnictví za výsledek přirozených příčin; a proto — ač se ne-

pokoušel vykládati všech zpráv, které byl slyšel, byl přesvědčen, že žádná myslitelná pravděpodobnost nemůže býti tak velikou, jako ona, kterou obsahuje jich přijetí. To nebyl šťastný domysl nevědomosti. Byl to přímý výsledek způsobu myšlení, jehož užíval při všech theologických otázkách. Padesát roků před tím byla by kniha, hlásající takové názory, se zdála úplně nepochopitelnou a její spisovatel byl by snad býval upálen. Ke sklonku šestnáctého století byly myslí lidí připraveny k její přijetí, i zableskla jako zjevení nad Francií. Od té doby, kdy Montaigne vydal své *essais*, můžeme datovati vliv oné nadané a stále se šířící racionalistické školy, která znenáhla způsobila zničení víry v kouzelnictví, nikoli zamítajíc nebo vykládajíc její důkaz, nýbrž prostě tím, že naučila lidi více a více cítiti její vnitřní pošetilost.

Třináct roků po Montaigneovi psal Charron své slavné pojednání o »Moudrosti.« V tomto díle uvedl v soustavu mnohé názory Montaigneovy, ale osvědčil daleko méně genia a původnosti než jeho předchůdce. Jako Montaigne pohlížel s odporem na zázračné; ale — jako u Montaignea — vyrostl jeho skepticism ne z nějakého formálního zkoumání důkazu, nýbrž z hlubokého přesvědčení o naprosté pravdě nepodobnosti. Co Montaigne oděl formou silné pochybnosti, oděl Charron téměř ve formu popření. Po celé sedmnácté století pokračovaly tytéž způsoby myšlení zvolna, ale ustávicně podřívající starou víru; ale ačkoli píle moderních starožitníků vyhrabala dvě nebo tři obskurní díla, která byla vydána o předmětu,*)

*) Maury, str. 221, 222. Předním z těchto spisovatelů byl Naudé, jehož *Apologie pour les Grands Hommes Soup-*

zdá se, že tato díla nikdy nedošla vážného povšimnutí, ani že neměla valného vlivu na uspořádání hnutí. Podávat toto obraz nikoli důkazu nebo sporu, nýbrž tichého mizení a úpadku. Kněží zaklínali dále posedlé, pronásledovali čarodějnice a stíhali kletbou jako nevěřící všechny, kdo pochybovali o zločinu. Mnozí právníci, hledíce k nescíslným nařízením v zákonnících a nesčetným případům, ve kterých byl předmět vyšetřován před soudy, trvali při té víře se stejnou tvrdostí; ale mimo tyto retrospektivní třídy stávalo se přesvědčení o pravdě nepodobnosti kouzelnictví stále silnějším, až konečně každá anekdota, která mluvila o působení ďáblů, byla proto všeobecně směšnou. Tento duch jevil se zvláště u těch, jichž smýšlení bylo docela světské a jichž mysl nejméně byla ovládána autoritou.**) Někteří velcí

sonnez de Magie obsahuje mnoho podivných historických zpráv ve formě svrchované nudné. Naudé napsal také výklad o bratrstvu růžového kříže a politické dílo o státních převratech dle zásad Macchiavelliho. Byl prvním knihovníkem Mazarinovy knihovny, na jejímž založení měl značný podíl. Bayle (*Pensées Diverses* §. CCXXL.) nazývá ho »nejseřetělejším mužem Francie.« On prý rekonstruoval některé starověké tance a provádl je osobně před královnou Kristinou ve Švédsku (Magnin, *Origines du Théâtre*, sv. I. str. 113). Na jeho *Apologii* odpověděl kapucín D' Autun, v důležitém díle *Incrédulité Scavante*.

*) »Byli to svobodomyšlníci s počátku sedmnáctého století, kteří se snažili první bojovati proti panujícím předsudkům, hájiti nešťastných bláznů nebo nerozumných hledačů proti soudům. Bylo k tomu potřeba odvahy; neboť kdo chtěl zachrániti hlavu obžalovaného, byl v nebezpečení, že sám bude pokládán za důvěrníka ďáblů, nebo — což nebylo o nic lepší — za nevěrce. Svobodní myslitelé, libertini, jak se druhdy nazývali, měli málo vážnosti.« (Maury, str. 221.).

učenci a spisovatelé, kteří plně cítili pravdě nepodobnost té víry, pokládali zároveň důkaz za nezvratný a hleděli na předmět se zmatenou a bázlivou nerozhodností úsudku: La Bruyère pravil, že zásady, na kterých magie spočívá, zdají se vrátkými, nejistými a vysněnými; ale že mnohé věci, rozpaky působící, byly dosvědčeny hodnověrnými očitými svědky; že se zdá stejně přeháleným připustiti je jako popříti, a že by bylo lépe jti střední cestou mezi lehkověrnými, kteří připouštějí vše, a svobodomyšlnými, kteří zamítají vše.*) Zdá se, že i Bayle hleděl na to podobným duchem.***) Descartes, ač — pokud vím — nikdy přímo se nedotýká předmětu, měl asi značný vliv na něj, neboť tendencí jeho učení bylo sprostiti ducha síly tradice, sesvětšiti filosofii a zničiti hmotářské pojmy, které dlouho byly spojovány s duchy. Malebranche uvádí, že v jeho době některé parlamenty zastavily pálení čarodějnic, a že uvnitř jich pravomocí počet čarodějnic se zmenšil. Z toho odvozoval, že nakažlivá moc obraznosti vytvořila mnohé zjevy. Rozbíral velice bystře pochod myšlenkový, který zplodil lykanthropii; ale jsa knězem, shlédal nezbytným podotknouti, že skuteční čarodějníci mají rozhodně býti vydáni na smrt.***) Voltaire jednal o celém předmětu s pohrdavým úsměškem; poznamenal, že od té doby, co se zrodili filosofové ve Francii, staly se čarodějnice poměrně řídkými, a uváděl církevní autority pro víru stejně důrazně jako

*) Viz místo u Mauryho, str. 119.

***) Tamtéž str. 220.

***) *Recherche de la Vérité*, kn. II. p. 3. k. 6.

Sprenger nebo Spina, ale za účelem docela různým.*)

V první polovici sedmnáctého století vynaložila světská moc svorně svou energii na potlačení čarodějnic. Mezi uveřejněním díla Montaigneova a Charronova předsedal Boguet soudu v St. Claude, kde prý dal upáliti 600 osob, hlavně pro lykanthropii. O několik roků později bylo oněch padesát poprav v Douay, o kterých jsem se již zmínil; a roku 1642 psal kardinál Mazarin list biskupovi v Evreux, ve kterém mu vroucně přál k jeho zdárné horlivosti, již osvědčil v této věci.***) Uprostřed století však zasáhla vzrůstající nevěra i ty, kdož měli moc; pronásledování pro kouzelnictví stávalo se řídkým a ochabovalo, a roku 1672 nařídil Colbert úřadům, aby nepřijímaly žalob pro čarodějnictví; a změnil ve mnohých případech trest smrti pro ten zločin v pouhé vyhnanství. Když několik takových změn bylo učiněno, obrátil se parlament rouenský s pamětihodným spisem ke králi, protestuje tonem hluboké náboženské horlivosti proti shovívání, jelikož přímo se přiči slovu božimu, všem precedencím francouzského zákona i všem podáním křesťanského náboženství.***) Po té době odbyvalo se jenom několik soudů pro

*) Pravil: „Všichni otcové církevní bez výjimky věřili v moc magie. Církev neodsuzovala vždycky magii, ale věřila v ni vždycky. Nevyobeovala čarodějníky jako bláznů, kteří byli podvedeni, nýbrž jako lidi, kteří byli skutečně ve spojení s dábly.“ (*Dict. Phil. čl. Superstition.*) To pokládám zcela správným, ale bylo to pádným znamením doby, že odpůrce magie mohli taktó mluvit a neškodit své věci.

) Gariuet, str. 328. *) Gariuet, str. 337, 344.

čarodějnictví — soud maršálka lucemburského roku 1681 byl snad nejpamátelnějším — neboť skepticism v tomto předmětu se stal již velmi patrným, a v posledních dvaceti letech sedmáctého století bylo jen sedm čarodějníků — jak se zdá — paráleno ve Francii. Ještě později roku 1718 upálil parlament bordeauxský člověka pro tuto vinu. Po této době byly ovšem asi dva soudy, ale vězňové byli propuštěni; hvězda Voltaireova vystoupila na obzoru, a nešetrný posměch, který jeho stoupenci přičinili ke každé anekdotě o čarodějnicích, zastránil ty, kdož nesdíleli nevěry. Formule zaklínací zůstaly posud jako zůstávají do dneška v římskokatolických rituálech, a bylo jich často užíváno po celé osmnácté století; ale vzdělanější členové duchovenstva většinou nechali padnouti předmět v zapomenutí a překazili pokusy jiných, oživití jej. Těm, kdo ještě lpěli na tradicích minulosti, bylo asi velice nesnadno vyložití si pokrok hnutí. Že satan má zaujímat tak svrchovaně malé místo v myslích lidí, bylo velmi žalostno, ale že zázračné známky jeho přítomnosti tak úplně zmizely, to je nesmírně mátko. Na počátku našeho století vydal abbé Fiard dílo, jež mělo vyložití nesnáz. Ukázal, že filosofové a revolucionáři posledního století byli představiteli starých čarodějníků, že jednali přímým vnuknutím satanovým, a že jich zdar dlužno zcela připsati satanově moci. Aby se však nereflektovalo, že to představuje spíše mravní než zázračný vliv dáblův, podotkl, že mnoho velikých a hrozných divů provázelo filosofické hnutí a že tyto divy ani dosud nepřestaly. Mesmerovo léčení a prorokství Cagliostrova dlužno přičísti nadpřiro-

zenému působení; ale nejhroznější všech známek dáblůvy přítomnosti jest prý stále rostoucí oblíbenost břichomluvectví. V tomto posledním předmětu nejsme na štěstí odkázáni na vlastní nepodepřené domněnky, neboť několik učených duchovních čtrnáctého století slavnostně rozhodlo, že člověk má mluvit ústy; a že mluví-li jiným způsobem, činí tak pomocí dáblůvou.*)

Dějiny kouzelnictví v protestantských zemích liší se tak málo od jeho dějin v katolických, že není třeba zdržovati se při nich příliš dlouho. V obou případech byla náklonnost k zázračnému příčinou víry; a stupněm náboženského terorismu se řídila síla pronásledování. V obou případech také byl vznik a pokrok racionalistického ducha původem a měřítkem jeho úpadku. V Anglii zdá se, že nebylo zákona proti čarodějnictví až do roku 1541, kdy národ se svíjel prvními křečmi reformace.

Zločin byl sice znám v dřívější době a několik poprav bylo vykonáno, ale stávalo se to velmi zřídka; a při tom — zdá se — pojily se jiné po-nhutky obyčejně s pověrou. Panna orleánská, nejslechetnější ze všech obětí víry, zahynula anglickýma rukama, ač na francouzské půdě a rozsudkem francouzského biskupa. Několik roků potom byla obžalována vévodkyně z Gloucesteru kardinálem Beaufortem, že se pokoušela o bez-životí královo čarodějstvím, byla přinucena činiti pokání, kdežto její dvě služky byly popraveny. Několik jiných případů bylo nám dochováno; ale

*) Garinet, str. 280.

— ač svrchovaná nedokonalost starých soudních zápisů činí velice pravdě podobno, že byly ještě jiné, kterých se zapomnělo — nelze pochybovati, že pověra daleko méně kvetla v Anglii než na pevnině.*)

Částečně ostrovní polohou a částečně silným politickým životem, kterýž od nejdávnější doby rozohňoval lid, možno vysvětliti, že se vytvořil v Anglii neohrožený a sebevědomý typ charakteru podstatně se lišící od toho, který byl všedním v Evropě, po výtce prostý chorobné a pověrečné hrůzy a protivící se tísnivějším názorům náboženství. Bylo však přirozeno, že za sporu reformace vznikly některé temnější pověry; a nalézáme proto, že Cranmer v jednom ze svých článků visitačních nařizuje svému duchovenstvu, aby pátralo po těch »kdo užívají kouzel, čarodějnictví, zaříkání, kouzelnictví, hádání nebo jiné podobné lsti ďáblem

*) Nejúplnější autoritou o tomto předmětu jest chronologická tabule události u Hutchinsona *Essay on Witch craft* (1718), Hutchinson, jenž byl velice svědomitým spisovatelem. omezil se většinou na případy, u nichž zvěděl přesné podrobnosti, a podává pečlivě své prameny. Počet poprav, o kterých vypravuje, že byly provedeny ve 250 letech, obnáší několik tisíc. Z těch jenom asi 140 bylo v Anglii. To arci vylučuje ty, kdo byli utopeni nebo zmučeni během vyšetřování a ty, kdož byli odsouzeni k jiným trestům nežli trestu smrti. Všichni ostatní spisovatelé, které jsem viděl, kladou anglické popravy daleko výše; a zdá se — tuším — jisto, že některé popravy ušly pozornosti Hutchinsonově, jehož odhad jest však nejspíše mnohem bliže pravdy než odbady většiny spisovatelů. Viz také Wright, *Sorcery*; a článek z *Foreign Review* ve „Sbírcce zajímavých jednání o kouzelnictví“ znova otištěné r. 1838. Jest docela nemožno dospěti nějaké úplnosti v této věci.

vymyšlené.« Jest pozoruhodno, že zákon Jindřicha VIII. proti čarodějnictví byl odvolán za následující vlády, a pak nebylo o něm vydáno nového zákona až po nastoupení Alžběty.*) Tenkrát byl vypracován nový zákon, který se přísně prováděl; a Jewell, když kázal před královnou a přišel na přibývání čarodějnic, vyslovil naději, že by mohly býti zavedeny ještě krutější tresty. »Račič vaše milost« — podotkl — »se přesvědčiti, že čarodějnic a kouzelníků za těchto několik roků podivuhodně přibylo v království vaší milosti. Poddaní vaší milosti chřadnou až ke smrti; jich barva bledne, jich maso hnije, jich řeč trne, jich smysly se ztrácejí . . . . Prosím Boha, aby nikdy jich působení nezašlo dále než na poddané.«**) Celkem však byly tyto zákony daleko mírnější nežli na pevnině. Za první usvědčení byly čarodějnice, které nezahubily jiných zaříkáváním nebo vyzíváním zlých duchů, potrestány jenom pranýřem a vězením, kdežto ty, které byly odsouzeny k smrti, zahynuly na šibenici místo na hranici. Kromě toho byla muka, která tolik přispěla k rozmnožení důkazu, vždy nezákonná, ačkoli příležitostně se jich užívalo v Anglii, a vyhledávači čarodějnic musili se spokojiti tím, že píchali své

*) Odvolání stalo se nejspíše z té příčiny, že čarodějnictví a stihování křížů se spojovalo, a zákon měl tedy ráz papežský.

**) Kázání (Parker Society) str. 1028. Strype připsuje tomuto kázání zákon, který byl vydán následujícího roku (*Annals of the Ref.* sv. I. str. 11). Množství čarodějnic na počátku panování Alžbětina (které Strype uvádí) byl patrný následek terorismu předešlé vlády a náboženských změn, účinkujících způsobem, který jsem již vylíčil.

oběti po celém těle, aby objevili necitelné místo,*) házeli je do vody, aby zjistili, zda klesnou nebo vyplují a rušili jim spaní několik nocí po sobě, aby je donutili k přiznání. Těchto tři method obyčejně se užívalo se znamenitým zdarem; mnohé ženy byly následkem jich odsouzeny a značná část jich pověšena.

Ale takové sceny se neděly bez šlechetného protestu. Laik, jménem Reginald Scott, vydal roku 1584 »Odkrytí kouzelnictví«; ve kterém odhalil podvod a klam soustavy s takovou smělostí, jaké žádný spisovatel před ním se nepřiblížil a se schopností, ve které málo potomních spisovatelů se mu vyrovnalo. Bystře, výmluvně a neohroženě vyložil krutá muka, jimiž se vynucovalo přiznání, neurčitost a nespravedlnost způsobu, kterým důkaz se sbíral, neobyčejně špatné pošetilosti, které plnily spisy inkvisitorů, kejklářské kousky, které se přisovaly dáblu a dětské bláznovství magických kouzel. Užíval také velmi obratným způsobem silného protestantského citu, aby v posměch uvedl údaje vzniklé z inkvisice. Kdyby bylo lze rozhodnouti otázku argumentem, kdyby to bylo záviselo prostě nebo hlavně na schopnosti neb učenosti souperů, bylo by mělo pojednání Scottovo mocný účinek; neboť bylo nejvhodnějším útokem na

*) Zaslужuje zmínky, že bezcitnost (anesthesie) jest uznaným symptomem některých epidemických způsobů šílenství. Mluvě o tom v případě Morzinském praví Dr. Constans: „Bezcitnost nikdy nechybí. Mohl jsem štipati, píchati špendlíkem nemocné, strkati tento špendlík za nehty nebo celý do ramene, do nohou nebo do kterékoli jiné části, a nevyvolal jsem ani zdání bolestného pocitu.“ (*Epidémie d' Hystéro-Démonopathie en 1861*, str. 63.)

panující pověru, který vůbec někdy se udál, a bylo psáno lidovým slohem. Ve skutečnosti však nemělo valného vlivu. Kouzelnictví záviselo od všeobecných příčin a představovalo převládající způsoby náboženského myšlení. Bylo tedy úplně nedotčeno pokusem odmitnutí; a když Jakub I. nastoupil na trůn, zastal národ docela připravený podporovati jej v horlivosti proti čarodějnicím.

Jakub, ačkoli nenáviděl puritanů, přijal ve Skotsku mnoho rázu myšlenky o satanově moci, kterou puritáni stále hlásali, a která dospěla nejvyšší dokonalosti ve skotském duchu: Byl ustavičně obtěžován tím předmětem. Sám napsal dialog o něm; a s plným přesvědčením připisoval bouřlivou jízdu při svém návratu z Dánska piklům čarodějnic*) a chlubil se, že ďábel ho pokládá za nejhroznějšího z protivníků. Brzy po jeho nastoupení na trůn anglický byl vydán zákon, který

*) Tato bouře byla původem jednoho z nejhroznějších (mezi mnohými hroznými) vyšetřování ve Skotsku. Jakýsi Dr. Fian byl v podezření, že vzbudil vítr, a mučením vynutilo se od něho přiznání, které však hned potom odvolal. Užívalo se nadarmo všelikého způsobu muk na přemožení jeho tvrdošijnosti. Kostí jeho nohou byly rozdrobeny ve španělské botě. Všech tortur, které skotský zákon znal, bylo poslušně užito. Konečně napadla králi (jenž osobně byl přítomen mučení) nová a hroznější lest. Vězeň, kterýž byl odstraněn při poradě, byl přiveden a (uvádím soudobou zprávu) „jeho nehty na všech prstech byly rozpoltněny a vytrženy nástrojem, zvaným skotský turkas, což v Anglii nazýváme payre of pincers (štipací kleště) a pod každý nehet byly vraženy dvě jehly až po ouška.“ Avšak přese všecko „tak hluboko vstoupil ďábel do jeho srdce, že docela popřel to všecko, k čemu se dříve přiznal,“ a byl upálen bez vyznání. (Viz značné pojednání gotským písmem, zovu otiskžené u Pitcairna, *Criminal Trials of Scotland*, sv. I. část II. str. 213. 223.)

odsuzoval čarodějnice k smrti při prvním usvědčení, třeba nezpůsobily nic zlého svým bližním. Tento zákon byl vydán, když byl Coke zástupcem koruny, a Bacon členem parlamentu: a dvanáct biskupů zasedalo v komisi, které byl odkázán.*) Pronásledování rychle se množila po celé zemi, ale zejména v Lancashire; a zároveň všeobecný ton literatury byl silně zbarven pověrou. Sir Tomáš Browne prohlásil, že ti, kdo popírají existenci kouzelnictví, jsou netoliko nevěřícími, nýbrž i — právě proto — atheisty.***) Shakspeare, jako většina ostatních dramatiků, dotýkal se opět a opět té víry; a odtud pochází zádušný obraz panny orleánské, který jest snad nejtemnější skvrnou na jeho genui.***) Bacon ustavičně si vyjížděl na pošetilost magů v jich bálení o přírodě; ale v jednom ze svých nejdůležitějších děl vyslovil, že »trojím

*) Madden. *Phant.* sv. I. str. 447.

**), „Vždycky jsem věřil a vím, že jsou čarodějnice; ti, kdož o tom pochybují, netoliko je upírají, nýbrž duchy a náleží tedy ke třídě nikoli nevěřců, nýbrž atheistů.“ (*Religio Medici* str. 24. vyd. 1672.) Sir T. Browne nevěřil však v incubi ani v lykanthropii.

***) Do jaké míry tato víra se zrcadlila v dramatické literatuře za času Alžběty a Jakuba I., viz Wright *Sorcery* sv. I. str. 287, 296. Bývalo potom zvykem Voltaireovým, když haněl genia Shakspeareova, že ukazoval stále na takové charaktery jako čarodějnice v *Macbethu*. Ale takové sceny, ač za naší doby mají ráz neskutečnosti a smůšnosti, nejevily ani nejmenší pravděpodobnosti v době, kdy byly psány. Jest pravdě podobno, že Shakspeare, jest jisto, že nesmírná většina i nejvdělanějších a nejnadanějších vrstevníků, věřili pevně ve skutečnost čarodějnictví. Shakspeare byl tedy úplně v právu, když uváděl ve svých hrách osoby, které nad jiné byly nejpůsobilejší povzněsí velikost a slavnostní ráz tragédie, jestliže věrně odrážely viru posluchačstva.

odchylováním od náboženství jest kacířství, modloslužba a kouzelnictví.«*) Selden zaujal poněkud zvláštní a charakteristické postavení. Tvrdil, že zákon odsuzující ženy k smrti pro čarodějnictví jest docela spravedlivý, ale že jest rovněž nepotřebno zjišťovati, je-li kouzelnictví možností. Žena není prý s to, aby zničila život svého bližního zařikáváním; ale kdyby to zamýšlela, bylo by spravedlivě, aby byla pověšena.**)

Ale ač veliká byla námaha Jakubova, vykoření kouzelnictví, klesla úplně v bezvýznamnost proti té, která se jevila za republiky. Jakmile puritanism dobyl převahy v zemi, jakmile jeho kněžím se podařilo vštípiť svá chmurná učení panujícím třídám, nabyla pověra obrovské velikosti. Možno právem se domnívati, že za několik roků republiky více obviněných čarodějnic zahynulo v Anglii nežli za celou dobu před tím a potom.***) A netřeba toho přičítati docela soudcům nebo zákonodárcům, neboť soudcové za dřívějších vlád nikdy se nebáli odsouditi čarodějnice, Cromwell ve mnohých věcech daleko vynikal nad své předchůdce. Bylo to prostě přirozeným následkem puritánského učení, působícího na mysl, a připravujícího lidi viděti satanův vliv v životě a následkem toho plodícího zjevy čarodějnictví. Zděšení z té věci rozšířilo se po zemi; a anekdoty o satanově moci brzy se přivalily se všech stran. Kraj Suffolk byl zejména pobouřen, a pověstný hledač

*) *Advancement of Learning*, XXV. 22. Tato kniha byla arci věnována králi, jehož spisy o té věci byly chváleny.

**) *Table — Talk*.

***) Hutchinson, str. 68.

čarodějnic, Matthew Hopkins prohlásil o něm, že jest znepokojován čarodějnicemi. Byla tedy vyslána komise, a dva vynikající duchovní presbyteriani byli zvoleni parlamentem, aby ji doprovázeli. Bylo by bývalo nemožno učiniti nějaké opatření, které by více směřovalo k podnícení pronásledování, a nalézáme také, že v Suffolku bylo šedesát osob pověšeno pro čarodějnictví v jediném roce.*) Mezi jinými padlo podezření na anglického duchovního, jménem Lowesa, který se schyloval k osmdesátce a kterýž po padesátí roků byl bezúhonným knězem své církve. Nešťastný stařec byl několik nocí po sobě držán při bdění a pronásledován, »až se nabažil života a sotva již věděl, co mluví nebo činí.« Pak byl vhozen do vody, odsouzen a oběšen. Dle pověsti, která kolovala mezi členy anglikánské církve, tvrdil svou nevinost mužně až do konce. Věříme-li puritánské zprávě, zdálo by se, že ztratil rozum při soudu, a že jeho žalobníci z něho vynutili divokou povídku, která byla potom s mnohými jinými reprodukována Baxterem »pro obrácení Sadducejských a nevěřících.«**)

*) Na to naráží Hudibras: „Zdaž tento nynější parlament nevypravil posla k ďáblu, splnomocněného jednati o vyhledávání odbojných čarodějnic? A zdaž jich kopu nepověšil za rok v jediném kraji?“ atd. druhá část, zpěv III.

**) Baxter vypravuje celou povídku s patrnou rozkoší. Pravi: „Mezi jinými byl starý duchovní jménem Lewis, nedaleko od Framlinghamu, pověšen, neboť se přiznal, že měl dva čerty, a že jeden z nich neustále ho pobádal činiti zlé a (blízko moře) když viděl loď pod plachtou, pohнул jim, aby jej poslal potopiti loď; on prý svolil a viděl, kterak loď se topí před ním.“ (*World of Spirits*, str. 53.) O jiném mínění v té věci viz Hutchinson str. 88.—90.

Viděli jsme, že pojem čarodějnictví, který existoval v Anglii od nejdávnějších dob, nabyl ponejprv jistého významu mezi náboženským terorem reformace; že jeho důležitost znenáhla vzrůstala, když soudy a popravy obrátily veřejnou pozornost ku předmětu; a že konečně dospěl vrcholu pod chmurnou theologií puritanů. Zbývá mi tedy jen stopovati dějiny jeho úpadku.

Přistupuje k tomuto úkolu musím opakovati, že jest nemožno sledovati všeobecné intelektuální směry národa s touž přesností, se kterou můžeme posuzovati události nebo důkazy, jimi zplozené. Máme rozsáhlý doklad, že v jisté době anglických dějin se jevila v některých třídách silná nálada, pokládati povídačky o čarodějnicích za pošetilé; ale nemůžeme říci přesně, kdy idea směšnosti ponejprv se dostala k té víře, ani nemůžeme vyznačiti správně stupně její pokroku. Ale všeobecně řečeno, nemůže býti pochybnosti, že ponejprv vynikla v onom velkém skeptickém hnutí, které následovalo po restauraci. Reakce proti tvrdé přísnosti poslední vlády zplodila u veselejších tříd náhlý výbuch posměšné nevěry. Od vysmívání se slavnostní chůzi, nosové řeči a strojené fraseologii puritanů postoupili přirozeně k tomu, že se posmívali jich učení; a odkryvše záhy v kouzelnictví nadbytek materiálu pro svou satiru, učinili nevěru v ně věcí mody. Zároveň směřovaly vyšší intelektuální vlivy silně ku vzbuzení podobného hnutí mezi učenci. Hobbes, jenž byl nejznamenitějším ze žijících filosofů, obrátil všecko úsilí svého skepticizmu proti netělesným substancím, jednal s nešetrným posměškem o představách

demonů a zjevení, a způsobil u svých žáků náladu hleděti na ně jako nehodné pohrdání.*) Podobná nálada byla vytvořena filosofií Baconovou, která tenkrát došla nesmírné obliby. Královská společnost**) byla právě založena; náruživost pro přírodní filosofii, velice podobná oné, která předcházela francouzskou revoluci, stala se všeobecnou; a všecka síla anglického ducha se obrátila ke studiu přírodních zjevů a k objevení přírodních zákonů. Tímto způsobem vytvořila se všeobecná nálada připisovati každé události přirozenou příčinu, po které brzy následovalo přesvědčení o pošetilosti, vykládati zjevy nadpřirozenou hypotesou, které rychle diskreditovalo anekdoty o čarodějnicích. Nezdá se, že bylo podniknuto nějaké velice pečlivé zkoumání jich podrobností, ale byla tu rostoucí nechuť věřiti jim, jelikož odporovaly způsobům myšlení, které zplodila pokusná filosofie.

Spojením těchto tří vlivů nastala záhy hluboká změna ve způsobu, kterým se hledělo na čarodějnictví. Přesvědčení o jeho pravdě nepodobnosti stalo se ponejprv všeobecným mezi vzdělanými laiky, a počet soudů rychle se zmenšoval. Roku 1664. byly však oběšeny v Suffolku dvě ženy, kteréž odsoudil sir Matthew Hale, jenž při té příležitosti prohlásil, že o skutečnosti kouzelnictví nelze pochybovati; neboť předně, písmo ji tolik

*) O názorech Hobbesových v této věci a jeho velikém vlivu na úpadek těchto pověr viz Cudworth, *Intellectual System*, sv. I. str. 116.

**) Nepřímý vliv královské společnosti na tento předmět zaznamenal Hutchinson a většina spisovatelův o čarodějnictví. Viz Casaubon *On Credulity*, str. 191.

potvrdilo; a podruhé, moudrost všech národů vydala zákony proti takovým osobám, což jest důkazem jich víry v takový zločin. Sir Tomáš Browne, jenž byl velikým lékařem stejně jako velikým spisovatelem, byl povolán za svědka a přísahal, »že jest úplně toho mínění, že ty osoby jsou očarovány«.*)

Sedmnáct roků později přejal obranu zmírající víry Josef Glanvil, duchovní, který za své doby byl velmi proslulým a kterýž — jak se odyvažují mysliti — byl překonán duchem jen od málokterých nástupců svých. U svých vrstevníků byl zejména chválen jako obratný učelec a dialektik a jako spisovatel, jehož sloh — ač ne prost puntičkářství jeho věku — často podává nejskvělejší doklady oné slavné výmluvnosti, tak bohaté různým a velebrným souladem, jejíž největšími mistry byli Milton, sir Tomáš Browne a starší anglikánští duchovní. Avšak pro nás, kteří hledíme na jeho dráhu s převahou zkušenosti, nabývá ještě většího zájmu, neboť zaujímá nejdůležitější místo v dějinách oné pokusné filosofie, která se stala velikým vedoucím vlivem anglické myslí. Jelikož díla Glanvilova jsou daleko méně známa než by měla býti, a jelikož jeho obrana kouzelnictví byla v těsném spojení s jeho prvními pracemi literárními, nebudu se omlouvati, že podám povšechný obrys jeho názorů.

Těm, kdo ho znají toliko jako obhájce kouzelnictví, bude se zdáti poněkud překvapujícím paradoxem, řeknu-li, že převládající vlastností

*) Zpráva o tom soudu jest otisčena ve „Sbírec zajímavých jednání o kouzelnictví“ (Londýn 1838).

důcha Glanvilova byl nesmírný skepticism. Byl nazván moderním kritikem »prvním anglickým spisovatelem, kterýž uvedl skepticism v určitou formu;«*) a pokládáme-li tento výraz za prosté označení hluboké nedůvěry k lidským schopnostem, a ne vůbec za odmítnutí určité dogmatické soustavy, možno tento úsudek stěží popřít. A dojista by bylo nesnadno naléztí dílo, jevící méně lehkověrnosti a pověry, která obyčejně se připisuje těm, kdo věří v čarodějnictví, nežli pojednání »Marnost dogmatizování nebo důvěra v názory,«**) ve kterém Glanvil vyložil své filosofické názory. Rozvíjí několik roztroušených narážek Baconových, podnikl obsáhlý přehled lidských schopností, rozebírá rušivé vlivy, které kazí nebo převrací naše úsudky, odhaluje slabost a omylnost nejsilnějšího ducha, odhaluje nekonečnost temnoty, kteráž obkličuje naše sporé vědění. Netoliko stopuje živým a pevným pérem náklonnost k chybě, která provází lidského ducha ve chvílích jeho největší důvěry;

*) *Biographic Universelle* — článek, který jest také v *Encyclopaedia Britannica*.

**) Dobrý přehled této knihy jest v Hallamově *Hist. of Lit.* sv. III. str. 358—362. Myslím, že jest to nejlepší věc, kterou Glanvil napsal, a vynaložil zřejmě neobyčejnou péči, aby byla dokonalou. Nejprve vyšla jako krátké pojednání, pak byla rozmnožena v obyčejnou knihu a později přepracována a znova uveřejněna s názvem „*Scep̄sis Scientifica*“. Toto poslední vydání jest poněkud vzácné, ježto větší část výtisků byla pryč (nevím, dle koho) zničena při ohni v Londýně. Odpověděl na ni Tomáš White, druhdy proslulý římskokatolický polemik. Mohu se jen domnívat, že Paley znal díla Glanvilova, neboť jich způsob, jak jednají o mnohých předmětech, jest nápadně podobný. Paleyovo podobství o hodinách jest docela rozvinuto u Glanvila v kap. V.

netoliko maluje nejtemnějšími barvami tvrdošijnost a zakořeněnost předsudku; nýbrž i přijímá plnou měrou důsledek svého učení a s Descartesem káže úplné popření názorů, které byly přijaty výchovou, jako první podmínka bádání. Ukázal, že jest sám docela obeznámen s různostmi intelektuálního tonu, nebo, jak je velmi šťastně nazval, »klimatu názoru«, která náležejí různým dobám; a věnoval celou kapitolu*) klamům obraznosti, o kteréžto schopnosti jednal právě tak vážně jako Butler.

Po uveřejnění tohoto pojednání zvolen byl Glanvil za člena Královské společnosti a stal se nejznámějším z malých, ale schopných menšiny duchovenstva, která upřímně přijala induktivní filosofii. Bojovali proti silné antipathii, se kterou se hledělo na tuto filosofii v církvi a přivéstí theologii v soulad s jejími zásadami, byl úkol, jemuž věnoval zbytek svého života. Spratt a menší měrou asi dva jiní duchovní zabývali se touž šlechtou věcí; ale způsob, jakým Glanvil prováděl svůj úmysl, odlišuje ho — tuším — jasně od jeho spolupracovníků. Neboť kdežto jeho vrstevníci očekávali — jak se zdálo — jako poslední účinky filosofie na jedné straně dobu kromobyčejného zmatku, plynoucího z objevení zjevných neshod mezi vědou a biblí, a na druhé straně vzrůst jasnosti víry, plynoucí z rozřešení těchto neshod a z posilněné představy o vládnoucí moudrosti, která se jeví »v kolečkách stvoření«, postřehl Glanvil zcela jasně, že nastává daleko hlubší a všeob-

*) Kap. XI.

nější změna. Viděl, že theologická soustava, existující v národě, jest těsně spojena s převládajícími způsoby myšlení nebo duševním stavem; že nová filosofie změní tento stav; a že církev musí buď sama se přizpůsobiti změněnému tonu nebo pozbyti vlivu na anglickou mysl. Viděl, že theologie, která spočívá konečně na autoritě, která vytkla pochybování za zločin a která zastrášíla nejsilnějším způsobem všeliké nestranné bádání, nemohla dlouho trvati vedle filosofie, která nabádala protivné obyčeje myšlení jako pravý počátek moudrosti. Viděl, že — kdežto lidé pokládají každý podivný zjev zázračným, dokud není vyložen — každý pokrok přírodní vědy musí nezbytně býti nepřátelským theologii; že náruživé uctívání Aristotela, slepá pedantská úcta, která připisuje rozhodující autoritu nejprostším tvrzením mrtvých mužů; restrospektivní zvyky myšlení, jež university stále se snažily pobádati, vesměs se nesrovnávají s novými směry, které Bacon představoval.*) V rozpravě »Proti-fanatické náboženství a svobodná filosofie,« jež měla býti pokračováním Baconova spisu »Nová

*) Přirovnává vedoucí učence své doby k námorním plavcům, kteří se vrátili s nákladem obyčejných křeméneků z Indie, domýšlejíce se, že to musí býti vzácné, co přichází z daleka a vinil je, že tvrdí dle Bezy, že ženy nemají vousů, a dle sv. Augustína, že mír jest požehnáním. Prohlásil, že vzdělání na universitách vůbec a na oxfordské zvláště jest téměř bez ceny. Nevoli, kterou takové názory způsobily v Oxfordu, velmi zábavně hěl Wood, *Athenae*, čl. *Glanvil a Crosse*. Crosse byl členem university oxfordské (D. D. = doktor hohosloví) a napadl prudce Glanvila nejprve prosou, ale konečně změnil způsob útoku a psal komické balady, které dle tvrzení Woodova „uváděly Glanvila a jeho společnost v posměch.“

Atlantis« podal skvostný náčrtek ideální církve, která by hověla potřebám intelektuální a kritické doby. Její víra měla býti založena na nejsvobodomyšlnějších zásadách, poněvadž učení, kterých možno hájiti s naprostou určitostí, jest jen málo a prostých. Její duchovní mají býti daleko méně úzkostlivými v hromadění tradic minulosti než nabývání »štěstí jasného a přesného myšlení« a »širokého rozhledu ve svých myšlenkách.« Mají pokládati víru ne za protivnou rozumu, nýbrž za jeho projev. Proniknutí jsouce smyslem lidské slabosti, mají kárati ducha dogmatického spoléhání a tvrzení a mají učiti lidi, že pochybování daleko není zločinným, a že jest povinností každého člověka »odložití plný a rozhodný souhlas s doktrinami, kterým se naučil, dokud jich sám nestranně neuvážil a nezkoumal.«

Náboženská soustava, která jest takto zbavena podpory autority, může býti udržována dvěma důvody. Možno ji hájiti se stanoviska racionalistického, jako souhlasící se svědomím, které představuje a odráží světlo, jež jest v lidstvu, a jest tak vlastním ospravedlněním; nebo možno ji hájiti jako určité dogmatické soustavy methodou důkazného myšlení. Charakter jeho vlastního ducha a velmi nízký stupeň, na něž mravní citění bylo kleslo v jeho době, pohnuly Glanvila k tomu, že dal přednost logickému důkazu před mravním a věřil, že pole, na kterém bitva nejprve musí býti svedena, jest čarodějnictví, které podává příklad zázraků, které jsou soudobé a snadno dosvědčitelné. »Neboť věci vzdálené nebo dávno minulé (pravil) jsou buď zapomenuty nebo se jim nevěří — kdežto u věcí,

kteří jsou čerstvé a nové a obklopené všemi okolnostmi hodnověrnosti, možno očekávati, že se potkají s největším zdarem u tvrdošijnosti nevěřících.*)

»Sadducismus Triumphatus«, což jest asi nevhodnější kniha, která byla kdy vydána na obranu pověry, začíná poutavou lícni rychlého pokroku skepticismu v Anglii.**)

Všude nevěření v kouzelnictví se stalo modou ve vyšších třídách; ale tato nevěra vznikla docela ze silného přesvědčení o jeho naproste pravdě nepodobnosti. Všichni protivníci pravověrného vyznání spojili se ku zlehčení kouzelnictví. Vysmívali se mu jako čirému nesmyslu, jelikož prý obsahuje nejspěšnější a nejzertovnější představy, a jest tak podstatně neuvěřitelné, že bylo škoda času zkoumati je. Tento duch povstal po restauraci, ačkoli zákony byly ještě v platnosti a jakkoli málo nebo žádný přímý důvod nebyl uveden na podporu předmětu. Chtěje proti němu bojovati přistoupil Glanvil ku zkoumání všeobecné otázky o věrohodnosti zázračného. Viděl, že důvod, proč

*) Předmluva k *Sadducismu*.

***) „Atheism počal sadducismem, a ti, kdož se neodvážili hrubě říci, že není Boha, spokojí se (na první krok a úvod) popřením duchův a čarodějnic, kterýžto druh nevěrců, ač nejsou obyčejnými u prostých lidí, jsou četně zastoupeni ve vyšší třídě vzdělanců. A ti, kdo něco ze světa znají, vědí, že většina vrtkavější šlechty a nepatrní kandidáti filosofie a vtípu, obyčejně se posmívají víře v čarodějnice a strašidla“. Nemusím připomínati, že slova atheism se užívalo za doby Glanvilovy ve smyslu velice širokém; a skutečně ukazuje Dugald Stewart, že v jednom čase byli obyčejně prohlašováni za atheisty ti, kdo nevěřili v apoštolskou posloupnost. (Dissert. str. 378).

kouzelnictví bylo směšným, jest ten, že bylo řádné zázračného a dílem ďablovým; že skepticism hlavně pocházel od těch, kdo nevěřili v zázraky a ďábla; a že příklady kouzelnictví nebo posedlosti v bibli bývaly vždy kladeny na stejný stupeň s těmi, které byly vyšetřovány při soudech anglických. Že svědectví víry stojí nejvýše, věřil pevně;*) a to opravdu bylo sotva popíráno; ale dokud nebylo odstraněno přesvědčení o apriorní pravdě nepodobnosti, sebe větší množství faktů nepřivedlo by lidi k tomu, aby věřili. Proto se obrátil k tomuto úkolu. Anticipuje ideu a téměř slova moderních

*) Viz pádné místo str. 3., 4.: „Musím napřed podotknouti, že toto -- jsouc skutečností -- snese jen důkaz autority a rozumu, a oběma těmito existence čarodějnic a ďabelských smluv jest přehojně potvrzena. Všecky dějiny jsou plny kousků těchto nástrojů temnosti, a svědectví všech věků, neťoliko hrubých a barbarských, nýbrž nejvzdělanějšího a nejuhlaženějšího světa podává doklady o jich podivných výkonech. Máme výroky tisíců očitých svědků, a to nejen lidí, který snadno se klame, nýbrž rozumných a vážných posuzovatelů, a takových, že nižádný zájem nemůže jich poutati, aby se shodli ve společně lži; pravím, že máme světlo všech těchto okolností, které nás utvrzují ve víře o věcech, vykonaných lidmi mrzké moci a vědomosti, přesahující obor umění a obyčejné přírody. Stále veřejné zprávy byly zachovány z těchto dosvědčených výpovědí, a epochy učiněny z těchto neobyčejných událostí. U mnohých národů byly vydány zákony proti oněm nešťastným zvykům; zákony u Židů i naše vlastní jsou známy. Takové případy bývaly často rozhodnuty u nás moudrými a počestnými soudci na základě jasného a důkladného důkazu; a tisíce lidí v našem národě vydáno na smrt pro mrzké smlouvy s odpadlými duchy. Všecko to bych mohl obšírně dokázati do nejmenších podrobností, ale není toho třeba; neboť ti, kdo popírají existenci čarodějnic, činí tak niko i z nevědomosti hlavních důkazů, které nejspíše slychali tisícikrát; nýbrž z domněnky, že taková víra jest absurdní, a věci nemožné.“

odpůrců, tvrdil důrazně, že existuje lehkověrnost nevěry; a že ti, kdo věří tak podivnému sběhu klamů, jako jest potřebí při domněnce o neskutečnosti kouzelnictví, jsou daleko lehkověrnější než ti, kdo přijímají víru.*) Učinil svůj vlastní skepticism hlavní zbraní a rozbíraje velmi bystře apriorní námitky, ukázal, že spočívají na nezaručené důvěře v naše vědění o zákonech světa duchů; že zahrnují v sobě existenci přesné analogie mezi schopnostmi lidí a duchů; a že — jelikož takové analogie nejspíše není — žádný závěr, založený na této domněnce, nemůže sprostiti lidí toho, aby zkoumali důkaz. Končil dlouhou snůškou případů, jichž svědectví bylo — jak se domníval — nezvratným.

»Sadducismus Triumphatus« měl mimořádný účinek. Vyšla četná vydání, a několik velice schopných mužů povstalo na podporu jeho názorů. Henry More, slavný filosof, napsal vroucí chvalořeč na Glanvila, složil dlouhý důkaz v témže duchu, ve kterémž uvedl několik dodatečných případů čarodějnic a prohlásil o protivnicích víry, že jsou círými šašky, kteří se nafukují jen nevědomostí,

*) „Myslím, že ti, kdož mohou věřit, že všechny dějiny jsou smyšleny; že všichni mudrci se mohli shodnouti a klamem přivésti lidstvo ku všední víře nepodstatných hájí; že zdravé smysly davů mohou je klamati, a zákony jsou vzdělány na přeludech; že nejvážnější a nejmoudřejší soudcové byli vrahy, a nejrozumnější osoby blázny nebo schytralými podvodníky; pravím, že ti, kdož mohou věřit v toto množství absurdností, jsou buď lehkověrnějšími než oni, jichž lehkověrnost káží, nebo mají nějaký neobyčejný důkaz pro své přesvědčení, že totiž je absurdno nebo nemožno, aby byly čarodějnice nebo strašidla (str. 4.)“

marnivostí a hloupou nevěrou.*) Casaubon, učený děkan v Canterbury, psal za týmž účelem, ale mírnější řečí.**)

Slavný Boyle, zaznamenává slabost důkazu mnohých povídek o čarodějnicích a potřebu velké opatrnosti při jich sbírání, napsal Glanvilovi a vyslovil svou pevnou víru v historii o démonu Mascconově.***) Cudworth, snad nejhlubší ze všech velikých učenců, kteří byli ozdobou anglické církve, prohlásil, že skepticism o předmětu čarodějnic jest hlavně následkem vlivu Hobbesova; a podotkl, že ti, kdo se účastní onoho skepticismu, mohou býti právem podezírání z atheismu.†) Někteří jiní duchovní drali se ku předu v témže duchu; a učinili kouzelnictví na nějaký čas jedním z hlavních předmětů sporu v Anglii. Na druhé straně byla diskuse nejdříve mdlá. Nevystoupil žádný spisovatel, rovný co do schopností nebo i vlivu Glanvilovi, Moreovi, Cudworthovi, ba ani Casaubonovi, který by napadl víru; ani nedošel žádný ze spisů na oné straně vůbec nijakého zdaru, který by se rovnal účinku »Sadducismus«. Předním spisovatelem byl lékař Webster, jehož dílo jest pozoruhodno

*) Jeho listy o té věci jsou v úvodu k *Sadducismu*.

***) *On Credulity and Incredulity*. Tento Casaubon byl synem velikého učenice řeckého.

****) Viz jeho list ke Glanvilovi (10 února 1677/8) v Boyleových dílech sv. VI. str. 59.

†) „Co se týče kouzelníkův a magův, osob, které se spolčují a smlouvají s těmito zlými duchy za ukojení své pomsty, choutky, ctížádosti a jiných náruživosti bylo — kromě Pisma — tolik svědectví vydáno osobami nestrannými všech věků, že ti naši tak smělí jich tupiči v tomto přítomném věku sotva mohou ujiti podezření, že poněkud se kloní ku atheismu. *Int. Syst.*, sv. II. str. 650. Viz také sv. I., str. 116.“

jako jeden z nejstarších příkladů soustavného užívání racionalistického výkladu magických zázraků v bibli. Dle něho byli magové v Egyptě obyčejnými kejklíři, čarodějnice endorská přestrojila spoluvinníka, aby představoval Samuela, slovo čarodějnice v Levitiku znamená pouze travičku, posedlí jsou hlavně šílenci, a Magdalena byla osvobozena od sedmi nepravostí.*) Neznámý učenec, jménem Wagstaafe, v Oxfordu psal také dvě krátká díla o předmětu;***) a dvě nebo tři jiná vyšla anonymně. Scepticism vzrůstal neustále.

Několik roků potom stal se nový rázný pokus zadržeti jej zprávami o čerstvých případech kouzelnictví v Americe. Poutníci přinesli do oné země semena pověry; a v době, kdy rychle mizela v Anglii, kvetla s hroznou živostí v Massachusetts. Dva puritanští kněží, jménem Cotton Mather a Parris, prohlašovali přibývání zločinu; a jelikož byli podporováni svými bratřími duchovními, podařilo se jim způsobiti zděšení po celé zemi. Byla ustanovena komise. Soudce jménem Stoughton, který se zdá, že byl dokonalou kreaturou duchovstva, vedl soudy; bičování a muka přistoupila k terorismu kazatelny, a dosáhlo se četných příznání. Těch málo, kdo se odvážili odporovati pronásledování, byli prohlášeni za Sadducejské a ne-

*) Webster, *On Witches*. Také Hobbes pokládal posedlé Pisma sv. za šílence.

***) Wagstaafe byl ohyzdný trpaslík-učenec v Oxfordu, a byl zvláštním terčem oxfordského vtípu (který v sedmnáctém století nezdá se býti příliš skvělým). Ubohý Wagstaafe těšil se pitím punče, a napiv se příliš mnoho, zemřel. (Wood, *Athenae*.)

věrci. Množství lidí bylo uvrženo do vězení, jiní prchli ze země opouštějíce svůj majetek, a dvacet sedm osob bylo popraveno. Starec osmdesátiletý byl umačkan do smrti — hrozný ortel, který potom nikdy nebyl vykonán v Americe. Kněží v Bostonu a Charlestonu vydali list, ve kterém vroucně děkovali členům komise za jejich horlivost a vyslovovali naději, že nikdy neochabne.*)

V prvním roce tohoto pronásledování napsal Cotton Mather dějiny nejstarších soudů. Tyto dějiny byly uvedeny do anglické veřejnosti Richardem Baxterem, jenž prohlásil v předmluvě, že »ten člověk by musil býti velice zatvrzelým Sadducejským, kdo by tomu nechtěl věřiti«. Nespokojiv se tím, že takto přidal váhu svého velkého jména k pověře, uveřejnil Baxter v následujícím roce své pojednání »Jistota o světu duchů«, ve kterém sebral s velikou pílí nesmírný počet případů čarodějnic; poukazoval slovy nejvyšší chvalnými na Cottona Mathera a jeho křížáckou výpravu; a káral nemírnou řečí všechny, kdo o předmětu pochybovali. Toto dílo vyšlo roku 1691., kdy zděšení v Americe nedospělo ještě vrcholu; a byvši velice rozšířeno za oceánem, přispělo prý mnoho k podnícení pronásledování.***) V Anglii mělo malý účinek. Scepticism, který již pronikal všecky třídy, vzrůstal ustavičně a tiše pod vlivem intelektuálního hnutí, které bylo příliš všeobecným a příliš mocným, aby je mohl zadržeti některý jednotlivý genius. Za doby restaurace byla víra obecnou

*) Bancroft, *History of the United States*, k. XIX. Hutchinson str. 95—119.

***) Hutchinson, str. 95—119.

mezi nejvzdělanějšími. Roku 1718, kdy psal Hutchinson, sotva existovala, vyjmouc mezi nevědomci a nepatrnou částí duchovenstva.*) Ale v mezidobí byla veliká převaha sporné literatury rozhodně na konservativní straně. Jest známo, že za oné doby vyšlo neméně než dvacet pět děl**) v Anglii na obranu víry; a mezi jich autory viděli jsme některé z nejschopnějších mužů v Anglii. Dílo Baxterovo, přes váhu jeho velikého jména a přes velmi určitý ráz jeho výroků, zdá se, že zůstalo docela bez odpovědi, až bylo posouzeno Hutchinsonem, dvacet šest roků po svém vydání. Ale nemohlo stejně zadržeti skepticism, jako dílo Scottovo nemohlo jej zploditi. Tři čarodějnice byly popraveny roku 1682; a jiné prý stihl týž osud roku 1712; ale tyto byly poslední, které soudně byly zhubeny v Anglii.***) Poslední soud, aspoň nějaké obecné známosti, byl soud Johanky Wenhamové, která byla pronásledována roku 1712 několika duchovními v Hertfordshire. Soudce vůbec nevěřil v čarodějnice a proto mluvil k porotě silně ve prospěch obžalované, ano jednal velmi neuctivě s farářem,

*) Buckle klade skepticism poněkud dříve. Práví: „Tento důležitý převrat v našem názoru se stal — pokud se týkalo vzdělaných tříd — mezi restaurací a revolucí; totiž r. 1660 věřila ještě většina vzdělanců v čarodějnictví, a roku 1688 již většina nevěřila“. (Sv. I. str. 333.) Roku 1718. však stala se menšina nepatrnou,

**) Ně-terá z nich byla arci pouhými brožurami, ale veliká část jich byla propracovaná díla. Seznam podává Hutchinson.

***) Srov. Hutchinson, str. 57. a Buckle sv. I. str. 334. Právím soudně, neboť v *Times* ze dne 24. září 1863 jest zpráva, že jakýsi stařec byl umučen v Essexu jako kouzelník.

který prohlásil »na svou víru jako duchovní«, že pokládá tu ženu za čarodějnici. Porota, jsouc nevědomou a zatvrzelou, přisvědčila k vině uvězněné ženy; ale soudci nebylo nesnadno dosíci úlevy její odsouzení. Začala dlouhá válka letáků, a duchovní, kteří byli účastni pronásledování, vydali listinu, ve které důrazně tvrdili svou víru ve vinu obžalované, kárali přísně chování soudcovy a zakončili slavnostními slovy: »Liberavimus animas nostras«.*)

Jest pravdě podobno, že to byl příklad poněkud výjimečného fanatismu; a že Hutchinson, jenž byl sám duchovním, podával názory většiny vzdělanějších svého stavu, když po několika letech líčil kouzelnictví jako klam.***) Roku 1736 byly zrušeny zákony o té věci bez nesnází a agitace; a jest velmi málo příkladů vzdělaných mužů, kteří jich litovali. Roku 1768 však John Wesley uvedl zprávu o strašidle, o němž vyprávěla dívka jménem

*) Hutchinson. str. 163—171. Některé výborné a liberální poznámky.

**) Irský duchovní jménem Maxwell (jenž byl kaplanem u lorda Cartereta a spisovatelem značného nadání) má v pojednání o pohanské mravnosti, jež předeslal překladu díla Cumberlandova *Zákony přírodní*, které vyšlo r. 1727, toto místo o kouzelnictví: „Téměř celý svět lidstva byl kdysi pod satanovou vládou a moci, svou náboženskou oddaností, jakoby byl vyznavačem jeho zařízení. Jeden druh těchto dábelských vyznavačů byly čarodějnice a magovy, jichž existence byla dosvědčena zkušeností i osobami nepochybně pravdomluvnosti, uznána pohany, všemi moudrými zákony a vládami i sv. Písmem; jest dle theorie tak rozhodně rozumovou, a námitky proti ní tak nezávažné, že přes mnohé podvody a klamné povídky toho druhu, ten, kdo je chtěl všechny zamítnouti, musí býti nejvyšš věřicím“ (str. 159.).

Alžběta Hobsonová, několika nejvýš pozoruhodnými větami o předmětu: — »Jest pravda rovněž (napsal), že Angličané v celku a skutečně většina učenců v Evropě zavrhlí všecko vypravování o čarodějnicích a strašidlech jako pouhé bajky starých žen. Lituji toho, a rád se chápu této příležitosti, abych podal slavný protest proti té násilné pochvale, kterou tak mnozí, kdo věří bibli, vzdávají těm, kdo jí nevěří. Nejsem jim povinen takovou zdvořilostí. Jsem přesvědčen, že oni jsou příčinou pokřiku, který vznikl a s takovou drzostí se rozšířil po zemi v přímém odporu netoliko s bibli, nýbrž s úsudkem nejmoudřejších a nejlepších lidí všech věků a národů. Vědí dobře (ať křesťané to vědí či nic), že zavrhnouti kouzelnictví jest vskutku zavrhnouti bibli.«*)

Přehlížejíce dějiny kouzelnictví v Anglii, nemůžeme opominouti poznámky o zvláště příznivém kontrastu, který podává anglikánská církev proti katolicismu na pevnině i proti puritanismu. Jest arcí pravda, že její biskupové přispěli mnoho k vydání zákonů proti kouzelnictví, že nesmírná většina duchovenstva pevně věřila ve skutečnost zločinu a že víru dále tvrdili a ji hájili, když veliká část vzdělaných laiků ji opustila. Jest také pravda, že skepticism ve věci čarodějnic vznikl mezi těmi, kdo byli nejméně ovládnáni církví, že postupoval s úpadkem vlivu duchovenstva, a byl obyčejně označován za fasí a projev nevěry. Avšak na druhé straně jest nemožno popřítí, že

*) Journal 1768. Dr. Johnson mluvil s charakteristickou nerozhodností o skutečnosti kouzelnictví (Boswel, 16. srpna 1773).

všeobecná mírnost vyššího duchovenstva přesahovala všecku chválu a že i ti, kdo byli nejvíce lehkověrnými, byli zvláště prosti oné krvežíznivosti, která byla jinde tak obyčejnou. Na pevnině každý pokus nahraditi trest smrti lehčím trestem byl bouřlivě prohlašován za přímé porušení zákona božského. Ano, některé osoby šly tak daleko, že pochybovaly o zákonitosti uskrzení čarodějnice dříve než byla upálena. Její zločin — pravili — byl zradou proti Všemohoucímu a tedy trestati jej jinak než nejtrapnější smrtí, jest neslušností vůči Němu. Kromě toho bylo trestem v levitském zákoně ukamenování, a ukamenování bylo prohlášeno židovskými theology za trapnější smrt než hranice.*) Nic podobného se nenašlo v Anglii. Zde není, pokud vím, ani jediného příkladu, aby anglické duchovenstvo litovalo mírností zákonů v té věci nebo se pokoušelo zavést mučení k soudům. Jich horlivost v podněcování pronásledování exorcismem a fanatickým kázáním byla také poměrně mdlou. Již za panování Jakuba I. vydalo shromáždění kanon, zakazující každému duchovnímu zaklínati posedlého bez dovolení biskupova, a taková dovolení sotva někdy se vydávala.***) Dr. Morton, biskup v Lichfieldu, snažil se roku 1620. sám s velikou a konečně zdárnou horlivostí odkryti podvod v povídačce o čarodějnicích, které věřil katolický kněz,***) a podařilo se mu zachrániti život obžalované. V době ještě dřívější Dr. Harsenet, jenž byl později arcibiskupem v Yorku, vypočítával

*) Bodin, str. 217.

***) Hutchinson. Dedication. ***) Tamtéž.

směle v útoku na »papežské podvody« mezi jinými většinu forem kouzelnictví,*⁾ a zdá se, že v tuto věc vůbec nevěřil. Nebyl rozhodně v právu, když připisoval kouzelnictví katolicismu, neboť kvetlo aspoň tak živě ve stínu puritanismu; ale vyjádření tak smělého názoru zasluhuje dojísta povšimnutí, a bylo — tuším — v době, kdy bylo napsáno, jediným zjevem v anglickém duchovenstvu.**⁾ Hutchinson sám napsal své dějiny; dokud víra úplně nevymizela.

Ale co ukazuje nejpáději mírnost anglikánského duchovenstva, jest poměrně malý počet podvodů, které vykazují dějiny anglického kouzelnictví. Na pevnině bylo rozhodně mnoho podvodů; ale většinou poskytuje ta věc spíše vzezření epidemie nebo manie. Náboženský terorism působil na chorobnou obraznost, zbarvoval každou formu šílenství a nakloňoval mysl lidí, aby řešili každou nesnáž nadpřirozenou domněnkou. V Anglii však se jeví podvod jako všeobecná známka. Knihy o tomto předmětu jsou plny kejklřských kousků;***⁾ a mimo dobu, kdy puritáni měli převahu, zdá se, že nikdy nenabyl rázu velkého a všeobecného zděšení.

*⁾ Tamtéž.

**⁾ Já aspoň nebyl jsem s to, abych našel nějaký jiný případ; ale sir Kenelm Digby ve své poznámce k místu ze sira Tomáše Browna, které jsem dříve již uvedl praví o té věci: „Jsou duchovní velkého jména, a dalecí podezření bezbožností, kteří té věci neodporují.“ Kniha Dra. Harseneta jest — tuším — vzácná; znám ji toliko z hojných výtahů u Hutchinsona. Zpráva o spisovateli jejím jest u Neala, *Hist. of the Puritans*.

***⁾ Viz Scott, *Discovery*, porůznu

Vskutku, ve většině jeho nejhorších projevů, byl zřejmým fanatism puritanismu.*⁾

V Anglii tento fanatism byl krocen a potlačován. Ale byla země, kde se mu dostalo naprosté převahy. Byla země, kde puritánským kněžím se podařilo tvořiti i charakter i obyčeje národa a rozsévati přísné a chmurné učení v každé části společnosti. Kdežto Anglie se zbavila svých nejstarších pověr a pokračovala obrovskými kroky na cestách vědění, Skotsko ještě se choulilo v dobrovolném poddanství před svým duchovenstvem. Nikdy nebyla duševní poroba úplnější, a nikdy nebyla tyranie udržována neúprosnějším barbarstvím. Podporování jsouce veřejným míněním udržovali skotští kněží v bázni všelikou oposici, zabraňující nejslabší výraz protivných názorů, slídíce a ovládající nejsoukromnější zájmy domácího života; nutíce každého, aby se řídil naprosto všemi církevními pravidly, která nařizovali; a vedouce konečně celý běh zákonodárství. Udržovali svou nadvládu nad myslí lidu soustavou náboženského terorismu, který nyní stěží pochopiti dovedeme. Bída člověka, hněv Všemohoucího, hrozná moc a stálá přítomnost satanova, muka pekelná byla ustavičným předmětem jich kázání. Nejděsnější formy lidského utrpení byly nakupeny jako slabý obraz věčného zatracení nesmírné většiny lidstva. Líčily se nesčíslné zázraky,

*⁾ Sir W. Scott povšiml si tohoto vlivu puritanismu na anglické kouzelnictví, a srovnáváje různé církevní sekty praví: „Celkem kalvinisté — všeobecně řečeno — byli ze všech zapasících sekt těmi, kdo nejvíce podezírali čarodějnictví a beze vší pochyby věřili v jeho existenci a nejhorlivěji je pronásledovali trestem, jež pokládali přiměřeným nejohrovnějšimu zločinu (*Demonology and Witchcraft*, Letter 8.)

jak se dějí v zemi, ale byly to téměř samé zázraky hrůzy. Nemoc, bouře, hladomor, každá děsná nehoda, která stihla lidstvo nebo zničila plodiny zemské, byla přičítána přímému působení duchů; a satan sám byl líčen, jak ustavičně se zjevuje ve viditelné podobě na zemi.*) Takové učení mělo své přirozené následky. V zemi, kde lehkověrnost byla všeobecná, v zemi, kde duch byl zatemněn a ochromen těmito hroznými úvahami, kde skoro každá forma zábavy byla potlačována, a kde myšlenky lidí byly soustředěny veškerou silou na theologických pojmech, takové učení nezbytně vytvořilo pověru kouzelnictví. Kouzelnictví bylo toliko jedinou formou zděšení, kteréž způsobilo; bylo jen odrazem lidové theologie v chorobné fantasi. Proto shledáváme, že nabylo nejděsnějších rozměrů a nejtemnějšího rázu. V jiných zemích byla pověra aspoň smíšena s mnohým klamem; ve Skotsku byla — jak se zdá — docela nerozředěna.**)

Byla vyvolána učením duchovenstva a byla všude pěstována jeho pronásledováním. Ohnivě, náruživě, s krvežíznivostí, která neznala slítování, s horlivostí, která nikdy neumdlévala, konali svou úlohu. Shromážděna jsou na slavné synodě nařizovala kolej v Aberdeenu roku 1603. každému knězi, aby k sobě vzal dva starší ze své farnosti

*) Nemusím snad odkazovat na výborné líčení skotské církve v Buckle-ových *Dějinnách* — líčení, jehož podstatnou pravdu nebude brát v pochybnost, kdo zná dějiny skotského kouzelnictví. O množství zázrakův a zjevení satanových, ve která se věřilo, viz str. 349—369.

***) Velmi pozoruhodný fakt, že při skotských soudech nad čarodějnicemi nebyly objeveny žádné případy podvodu, jest zaznamenán Bucklem (sv. II. str. 189, 190).

a prováděl »přesné a tajné vyšetřování« a vypytl se všech osadníků pod přísahou, co vědí o čarodějnicích.**) V kostelích byly umístěny skřínky za výslovným účelem, aby se do nich ukládaly žaloby.***) Když padlo podezření na nějakou ženu, obvinil ji kněz s kazatelným jménem, vyzýval své osadníky, aby vydali proti ní svědectví a zakázal každému přechovávat ji.***) Týmž duchem vykonával moc, která mu byla dána farní organizací, vypracovanou snad obratněji než kterákoli jiná v Evropě. Za těchto okolností zdá se, že soudy čarodějnic přišly téměř docela v ruce duchovenstva. Oni byli předními členy komise. Před nimi se činilo vyznání. Oni byli rozhodujícími svědky nebo řídili muka, kterými se vylákala tato přiznání.†)

A čteme-li o povaze těchto muk, která byla hodna orientálské fantasie; vzpomeneme-li, že se jich užívalo většinou u starých, slabých a polobláznivých žen, jest nesnadno potlačit cit nejlubšího odporu k těm lidem, kteří je způsobili a podněcovali. Byla-li čarodějnice zatvrzelou, bylo prvním a prý nejúčinnějším prostředkem dostati od ní vyznání to, co se nazývalo »buditi ji.« Železná uzda neb obruč se čtyřmi špičkami, které se jí draly do úst, byla jí uvázána přes obličej. Pak

*) Dalyell, *Darker Superstitions of Scotland*, str. 624.

***) Tamtéž, str. 623.

***) Dalyell, *Darker Superstitions of Scotland*, str. 624. nn.

†) Viz o té věci Pitcairn, *Criminal Trials of Scotland*, pravé skladiště původních dokladův o tom předmětu. Pitcairn uvádí množství těchto přiznání a podotýká: „Vyznání skládala se obyčejně před církevní radou nebo zvláštními komisary, kteří náleželi k přednímu duchovenstvu oněch krajů, kde jich nešťastné oběti bydlely“ (sv. III. str. 598).

byla připevněna vzadu ke zdi řetězem, a to takovým způsobem, že oběť nebyla s to, aby se položila; a v takovém stavu byla někdy držána po několik dní; a při tom byli muži ustavičně s ní, aby jí zabránili, kdyby chtěla zamhouřiti oči na chvilku ve spaní.*) Částečně aby toho docílili a částečně aby se objevilo bezcítěné místo, které bylo jistou známkou čarodějnice, píchali jí dlouhé špendlíky do těla.***) Zároveň však — jelikož se říkalo ve Skotsku, že čarodějnice nikdy se nepřízná, dokud může pít — bývala často děsná žízeň přidávána k její mukám.***)) Některé uvězněné byly držány

*) Jednou z nejmoenějších pohmutek k vyznání bylo, soustavně odnímání podezřelé čarodějnicí občerstvení přirozeného spánku. Zachovaly se posud v rozličných krajinách Skotska, . . . železné obojky nebo čarodějnické uzdy, kterých se užívalo k takovým inkvisičním účelům. Tyto nástroje byly tak sestaveny, že pomocí obruče, která šla přes hlavu, kus železa se čtyřmi bodci byl násilně vpraven do úst, z nichž dva byly obráceny proti jazyku a ponebí, dva proti každé tváři. Tento pekelný nástroj byl upevněn visacím zámkem. V zadu na obojku byl kruh, kterým přivazovali čarodějnicí ke skobě ve zdi její komůrky. Takto vypravena, a v noci i ve dne burcována obratnými osobami, ustanovenými od její inkvisitorů, nešťastný tvor po několika dnech takové kázně sešlela bídou svého beznadějného stavu, byla připravena vyznati se ze všeho, aby se zbavila útrap svého ubohého života. V přestávkách se odbyvaly nové výslechy, a to se opakovalo od času k času, až její „tvrdost“, jak se to nazývalo, byla zkrocena. Zasedání duchovenstva a církve zdá se, že byla neunavnými nástroji „k vyčistění země od kouzelnictví;“ a *jin v první řadě všechny žaloby a zprávy se přednášely.* (Pitcairn, sv. I. část II. str. 50).

***) Dalyell, str. 645. „Bodaři“ tvořili řádný cech ve Skotsku.

***)) Burt, *Letters from the North of Scotland*, sv. I. str. 227 — 234.

při bdění po pět nocí; jedna prý dokonce po devět.)*

Tělesné i duševní utrpení takového postupu dostalo přemoci odhodlanost mnohých osob a porušiti rozum nikoli nepatrného počtu. Ale jiná a snad horší mučidla byla v záloze. Trojí hlavní, jichž obyčejně se užívalo, byla pennywinkis, boty a caschielawis. První byl jakýsi šroub na palce; druhé byly přístroj, do něhož byla vstrčena noha a v němž byla lámána klíny, kladivem vtlučenými; třetí byla také železná forma pro nohu, která byla čas od času nad uhlím rozpalována.**). Někdy bylo tělo obětí páleno sírou.***)) Čteme v soudobém zápise soudním o muži, který byl po čtyřicet osm hodin silně mučen ve caschielawis; a o jiném, který zůstal v tomto hrozném přístroji jedenáct dní a jedenáct nocí, jemuž byly denně lámány nohy v botách po čtrnáct dní a který byl tak bičován, že celá kůže mu byla sedrána s těla.†) To bylo arci káráno jako nejhorší případ, ale bylo to jen výstředním užitím obyčejného mučení.

Kolik přiznání bylo vynuceno a kolik obětí zhyjnulo těmito prostředky, jest nyní nemožno pověděti. Dochoval se sice nesmírný počet svědectví o přiznání, ale tato byla učiněna jen před jediným soudem, a u mnoha jiných byl zločin doznán. Víme, že roku 1662 bylo více než 150 osob žalováno z kouzelnictví;††) a že v předešlém roce ne-

*) Dalyell, str. 645.

**), Pitcairn.

***)) Dalyell str. 657.

†) Pitcairn, sv. I. část II. str. 376. Oba případy byly při téměř soudu roku 1596.

††) Dalyell str. 669.

méně nežli čtrnáct komisí bylo ustanoveno pro soudy.*) Po těchto faktech jest sotva potřebí připomínati, kterak jeden cestovatel příležitostně poznamenává, že viděl devět žen dohromady upálených v Leithu r. 1664, nebo že r. 1678 devět jiných bylo odsouzeno za jediný den.**) Obvinění byla opravdu nejobsáhlejšího způsobu a nejdivější fantasmie Sprengera a Nidera byly hájeny presbyterianskými duchovními.***) V nekatoličtějších zemích rmoutilo se duchovenstvo, že světská moc odmítala popraviti ty, kdo užívali své moci toliko k léčení choroby. Ve Skotsku byly takové osoby bezohledně vydány na smrt.†) Čarodějnice bývaly obyčejně zardouseny dříve než byly upáleny, ale toho milosrdného opatření bylo velmi často opomnuto. Hrabě Mar (jenž zdá se býti jedinou osobou, která byla přesvědčena o nelidskosti takového

*) Pitcairn, sv. III. str. 597.

**) Dalzell, str. 669, 670.

***) Zajímavý příklad toho podává zvláštní kniha »*The Secret Commonwealth*«, vydaná r. 1691 Robertem Kirkem, duchovním v Aberfoilu. Ličí zlé duchy v lidské podobě, jak ustavičně žijí mezi horaly. Succubi nebó jak je Skotové nazývali, Leannain Sith, zdá se, že byly zvláště všedními; a Kirk (který je stotožňuje s domácími duchy deuteronomia) nařiká velmi trpce „na lásku mnohých jinochů skotských k hezkým děvčatům této vzdušné třídy“ (str. 35). Kapitán Burt sděluje dlouhou rozmluvu, kterou měl s duchovním o tom, že stařeny se mění v kočky. Duchovní pravil, že jednomu muži se podařilo utíznouti nohu kočce, která ho přepadla, že noha hned se obrátila v nohu stařeny, a že čtyři duchovní podepsali listinu, dosvědčující tuto věc (sv. I. str. 271—277). Jedním z předních skotských spisovatelů o těchto předmětech byl Sinclair, jenž byl profesorem morální filosofie v Glasgow. †) Wright, *Sorcery*, sv. I. str. 165, 166. I porada s čarodějnicemi spadala pod hrdelní přestupky.

jednání) vypravuje, kterak s pronikavým křikem některé ženy jednou poloupáleny vyrazily ze zdlouhavého ohně, který je ztravoval, zápasily několik okamžiků se zoufalou silou uprostřed diváků, ale brzy s výkřikem rouhání a divých projevů nevinny klesly do plamenů. svíjejíce se v posledním tažení.)*

Uvažování takových scen jako tyto, náleží mezi nejtrapnější povinnosti, které mohou stihnouti dějepisce, ale jest povinností, které se nesmí hroziti, chce-li si utvořiti spravedlivý úsudek o minulosti. Jsou názory, které možno sledovati od věku k věku po krvavých stopách; a síla utrpení, které způsobily, jest měřítkem síly, se kterou byly ve skutek uváděny. Skotské kouzelnictví bylo jen výsledkem skotského puritanismu, a v něm se odrážela věrně povaha jeho původce. Jest pravda, že před reformací byl lid hrubě nevědomým a pověřivým; ale jest také pravda, že kouzelnictví ve svých temnějších podobách bylo tak řídké, že o té věci nebyl vydán žádný zákon až do roku 1563; že zákon nebyl prováděn v plné přísnosti až do roku 1590; že klam neustále provázel náboženský terorism, jež skotské duchovenstvo tak horlivě udržovalo; a že toto duchovenstvo po všem Skotsku schvalovalo a podněcovalo pronásledování.**)

Nadvláda, které nabylo, byla neobmezená,

*) Pitcairn, sv. III. str. 598. Jiný hrabě Mar vykřácel se, poněvadž byl obviněn, že se radil s čarodějnicemi, kterak zkrátiti život Jakuba III. (Scott, *Demonology*, let. IX.)

**) Sir Walter Scott myslí — jak se zdá —, že první velký výbuch pronásledování začal, když Jakub VI. jel do Dánska pro nevěstu. Před odjezdem vybízel duchovenstvo, aby pomáhalo úřadům, což toto činilo, a zejména ve věcech kouzelnictví. Král sám byl úplně zaslepen tímto předmětem

a v tomto ohledu byla jich moc úplně nepopíranou. Jediné jich slovo mohlo zastavit muka, ale toto slovo nebylo nikdy proneseno. Jich chování obsahuje netoliko duševní poblouzení, nýbrž i zatvrzelost citu, které zřídka se nabývá dlouhým během neštěstí. Ale byli to lidé, kteří často projeví, za největšího pokušení, nejvyšší a nejhrdinštější ctnosti. Byli to lidé, jichž odvaha nikdy neklesla, když pronásledování kolem nich zuřilo; lidé, kteří nikdy nekramarili se svým svědomím, aby získali přízeň královu; lidé, jichž sebezapření a horlivost v jich svatém povolání zřídka kdy byla překonána; lidé, kteří ve všech soukromých poměrech života byli rozhodně přívětivými a laskavými. Naše hana nepadá tedy na ně, nýbrž na soustavu, která je učinila tím, čím byli. Byli jen dokladem této veliké pravdy: jakmile lidé dospěli k tomu, že pokládali jistou třídu svých bližních za odsouzenou Všemohoucím k věčným a trapným mukám a když jich theologie vede mysl silnou a odhodlanou opravdovostí k pozorování takových muk, bude následek toho lhostejnost k utrpení těch, které pokládají za nepřátele svého Boha, tak naprostá, jak jest snad možno lidské přirozenosti dosíci.

Ve Skotsku byl ráz theologie ještě tvrdší a nemilosrdnější než v jiných zemích, kde puritanism existoval, za příčinou zvláštní okolnosti, jež v ně-

---

a měl toto jedno pouto spojení s duchovními; a jak sir W. Scott praví: „během klidného období spojení mezi církví a králem, neopominula jich upřímná shoda ve věci čarodějnickví rozněcovati ohně proti všem osobám, podezřelým z této nepravosti (*Demonology*, letter IX.) Viz také Linton, *Witch Stories*, strana 5.

kterých ohledech vzdává velikou čest jeho učitelům. Skotská církev byla výsledkem demokratického hnutí, a po nějakou dobu téměř samotna v Evropě, byla neohroženou bojovnicí za politickou svobodu. Byl to Skot, Buchanan, jenž první uvedl liberální zásady v jasnou formu. Bylo to skotské duchovenstvo, které je udržovalo s odvahou, jíž sotva lze doceniti. Jich poměry učinily je liberály, i snažili se přirozeně odíti svůj liberalism v roucho theologické. Záhy objevili příklady pro své odboje v dějinách soudců a vůdců židovských; a proto spojení silného theologického a silného liberálního citu působilo, že se obraceli ku scénám Starého zákona, k utrpením a výbojům židů, se zvláštní láskou. Jich celá theologie nabyla rázu starozákonného. Jich způsoby myšlení, jich celá fraseologie byla odvozena z tohoto zřídla; a ustavičně uvažování o bitvách v Kanaan a nařízeních levitského zákonníka mělo přirozený účinek na jich mysl.*)

Jest sotva možno psáti dějiny úpadku kouzelnictví ve Skotsku, neboť změna názorů byla téměř docela nepozorována příhodami, při kterých můžeme prolítí. V jednom období nalézáme každého náchylna věřiti v čarodějnice. V pozdější době nalézáme, že tato náchylnost mlčky zmizela.**)

Myslím, že toliko dvě věci možno tvrditi o tom

---

*) Jest dosti pozoruhodno, že Bodin také vytvořil svou theologii téměř výlučně ze Starého zákona, pro něž jeho úcta byla tak veliká, že někteří (Grotius a Hallam mezi jinými) pochybovali, zda věřil v Nový zákon.

***) Tichý ráz úpadku skotského kouzelnictví byl vytknut Dugaldem Stewartem, *Dissert.* str. 508.

předmětu spolehlivě — že skeptické hnutí pokračovalo mnohem volněji ve Skotsku než v Anglii a že kněží byli mezi posledními, kteří se k němu přidali. Až do konce sedmnáctého století byly soudy dosti obyčejnými, ale po této době staly se řídkými. Všeobecně se říká, že poslední poprava byla roku 1722; ale kapitán Burt, jenž navštívil zemi roku 1730, mluví o ženě, která byla upálena ještě roku 1727.*) Týž velice bystrý pozorovatel byl velmi překvapen rozsahem, ve kterém víra ještě se udržovala ve Skotsku za doby, kdy byla docela opuštěna vzdělanými třídami v Anglii; a shledal její nejhrolivější zastance mezi presbyterianskými kněžími. Ještě roku 1736 vydali »kněží spojeného presbyteria« rozhodnutí, prohlašující jich víru v kouzelnictví a toužící na skepticism, který byl všeobecný.**)

Dokončil jsem nyní svůj přehled dějin kouzelnictví v jeho poměru k theologii římské, anglické a ženevské. Ukázal jsem, že příčiny změn, které podává, dlužno hledati nikoli v úzkém kruhu zvláštních doktrin, nýbrž ve všeobecném intelektuálním i náboženském stavu doby. Ukázal jsem — jinými slovy — že kouzelnictví plynulo nikoli z osamocených okolností, nýbrž ze způsobů myšlení; že vyrostlo z jisté intelektuální teploty, působící na jistá theologická učení, a odráželo téměř překvapující živostí každou velkou intelektuální změnu. Vzniknuvši za nevědomosti ranné

*) Burt, *Letters from the North of Scotland*, sv. I. str. 227—234 a 271—277. Myslím, že Burt se zmýlil datem poprav, která byla vykonána r. 1722 a nikoli 1727.

**); Burton, *Hist. of Scotland*, sv. II. str. 334.

civilisace, bylo osvěženo k silnějšímu životu theologickým zápasem, který spojoval terorism s lehkověrností, a upadalo pod vlivem onoho velkého hnutí racionalistického, které od sedmnáctého století se všech stran se dralo na theologii. Zdržel jsem se při úpadku pověry značně dlouho; neboť byl zároveň nejprvnějším a nejdůležitějším vítězstvím ducha racionalismu. Jest velmi málo příkladů změny víry, která byla tak přesně normální, tak málo uspišena sektářskými vášněmi nebo jednotlivým geniem a tedy tak dobře se hodila za doklad zákonů intelektuálního vývoje. Kromě toho, ten fakt, že víra, jsouc ve skutek uváděna, byla vždy provázena pronásledováním, umožňuje nám stopovat její posloupné stupně s nevšední přesností, kdežto doba, kteráž uplynula od její zničení, odstranila valnou měrou předmět z kalného ovzduší sporu.

Jest nemožno zanechat dějiny kouzelnictví a nepřipomenouti, jak ohromné množství utrpení bylo aspoň v tomto ohledu odstraněno pokrokem racionalistické osvěty. Víme, že — vzpomeneme-li hrozných nehod, které čas od času plynuly z theologických odchylek, uvážíme-li nescetné mučedníky, kteří zahynuli v žaláři nebo na hranici, miliony těch, kteří padli v náboženských válkách, živly téměř nesmrtelného sporu, které byly zasety v tak mnohé šlechtetné národy a ničily tak mnohé slavné podniky, — osud několika tisíc nevinných lidí, kteří byli za živa upáleni, zdá se upadat v poměrnou nepatrnost. A přece jest pravdě podobno, že žádná třída obětí nevytrpěla muk tak nezmírněných a tak silných. Pro ně nebylo divokého

fanatismu, jenž sílí duši proti nebezpečnosti a tuží téměř tělo proti mukám. Pro ně nebylo jistoty slavné věčnosti, která nadchla mučedníka, aby hleděl s jásotem na stoupající plamen jako na Eliášův vůz, který měl donést jeho duši do nebe. Pro ně nebylo útěchy naříkajících přátel ani vědomí, že jich památka bude ctěna a milována potomstvem. Zemřeli v samotě, nenávidění a nepolitováni. Byli pokládáni vším lidstvem za nejhorší zločince. Jich vlastní příbuzní se jich děsili jako nakažených a zatracených. Pověry, které si vstúpili v dětství, mísily se s klamem věku a s hrůzami jich stavu i přesvědčovaly je ve mnohých případech, že jsou opravdu otroky satanovými, a že mají zaměnění svá muka na zemi za trápení, které jest právě tak bolestné a k tomu věčné. A kromě toho všeho jest nám uvážiti hrůzy, které víra dojistá šířila mezi lidem vůbec; představiti si úzkost matky, když pomyslela, že jest v moci člověka, kterého urazila, zničit v okamžiku každý předmět její lásky; pochopiti především děsný stín, jež strach před obžalobou asi vrhal na zesláblé schopnosti stáří a trpkost, která byla přidána k opuštěnosti a osamělosti. Všecky tyto strasti byly výsledkem jediné pověry, kterou zničil duch racionalismu.

Kapitola II.

Úpadek smyslu pro zázračnost.

Zázraky církve.

Tytéž obyčeje ducha, které přivedly lidi nejprve ustoupiti od víry v kouzelnictví s instinktivním a bezděčným odporem jako podstatně neuvěřitelné, a později zřejmě ji odvrhnouti, působily docela podobně a s podobným účinkem na víru v nové zázraky. Avšak vítězství nebylo v tomto případě tak úplné, neboť římská církev dosud udržuje souvislost zázračných sil; ani nebyl úpadek tak přesně normální, neboť ta okolnost, že většina římsko-katolických zázraků byla spojena s učěním jasně římsko-katolickým, přivedla mnoho rozmanitých sporů do otázky. Ale přes tyto úvahy jsou všeobecné rysy hnutí zřejmě viditelnými a zasluhují krátkého povšimnutí.

Kdybychom si představili způsoby myšlení o tomto předmětu před reformací, musíme docela pustiti mimo sebe obyčejný protestantský pojem, že zázraky byly velmi vzácnými a výjimečnými zjevy, jichž prvotním účelem bylo vždy získati víru učí-

teli nějaké božské pravdy, která nemohla býti jinak potvrzena. Ve spisech Otců a zejména čtvrtého a pátého století shledáváme, že netoliko mluví o nich jako hojně existujících, nýbrž kterak se řídí dle nejrůznějších účelů. Byly jakousi nebeskou milostí, jež zmírňovala zármutky, hojila nemoci a opatrovala potřeby věřících. Byly často pobídkou zbožnosti, podněcující oddanost ochabujících a odměňující trpělivost horlivých. Byly známkami velké a svaté ctnosti, zajišťující všeobecnou úctu těm, kterým se dostalo vysokého stupně svatosti, nebo pomáhající jim při výkonu jich drsnější zbožnosti. Tak když jeden světec se obrátil na poušť, aby vedl život umrtvování, přinášeli mu denně ptáci zásobu potravy, která právě stačila jeho potřebám; a když ho navštívil příbuzný duch v jeho odloučenosti, zdvojili zásobu; a když zemřel, vyběhli dva lvové s pouště vyhrabat mu hrob, vyrazili dlouhý řev smutku nad jeho tělem a poklekli, prosíce za požehnání toho, který jej přežil.*) Tak jiný světec, který byl toho mínění, že mnich nikdy nemá býti viděn nahý, stál jednoho dne všecek zoufalý na břehu řeky bez mostu, když v tom sestoupil anděl, aby mu pomohl a přenesl jej v bezpečnosti přes obávaný živel.***) Kromě toho byla moc magie, jak jsme viděli, plně uznávána i křesťany i pohany, a každý z nich připouštěl skutečnost zázraků druhého, ač je připisoval působení demonů.***)

*) Pavel Poustevník. Viz jeho život u sv. Jeronyma. Návštěvníkem Pavlovým byl sv. Antonin, první z poustevníků.

***) Ammon (Sokrates, kn. IV. k. 23).

****) Viz některé výborné poznámky o tom předmětu u Mauryho, *Légendes Pieuses* str. 240—244; rovněž Farmer,

Přejdeme-li od Otců do středověku, octneme se v ovzduší, které bylo přesyceno nadpřirozeným. Žádost po zázracích byla téměř neomezena, a zásoba byla rovna žádosti. Lidé zvláště svatí zdáli se přirozeně a obyčejně míti moc tvořiti je, a jich životy byly naplněny konáním zázraků, které byly dosvědčeny nejvyšší sankcí církve. Nic nemohlo býti všednějším pro světce než že byl vyzdvižen s podlahy uprostřed své pobožnosti nebo že byl navštíven Pannou Marií neb andělem. Bylo sotva nějaké město, které by nemohlo ukázati nějaký ostatek, jenž uzdravil nemocné, nebo nějaký obraz, který otvíral a zavíral své oči nebo sklonil hlavu nad opravdovým ctitelem. Bylo poněkud zvláštější, ale ani dost málo neuvěřitelné, že ryby se tlačily ku břehu, aby slyšely sv. Antonína kázati, nebo, že bylo potřebí stříhati vlasy ukřižovaného v Burgosu jednou za měsíc, nebo že »Panna na sloupu« v Saragose na modlitbu jednoho ze svých ctitelů vrátila mu nohu, která byla uříznuta.*) Lidé, kteří byli stíženi zřejmě beznadějnou chorobou, nabyli v okamžiku úplného zdraví, jakmile se dotkli ostatku Kristova nebo Panny Marie. Síla takových ostatků ozařovala v požehnání vše kolem sebe. Slavná vidění zvěstovala jich odkrytí, a andělé je přenášeli vzduchem. Přišel-li misionář v cizině mezi pohany, nadpřirozená znamení zmátla

On Demoniacs, Middleton, *Free Enquiry* str. 85—87. Bingham, *Antiquities of the Christian Church*, kniha III. k. 4.

*) Vyobrazení tohoto zázraku jest v katedrále saragosské proti soše. Jest to zázrak, o kterém velice mnoho bylo psáno, a jež prý španělští theologové pokládali zvláště za zaručeným. Hume se o něm zmínil ve svém *Pojednání o zázracích*.

jeho protivníky a obrátila moci temností na útěk před jeho kroky. Jestliže křesťanský kníže vytasil meč pro věc církve, byli apoštolové — jak známo — v jeho vojště a konali zázraky, aby rozprášili nepřátele. Jestliže nespravedlivé podezření stihlo nevinného muže, utekl se hned k božímu soudu, který jeho charakter očistil a žalobníky odsoudil. Všecko to se dělo obyčejně v každé části Evropy a nevzbudilo nejmenšího úžasu ani skepticismu. Ti, kdož vědí jak hluboko proniká nadpřirozený živel staré životy světců, mohou si utvořiti jakýsi pojem o množství zázraků, o kterých se vypravovalo a kterým všeobecně se věřilo, z té okolnosti, že Guizot odhadl počet těchto životů, shrnutých ve sbírce Bollandistů, asi na 25.000.*) Ale to byl jenom jeden obor zázraků. V tom nejsou obsaženy tisíce zázračných obrazů a maleb, které působily po celé křesťanství, a nesčíslná zjevení i rozmanité divy, které se dály v každé zemi a při všech příležitostech. Kdykolí byl světec kanonisován, bylo potřebí dokázati, že konal zázraky; ale zdá se, že, vyjmouc tyto příležitosti, nebyly zázračné zprávy nikdy vyšetřovány. Nejvzdělanější stejně jako nejnevědomější obyčejně se utíkali k nadpřirozenému jako nejprostšímu výkladu každé nesnáze.

*) *Hist. de la Civilisation*, Leçon XVII. Sbírká Bollandistů byla začata v Antverpách jesuitou Bollandem r. 1643; byla zastavena na čas francouzskou revolucí, ale obnovena pod ochranou belgických komor. Měla obsahovati úplnou snůšku všech původních dokladů o věci. Svati jsou řaděni dle kalendáře. Padesát pět velkých foliových svazků bylo vydáno, ale sahají teprve ke konci října. Velmi krásné pojednání o předmětu viz u Renana, *Etudes Religieuses*. Renan

Všecko to nyní přešlo. Přešlo netoliko v zemích, kde protestantism opanoval, nýbrž i v těch, kde víra římsko-katolická se ještě vyznává, a kde středověcí svatí se ještě uctívají. Křev sv. Januaria v Neapoli arci posud teče, pastýřské listy francouzských biskupů příležitostně vypravují o zjevení se Panny Marie mezi nevědomými a pověřivými venkovany; ale bezvýminečnou, nerozlišující oddanost, se kterou takové povídky se druhdy přijímaly, dávno již nahradila posměšná nevěra. Ti, kdo znají ton, jehož obyčejně užívají o těchto věcech vzdělanci v římsko-katolických zemích, připustí, že nejsou daleko předmětem jásání vítězného, zcela nečetné nové zázraky, o kterých se vypravuje, jsou všude pokládány za pohoršení, kámen úrazu a nesnáz. Nejvzdělanější lidé mluví o nich s nepřetvářeným pohrdáním a nevěrou; někteří snaží se vyhnouti se jim nebo je vyložiti přirozenou hypothesou; několik málo jich slabě a apologeticky hájí. Ani nelze říci, že to, co se projevuje, jest toliko žádost po podrobnějším a přesnějším zkoumání důkazu, jímž jsou podpírány. Naopak, myslím, se připustí, že tyto uvedené zázraky obyčejně se zamítají s jistotou stejně rozhodnou a nemyslicí jako bývala ta, se kterou druhdy se přijímaly. Nic nemůže býti vzácnějším, nežli vážné zkoumání u těch, kteří jim nevěří, zkoumání svědectví, na kterém spočívají. Zamítají se nikoli proto, že nejsou podporovány, nýbrž proto, že jsou zázračnými. Lidé

praví: „Zdá se mi, že pro skutečného filosofa žalární komůrka s těmito padesáti pěti svazky foliovými by byla pravým rájem“.

jsou ochotni připustiti téměř každé myslitelné shluknutí přirozených pravdě nepodobností raději než utéci se k hypotese nadpřirozeného působení, a tento duch se jeví netoliko u zřejmých skeptiků, nýbrž u lidí, kteří jsou upřímnými, třeba snad ne docela horlivými věřícími své církve. Jest to převládající známkou rozsáhlého tělesa vzdělaných osob, jejichž život hlavně jde za světskými pracemi, a které, přijímajíce s nehloubavou věrou veliká učení katolicismu a náležitě plnice jeho hlavní povinnosti, čerpají svůj duševní ton a zabarvení ze všeobecného ducha své doby. Mluvíte-li jim o předmětu, odpovědí pokrčením a úsměvem; řeknou vám, že jest opravdu smutno, že takové povídky se mohou vypravovati uprostřed devatenáctého století; budou o nich jednati jako o hmatavých anachronismech, jako zřejmě a podstatně neuvěřitelných; ale podotknou, že není potřebí všem římským katolíkům věřiti jim a že není slušno posuzovati osvícené členy církve měřítkem pověr nevědomců.

Že to jest všeobecný ton veliké většiny vzdělaných katolíků, jevíci se v jich spisech i rozmluvách, bude sotva předmětem sporu. Jest také docela zřejmo, že jest přímým plodem a měřítkem civilisace. Kruhy, kde zpráva o novém zázraku se přijímá s nejmenším posměchem, jsou rozhodně ty, které jsou nejztrnulejší a nejvíce osamělé. Třídy, jichž způsoby myšlení jsou nejméně pohoršeny takovou zprávou, jsou ty, které jsou nejméně vzdělány a nejméně pod vlivem širokého proudu civilisace. Necháme-li stranou duchovenstvo a ty, kdo jsou přímo pod jich vlivem, shledáme,

že tento způsob myšlení jest stálým průvodcem vzdělanosti a zvláštní známkou těch lidí, jichž duševní sympathie jsou nejrozsáhlejší, a kteří tedy představují nejvěrněji různé intelektuální vlivy své doby. Spojíte-li národ, který byl dlouho osamocen a pověřený, se všeobecným hnutím evropské civilisace drahami nebo svobodným tiskem, neb odstraněním ochranných zákonů, vstřípte mu dojista tohoto ducha.

Jest dále zřejmo, že tento způsob myšlení není pouhým míjivým hnutím, které by zplozeno bylo nějakou výjimečnou událostí nebo přechodnou literární modou, našemu století vlastní. Celá historie ukazuje, že přesně dle duševního pokroku národů řídno více a více zprávy o zázracích, které by se dály u nich, až konečně přestanou docela.*) V tomto faktu máme jasnou známku úpadku starých způsobů myšlení; neboť ti, kdo pokládají tyto zázraky skutečnými, přičítají jich mizení pokroku nevěry, kdežto ti, kdo jim nevěří, tvrdí, že byly výsledkem zvláštního směru, daného obraznosti, a zvláštní formy podvodu, vytvořené a vnuknuté středověkými způsoby myšlení. Jinými slovy, starý duch dle jedné třídy jest podmínkou a dle druhé třídy příčinou zázraků; a tedy ubývání zázračných povídek, není-li prová-

*) To vylkl velmi důmyslným způsobem biskup Spratt: „Bůh nikdy ještě nenechal Šebe bez svědectví ve světě; a jest pozoruhodno, že obyčejně si vyvolil temné a nevědomé věky, ve kterých činil zázraky, ale zřídka nebo nikdy doby, kdy přirozené vědění převládalo: neboť věděl, že nikdy není tolik potřebí užívatí neobyčejných znamení, když lidé pilně dbají děl Jeho rukou a jsou pozorni Jeho slépějí ve tvorstvu.“ (*Hist. of Royal Society, str. 350.*)

ženo přiznanou změnou víry, značí úpadek onoho ducha.

Jsou-li tyto návěští správný — a stěží se domnívám, že nějaký upřímný člověk, který předmět vážně zkoumá, může o nich pochybovat — vedou nezvratně k velmi důležitému všeobecnému závěru. Ukazují, že odpor lidí, věřiti zázračným povídkám, jest v přímém poměru k pokroku civilisace a rozšíření vědomostí. Není to samo sebou, že věda vykládá některé věci, které bývaly dříve pokládány za nadpřirozené, jako ku př. vlasatice nebo zatmění slunce. Shledáváme touž nevěru v římsko-katolických zemích vůči zázrakům svatých neb ostatků neb obrazů, na něž věda nemůže vrhnouti přímého světla a které neobsahují živlu pravdě nepodobnosti vyjmouc, že jsou zázračnými. Není to samo sebou, že civilisace sílí protestantism na úkor církve římské. Shledáváme, že tento duch se šíří u katolíků samých, ačkoli stejný směr jich theologie jest zničití všeliký pojem o naprosté pravděnepodobnosti nových zázraků; a jakkoli ta okolnost, že tyto zázraky se uvádějí toliko v jich vlastní církvi, by jim měla dodávati zvláštního půvabu. Není to ani proto, že existuje vzrůstající odpor k nekritické a slepé víře. Uvedené zázraky jsou zamítány s bezprostřední nemyšlící nevěrou členy církve, která vynaložila vše, co bylo v její moci, aby připravila mysl pro jich přijetí. Prostá skutečnost jest, že pokrok civilisace plodí stále jistý ton a způsob myšlení, který působí, že lidé se odvracejí od zázračných povídek s instinktivním a přímým odporem, jakoby byly podstatně neuvěřitelnými, bez ohledu k určitým dů-

kazům a přes dogmatické učení. Zda tento způsob myšlení jest dobrý či zlý, na to nyní nemyslím; že existuje, kdekoli civilisace pokračuje, jest — tuším — nesporno.

Můžeme však poznamenati, že jedná daleko větší s lou proti soudobým než proti historickým zázrakům. Římští katolíci, kteří zamítnou ihned s posměchem zprávu o zázraku, který se děje za jich vlastní doby, budou mluvit se značnou vážností o podobném zázraku, který se připisuje středověkému světu. A není vůbec nesnadno odhaliti důvod tohoto lišení. Události, které se staly ve vzdálené minulosti, nepředstavují se s touž silnou živostí jako ty, které se dějí mezi námi. Netísní nás touž ostrou skutečností a ne soudí se tímž měřítkem. Přicházejí k nám oděny legendárním rouchem, zahaleny mlhou let a obklopeny okolnostmi, které jsou tak nepodobny našim vlastním, že ochromují obraznost a kaň i ruší její obrazy. Kromě toho jsou mnohé z těchto povídek spleteny s prvotnými asociacemi římsko-katolického dítěte; víra v ně jest vlita do jeho ještě nevyvinuté mysli a nejsou tak nikdy uvedeny do styku se zralým a nepředpojatým úsudkem. Shledáváme tedy, že, ač tyto všeobecné způsoby myšlení beze vší pochyby působí retrospektivním vlivem, že to není jich prvním ani jich nejmocnějším účinkem.

V protestantských zemích nebylo tak úplné změny jako ta, o které jsme uvažovali, neboť protestantism byl povolán k životu teprve, když staré způsoby myšlení velice upadly. Reformace byla vytvořena a proniknuta moderním duchem;

a její vůdcové byli přinuceni svým postavením, zamítnouti zázračné zprávy své doby. Nemohli důsledně připustiti, že Všemohoucí vyvolil za zvláštní řečiště Svě milosti a oslavil nesčetskými zázraky ony pobožnosti, kteréž označili jako rouhavé, modlářské a pověrečné. Shledáváme proto, že od samého počátku hleděl protestantism na moderní zázraky (vyjmouc ty, které byly obsaženy pod záhlavím kouzelnictví) s odporem a nedůvěrou, která značně kontrastuje s bezohlednou lehkověrností jeho odpůrců. Dějiny jeho sekt vykazují arci některé zázraky, které byly zřejmě výsledkem nevědomosti nebo nadšení a velmi málo, které byly patrnými podvody. Takový ku příkladu byl pověstný hlas ze stěny za panování královny Marie, jenž prohlásil mši za modloslužbu, právě jako ukřižovaný v kostele sv. Trojice v Dublině ronil krvavé slzy za následujícího panování, protože protestantská bohoslužba byla zavedena do Irska. Celkem však se ukázalo nové vyznání značně prostým těchto forem podvodu; a jeho vůdcové všeobecně se shodovali u víře, že zázraky přestaly, jakmile křesťanství nabylo určité převahy ve světě. Patristické spisy jsou plny zázračných povídek; a většina reformátorů, a zejména v Anglii, chovala k patristické autoritě velikou úctu; tak že hranice mezi zázračným a nezázračným věkem obyčejně se kladla asi k době, kdy nejlepší z Otců zemřeli. Jelikož to bylo nepříliš dlouho potom, kdy křesťanství došlo úplné vlády nad světskou mocí, bylo možno uvésti mnoho věrohodných dokladů na podporu toho názoru, který zdá se, že byl — aspoň v Anglii — všeobecným.

Když Locke psal slavné Listy o snášlivosti, byl veden k úvaze o patristických zázračích důkazem, který tenkrát byl pokládán — jak se zdá — velice silným, a který — ježto náleží jinému »pásmu názoru« než jest naše — nyní se pokládá za nicotný a nevážený. Tvrdilo se, že bylo naprosto potřebí za obyčejných okolností pro blaho křesťanství, aby bylo podporováno pronásledováním; totiž, aby světská moc potlačila jeho odpůrce. Dokud křesťanství nebylo ještě uznáváno vládou, trvalo v abnormálním stavu; zákony přírodní byly odstraněny v jeho prospěch a stále zázraky zajišťovaly jeho vítězství. Když však obrácením Konstantinovým světská moc byla jemu dána, skončila se éra nadpřirozeného. Moc pronásledování byla v jeho rukou, a proto mu byla odňata moc konati zázraky. Když byl učiněn spolek mezi církví a státem, dospělo křesťanství svého pravidelného a konečného postavení, a výjimečná podpora stala se nepotřebnou.*) Tento důkaz, dílo oxfordských theologů, nebylo s to, aby zviklalo Locke; ale historická otázka, kterou zahájil, byla dobře vypočtena k tomu, aby zarazila tohoto bystrého a neohroženého ducha, tak málo zvyklého skláněti se před nepevnou autoritou, a právě tehdy se zabývajících obranou snášlivosti proti celé váze církevního podání. Zdá se, že se tázal o radu sira Isaaca Newtona; neboť v jednom z Newtonových

*) Tento důvod v podobě pozměněné byl znova uveden Muzarellim (znamenitým římským theologem) v *Treatise on the Inquisition*. Uvádí pád Ananiáše a Safiry i Šimona Kouzelníka. Tato třída zázraků — pravi — přestala; a jest tedy potřebí inkvisice. Známe toto velmi pozoruhodné pojednání v překladu, v pátém svazku Henriona *Histoire de l'Eglise*.

listů nalézáme poněkud nerozhodné místo o předmětu: »Zázraky (psal Newton) důvěry požívající trvaly v církvi asi dvě stě nebo tři sta let. Rehoř Divotvorce měl odtud své jméno a byl jedním z posledních, který vynikal tímto darem; ale o jich počtu a častém opakování nemohu vám podati přesné zprávy. Dějiny těchto věků jsou velmi nedokonalé.«*) Zdá se, že Locke nepřijal tohoto názoru. V odpověď na oxfordský důkaz napsal pozoruhodné místo, jež patrně nezbudilo tenkrát oné pozornosti, které zasloužilo, ale jež dlouho potom zaujalo velmi význačné postavení ve sporu. »To, tuším (pravil) jest zřejmo, že ten, kdo chce stavěti svou víru nebo úsudek na zázracích dochovaných církevními dějepisci, najde důvod nejíti dále než k době apoštolské neb jinak nevstupovati do Konstantinovy, poněvadž spisovatelé po této době, jichž slovo ochotně přijímáme za spolehlivé v jiných věcech, mluví o zázracích své doby s neměnnou určitostí než Otcové před čtvrtým stoletím; a veliká část zázraků druhého a třetího století se zakládá na důvěře ke spisovatelům čtvrtého.«**)

Po této době zdá se, že předmět zázraků církevních Otců dřímá, až byla veřejná pozornost k němu obrácena známým dílem Middletonovým. Že »Volné zkoumání« byla kniha neobyčejně záslužná — že vyvinula velikou výmluvnost, velikou smělost a velkou obratnost ve sporu a nesetkala

*) Brewster, *Life of Newton*, str. 275. Jiný list Newtonův Lockeovi o tom předmětu v Kingově *Life of Locke*, sv. I. str. 415; ale jest málo více než seznam autorit.

***) Třetí list o snášlivosti (*on Toleration*) str. 269.

se s odporem, který by vůbec čelil její přednostem, sotva se popře. Ale, abychom mohli oceniti její zdar, musíme uvážiti kromě těchto věcí všeobecný ráz doby, ve které vyšla. Během půlstoletí, kteréž uplynulo mezi Lockem a Middletonem, mnohé vlivy, které vyšetřovati by bylo nudným, ale k nimž Locke sám svou filosofií nejvíce přispěl, pozměnily hluboko theologii anglickou. Kouzlo a půvab, jímž první Otcové působili na duchovenstvo předešlého století, zmizel úplně. Patristická díla upadla záhy v zapomenutí a nečetní lidé, kteří je dále studovali, byli jen málo proniknuti jich duchem. Nic opravdu nemohlo býti nepodobnějším tonu Otcův než chladná, nevášnivá a obezřetná theologie osmnáctého století, theologie, která hleděla na křesťanství jako na výbornou podporu policejní moci a princip slušnosti i společenského svazku, ale která pečlivě odstraňovala z něho všecko nadšení, zastírala nebo zmenšovala všecka jeho mysteria a podstatně je snížila v autoritativní soustavu mravní filosofie. Nikdy nebyla doba, kdy kněží měli tak veliký strach přede vším, co se zdálo absurdním nebo směšným. Duch, který v předešlém století zničil víru v kouzelnictví, přešel plnou silou v jich díla. Zdravý rozum byl převládající známkou všeho, co psali. Šlechetné city, nezištná ctnost, uctivá víra, vznešené spekulace zmizely. Každý kazatel se snažil ukázati, že křesťanství v každém ohledu souhlasí s lidským rozumem, vymýtiti nebo zatemniti, cokoli by mohlo uraziti city neb úsudek, představití náboženství, kterak má zjemniti a zladiti společnost, okrášliti všecky poměry životní, dáti vyšší sankci požadav-

kům lidské opatrnosti a rozšířiti obzor této opatrnosti až za hrob. Následkem tohoto stavu myslí byla vzrůstající nechuť přijímati zázraky jako zázraky Otců, které nebyly pojaty v důkazy křesťanství, a úbytek úcty pro spisovatele, na jichž svědectví spočívají.

Uprostřed tohoto hnutí myšlenkového uveřejnil Middleton svůj veliký útok na patristické zázraky a uvedl v jasné světlo i nesnáze i důležitost předmětu. Spisy Otcův obsahují četné zprávy o zázracích, o nichž uvádějí, že se udály za jich vlastních dnů a před jich očima a které jsou takové povahy a vypravovány takovým způsobem, že zdá se sotva možno uniknouti závěru, že skutečně se staly nebo že Otcové schválně je předložili lehkověrnosti svých čtenářů. Spisů prvního století, které se nás dochovaly, jest velice poskrovnu, a záležejí téměř docela z krátkých epištol, psaných beze všeho historického nebo sporného účelu, aby dodaly myslí věřícím a je vzdělávaly; ale i v tomto století podává mučednictví sv. Polykarpa zprávu, která jest zřejmě zázračnou. Justin Mučedník, jenž psal na samém počátku druhého století a prý ne více než padesát let po smrti sv. Jana, určitě tvrdí trvání zázraků ve své době, a od toho data jsou doklady četné a nepřetržité. Protestantská theorie jest, že zázraky se stávaly znenáhla vzácnějšími a vzácnějšími, až konečně docela zmizely. Historickým faktem jest, že od pokolení k pokolení zázračné zprávy se množily, stávaly se obecnějšími a podivnějšími. »Pokud církevní dějepisci mohou něco vyložiti nebo vysvětliti, není jediné věci v celé historii tak stále, určitě a svorně tvrzené jimi

všemi jako trvalá poslušnost oněch sil po všecky doby od nejstaršího Otce, který ponejprv je uvádí, až k době reformační«.*) Kdybychom tedy dali všeobecnou víru historickému důkazu o předmětu, mohli bychom bez přestávky nebo mezery proniknouti do hlubin středověku, a byli bychom nuceni připustiti, že to, co pokládají protestanté za nejhorší pověry římské církve, bylo po staletí obvyklým a zvláštním řečištěm nadpřirozené milosti. Kdybychom však proti všem řádným pravidlům historické kritiky věřili tvrzením spisovatelů čtvrtého století, ale odepřeli víru stejně určitému svědectví spisovatelů devátého století, setkali bychom se přece s touž nesnází, třeba v podobě změněné. Možno upírati, že Otcové čtvrtého století nebyli římskými katolíky; ale jest právě tak jisto, že nebyli — v obyčejném slova smyslu — protestanty. Jest rovněž jisto, že byly u nich mnohé zvyky, formy pobožnosti a směry učení, které nemohly býti skutečně římsko-katolickými, ale které aspoň visely na samém kraji katolicismu, které neodvratně k němu tíhly a které byly jádrem a zárodkem středověké theologie. A právě ve spojení s tímto oborem jich theologie jsou zázračné zprávy nejčetnější.

Takovou byla veliká nesnáz otázky, hledělo-li se na ni se stanoviska protestantského. Middleton ji řešil útokem na pravdomluvnost Otců, který byl tak výmluvným, tak rozhodným a tak výborně veden, že celá Anglie brzy zvučela sporem. Tvrdil, že náboženští vůdcové čtvrtého století připustili a schvalovali zásady a obyčejně jednali dle zásad, jež naprosto se přičily netoliko tužbám převeliké

*) Předmluva ku *Free Enquiry*.

svatosti, nýbrž i požadavkům nejvyšší počestnosti. Ukázal, že schvalovali lež, že se dopouštěli čirého podvodu, že obyčejně a hrubě falšovali dějiny, že nejzrovnalější měrou užívali soustavy zbožného klamu a že ustavičně se tím snažili podněcovati zbožnost lidu. To byla obvinění, která pronesl proti mužům, kolem jichž hlavy svatá zář se vznášela po staletí s nehynoucím leskem; proti oněm velikým Otcům, kteří vytvořili theologickou soustavu evropskou, kteří byli rozhodčími tak mnohých sporů a předmětem úcty tak četných vyznání. Důkaz, jež uváděl, byl namířen přímo na spisovatele čtvrtého století; ale vedl jej zpět do doby ještě starší. »Uvážme-li (vece) onu překvapující důvěru a jistotu, se kterou přední Otcové čtvrtého století tvrdili jako pravdivé to, co sami buď vymyslili neb o čem aspoň věděli, že jest vymyšleno, vzniká přirozeně podezření, že tak směle zapření svaté pravdy nemohlo přijíti najednou ani se státi všeobecným najednou, nýbrž že bylo dojista přivedeno poněmhu k té výši zvykem a příkladem dřívějších dob a dlouhou zkušeností toho, co snese lehkověrnost a pověřivost davu.«*)

Jest zřejmo, že takový útok vyvolal otázku nejzávažnějšího a nejzrovnalějšího rázu. Otrásl vážností Otců, která byla všeobecnou netoliko v církvi římské, nýbrž i valnou měrou mezi nejschopnějšími reformátory. Zejména v anglické církvi byla patristická autorita podstatně pokládána téměř za rovnou autoritě inspirovaných spisovatelů. První veliké theologické dílo anglické reformace bylo

*) Úvodní kapitola.

»Apologie«, ve kterém Jewel ospravedlňoval reformátory, vytýkáje odchylky římské církve od patristických názorů. Bylo vždy pýchou vysokých duchovních sedmnáctého století, že měli velice hlubokou znalost patristických spisů, že byli nejnějnějšími představiteli jich ducha a že nejoddaněji ctíli jich autoritu. Nepodepřené tvrzení některého Otce bylo vždy pokládáno za nejvýznamnější, ne-li rozhodný důkaz ve sporu. Ale dojista byl tento ton planý a hůře než planý, bylo-li ocenění Middletonovo správným. Byli-li Otcové opravdu lidé bezmezní lehkověrnosti a mdlé pravdymilovnosti; jestliže přesvědčení o důležitosti dogmat v jich mysli úplně zatlačilo smysl pro poctivost, bylo absurdním vzdávati jim tuto neobyčejnou úctu. Mohli by posud býti ctěni jako lidé nepochybné počestnosti, a nejschopnějšího hrdinství. Mohli by ještě býti uváděni jako svědkové pro víru své doby, a jako představitelé směrů její ducha; ale jich vynikající autorita zmizela. Ale kromě toho všeho vyskytly se jiné a snad vážnější otázky. Za jakých okolností bylo dovoleno zamětnouti svorné a zřejmé svědectví všech církevních dějepisců? Jaké bylo měřítko jich lehkověrnosti a jich pravdymilovnosti? Jaký pak byl stupeň pravdě nepodobnosti zázraků, jaké kritérium, lišící pravdu od lži, jakého množství svědectví se vyžadovalo k jich dokázání.

To byly veliké otázky, jež vyvolal roku 1748 tento doktor bohosloví a stačily po mnohá léta buditi pozornost nejschopnějších badatelů v Anglii. Zdá se, že mezi laiky došlo dílo Middletonovo skvělého přijetí. U duchovenstva vyvolal jeho

prudký, rozhodný a skeptický ton přirozeně veliký poplach, a universita oxfordská postavila se v čelo opozice; ale jest pozoruhodným znamením doby, že Otcové nenašli schopnějších obhájců než Churcha a Dodwella. Gibbon, jenž byl tenkrát velice mladým mužem a již zapleten v důkazy Bossuetovy, ztratil svůj zbytek víry v protestantism během sporu. Nemohl, pravil, dospěti v oné době k tomu, aby přijal závěry Middletonovy a nemohl odolatí důkazu, že zázraky věrohodné trvaly dále v církvi, když hlavní učení katolicismu byla zavedena. Proto přijal tato učení a opustil universitu, nedosáhnuv svého stupně. Hume vyšetřoval předmět se stanoviska filosofického; snažil se vytvořiti všeobecné učení, které by určovalo poměr mezi zázračnými zprávami a historickým svědectvím, mezi poměrnou pravdě nepodobností skutečnosti zázraků a nespolehlivostí dějepisců; a výsledkem bylo pojednání o zázracích.*) Farmer, reprodukuje starý názor Lightfoota, Webstera a Semlera a jsa v této věci předchůdcem německého racionalismu, po-

*) Humeovo pojednání bylo zřejmě užitiím (správným nebo špatným) Tillotsonova pověstného důkazu proti transsubstanciaci. Není tak obecně známo, že jeho metodu anticipoval také Locke, jenž na místě velice pozoruhodném ve svém zápisniku tvrdí, že lidé nemají věřiti žádné větě, která se přiči rozumu, dle autority ať inspirace nebo zázraku, neboť skutečnost inspirace nebo zázraku může býti stanovena jen rozumem. Praví: „Jest nesnadněji věřiti, že Bůh mění neb odstraňuje z obvyčejného běhu některý zjev velikého světa pro tentokrát a působí, aby věci jednaly proti svému obvyčejnému pravidlu úmyslně, že duch lidí by tak mohl činiti vždycky potom, nežli že to jest nějaký klam nebo přirozený účinek, jehož příčiny nezná, ať to vypadá jakkoli podivné.“ (King, *Life of Locke*, sv. I. str. 230, 231). Viz též kapitolu o Rozumu a víře v *Essay on the Human Understanding*.

koušel se vyložití dábelskou posedlost v Písmě obvyčejnými zjevy padoucnice.*) Warburton a Douglas, nejspíše s většinou nejschopnějšího kněžstva, upustili od patristických zázraků a jali se stanoviti zvláštní ráz a zřejmost zázraků, uvedených evangelisty; a možno říci, že všeobecné přijetí tohoto tonu uvedlo novou fasi do historie zázraků.

Bylo často poznamenáno jako zvláštní fakt, že téměř každý velký krok, jež učinil anglický duch ve spojení s theologií, byl vykonán přes nejvážnější a trvalý odpor oxfordské university. Stanovisko, jež tato universita zaujímala během Middletonova sporu, bylo zrovna totéž jako ono, kterého hájila proti dvěma velikým otázkám předešlého století. Obhájci theorie občanské svobody proti theorii trpné poslušnosti, a obhájci snášelivosti jako protivy pronásledování, našli v Oxfordě své neustupné a nejschopnější odpůrce. V našem století, když byla sekularisace politiky vnucena veřejnosti diskusemi o test aktu a katolické emancipaci, a když bylo zřejmo všem bedlivým pozorovatelům, že tato otázka má býti bojištěm zápasu mezi moderním duchem a podáním, ukázala oxfordská universita jasně, že její starý duch neztratil nic ze své síly, ač pozbyl mnoho svého vlivu. Ještě později, roku 1833, vyšlo veliké reakcionářské hnutí z téhož pramene a směřovalo otevřeně proti způsobům náboženského myšlení, které vyvolala

*) Farmer, jenž byl jinověreckým duchovním, snažil se odstraniti nesnáž plynoucí z faktu, že zázraky bývaly obvyčejně líčeny jakoby dosvědčovaly pravdu i blud. Pokoušel se ukázati, že neexistují takové věci jako dábelské zázraky jakéhokoli druhu.

všude moderní osvěta. Její zástupci prohlásili tyto způsoby podstatně a od základu falešnými. Ličili dějiny anglické teologie za půldruhého století jako dějiny nepřerušného úpadku. Věřili dle důrazných slov svého velkého vůdce, že »národ jest na nejlepší cestě vzdání se zjevené pravdy.«*) Po nějaké době obrátilo se hnutí ke katolicismu s takovou silou a rychlostí, že bylo nemožno toho neuznati. Způsobilo odpadnutí, jemuž nic se nevyrovnalo co do velikosti od té doby, kdy se stalo odpadnutí za Stuartů; a které — proti dřívějšímu hnutí — bylo vůbec prosto vlivu podlých úvah. Věc, kterou chci vytknouti ve spojení s tímto odpadnutím jako doklad směru, jež líčím v přítomné kapitole, jest nesmírně malé místo, které zaujímal předmět římsko-katolických zázraků v tomto sporu.

Tážeme-li se, jaké jsou důvody, jimiž obyčejně se tvrdí ustání zázraků, možno — tuším — je shrnouti takto:

Zázraky jsou prý božským pověřením inspirovaného posla, zvěstujícího učení, kterých nelze jinak utvrditi. Dokazují, že není ani podvodníkem ani snilkem; že jeho učení není ani dílem schytralého ducha ani přepjaté obraznosti. Dle povahy věci nebylo by lze dokázati to jiným způsobem. Jestliže Všemohoucí chtěl zjeviti lidstvu soustavu náboženskou, lašící se od té, která se zrcadlí v dílech přírody, a vepsána jest do svědomí lidí, musil tak učiniti skrze inspirovaného posla. Jestliže nějaký učitel si osobuje, že jest zvláštním orgánem božího sdělení, zjevujícího nadpřirozené pravdy, možno právem očekávati, že dokáže své poslání jediným způ-

*) Newman, *Anglican Difficulties*, str. 54.

sobem, jimž lze je dokázati — konáním nadpřirozených skutků. Zázraky nejsou tedy více pravdě nepodobny nežli zjevení; neboť zjevení by bylo nepůsobivým bez zázraků. Ale kdežto tato úvaha ničí obyčejné námitky proti zázrakům evangelia, odlučuje je jasně od zázraků římské církve. První byly zřejmě výjimečné; bylo jich nezbytně potřebí; měly uvésti nové náboženství a potvrditi nadpřirozené poslání. Pozdější byly prostě výchovnými prostředky; nesměřovaly k žádnému cíli, jehož nebylo lze jinak dosíci; a byly líčeny, že se dějí jako zařízení týkající se nikoli pohledu, nýbrž víry. Kromě toho by měly býti zázraky pokládány za nejohroženější a nejvýraznější projevy božské síly. Učiniti je obvyklými a všedními, bylo by snížití, ne-li zničení jich ráz, který by ještě dále byl snížen, kdybychom připustili takové, které se jeví nepatrnými a dětinskými. Zázraky Nového zákona vyznačovaly se vždycky důstojností a slavností; vštěpovaly vždycky nějaké duchovní učení, působily nějaké skutečné dobrodiní kromě toho, že dosvědčovaly charakter původcův. Středověké zázraky byly naopak často triviální, bezúčelné a nevýrazné; stále se klouce ku směšnosti a nežádka překračující meze.

To jest — tuším — dobrý přehled obyčejných důkazů pro ustání zázraků; a ty jsou beze vší pochyby velice věrohodny a silny; ale, co konečně dokazují? Nikoli, že zázraky přestaly; nýbrž že, předpokládajíc, že přestaly, není nic překvapujícího ani znepokojujícího v tom faktu. Člověk, který se přesvědčil o klamnosti církevních zázraků, může zcela dobře uvésti tyto úvahy na doklad, že jeho závěr se nepřičí biblickým dějinám ani

neuvádí zmatek nebo nesouvislost do soustavy prozřetelnosti; ale to jest plný rozsah, po který možno právem je vésti. Jako apriorní důkaz jsou příliš slabými a neodolají vážnému množství pozitivního svědectví. Zázraky prý mají vylučný úkol pověřiti inspirovaného posla. Ale konečně, jaký důkaz toho jest zde? Jest to pouze hypotéza — možná, že pravdě podobná a přiměřená, ale naprosto nepoděpená pozitivním svědectvím. A vskutku, můžeme jíti dále a říci, že rozhodně se protiví našim faktům. Můžete zamítnouti svornou víru starých křesťanů, že zázraky byly obyčejnými a všedními zjevy u všech národů. Můžete odporovati silným důkazům, které lze odvozovati z nepřekvapeného přijetí křesťanských zázraků a z existence posedlých i zaklínačů; ale konečně musíte připustiti, že Starý zákon vypravuje mnoho zázraků, které se nehodí pod vaše pravidlo. Stvoření bylo zázrakem, rovněž potopa a zničení měst na rovině. Starozákonné zázraky jsou ve mnohém ohledu nepodobny novozákonným; jest nemožno, že by byla jiná třída lišící se od obou? Ale církevní zázraky jsou prý často směšné; jeví se hned na první pohled absurdními a vzbuzují neodolatelný odpor. Dostí nebezpečné svědectví v době, ve které lidem se zdá stále nesnadnějším věřiti v jakékoli zázraky! Dostí nebezpečné svědectví pro ty, kdo znají ton, který dávno byl přijat v nesmírné části Evropy vůči takovým povídkám jako potopa nebo skutky Samsonovy, mluvící osel nebo posedlí vepří! Mimo to jest veliká část církevních zázraků prostým opakováním těch, které jsou uvedeny v bibli; a jsou-li mezi nimi takové, které se jeví patrným

podvodem, může to býti velice dobrým důvodem, aby se jednalo s těmito povídkami kritičtěji, ale dojista není důvodu tvrditi, že jsou všechny pod čarou pohrdání. Bible ani netvrdí ani neobsahuje zrušení nadpřirozených darů; a kdyby všeobecnému slibu, že tyto dary budou uděleny, bylo se mohlo rozuměti toliko vztahem k apoštolům, jest přípustný aspoň jiný výklad. Kdyby tyto zázraky skutečně trvaly, není dojista nesnadno odříkati dobrý účel, jež by plnily. Pobádaly by mdlou pobožnost; prokazovaly by neocenitelnou pomoc misionářům, působícím mezi barbary a nerozumnými divochy, kteří dle svých okolností a způsobů myšlení jsou naprosto neschopni utvořiti si správný úsudek o důkazech náboženství, jež přijati mají. Ano, v Evropě výsledky sporů posledních 300 let nebyly tak docela uspokojivými, aby nezbylo místa pro nějaké rozhodnější důkazy než jsou dvojsmyslná vyjádření dalekého starověku. Říci, že tyto zázraky jsou falešné, protože jsou římsko-katolické, znamená vzíti otázku samu u konce. Spor mezi protestantismem a katolicismem obsahuje nesmírné množství složitých a různorodých důkazů. Tisíce duchů probralo tyto důkazy a shledalo při každém kroku potvrzení své víry v protestantismu. Tisíce duchů ubíralo se touž cestou s výsledky, které byly diametricky protivnými. Otázka jest, zda zkoumání uvedených zázraků katolicismu by neposkytlo rozhodného kritéria neb aspoň jednoho z nejsilnějších důkazů k rozluštění sporu. Jaký důkaz o pravdě katolicismu by mohl býti silnějším než ten, že jeho hlavní učení byla korunována tisíci zázraky, že

nadpřirozená záře jej obklopovala, kdekoli se zjevil, a vrhala slávu na všechna jeho vítězství?*) Jaký důkaz o klamnosti katolicismu by mohl býti rozhodnějším než ten, že nebyl s to, aby vykonal nějaký zázrak z nesmírného množství zázraků, které tvrdil, že všechny tyto se rozplynuly a rozptýlily před bádavou kritikou, že světci byli kanonizováni, formy bohoslužebné zavedeny, nesčetné byly a pastýřské listy vydány, nesčíslné radovánky, okázalé průvody, procesí a pouťi autoritativně zařízeny, veřejné mínění v celém křesťanství mocně a stále se rozčiluje pro uvedené události, které buď neměly existence nebo kterým vůbec špatně se rozumělo? Kdyby se povolilo chybám největší omylnosti, podávala by historie katolicismu při této hypotéze množství pododů, jemuž snad nic není rovno v dějinách pokolení lidského. Řeknete-li pak, že jste si utvořili určitý a rozhodný názor o předmětu z jiných důkazů, odpovídám, že ne-

*) Ku př., jednou ze sporných otázek jest uctívání ostatků. Sv. Augustin, nejschopnější a nejbystřejší ze všech Otcův, muž nepochybně zbožnosti, tvrdí stavnostně, že v jeho diecesi hipponské během dvou roků neméně než sedmdesát zázraků se stalo s tělem sv. Štěpána, a že v sousední provincii kalamské, kde dříve ostatky bývaly, počet jich byl nepoměrně větší. Podává seznam zázraků, které pokládá nepochybnými, a praví, že je vybral z tak velkého množství, že by bylo potřeba několika svazků, aby je všechny vyčetl. V tomto seznamu nalézáme neméně než pět případů vzkříšení z mrtvých (*De Civ. Dei* kn. XXII. k. 8.). Tato věc jest dobře známa čtenářům Gibbona a Middletona; ale pokud vim, jest Ward jediným vysokým duchovním, který si tobo všiml (*Ideal of a Christian Church*, str. 138—140); ten uvádí to pouze v nářku na velice různý ton, s jakým nyní mluvíme o zázračném. Tato stránka patristických spisů byla velmi jasně a poctivě vylíčena od Isaaca Taylora, *Ancient Christianity*.

hledíc ku všem jiným úvahám, které tato odpověď vyvolati může, nehodí se k hnutí traktariánskému, o kterém uvažujeme. Přestoupení od církve anglické k církvi římské, které následkem tohoto hnutí se stalo od četných lidí, nebylo náhlé ani nekolísavé. Naopak, bylo zdoluhavé, trapné, váhavé a pochybné. Někteří z těch, kdo přestoupili, psali o sobě, že se chvěli celé měsíce ano i léta, mezi odporujícími si vyznáními, že jich mysl kolísala sem a tam; nesčetné nesnáze, sobě se přičící zásady, nejrůznější způsoby myšlení, city každé barvy, vespolek se mísící a rušící, mučily jich ducha pochybností a někdy téměř ničily svým konfliktem soudnost samu. Dojista by si člověk pomyslel, že lidé v takovém postavení rádi změní tyto nejisté spekulace, které ustavičně svírají a matou ducha, a berou na sebe barvu z každé měnivé módy myšlení, za pevnou poměrně a jistou půdu historické kritiky! Ti lidé se hodili výborně pro takovou kritiku. Byli vynikajícími učenci a starožitníky, a hnutí samo bylo po stránce intelektuální podstatně oživením minulosti. Ani doba se nezdála na první pohled nepříznivou podniků. Za času reformátorů bylo neznámo studium důkazů a vůbec všeliké bádavé zkoumání o událostech minulosti. Ale když vznikl traktarianism, byly zákony historické kritiky vyvinuty k veliké dokonalosti a poutaly nesmírnou část evropského talentu. Zejména v anglické theologii dospěly své výše. Útoky, jež podnikl Woolston a jeho stoupenci na biblické zázraky, byly odrazeny Lardnerem a Paleyem s takovou neočekávanou rázností, s takovou jistou obratností a jak — dlouho se myslelo — s takovým

nezvratným zdarem, že všecko theologické myšlení se obrátilo v tuto stranu. A přece sotva možno říci, že předmět moderních zázraků měl nějaký patrný vliv na hnutí traktarianské. Gibbon, jak jsme viděli, přestoupil k římské církvi hlavně přesvědčením o jich skutečnosti. Chillingworth ještě dříve prohlásil, že týž důvod byl jedním z těch, které jej pohnuly k témuž kroku. Pascal založil svou obranu Jansenismu valnou měrou na zázraku o hořícím keři; ale v Oxfordu tato vypravování sotva vzbudila vážnou pozornost. Malý vliv, jež měly, byl hlavně vlivem odražení; co bylo napsáno v jich prospěch, psáno většinou tonem apologie, jakoby se měla spíše zmenšiti nesnáze, než potvrditi víru.*)

Bylo dojísta velmi pozoruhodnou známkou traktarianského hnutí, vzpomeneme-li si na poměry a schopnosti jeho vůdců, a na veliký význam, jež dávno mělo dokazování zázraků v Anglii. Bylo zvláště pozoruhodno, pomníme-li, že jedním z velikých nářků, jež vedla strana traktarianská proti moderní theologii, byl, že pojem nadpřirozenosti se stal slabým a temným a že jeho projevy byly buď vyloženy nebo omezeny na dávno minulé. Zdálo by se, jakoby ti, kdo si byli nejvíce vědomi rázu své doby, nebyli s to, aby v samém středu své oposice se zbavili její směrů.

Hledíme-li přes traktarianské hnutí, nalézáme ještě více překvapující doklad převládajícího citu

*) Dra. Newmana velmi dobré pojednání (předeslané Fleuryho *Dějinnám*) jest podstatně obranou církevních zázraků; a zázraky anglických světců, o kterých jsme nedávno tolik slyšeli, zdá se, že nikdy nebyly pokládány za podstatné.

v mimořádných krocích, jež učinil priznaný a soustavný racionalism ve většině protestantských zemí. Stupeň, k němuž pevninský protestantism tíhl, byl uznán na všech stranách a vzbuzoval největší naděje v jedněch a největší poplach u druhých. Dlužno však poznamenati, že hnutí nejvíce se jevilo v těch zemích, kde vedoucí církve nejsou spojeny s vypracovaným vyznáním nebo liturgickými službami, a kde rozum, jsa nejméně poután tradicí, jest nejvolnějším, aby sledoval přirozený výsledek svého vývoje. Jest pravda, že slovo racionalism jest poněkud neurčité a zahrnuje v sobě různé modifikace víry. Tato úvaha byla vždy vytykána tak zvanými orthodoxními protestanty tonem pohrdavého úsměšku, ale s úplným zapomenutím faktu, že po 300 let protestantism sám byl neustále napadán právě touž námitkou a neustále byl hájen dvojím důvodem, že změny víry jsou nezbytným následkem poctivého bádání a že mezi nesčíslnými odchylkami detailu jsou jisté základní pojmy, které dodávají podstatné jednoty různícím se sektám. Právě touž všeobecnou jednotu možno nalézt mezi různými modifikacemi protestantského racionalismu. Jeho ústředním pojmem jest povznešení svědomí na místo nejvyšší autority jako náboženského orgánu, ověřující schopnosti, která rozeznává mezi pravdou a bludem. Soudí o křesťanství, že má bdíti nad mravním pokrokem lidstva, že jest představou, která se má více a více povznášeti a oduševňovati, jakmile lidská mysl přešla v nově fáse a byla s to, aby snesla záři jasnějšího světla. Náboženství nepokládá za vyjmuté ze všeobecného zákona

pokroku, ale spíše za nejvyšší formu jeho projevu, a jeho dřívější soustavy toliko za nezbytné stupně nedokonalého vývoje. V jeho očích jest mravní živel křesťanství jako slunce na nebi, a dogmatické soustavy jako mračna, jež zachycují a mírní přílišný jas jeho paprsku. Hmyz, jehož života jest toliko na chvíli, může si představovati, že tato jsou opravdu věčnými, že jich velebné sloupy nikdy nepadnou, a že jich světlé záhyby jsou pravým zdrojem a střediskem světla. A přece se pohybují a mění s každým měnivým vánkem; míchají se a rozlučují; berou na sebe nové tvary a ukazují nové rozměry; jak slunce, kteréž jest nad nimi, roste skvěleji ve své síle; jsou proniknuta a konečně strávena jeho rostoucím leskem; ustupují, hynou a mizejí, a oko se toulá daleko za obzor, jež zaujímal, do nekonečna slávy, která jest nad nimi.

Není zde místa ke kritickému zkoušení chyb a zásluh racionalismu. Soustava, která spojuje u velkolepou synthesesu všechny minulé formy lidské víry, která přijímá s vítěznou radostí každý nový vývoj vědy, jelikož nemusí hájiti stereotypního praporu, a která představuje lidskou mysl, ana kráčí za nejvyšším cílem po cestě ustavičného pokroku k plnému a transcendentnímu poznání Božstva, nemůže nikdy se minouti mocným intelektuálním působem. Soustava, která činí mravní schopnost člověka měřítkem a rozhodčím víry, musí vždy působiti mocně na ty, ve kterých tato schopnost jest nejvíce vyvinuta. Tato idea stálého a nepřerušného vývoje jest ideou, která — jak se zdá — naprosto ovládá naši dobu. Jest sotva možno ote-

vřítí nějakou opravdu řádnou knihu o nějakém předmětu a nenaléztí jí v nějaké podobě. Hýbe celou vědou v samé její hloubce; působí převrat v celé historické literatuře. Její převaha v theologii jest tak veliká, že sotva najdeme nějakou školu, která by byla vůbec prosta její vlivu. Viděli jsme za našich dnů, kterak církev římská sama se hájila v »Rozpravě o vývoji« a podivným užitím zákonů pokroku.

Tyto přitažlivé živly vysvětlují velice mimořádnou rychlost, se kterou racionalism pokročil v našem století, přes neurčitost a temnost, kterou často jeví, a přes mnohá paradoxa, která zplodil. Ale dlužno poznamenati, že hned prvním směrem, kterým tyto spekulace neustále se berou — pravou známkou a charakteristickou jich působení — jest pokus vyložiti zázraky Písma. To jest tak rozhodně jasnou známkou racionalismu, že u většiny osob jest jedinou představou, kterou slovo budí. Kdekoli se objeví, podává a vykládá převládající necht přijímati zázračné zprávy,*⁾ a utíká se ke všem uměním výkladu, aby unikl jich síle. Jeho převaha tedy určuje jasně rozsah, po který tato necht k zázračnému existuje v protestantských zemích, a rychlost, se kterou v posledních letech ho přibývalo.

Každý, kdo věnoval nějakou pozornost těmto

*⁾ Veliká část německých theologů — jak známo — pokládá nemožnost neb aspoň neskutečnost zázračných zpráv za samozřejmé. Tak ku př. Strauss klidně poznamenává: „Můžeme sumárně zahrnouti všechny zázraky, prorocství, povídky o andělech i demonech a pod. jako prostě nemožné a neshodné se známými a všeobecnými zákony, které řídí běh události.“ Úvod k *Životu Ježíšově*.

předmětům, má přirozenou náklonnost, připisovati závěry, k nimž došel, úsilí svého vlastního rozumu, jednajícího pod vlivem nestranné vůle, spíše nežli všeobecné náladě, pocházející z rázu jeho doby. Jest tedy pravdě podobno, že stoupenci racionalistické školy všeobecně budou popírati, že by na ně měly vliv nějaké jiné úvahy než ty, které uvádějí na svou obranu, a že budou ukazovati na onu soustavu podrobného a kritického zkoumání biblického, jež Německo vynašlo, jako na pravý zdroj svých názorů. Mohu si jen mysliti, že jest daleko méně příčinou než následkem, a že máme jasný doklad toho ve faktu, že zcela podobný směr názorů se jeví v jiném oboru, kde tato kritika nikdy nepracovala. Narážím na svobodomyšlníky, kteří jsou rozšířeni v takovém množství po římskokatolických zemích. Kdo pozorně zkoušel tuto velikou školu, která působí tak rozsáhlým vlivem na literaturu a politiku naší doby, postřehl dojísta, že jest ve mnohém ohledu daleko vzdálena starého ducha Voltaireova. Není již výlučně negativní a ničivou, nýbrž naopak, jest silně pozitivní a po stránce mravní silně křesťanskou. Hromadí kolem sebe řadu pojmů, podstatně křesťanských — rovnost, bratrství, odstranění války, povznesení chudých, lásku k pravdě a rozšíření svobody. Otáčí se kolem ideálu křesťanství a představuje jeho ducha bez jeho dogmatické soustavy a jeho nadpřirozených zpráv. Od těchto obou rozhodně se odvrací, kdežto všecku svou sílu a potravu čerpá z křesťanské mravouky.

Takové jsou, myslím, všeobecné rysy tohoto hnutí, které jeví patrné příbuzenství s protestant-

ským racionalismem a které pokročilo Evropou ještě rychlejšími a vítěznějšími kroky. Opravdu úmyslně slepým jest k běhu dějin, kdo nepozoruje, že během posledních staletí tyto školy úplně odstranily dogmatické formy protestantismu jako působivé odpůrce církve římské, jako střediska, k nimž přirozeně tíhnou, kdo od katolicismu jsou odpuzeni. V šestnáctém a do jisté míry v sedmáctém století měl protestantism vládnoucí a kontrolující vliv na záležitosti evropské. Téměř všechny velké otázky, které rozčilovaly mysl lidí, byly více nebo méně spojeny s jeho pokrokem. Jevil ovšem mnoho nepatřičných sporů a mnoho směšných výstředností; ale každá z jeho sekt měla přísnou a určitou dogmatickou soustavu a působila mocně na ty, kdo byli její stoupenci. Kdokoli byl nespokojen s učením církve římské, byl téměř ihned přiváben a pojat do lůna jednou z těchto soustav, a vrhl se v nový dogmatism s touž horlivostí, jakou jevil ve starém. Během posledního století toto všecko se změnilo. Ze mnohých set velikých myslitelů a spisovatelů, v každém oboru, kteří se odloučili od učení a obyčejů katolických, bylo by nesnadno jmenovati tři muže skutečně vynikající a vskutku upřímné, kteří by se přidružili trvale k některé z konservativnějších forem protestantských. Uprostřed všech oněch velikých polonáboženských převratů, které vyvrátily víru tisíců a tak hluboko změnily poměry katolicismu a společnosti, protestantské církve nepokročily a neměly patrného vlivu. Bylo dávno pouhou všední pravdou říci, že procházíme stavem chaosu, anarchie a přechodu. Během posledního

století množily se kolem nás rozkladné živly. Sotva kdy před tím chovala tak velká část literatury evropské přímé nepřátelství nebo pohrdavou lhostejnost ke katolicismu. Celi národové vzdorovali jeho církevním trestům, zabavili jeho majetek a vytrhli každý obor občanského života z jeho dohledu. Ale kdežto katolicism byl takto svírán a zmitán až do základu, kdežto známky jeho rozkladu nás obklopují na všech stranách; kdežto zemdenost a slabost, kterou jeví, poskytuje pohodlný úkol pro každého moralistu a záhadu pro každého filosofa, nezískaly protestantské sekty nic úpadkem svého dávného soupeře. Podržely dosud svá církevní zařízení a své staré obyčeje, ale magnetism, jež druhy mívaly, zmizel docela. Ze všech nesčíslných forem, ve které duch dogmatismu vykryštoval po reformaci, zdá se, že ani jedna si nezachovala síly, přivábiti ty, kdo jsou za její hranicí. Cokoli ztratil katolicism, získáno racionalismem.*) Kdekoli duch racionalismu ustupuje, tam duch katolicismu pokračuje. Ke sklonku posledního století Francie setřásla svou věrnost ku křesťanství, snažila se smazati všechny tradice své minulosti a prohlásila novou éru v náboženských dějinách lidstva. Záhy však litovala své nerozvážnosti a vzdala se postavení, které shledala neudržitelným. Polovice národa se

*) Itálie od posledních politických změn a jako následkem směru, daného národním sympatiím těmito změnami, poskytuje snad nepatrnou výjimku; ale i zde úspěchy protestantismu jsou nevalné, srovnáme-li je s úspěchy svobodomyšlníků, a bylo řečeno, že mezi protestanty plymouthští Bratři, kteří jsou nejméně dogmatickými, mají také nejvíce zdaru.

stala ultramontanně římsko-katolickou; druhá polovice se stala lhostejnou nebo racionalistickou.**) Veliká většina spisovatelů na pevnině odmítla učení katolická a koná své spekulace bez nejmenšího ohledu k jich autoritě. V šestnáctém století všechny takové osoby byly by se přimkly k nějaké určité formě protestantismu; nyní zaujmají postavení, které tehdy bylo docela bez příkladu a bylo by se zdálo docela nevysvětlitelným. Doba kacířů minula.***) Mezi lidem úplně nevědomým mohou dogmatické soustavy — jak ukázal mormonism — ještě dojíti zdaru, ale u vzdělaných tříd zdá se, že pozbyly půvabu a síly. Nesmírným misionářským organisacím anglickým podařilo se vskutku přivábiti několik ojedinelých individuí v římsko-katolických zemích ku protestantismu; ale nadarmo se ohlížíme po přirozeném proudu a toku myšlenkovém, který za dřívějších dob pudil veliké části společnosti k jeho obcování a působil vlivem svým na všechny veliké otázky v Evropě. Jediná hnutí, která velmi slabou měrou reprodukují kouzlo sekt šestnáctého století, jsou demokratické a lidumilné snahy, jako na př.

*) Nemusím čtenáři připomínati, jak důrazně a výmluvně tato věc byla vyličena Macaulayem v jeho pojednání o Rankeových *Dějínách*.

**) Montalembert ve svém *Životě Lacordairea* poznamenal o Lamennaisovi, že není snad příkladem muže v dějinách, majícího tak výborné nadání velikého kacíře a působícího tak malý dojem svým odpadnutím od církve, který tak docela opominul státi se jádrem sekty. To však bylo konečně zcela přirozeno. Směr, jimž Lamennais se ubíral, podněcoval veliké duševní hnutí; ale nebyl a nikdy nechtěl býti základem sekty.

St. Simonovy nebo Mazziniho. Všecky veliké intelektuální záhady, které svírají Evropu, jsou spojeny s právy národností, pokrokem demokracie nebo hodnotou práce. Tyto vstoupily nyní na místo oněch dogmatických otázek, které v šestnáctém století tvořily hlavní zřídla politiky křesťanské a které v devatenáctém století pozbyly téměř všeho vlivu.

Toť beze vší pochyby svrchovaně pozoruhodný a význačný kontrast. Poctiví lidé sotva uprou jeho existenci. Moudří lidé nebudou zavíratí svých očí před skutečností ani neodmítnou hleděti stále na její následky. Sloučena jsou s racionalistickým hnutím, které se událo v protestantismu, přivedla velice mnoho spisovatelů k závěru, že dřívější formy protestantismu byly toliko přechodními; že jich trvalá existence závisí nikoli na nějakém životě, který jest v nich, nýbrž na síle zvyku a tradice; že věčný pokrok v oboru víry jest přirozeným určením a nezbytným zákonem protestantismu; a že osud Lotovy ženy čeká na ony církve, které se ohlížejí zpět na město dogmatismu, z něhož prchly. Domnívati se však, že náboženský život byl vyvrácen z kořene v protestantských církvích, protože ztratily — jak se zdá — sílu působiti na své okolí, jest hleděti na věc po jediné stránce. Ale jeden závěr můžeme docela jistě a bezpečně odvozovati ze hnutí, o kterém uvažujeme. To jest, že všeobecný směr ducha doby se chýlí k racionalismu; jinými slovy, že jest silná nálada vážiti si ducha a mravního elementu křesťanství, ale odvrhnouti dogmatické soustavy a zejména zázračné povídky.

Viděli jsme, že tato tendence nebyla bez vlivu ve traktarianismu samém, ačkoli tato soustava byla zřízena jako protest a hradba proti směrům doby. Mezi těmi, kdož obyčejně se nazývají orthodoxními protestanty, ukázala se jasně v rychlém úpadku dokazující školy. Převahu, již ona škola dospěla v Anglii během posledního století, nelze přičítati nějaké všeobecné tendenci k zázračnosti. Lardner i Paley a jejich stoupenci jednali přesně v obraně a byli tudíž nuceni se střetnouti s útočníky svými na půdě, kterou tito zvolili. Duch skepticismu, který za reformace se vztahoval pouze k autoritě zvláštních církví nebo k ospravedlnění zvláštních výkladů Písma, šířil se poněmáhle až obsáhl celý obor theologie a zplodil řadu prudkých útoků proti zázrakům. K odrazení těchto útoků vznikla dokazující škola, a dějiny náboženského sporu vypravují málo úplnějších vítězství, než kterých ona došla. Ze všech anglických deistických děl osmnáctého století přežil vliv dvou a jenom dvou celý spor. Humeovo pojednání o zázracích, ač dojista nikoli uznané a bez útoku, nemůže býti pokládáno zastaralým ani nepůsobivým. Gibbon zůstává téměř nepopíraným pánem svého oboru; ale jeho veliké dílo neobsahuje přímo jednání o křesťanských důkazech, ač beze vší pochyby se ho dotýká. Ale vyjmemeli tyto dva, bude nesnadno představití si úplnější zatmění než to, kterého zakusili angličtí deisté. Woolston a Tindal, Collins a Chubb dávno již odešli do říše stínů, a jich díla zapadla do temnoty zapomenutí. Bolingbroke jest nyní málo více nežli skvělé jméno, a všecky krásy jeho výtečného slohu nebyly s to, aby zachránily jeho filosofii

před zapomenutím. Shaftesbury zaujímá jistě místo jako jeden z málo žáků idealismu, kteří odolali vlivu Lockeově; ale jeho význam jest čistě historický. Jeho chladné a jednotvárné, ač uhlazené rozpravy upadly vůbec v zapomenutí, mají málo čtenářů a žádného vlivu. Stín hrobu spočívá na všech; tiché, nerušené mlčení, chlad smrti je obkličuje. Dávno již přestali buditi zájem nebo nabádati k nějakému zkoumání nebo dodávati vznětu anglickému duchu. To bylo výsledkem anglických sporů osmnáctého století, které na straně konservativní záležely hlavně v diskusi a důkazech zázraků. Jest beze vší pochyby velice pozoruhodno samo sebou, ale daleko více, postavíme-li to proti tomu, co se dalo v římskokatolických zemích. Voltaire a Rousseau netoliko se zdarem uhájili své půdy, nýbrž nesetkali se s žádným odpůrcem, jež nejbujnější nadšení by mohlo postaviti na stejný stupeň s nimi. Jich díla nedošla ani jediného odmítnutí, a skoro bych řekl ani jediného důkazu nebo kritiky, která by se byla dochovala našich dnů s nějakou autoritou. Diderot, Raynal a někteří jiní členové strany, zaujali místo ve francouzské literatuře, které jest nejspíše trvalé, a jest dojista daleko vyšší než ono, jehož dospěl kdokoli z jich odpůrců.

Bylo by se myslilo dle tohoto kontrastu, že dokazující škola, která byla korunována tak značným úspěchem, bude se těšiti velké a trvalé popularitě; ale toto očekávání se neuskutečnilo. V Německu Kant prohlašoval hned s počátku tento způsob rozumování za nefilosofický;*)

*) O Kantově vlivu na německý racionalism viz Rose, *On Protestantism in Germany*, str. 183—190.

v Anglii podařilo se Coleridgeovi připraviti ji zcela o jméno; a každým rokem stává se zřejmější nechtup podpírati pravost křesťanství důkazem zázraků. Malá hrstka theologů trvá arci dále při starém plánu, a nikdo nebude mluvíti o jich pracích s pohrdáním; ale oni sami dosvědčují všeobecnost hnutí, neboť hořce naříkají, že pracují na poušti, a že stará metoda byla na všech stranách opuštěna a zanedbána.***) Shledáváme všude, že převládajícím citem jest pohlížeti na obranu křesťanství jako na věc nikoli vnější, nýbrž jako na část náboženství. Víra se pokládá nikoli za výsledek historického zmatku, za rozluštění intelektuální záhady svrchovaně složité, které podává nejméně nesnázi a odporů, nýbrž za uznání mravní pravdy svědomím. Jinými slovy, náboženství ve svých důkazech i ve své podstatě pokládá se za věc náležející spíše mravní než intelektuální stránce lidské přirozenosti. Víra jest jeho základem a ne rozum; a tato víra jest jakési mravní poznání. Každé dogma jest stělesněním a nepřiměřeným výrazem mravní pravdy a bez ceny, není-li oživováno onou pravdou. Pokrok kritiky může posunouti a změnití poměry historické víry, příchod nových způsobů myšlení může stará vyznání zbaviti života a účinnosti; ale duch, který jest jich podkladem, jest věčný. Ideál a typ povahy nabude nového kouzla, až bude sprostěn hmotných představ staré civilizace. Modloslužba dogmat, zmizí; křesťanství — očištěno od sektářství a nesnášlivosti, které je znetvořovaly — bude zářiti vlastním mravním leskem a povznešeno jsouc

**) Viz ku př. první a druhé pojednání v *Aids to Faith*.

nade všecko ovzduší sporu, zaujme své spravedlivé místo jako ideál a ne jako soustava, jako osobnost a ne jako vyznání.

Shledáváme též, i mezi stoupenci dokazující školy, silnou tendenci vyjítí racionalistům vstříc takřka do půl cesty — tvrditi, že zázraky jsou pevnými důkazy, ale že neobsahují nezbytně pojmu porušení přírodního zákona, s nímž tak dlouho bývaly spojovány. Konají se — prý — prostě přirozenými prostředky, vedenými nadpřirozenou vědomostí. Idea sprostředkování (soudí se) nemůže skytati nesnáze nikomu, kdo připouští lidskou svobodu;*) neboť ti, kdo uznávají tuto svobodu, musí také uznati, že člověk má jistou moc řídití a ovládati zákony hmoty, že může ze své vlastní vůle provésti účinky, které by se neprovedly bez jeho sprostředkování a že dle toho, jak pokračuje jeho znalost zákonů přírodních, vzrůstá jeho moc užívati jich ke svým účelům. Že duch může působiti na hmotu, jest samo jedním ze zákonů přírodních. Že bytost nadpřirozené vědomosti a síly může pravidelným užíváním svých schopností prováděti účinky přesahující i naše smysly i naše schopnosti, jest tvrzení eminentně racionalistické. Pozměňovati všeobecné zákony a přizpůsobovati je zvláštním účelům jest zaměstnáním a vlastností každé intelligence, a upírati tuto moc božské inteligenci zdá se jen málo vzdáleno od atheismu. To znamená činiti Božstvo jediným strnulým duchem ve světě. Není tedy — prý — nic pravdě nepodobného ve víře, že Vševědoucí výběrem přírodních zákonů, kterých my neznáme, může

*) Viz Mansel „Pojednání o zázracích“ v *Aids to Faith*.

vykonati všechny ony činy, které nazýváme zázračnými.*) Dle tohoto názoru nelíšíl by se zázrak druhově od lidského činu, ačkoli přece jest — přesně vzato — prospěšný účelům důkazným. Zázraky by byly takto odloučeny od pojmu, se kterým téměř všechny sporné strany posledního století je stotožňovaly, a který zvláště se přičí směrům naší doby.

Podali jsme nyní dosti rozsáhlý přehled dějin zázraků, tak že můžeme přistoupiti ku všeobec-

*) Pro výklad tohoto názoru nemohu učiniti nic lepšího než odkázati ke článku „O nadpřirozeném“ v *Edinburské Review* za říjen 1862, napsanému věvodou z Argyle, a potom uveřejněnému znovu v jeho *Reign of Law*. Vyberu několik vět, které obsahují jádro důkazu. „Vláda zákona v přírodě jest opravdu, pokud můžeme pozorovati, všeobecná. Ale obyčejná idea nadpřirozeného jest to, co se neshoduje s přírodním zákonem, co jej přesahuje nebo jej porušuje . . . . Odtud by se zdálo plynouti, pro člověka naskrze prodchnutého ideou přírodního zákona jakožto všeobecného, že nic nelze nikdy uznati za nadpřirozené. . . . Ale tu musíme rozuměti přírodě tak, že obsahuje každý účinek, jež vidíme nastupovati nebo si můžeme domysleti dle analogie, že jest schopen nastoupiti do příčinnosti světa . . . . Síla lidí, co se týče fyzických zákonů, sahá nejprve jen k jich objevení a zjištění a potom k jich užívání . . . . Uplná znalost všech přírodních zákonů by dala ne-li dokonalou moc, tedy aspoň stupně síly nesmírně větší než ty, které nyní máme . . . . Poměr, ve kterém Bůh stojí k oněm pravidlům Svě vlády, které se nazývají zákony, jest ovšem nevyzpytatelným tajemstvím; ale ti, kdo věří, že Jeho vůle ovládá svět, musí věřiti, že — aspoň pravidelné — jej ovládá volbou a užíváním prostředků: a nemáme ani jistého důvodu věřiti, že kdy jedná jinak. Znamení a zázraky mohou se diti — pokud víme — podobnou působivostí — výběrem a užíváním zákonů, o nichž lidé nic nevědí.“ Že zázraky se dějí toliko užíváním neznámých přírodních zákonů, tvrdil již dávno před tím Malebranche a též — jak myslím — Butler.

němu závěru. Viděli jsme, že od znovu ožiti učnosti, které předcházelo reformaci a rozptýlilo strnulost a nevědomost, ve které byla Evropa po staletí ponořena, duch lidský se bral stejným a nezměněným směrem za tímto předmětem. Stupně, ve kterých rozliční národové a církve se účastnili hnutí, byly velice různé, ale není jediného kraje evropského, který by zůstal nedotčen jeho pokrokem. I ve stranách reakcionářských odrážel se jeho ráz, a konečně byly i tyto strženy proudem. Všecka váha tradice a učnosti, všecko úsilí konservatismu všeho druhu postavilo se na odpor jeho pokroku a vše se mu protivilo nadarmo. Obor zázračnosti se zmenšoval od jednoho pokolení k druhému, a kruh skepticismu se šířil. Ze dvou velikých oddílů těchto událostí jeden zhynul úplně. Kouzelnictví, ďábelská posedlost a ďábelská nemoc dávno již zašly do říše bájek. Nevěřiti jim bylo s počátku výstředností několika ojedinelých myslitelů; pak bylo známkou vzdělaných tříd u většiny pokročilých národů; nyní jest obecným přesvědčením všech tříd ve všech zemích evropských. Nesčíslné zázraky, které druhdy se pojily ke každému svatému ostatku a každé vesnické kapličce, zmizely rychle a mlčely. Rok od roku stávala se nevěra patrnější i tam, kde theologické vyznání bylo nezměněno. Jich počet ustavičně se zmenšoval, až konečně téměř přestal; a každý pokus oživit je potkal se s obecným a nepokrytým pohrdáním. Přes zázraky Otců se přešlo s nevěřícím úsměškem nebo s významným mlčením. Racionalistický duch se také pokoušel vysvětliti ty, které se uvádějí v Písmě, a změnil

podstatně jich postavení v soustavách theologických. Ve všech zemích, ve všech církvích, na všech stranách, u lidí různé povahy a názoru shledali jsme tuto tendenci. V každém národě byl jeho vývoj měřítkem intelektuální činnosti a pronikl pravidelným během různé vrstvy společnosti. Během posledního století pokročil ohromně zbystrěnou rychlostí; staré hranice byly všude zatemněny, a duch racionalismu se stal velikým střediskem, k němuž evropský intelekt zřejmě směřuje. Sledujeme-li pokrok hnutí od jeho začátku až do dnešního dne, shledáme, že docela změnilo tvářnost a barvu náboženství. Když začalo, bylo křesťanství pokládáno za soustavu úplně ležící mimo dosah lidského rozumu: bylo bezbožno pochybovati; bylo bezbožno zkoumati; bylo bezbožno rozeznávati. Na druhé straně bylo viditelně ožíváno nadpřirozeným. Zázraky všeho druhu a velikosti probleskovaly ustavičně se všech jeho stran. Nebudily ani skepticismu ani překvapení. Zázračný život pronikal všecko písemnictví, vysvětloval všecky nesnáze, posvěcoval všecka učení.

Každý neobyčejný zjev byl ihned vztahován k nadpřirozenému působení nikoli proto, že tu byla náruživost pro věci pravdě nepodobné, nýbrž že takový výklad se zdál daleko prostším a snazším víře nežli temné theorie vědecké. Dnešního dne křesťanství se pokládá za soustavu, která vyžaduje nejpresnějšího zkoumání a která — vedle mnoha jiných úkonů — měla ožívovati a podněcovati všecka úsilí člověka. Idea zázračnosti, kterou povrchní pozorovatel druhdy považoval za jeho vynikající vlastnost, byla zahnána ze všech téměř jeho ohrad a nyní

se chvěje mdle a slabě mlhami osmnácti set roků.

Příčiny tohoto velkého hnutí jsou velmi různé. Možno je přičísti úspěchu přírodní vědy ve vykládání zjevů, které dlouho byly pokládány za nadpřirozené a v nahrazení pojmu o souvislém a nerušeném zákonu na místo pojmu o libovolném a ojedinělém zakročení. Možno je přičísti také velkou měrou rostoucímu požadavku důkazu, pod vlivem moderního kritického ducha, a důležitému bádání, které v nové době bylo vykonáno v mythologických rozličných národů a ve způsobu, kterým vznikly. Ale kromě těchto příčin, které lze pokládati platnými, jest jedna poněkud jiného druhu. Úpadek vlivu a představy dogmatické theologie, který vyznačuje světskou dobu, přináší s sebou instinktivní nechuť k zázračnosti, odvrací mysl od oněch předmětů, s nimiž zázračnost jest spojena.

Zaujme-li theologie zvláště vynikající místo v záležitostech života a je-li předmětem, k němuž myšlenky lidí přirozeně a náruživě jsou obráceny, nabude duch konečně rázu theologického a bude posuzovati všecky světské věci měřítkem theologickým. V době tedy, kdy theologie jest téměř stejných rozměrů jako činnost intelektuální, kdy celým účelem literatury, politiky a umění jest sloužití theologickým zájmům, a kdy obraznost lidí obyčejně se rozněcuje jich stálými úvahami, nepřekvapuje vůbec, že víra ve skutečnost zázraků jest všeobecnou. Takové zázraky odpovídají úplné duševnímu tonu a ovzduší, které jest všeobecné. Obraznost ustavičně jest obrácena k zázračným událostem a snadno vnucuje rozumu své představy. Když však světské se zvětšilo na újmu theo-

logického; když v pokroku civilisace, umění i literatura i vláda sesvětšiti větší měrou; když duch tisícerými intelektuálními vlivy jest odtižen od dogmatických úvah a když stopy těchto úvah se stanou zmatenými a nejasnými, nabývá se postupně nového způsobu myšlení. Kolem ducha se utvoří světské ovzduší. Měřítka pravděpodobnosti se změň. Lidé očekávali dříve v každé události životní něco podobného theologickým názorům, o nichž ustavičně přemítali; nyní posuzují všecko světským měřítkem. Dříve bývalo jich přirozeným pudem vykládati všechny zjevy zázrakem; nyní pak jest — vykládati je vědou. Je to prostě výsledek všeobecného zákona lidské mysli, který se jeví při nesčetných příležitostech ve styku společenském. Vojín, právník, učenec, každý dle svého zvláštního povolání, nabývá určitého tvaru a rázu myšlenkového, jež rozšiřuje na všechny předměty i na ty, které jsou nejvíce vzdáleny jeho bezprostředního oboru. Právě tak doba, která jest ponorena v theologii, bude posuzovati všecko theologickým to jest zázračným stanoviskem a doba, která jest podstatně světskou, bude posuzovati všecko světským to jest racionalistickým stanoviskem. Není tedy — tuším — nahodilou shodou, že úpadek smyslu pro zázračnost všude provázal toto hnutí myšlenkové, které zapudilo dogmatický vliv z tak mnohých oborů životních a v jiných tak velice jej obmezilo. Za naší doby stal se tento směr tak mocným, že jeho vliv se vztahuje na každého vážného myslitele, třeba jako jednotlivec nesdílel lhostejnosti k dogmatu, z níž onen vznikl. Komu se podaří vybaviti se ze zvláštních vlivů

výchovy a asociací, jimiž jeho názory z prvu jsou určeny, najde v obecném toku a proudu soudobé literatury nejmocnější přitažlivost pro svého ducha. Jest arci málo výjimek od tohoto pravidla. Jsou lidé tak odpudivé povahy, že postačí jenom to, že nějaká třída názorů nebo směrů převládá v jich okolí, aby vstoupili do oposice. Tito však tvoří výjimku. Na většinu osob, které skutečně se snaží vytvářeti své názory neodvislým myšlením, působí soudobá literatura poutavým a ovládajícím vlivem, který jest svrchovaně mocný, není-li neodolatelný. Díky okolnostem, kterých nepřestanu zkoumati, probleskuje nad nimi silou a přímostí, jichž neměla žádná literatura kterékoli dřívější doby. Všeobecný ton myšlenkový, pronikající ji, zbarvuje všecko jich rozumování, má vliv na všecky jich závěry a — nejsou-li sobě vědomi jeho působení — určuje jich závěry. Za naší doby jest tento vliv podstatně racionalistický.

Jest pak ještě jiný předmět veliké důležitosti, který přirozeně se podává hnutím, právě uvažovaným. Viděli jsme, kterak hluboko změnilo ráz křesťanských církví. Změnilo netoliko vnější formy a projevy, nýbrž i způsoby myšlení, náboženské ovzduší, které bylo ústředím, jímž se pozorovaly všecky údálosti, a v němž se odráželo všecko rozumování. Nikdo nemůže pochybovati o tom, že — kdyby způsoby myšlení, nyní převládající o těchto předmětech, i v zemích římsko-katolických, mohly býti předloženy duchu křesťana dvanáctého století — že by byl řekl, že tak úplná změna obsahuje naprosté zničení křesťanství. A skutečně, většina těchto změn byla vnucena vzpírající se

církví nátlakem z venčí, a odpíral jim i zatracoval je sbor duchovenstva. Byly líčeny jako podryvání křesťanství. Učení, že náboženství může býti souzeno, aby prošlo posloupnými fasemi vývoje, bylo prohlašováno výslovně nekřesťanským. Ideální církev byla vždy v minulosti; a nezměnitelnost — ne-li krok nazpět — byla pokládána podmínkou života. Nyní můžeme posouditi tento odpor jasným světlem zkušenosti. Dogmatické soustavy byly arci podstatně zeslabeny; nemají již vládnoucího vlivu na běh věcí. Pronásledování, náboženské války, zaneprázdnující spory, posvátné umění a theologická literatura, která druhdy jevila náruživý zájem v dogmatických otázkách, zmizely nebo pozbyly poměrně vlivu. Církevní moc byla po celé Evropě všude zeslabena, a zeslabena u každého národa v poměru k jeho duševnímu pokroku. Kdybychom měli posuzovati nynější postavení křesťanství dle svědectví církevních dějin, kdybychom je měli měřiti pravověrnou horlivostí velikých doktorů minulosti, pohlíželi bychom asi na jeho vyhlídky s nejhlubší křesťanskou myslí a nepokojem. Duch Otců nezvratně zašel. Dnové Athanasia i Augustina odešli a nevrátili se nikdy. Celý tok myšlení ubírá se jiným směrem. Spory zašlých věků zní podivnou prázdnotou v našem uchu. Ale odvrátíme-li se od církevních dějepisců a hledíme-li si výlučně mravních svědectví, která Nový zákon tak ustavičně a tak důrazně vštěpuje, tážeme-li se, zda křesťanství přestalo vydávati živé plody lásky a milosti a horlivosti pro pravdu, byl by závěr, jehož bychom dospěli, zcela jiný. Kdyby to bylo pravým kře-

sfanstvím, vnikati s vášnivou dobrotivostí v nejtemnější útulky bídy a neřesti, svlažovati každou část země zúrodňujícím proudem blahovůle téměř nekonečné, a obsáhnouti všecky díly člověčenstva v kruh mocné a účinné sympathie; kdyby to bylo pravým křesťanstvím, odstraniti nebo seslabiti překážky, které oddělují třídu od třídy a národ od národa, zbaviti válku její nejsurovějších živlů a způsobiti, aby vědomí podstatné rovnosti a pravého bratrství panovalo nade všemi nahodilými neshodami; kdyby především to bylo pravým křesťanstvím, pěstovati lásku k pravdě pro ni samu, upřímnost a snášlivost k těm, od nichž se různíme — kdyby to byly známky pravého a zdravého křesťanství, pak nebylo od dob apoštolských tak silné jako dnes, a úpadek dogmatických soustav a klerikálního vlivu byl měřítkem, ne-li příčinou jeho pokroku.

Kapitola III.

Esthetický, vědecký a mravní vývoj racionalismu.

Předcházející kapitoly dostatečně ukázaly, jak doufám, že během posledních tří staletí smysl pro zázračnost neustále upadal v Evropě, že hnutí bylo tak všeobecné, že žádná církev ani třída zázraků vůbec neunikla jeho vlivu, a že jeho příčiny dlužno hledati daleko méně ve zvláštních důkazech, týkajících se přímo otázky než ve všeobecném duševním stavu společnosti. Při tomto jako při všech jiných velikých historických vývojích máme uvažovati dva druhy vlivu. Jsou jisté tendence nebo nálady, vyplývající z příčin, které leží hluboko v civilisaci doby, která tvoří ono hnutí, řídí proud názorů neodvratnou silou daným směrem a — uvažujeme-li jenom veliká tělesa lidí a dlouhá období časová — působí téměř naprostou autoritou. Jest také působení zvláštních okolností a jednotlivého genia na tento všeobecný pokrok, zdržující nebo zrychlující jeho postup, dodávající mu v různých zemích a v různých kruzích společenských zvláštního rázu a spojující jej na čas s hnutími, se kterými nemá přirozené souvislosti. Snažil jsem se ukázati,

že — kdežto četné okolnosti, vyrůstající ze složitých poměrů společenských, měly více nebo méně vlivu na dějiny úpadku zázračnosti — jsou dvě příčiny, které převyšují všechny ostatní a vespolek jsou velmi těsně spojeny. Jednou z nich jest rostoucí smysl pro zákon, přírodními vědami vzbuzený, který přivádí lidi víc a více k tomu, že přičítají všechny zjevy, s nimiž se setkávají ve skutečném životě nebo v dějinách, spíše pravidelným než nepravidelným účinkům; druhou jest zmenšení vlivu theologie, dílem z příčin ležících v ní samé a dílem z velikého vzrůstu jiných předmětů, které vedou lidi k tomu, aby posuzovali všechny věci raději světským měřítkem než theologickým.

Ale, jako jsme již poněkud pozorovali a jak později uvidíme ještě jasněji, tyto dějiny zázračnosti jsou pouze jedinou částí nebo rysem hnutí mnohem širšího, které ve svých moderních fásích obyčejně se označuje jménem racionalism. Pochod myšlenkový, který odvrací lidi od zázračnosti, působí, že pozměňují své názory o mnohých jiných otázkách. Očekávání zázraků vyrůstá z jistého pojmu o stálém ovládnání světa, o přirozenosti Nejvyšší bytosti, a projevech Její moci, co všechno se mění více nebo méně postupem civilisace. Někdy tato změna se projeví zřejmým zamítnutím staré víry. Jindy se ukáže toliko v proměně výkladu nebo představy; totiž, lidé obyčejně připínají nové ideje ke starým slovům nebo nechávají staré názory skutečně zastarati. Každá rozličná fáse osvěty má své zvláštní a přiměřené názory o soustavě a vládě všehomíra, k nimž lidé oné doby tíhnou; a jakkoli zjevení nebo veliké úsilí ducha lidského

může na nějaký čas sprostiti některé z nich poměrů doby, nabude tlak vnějších vlivů záhy opět své převahy, a pravdy, které se nehodí této době, zůstanou bez účinku, dokud nezasvitne přiměřená jim osvěta.

Pokusím se v přítomné kapitole stopovati různé fáse tohoto vývoje — ukázati, kterak pojmy o přirozenosti Božstva i o vládě všehomíra ustavičně se pozměňují před postupující vědomostí, a rozebrati příčiny, od nichž tyto pozměny závisí.

Bylo domněnkou velmi veliké autority, že fetišism jest náboženství, které přirozeně přijmou lidé vůbec necivilisovaní; a dojista mluví silný důvod pro víru, že všeobecnou známkou dřívějších stupňů náboženského vyznání jest, soustřediti úctu na hmotu a připisovati jí vnitřní působivost. Tento fetišism, který ve své nejprostší podobě záleží v uctívání jisté částky hmoty jako hmoty, jeví se také — ač pozměněným a méně pobuřujícím způsobem, v domněnce, že jisté posvátné talismany nebo známky mají vnitřní působivost, přesahující vůbec schopnost lidskou. Toho druhu byla soustava pohanské magie, která připisovala nadpřirozenou moc zvláštním bylinám, obřadům nebo slovům a také mnohé souperící ale jim odpovídající pověry, které byly hned zavedeny do křesťanství. Znamení kříže bylo snad nejstarším z nich. Bylo přijato nejen jako forma poznání nebo jako svatá památka neb i jako známka úcty, nýbrž jako zbraň zázračné síly; spisy Otců jsou naplněny zázraky, jež způsobilo, jakož i mnohými typy a obrazy, které nastiňují jeho slávu. Tak nám připomíná spisovatel na počátku druhého století, že nelze jeti po moři bez

stěžně, který má podobu kříže. Země stává se úrodnou jen tehdy, je-li překopána rýčem, který tvoří kříž. Tělo člověka samo jest v téže svaté podobě. Rovněž jeho obličej, neboť oči a nos dohromady tvoří kříž, na kteroužto věc nejspíše narážel Jeremiáš, řka: »Dech nozder našich jest pomazaný Páně.«^{*)}

Spekulace neměně podivné a přitažené vzta-
hověly se ku křestní vodě. Působivost křtu dětí,
který byl zaveden ne-li ve věku apoštolském tedy
aspoň hned po něm, byla pokládána docela ne-
odvislou od mravních ctností jak toho, kdo křest
přijímal, tak jeho okolí, a dle názoru některých
byla způsobena duchovní změna vodou samou,
beze všeho přímého spolupůsobení Božstva, silou,
která byla dána živlu v době stvoření.***) Nevy-
rovnaná velikost její postavení ve všem míru byla
thematem nejúchvatnější výmluvnosti. Když země
byla ještě ponořena v temnotách chaosu, dříve
nežli světla nebeská byla povolána k životu nebo

^{*)} Justin Mučedník, *Apol.-I.* Augustin myslil, že dřevěná
archa, plující při potopě, byla předobrazem (typem) kříže,
posvěcujícího křestní vody; a Beda našel podobný typ v holi
Mojžíšově, zdvižené nad rudým mořem. Jinému moudrému
vykladači napadlo, že Isák byl zachráněn od smrti, poněvadž,
vstupuje na horu nesl „obětní dřevo“ na svých bedrách. Ale
kříž objevuje se zřídka nebo nikdy v umění před viděním
Konstantinovým. Z počátku byl často představován bohatě
vzdobený drahými kameny nebo květy, jak píše sv. Fortunat:
„Dřevo pěkné a třpytné, ozdobené královským nachem, vy-
brané z kmene hodného dotýkati se tak svatých údů.“
Písmeno T, představující kříž, bylo zvláště uctíváno, proti Θ,
nešťastnému písmenu — jímž začíná slovo *θάνατος* (smrt).

^{**)} Viz zajímavý důkaz u Tertulliana, *De Bapt.* kap. 5.,
6., 7., 8.

nějaký živý tvor se hýbal u věčné samoty, existo-
vala voda ve vši plnosti své dokonalosti, pokrý-
vající beztvárnou zemi, oslavená a posvěcená pro
vždy jako vyvolený trůn Božstva. Vodou oddělil
Bůh nebesa od země. Voda byla obdařena životem,
když byla země ještě pusta a neobydlena. Při
stvoření člověka zdálo by se na první pohled,
jakoby její postavení nebylo dbáno; ale i zde
zralejší úvaha zapudila nesnáž. Neboť aby Vše-
mohoucí mohl uhnísti zemi v lidskou podobu,
bylo patrně potřebí, aby tato podržela něco své
dřívější vlhkosti; jinými slovy, že musila býti
smíšena s vodou.*)

Takový byl směr, kterým lidský duch se
ubíral s rychlostí stále rostoucí, když nevědomost
a duševní strnulost se staly obecnějšími. Tyž
způsob myšlení záhy se jevil v každém oboru

^{*)} „Non enim ipsius quoque hominis figurandi opus
societybus aquis absolutum est; de terra materia convenit,
non tamen habitis nisi humecta et succida, quam scilicet
ante quartum diem segregatae aquae in stationem suam su-
perstite humore, limo temperant.“ (Tertullian, *De Baptismo*,
kap. III.). Z tohoto názoru o svatosti vody vznikl obyčej po-
tápěti čarodějnice — neboť se věřilo, že všechno bezbožné
voda vyvrhne a že to nemůže klesnouti do její hlubin.
(Binsfeldius. *De Confess. Mal.* str. 315.) — a snad také
četné legendy, kterak očarovani lidé nabyli své přirozené
podoby přepluvše proud. Mezi starověkými filozofy pokládal
Thales vodu za původ všech věcí, což nejedem Otec pova-
žoval za jakousi inspiraci. Tak Minucius Felix: „Thales Mi-
letský pravil, že voda jest počátkem věcí; Bůh pak že jest
onen duch, jenž z vody všechno utvořil. Vidiš, kterak minění
předního filozofa s námi úplně souhlasí.“ (*Octavius*, k. XIX.)
Virus v očistnou moc vody silně káral Ovid: — „Ó, lehkó-
věrní, kteří se domnívate, že hanebné zločiny vraždy možno
odstraniti říční vodou!“ (*Fast.* kn. II. 45.)

theologie, a nesčetná kouzla i amulety přišly v užívání, jichž pouhé držení bylo pokládáno zárukou proti všem zlům, jak duchovním tak časným. Opravdu, mohlo by se pochybovat, zda tato forma fetišismu byla kdy silnější v pohanstvu než ve středověkém křesťanství.

Jakmile lidé přejdou ze stavu čirého fetišismu, jest anthropomorfism nejbližším pojmem, který si tvoří o božské přirozenosti; ten pak jest v některých ohledech velice těsně spojen s předcházejícím a — jako on — šíří se v podobě více či méně pozměněné ve víře téměř všech necivilisovaných národů. Ti, kdo přestali připisovati moc a sílu nečinné hmotě, pokládají vesmír za sféru působnosti duchových bytostí, povahy přesně podobné jich vlastní. Považují každý neobyčejný zjev za přímý a osamocený výkon neviditelného původce, vztahující se k nějakému osamocenému předmětu a vyplývající z nějakého přechodného hnutí. Hrom, hlad a mor jsou následky propuknutí hněvu nějakého ducha; veliké a náhlé štěstí jest známkou jeho spokojenosti. Ale zároveň působí slabá obraznost, která na tomto stupni znemožňuje lidem představit si Božstvo jinak než jako neviditelného člověka, že jim také nelze soustřediti své myšlenky a city na onu představu bez viditelného znázornění. Neboť kdežto jest sporno, zda vrozené schopnosti vzdělaného člověka převyšují schopnosti divochovy čili nic, jest aspoň jisto, že intelektuální ovzduší každé doby účinkuje tak záhy a tak mocně na všechny lidi, že dávno před dobou zralosti obě třídy téměř tak se liší ve svých schopnostech jako ve svých zručnostech. Civiliz-

sovaný člověk netoliko zná více než divoch; má intelektuální sílu, moc pevné a vytrvalé myšlenky, soustředění své mysli stále na neviditelném, dovede spřístupit své pojmy obrazů smyslových, co druhý nemůže si ani představit. Podej divochu pojem neviditelné bytosti, kterou má vyzývati bez pomoci nějakého znázornění, a nebude s to, aby jí pochopil. Nebude míti síly ani hmatavé skutečnosti pro jeho mysl, a nemůže tedy míti vlivu na jeho život. Modloslužba jest obyčejné náboženství divocha prostě proto, že jest jediným, které jeho duševní stav připouští, a v té neb oně podobě musí setrvati, dokud onen stav se nezmění.

Modloslužba může míti dva druhy. Jest někdy známkou pokroku. Jakmile lidé počnou se vynořovati z čirého fetišismu, který jest nepochybně jich prvním stupněm, utváří hmotu v podobu oduševněné bytosti; a teprve, když onou podobou jest opatřeno, připisují jí božskou povahu. Uctívají hmotu dále, ale jich fetišism se ztrácí v anthropomorfismu. Někdy opět lidé, kteří druhy dostoupili pojmu čisté a duchové bytosti, klesají následkem nějakého otřesu společnosti na nižší stupeň civilisace. Pak budou se snažiti pomoci svým představám znázorněním předmětů své úcty, a velmi brzy budou připisovati těmto obrazům vnitřní působivost.

Bude zřejmo z uvedených zásad, že na prvním anthropomorfickém stupni společnosti tvoří viditelné obrazy prostředek náboženského uctívání a že tedy — pokud tento stupeň trvá — právě dějiny theologie neb aspoň citové a skutečné části theologie možno nalézt v dějinách umění. Ano

mimo dosah křesťanství jest sotva nějaký doklad, kde by národní náboženství nemělo velikého a ovládajícího vlivu na umění národní. Tak ku příkladu dva staří národové, u nichž esthetický vývoj opominul ku podivu kráčetí stejným krokem s obecnou civilisací, byli Peršané a Egyptané. Oheň, který byl ctěn oněmi, tvořil fetiš tak prostý a zároveň tak vznešený, že učinil neprospěšnými výrobky dláta; kdežto umělecký genius Egypta byl zadržován náboženstvím, které prohlašovalo každou novotu za zločin, činilo povolání umělce nuceným a dědičným, znemožňovalo vědění anatomické zákazem pitvy, a učilo lidi vypracovaným symbolismem pohlížeti na každý předmět v přírodě nikoli k vůli němu samému, nýbrž jako na obraz něčeho jiného. Tak opět mezi národy, kteří zvláště se vyznačovaly bystrým smyslem pro krásno, vynikali Indové a Řekové; ale mezi těmi jest důležitý rozdíl. Indické náboženství obracelo se vždycky k hroznému, nepřírozenému a podivnému, a následkem toho bylo indické umění tak úplně odvráceno od přírody, že se zdá, jakoby všechna schopnost přesného zobrazení zmizela a nejprostší předmět byl protkán směšnými a podivinskými výmysly. Naproti tomu řecké náboženství bylo téměř čirým naturalismem a proto bylo řecké umění prostě idealisovanou přírodou a jako takové stalo se všeobecným vzorem.*)

*) Viz Winckelmann, *Geschichte der Kunst*; Raoul Rochette, *Cours d' Archéologie*, a čtení Barryho a Fuseliho. Tuto zvláštní známku indického umění vytkl důrazně Ruskin v jedné ze svých edinburských přednášek. Lessing připisuje nedokonalosti perského umění jeho téměř vylučnému užívání

Ale nyní se budeme zabývatí zvláště křesťanským uměním; a křesťanské umění jest to také, které nejvěrněji odráží rozličné stupně náboženského vývoje, umožňujíc nám stopovati netoliko poslušné fáse víry, nýbrž — co jest daleko důležitějším k mému nynějšímu úkolu — poslušné fáse náboženských představ.

Stále upadání starých židů v modloslužbu, přes často opěťované rozkazy a nejhroznější tresty, ukazujíc jasně, kterak neodolatelným jest tento směr na dávném stupni společnosti, poskytovalo výstražný příklad, který s počátku nebyl vůbec marným u křesťanské církve. Jest arci pravda, že umění bylo tak dlouho spojeno s pohanstvím — jeho předměty, jeho symbolism a jeho vlastní ton krásy byly tak čerpány ze staré mythologie — že křesťanští umělci, kteří nejspíše ve mnohých případech bývali dříve pohanskými umělci, zavedli značný počet starých představ do nového ovzduší svého. Ale jakkoli tato věc jest úplně nepopíratelná, a jakkoli ochota, se kterou pohanské obrazy byly připuštěny do symbolismu církve, tvoří svrchovaně zajímavý a poučný kontrast s tonem, jež většina Otců zaujala proti pohanským bohům, byly téměř všechny tyto příklady přeneseny zvláště rozumnými, a všeobecná touha vyvarovati se všeho, co by mohlo vésti k modloslužbě, byla velice zřejma.

pro vojenské předměty; ale to samo bylo následkem nepatrného podnětu, jež náboženství dávalo umění. O velikém rozdíle ideálu krásy u rozličných národů, který také měl veliký vliv na vývoj umění, viz některé zajímavé doklady sebrané Ch. Comtem, *Traité de Législation*, kn. III., kap. 4.

Nejdůležitější a nejblahodárnější účinek pohanských tradic na křesťanské umění jevil se v jeho všeobecném rázu. Bývalo vždycky přísným pravidlem u Řeků a Římanů vylučovati z ozdoby hrobů všeliký obraz zármutku. Pohřby starých byly arci provázeny velikou okázalostí přehnaného a umělého nářku; ale jakmile byl popel uložen do hrobky, bylo úkolem umělcovým vynaložiti všecku svou obratnost k tomu, aby zbavil smrt její hrůzy. Květinové věnce, bakchické tance, honby nebo bitvy, všecka bujnost překypujícího života, všecky obrazy vášně nebo rozpustilosti byly vydlabány kolem hrobky, kdežto geniové ročních období ukazovali neodvratný proud času, a masky, které zdobily rohy, označovaly, že život jest pouze hereckou úlohou, která se provádí po několik roků se ctí a odhodí stranou bez lítosti.

Vliv tohoto podání jevil se velmi pozoruhodným způsobem u křesťanství. Z počátku bylo všecko křesťanské umění uměním náhrobním. Místa, která se zdobila, byly katakomby; kaple byly vůbec obklopeny mrtvými; oltář, na kterém se slavily posvátné mystérie, byl hrob některého mučedníka.*) Dle středověkých neb i moderních pojmů bychom si mysleli, že umění vyrůstající za takových okolností, vzalo na sebe zvláště za-

*) To jest původem obyčeje v katolické církvi, dávatí ostatky mučedníkův pod oltáře. Spojovalo se to také s místem ve Zjevení o duších, které jsou pod oltářem božím. U nejstarších kostelů byla podzemní kaple pod hlavním oltářem na památku katakomb. Dekret druhého sněmu nicejského (r. 787) zakázal vysvěcení kostela bez ostatků.

smušilý a vážný ton, a toto očekávání by se ještě zvýšilo, vzpomene-li příležitostně krutosti pronásledování. Právě oltární hrob, kolem něhož křesťanský malíř hojně rozsil svých ozdob, často upomínal na muka nejhrůznějšího a nejrůznějšího rázu, a zároveň na skutky hrdinské vytrvalosti, které mohly vábiti umělcův talent. I vášně byly často rozněčovány do nejvyššího stupně a zdálo by se jen přirozeno, že by veliké a děsné scény křesťanské pomsty byly zobrazeny. Avšak nic takového není viděti v katakombách. Až na dvě pochybné výjimky, z nichž jedna aspoň pochází z doby velice pozdní, není tam obrazů mučednictví.*) Daniel bez úrazu mezi lvý, nedokonaná oběť Isákova, tři mládenci v peci ohnivé, odvedení sv. Petra do vězení, jsou jediné obrazy, připomínající hrozné pronásledování, které zuřilo. Nebylo nálady zvěčnití formy mučení, nebylo propuknutí trpkosti nebo nářku, nebylo touhy po pomstě. Ani ukřižování ani jiné výjevy z utrpení Kristova nebyly nikdy zobrazovány; ani soudný den ani muka zatracenců. Květinové věnce, jimiž pohanství se těšilo, ba i některé z nejveselejších obrazů pohanské mythologie, udržovaly se dosud a pojily se ke všem nejkrásnějším emblemům křesťanských nadějí a k obrazům četných zázraků milosrdenství.

*) Raoul Rochette myslí, že jest toliko jedno určité zobrazení mučednictví — Panny Salome — a to jest z pozdní doby úpadku (*Tableau des Catacombes*, str. 187). Týž spisovatel sebral (str. 191, 192) několik případů z Otcův, ve kterých se připomínají obrazy mučednictví ve starých basilikách; ale jest jich velice málo, a nemůže býti pochybnosti o velikém rozdílu, jež tvoří staré křesťanské umění po této stránce proti umění desátého a následujících staletí.

Toto soustavné vylučování všech obrazů zármotku, utrpení a pomsty, v době, která se zdála nad všechny jiné způsobitou vyvolati je, ukazuje prvotní církev po stránce, která jest zvláště dojemnou a — jak možno tuším dodati — zvláště vznešenou. Jest to také fakt nejvýš důležitý v církevních dějinách. Neboť, jak budeme později míti příležitost viděti, byla u některých theologů prvotní církve tendence přímo protivná tomu; tendence, šířiti se o takových předmětech jako jsou pekelná muka, pomsta posledního soudu a zkrátka všechny přísnější části křesťanství, kterýžto směr konečně opanoval v církvi a měl velice škodlivý vliv na vášně lidské. Ale ať tomu bylo jakkoli u vzdělaných theologů, bylo zcela nemožno, aby tento směr se stal všeobecným, dokud umění — které bylo tenkrát výrazem lidových představ — se ubíralo jinou cestou. Změna v umění neobjevila se plně až teprve v desátém století. Měl jsem již příležitost zmíniti se o oblíbě, kterou obrazy utrpení Páně a posledního soudu tehdy ponejprv si zjednaly; a možno přidati, že od této doby jednou z hlavních úloh umělců bylo, vynalézati nová a hrozná muka, která se předkládala ustavičnému přemýšlení věřících v nesčetných obrazech utrpení mučedníkův na zemi nebo zatracenců v pekle.*)

Nejbližším bodem, který zvláště jest nápadný v umění katakomb, jest veliká láska k symbolismu, která tu vyniká. Jest tam arci několik

*) Viz Raoul Rochette, *Tableau des Catacombes*, str. 192—195, Didron, *Iconographie chrétienne*.

osamocených obrazů Krista a Panny Marie; ale daleko větší počet obrazů jest zřejmě symbolický a byl určen výhradně za prostředek k poučení. Z těchto symbolů byly mnohé vzaty bez váhání z pohanství. Tak jest jedním z nejobyčejnějších páv, který v církvi — jako u pohanů — byl zvolen za emblem nesmrtnosti. Dílem snad pro svou nesmírnou krásu a dílem pro víru, že jeho maso nikdy neshnije,*)) byl přijat starými za nejbližší znázornění jich pojmu fénixe, a při pohřbu císařovny býval někdy vypuštěn tento pták z popelu zemřelé.**)) Orfeus, vábící k sobě všechny lidi svou hudbou, byl symbolem přitažlivosti křesťanství.***)

*)) Sv. Augustin pravil, že pokusem se přesvědčil o skutečnosti toho; zdá se, že to pokládal za zázrak. (*De Civ. Dei* kn. XXI. kap. 4.)

**)) Ciampini, *Vetera Monumenta*, část I. str. 115; a Maitland, *On the Catacombs*. Raoul Rochette pokládá však páva spíše za symbol především apotheosy císařovny a pak vůbec apotheosy, ježto páv byl ptákem Junony, královny nebes.

***)) Eusebius di o Orfeovi, že po této stránce jest symbolem Krista. Úcta jemu vzdávaná plynula asi valnou měrou odtud, že mezi četnými apokryfními proroctvími o Kristu, která kolovala v církvi, některá z nejslavnějších byla připisována Orfeovi. O tomto symbolu viz Maitland, *On the Catacombs*, str. 110; Raoul Rochette, *Tab. des Cat.* str. 138; důkladnou rozpravu o tom předmětu ve velkém díle Boldetiho: *Osservazioni sopra i Cimiteri de' Santi Martiri* (Řím 1720) sv. I. str. 27.—29. — Rio (*Art Chrétien*, Úvod st. 36), poněkud divně spojuje to se sestoupením Orfea do pekel, aby zachránil jedné duše. Jako jiný příklad uvedeni pohanských bohů do křesťanského umění vytkl bych, že v jedné katakombě jest obskurní obraz, o němž se domnívá R. Rochette, že představuje Merkura, vedoucího duše zemřelých k soudu. (*Tab. des Cat.* str. 148—151); a též Herkules, ač nikdy — tuším — není vyobrazen v katakombách, obje-

Masky pohanství, a zejména masky slunce a měsíce, kterých pohané užívali jako emblemů proudu života, zdobily dále křesťanské sarkofagy, jsouce nejspíše pokládány za emblemy z mrtvých vstání. Totéž možno říci o geníích období ročních.*) A nebyla to nikterak jediná podoba, ve které geniové byli zobrazováni. Staří je pokládali za pány velikého oboru přírodního a mnozí se domnívali, že jednotlivý genius bdí nad osudem každého člověka. Tento pojem srostl docela přirozeně s pojmem andělů strážných,**) a pohanský obraz geníů, jako okřídlených chlapců, nahých a příjemně i veselé tváře, stal se obyčejným v prvotním křesťanském umění a přešel odtud v umění pozdější doby. I nyní shlížejí s vrchu baldachinu u sv. Petra geniové pohanství na nejhřdější obřady katolicismu. Jednou nebo dvakrát jest zobrazen Kristus na křesťanském sarkofagu u vítězoslávě s oblaky nebo snad správněji »s vodami nad oblohou« pod svýma nohama v podobě muže, kladoucího závoj přes

vuje se nejednou ve starých kostelech, kde ho sv. Augustin stotožňoval se Samsonem. O tomto zobrazování a vůbec o souvislosti mezi pohanským a křesťanským uměním viz velice zajímavé a učené dílo Marangoniho, *Delle Cose Gentilesche e Profane trasportate ad uso delle Chiese* (Řím 1744) st 50, 51. Někteří z prvňích křesťanů (ku př. Klement Alexandrinský) se domnívali, že také sflux jest v nějakém spojení s jich věrou; neboť myslii, že jest napodobením židovské sochy cherubina, ale nikdy ji nezobrazovali. Někteří starožitníci pozdější připisovali toto podivné spojení panny a lva užítům, které má Egypt z těchto znamení, jimiž slunce prochází v době rozvodnění Nilu (Gaylus, *Recueil d'Antiquité* sv. I. str. 45).

*) Marangoni, *Delle Cose Gentilesche*, str. 45.

***) O tom všem obsírně jedná Marangoni.

hlavu, což bývalo obvyklým pohanským znázorněním vodního božstva.*)

K těmto symbolům, které byly zřejmě přejaty z pohanství, přidány jiné, hlavně nebo výhradně církví samou vymyšlené. Tak ku př. byla ryba obyčejným emblemem Krista, zvolena byvší proto, že řecké slovo tvoří začáteční písmena Jeho jména a názvů,**) a také proto, že křesťané se rodí křtem ve vodě.***) Někdy — ale mnohem řídkěji — užívá se jelena k témuž účelu, poněvadž nese kříž na čele, a dle staré představy, že jest nesmířitelným nepřitelem hadů, které prý loví a ničí.†) Některé předměty z bible, symbolického rázu, byly ustavičně opakovány. Ku příkladu Noe an se mldí, přijímaje holubici do svého korábu, Jonáš vyvržený z úst ryby, Mojžíš an tluče do skály, sv. Petr se zázračnou holí, tři mládenci, Daniel v jámě

*) Tamtéž str. 45, Raoul Rochette, *Tab. des Cat.*

**) ΙΧΘΥΣ : $\text{Ἰησοῦς Χριστοῦ Θεοῦ υἱος Σωτήρ}$. Začáteční písmena prorockých veršů Sibyly z Eryther. (Sv. Aug. *De Civ. Dei*, kn. XVIII. kap. 20) Delfin býval zejména volen pro svou něžnost k mládatům.

***) „My rybičky dle ΙΧΘΥΣ našeho Ježíše Krista ve vodě se rodíme.“ (Tertullian. *De Baptismo*, kap. I.)

†) Maury. *Légendes pieuses* str. 173—178. Viz také Plinia, *Hist. Nat.* VIII. 50; Josephus, *Antiq.* II. 10. Ve Vatikánu jest basrelief, který zdá se, že představuje jelena, an útočí na hada. Místo v zámech o „jelenu prahnoucím po vodě“ (které neofyta zpíval, když sestupoval do křestní vody), spojovalo se s tímto symbolem. Za středověku přičítala se jelenům jakási prorocká síla. Viz také Ciampini, *De Sacris Aedificiis* (Řím), str. 44., a velice zajímavou kapitolu u Arringhioho, *Roma Subterranea*, sv. II. str. 602—606. Byla domněnka, že laň se bojí hromu tak velice, že strachem často vydala své mládě předčasně, a to se spojovalo s místem „Hlas hromu mne polekal“.

lí, dobrý pastýř, holubice míru, kotvice naděje, mučednická koruna, palma vítězství, loď namáhající se vlnami ku vzdálenému přístavu, kůň ženoucí se k cíli. Všecky tyto byly zřejmě symbolické a nebyly nikterak předmětem účty ani zbožňování.

Když však původní čistota křesťanské církve se zakalila, a když rozklad římské říše a vpád barbarů zastřely evropskou civilisaci, změnil se rychle ráz umění, a jakkoli mnohé ze symbolických obrazů ještě trvaly, jevila se mezi umělci stále rostoucí tendence zobraziti přímo předmět zbožňování, a mezi lidem — přikládati obrazu zvláštní svatost.

Ze všech podob anthropomorfismu, které jsou rozšířeny v katolickém umění, není asi žádné, která tak odpuzuje protestanta jako obrazy první božské osoby, které jsou nyní tak všední. Jest však velice pozoruhodným faktem, který byl zjištěn hlavně badáním některých francouzských archeologů nynějšího století, že tyto obrazy jsou poměrně nové a že doba, ve které pověra evropská byla nejhlubší, jest právě tou, ve které jich vůbec nebylo.*) U věku, kdy náboženské představy křesťanství byly obyčejně vyjadřovány viditelnými obrazy — kdy přirozenost ducha byla tak nepřiměřeně chápána, že umělci nikdy ani na okamžik

*) Tohoto předmětu stručně se dotkl Raoul Rochette ve svých *Discours sur l' Art du Christianisme* (1834), str. 7; a Maury, *Légendes pieuses*; ale důkladně zkoumání jeho provedl Didron ve svém velikém díle: *Iconographie chrétienne, Hist. de Dieu* (Paříž 1843), v jednom z nejdůležitějších příspěvků ke křesťanské archeologii. Viz také Emeric David, *Hist. de la Peinture au Moyen Age*, str. 19—21.

se nehrozili toho, zobraziti bytosti čistě duchové — a když instinktivní účta, která zdržuje lidi od jistých předmětů jakožto příliš siavnostních a vznesených, byla téměř docela neznáma, — nenalézáme nejmenší tendenci zobrazovati Boha otce. Byly arci často malovány výjevy, ve kterých jednal, ale první osoba Trojice byla vždy nahrazena druhou. Kristus v oděvu a s tvářící, vlastní jemu, v obrazech výjevů z Nového zákona, a často s monogramem pod figurou, jest zobrazen an tvoří člověka, odsuzuje Adama a Evu k práci, mluví s Noem, zadržuje rámě Abrahamovo nebo dává zákon Mojžíšovi.*) Vyjmouc ruku, někdy vztaženou z oblaku a příležitostně obklopenou září, nenalézáme v této době žádných stop v umění o stvořiteli. Na ponejprv můžeme snadno si představit, že čistě duchovní pojem Božstva, i ten nenáviděný, který se podával typem Jova, zdržoval umělce pokoušeti se o takový předmět, a gnosticisť, který měl velmi veliký vliv na křesťanské umění a který důrazně popíral božství starozákonného Boha, ubíral se tímž směrem; ale jest velice pravdě nepodobno, že by tyto důvody byly mohly nějak vážiti mezi šestým a dvanáctým stoletím. Neboť čím více tato staletí se studují, tím patrněji se jeví, že všeobecnou a neodolatelnou tendencí tenkrát bylo stělesniti každý duchovní pojem, vytvořiti hmatavý obraz všeho, co bylo ctěno, uvésti všechny předměty v obor smyslů. Tato tendence, nezadržovaná žádným smyslem pro sméšnost nebo neúčtu, se jevila stejnou silou v sochařství, malířství

*) Didron, str. 177—182.

a legendách; a všechny staré meze a rozdíly, které se činily mezi pravověrným užíváním obrazův a modlářstvím, byly úplně odstraněny neodolatelnou touhou vytvořiti obraz všeho, co bylo vzýváno, a přikládati tomuto obrazu něco svatosti jeho předmětu. Ale při všem tom nepomyslel nikdo na zobrazení nejvyšší bytosti. V tomto stavu společnosti lidé žádali lidského Boha a následkem toho sousředili svou pozornost výhradně na druhou osobu Trojice, nebo na svatě a nechali veliký pojem Boha otce prakticky sevšedněti. Zůstal arci ve vyznání víry a v theologických pojednáních, ale byla to prázdna a neplodná abstrakce, která neměla místa mezi představami ani vlivu na hnutí lidstva. Jestliže se lidé odvrátili od druhé osoby Trojice, učinili tak jen proto, aby vzdali svou úctu svatým nebo mučedníkům. Kromě — tuším — jednoho nebo dvou obrazů Trojice na dávných sarkofagech a jediného rukopisu devátého století,^{*)} není staršího vypodobení Boha otce než ze dvanáctého století; a teprve ve čtrnáctém století, když ožití učenosti zřejmějším se stalo, staly se také tyto podoby obyčejnými.**^{*)} Od oné doby do času Rafaelova jest stálou tendencí umění dávatí vždy větší a větší přednost Otcí. Z prvu bylo jeho postavení v malířství a sochařství podřízené a byl zobrazován toliko při zaměstnáních nejméně pouťavých,^{***)} a obyčejně dle přání, znázorniti stejnou věčnost osob Trojice, téhož věku jako Syn. Po-

^{*)} Raoul Rochette, *Discours sur les Types de l'Art chrétien*, str. 71.

^{**)} Didron str. 227—230.

^{***)} Tuto věc do podrobná vypracoval Didron.

stupně však — po čtrnáctém století — shledáváme, že Otec jest zobrazován na každé malbě jako starší, úcty hodnější a více vynikající, až konečně se stal ústřední a panující podobou,^{*)} vzbuzující nejvyšší úctu, a obyčejně zobrazený v rozličných zemích dle tamního ideálu velikosti. V Itálii, ve Španělsku a v ultramontánních klášteřích francouzských býval zobrazován jako papež; v Německu jako císař; v Anglii a většinou ve Francii jako král.

Ve stavu myšlení, kde Božstvo se představovalo v podobě lidské, bylo zcela přirozeno, že počet božstev se rozmnožil. Propast mezi obojí přirozeností se vůbec necítila, a něco božského rázu přirozeně se odráželo na ty, kdož nejvíce vynikali v církvi. Pozoruhodným příkladem tohoto polytheistického směru jest zbožnění Panny Marie.

Představa božské osoby nebo projev ženského pohlaví byl jedním z názorů starých židovských kabbalistů: a v prvním století Šimon kouzelník vodil s sebou ženu jménem Helenu, která dle ka-

^{*)} „Možno tedy poměrně Bohu otcí přiřknouti středověk ve dvou dobách. V první, která předchází XIV. století, se zaměňuje osoba Otce s osobou Syna; Syn jest všemohoucí a tvoří svého Otce dle svého obrazu a podobnosti. Ve druhé době po XIII. století až do XVI. ztrácí Kristus svou sílu zpodobování obrazného a ustupuje Otcí. Nyní jest řada na Synu, aby vzal na sebe talý Otcovy, aby byl starým, vřasčtým jako on. . . Konečně od prvních staletí křesťanství až po naši dobu vidíme, kterak Otec roste ve vážnosti. Jeho obraz, dříve zakazovaný od gnostiků, ukazuje se bážlivě potom a jako zahalen pod osobou Syna. Potom odvrhuje všecko cizí zakuklení a nabývá zvláštního výrazu; pak Rafaelem a konečně Angličanem Martinem dostává vážnou a velebnou tvářnost, která náleží pouze jemu.“ (Didron, str. 226.)

toliků byla prostě jeho milenkou, ale kterou vydával za vtělení boží myšlenky.*) Tento názor byl v podobách velice rozdílných a mnohých rozšířen téměř u všech gnostických sekt. Nejvyšší bytost, kterou velmi úzkostlivě lišili od Boha židovského a proti němu ji kladli,**) nazývali »neznámým otcem«, a pokládali Jej přímo nedostupným lidskému poznání, ale zjeveným částečně Aiony nebo výrony, z nichž dva hlavní byli Kristus a ženský duch nazvaný božská Sofia neb Ennoia, a někdy známá pod divným jménem »Pruneike«.***) Dle ně-

*) O tom viz Francka, *Sur la Kabbale*; Maury, *Croyances et Légendes de l'Antiquité* (1863), str. 338; a zvláště Beausobre, *Hist. du Manichéisme* (1734), sv. I. str. 35—37. Justin Mučedník, Tertullian, Ireneus, Epifanius a někteří jiní Otcové zmiňují se o ctění Heleny. Dle nich prohlásil Šimon, že andělé v nebi zápasili pro její krásu, a že ji ďábel zajal, aby jí zabránil návrat do nebe, z něhož zabloudila. Máme příčinu domnívat se, že všecko to byla alegorie duše.

**) Většina gnostiků pokládala Boha židovského nebo demiurga za nedokonalého ducha, vládnoucího nad nedokonalou mravní soustavou. Mnozí však pokládali židovské náboženství za dílo principu zla — boha hmoty; kainité činili každého její odpůrce předmětem úcty, kdežto ofité skutečně ctíli hada. Máme snad částečný výklad úcty, kterou mnozí z gnostiků vzdávali hadu v tom, že tento tvor, jenž v křesťanství představuje princip zlého, měl docela jiné postavení ve starověkém symbolismu. Byl všeobecným obrazem léčení (protože mění svou kůži) a tak se objevuje na sochách Eskulapa a Isidy, a užívalo se ho také stále jako reprezentativního živočicha. Tak na Mithrových skupinách, které jsou tak obvyčejné v pozdějším římském sochařství, had a pes představují všechny živé tvory. Had s hlavou krahujce byl starým egyptským symbolem dobrého genia.

***) Pruneike vlastně znamená rozmarnost. Zdá se, že toho slova se užívalo o Sofii jakožto padlé a uvězněné ve hmotě; ale nad celým předmětem visí naprosté temno, které

kteřích sekt byla tato Sofia pouze lidskou duší, která bývala původně výronem nebo dítětem božím, která však se vzdálila od svého zdroje otcovského, zamílovala se do hmoty a konečně touto zajata byla, a nyní se namáhá pomocí nepadlého Aiona Krista o bývalou čistotu. Obyčejněji však byla pokládána zosobněním božského přívlastku, zvláštním Aionem, sestrou nebo (dle jiných) matkou Kristovou, a měla nárok na stejnou nebo téměř stejnou úctu.

Tímto způsobem, dávno před plným rozšířením katolického kultu Mariánského, byla velmi veliká část křesťanského světa zvyklá soustřediti velikou pozornost na ženský ideál jako na jednu ze dvou hlavních figur bohoslužby. Tento fakt sám by připravoval nějak cestu k následujícímu povznesení Panny Marie; a k tomu dlužno podotknouti, že gnosticism měl velmi veliký a zvláštní vliv na způsoby myšlení pravověrných. Jak jeho nejučenější historik důrazně tvrdil, má být pokládán nikoli za křesťanskou heresi, nýbrž spíše za neodvislou soustavu eklektické filosofie, v níž křesťanské ideje zaujímaly vynikající místo. Téměř

— tuším — nikdy nebylo vyjasněno. Zdá se, že Pruneike byla matena s Beronikou, kteréžto jméno stará křesťanská tradice dávala ženě, jež byla uzdravena z krvotoku. Tato žena tvořila jeden z hlavních typů mezi gnostiky. Dle valentinianů představovalo dvanáct let jejího utrpení dvanáct Aionů, kdežto tekoucí krev byla silou Sofie, přecházející na nižší svět. — Viz o té věci: Maury, *Croyances et Légendes* čl. *Veronica*; o Sofii vůbec: Matter, *Hist. du Gnosticisme*, sv. I. str. 275—278. Franek praví (*La Kabbale* str. 43), že někteří z gnostiků malovali Svatého ducha jako ženu; ale to — myslím — se vztahuje pouze k Sofii.

všecka kacířství vzbudila mezi pravověrnými ducha odporu, který vyvolal názory docela protivné názorům kacíře. Gnosticisťm však působil absorbujícím a poutavým vlivem nejpřísnějšího druhu. Novoplatónská filosofie, která tak hluboko zbarvila starou teologii, prošla většinou gnostickým ústředím. Zdá se také, že žádná sekta si nevážila více ani neužívala obratněji esthetických pomůcek. Rozkošné zpěvy Bardesanovy a Harmoniovy vnesly jich hlavní učení do samého srdce syrské orthodoxy, a rozlily takové kouzlo nad duchem lidu, že přes všechny zákazy byly dále zpívány v syrských kostelích, až katolický básník sv. Efrems vetkal pravověrné verše do gnostických meter.*) Apokryfní evangelia, která byla namnoze gnostického původu, poskytovala ještě dlouho předměty pro malíře v pravověrných kostelích.***) Ano jest velice odůvodněná víra, že obyčejný výraz tváře, připisovaný Kristu, který po tak mnohá staletí tvořil skutečný předmět úcty křesťanstva, pochází od gnostických umělců.***)

*) Matter, *Hist. du Gnosticisme*, sv. I. str. 360—362.

**) Didron str. 197, 198. Apokryfní evangelium však, které mělo největší vliv na umění, bylo nejspíše evangelium Nikodemovo, které jest patrně pravověrného původu, a bylo nejspíše psáno (neb alespoň druhá část jeho) proti apollinářům. Jemu děkujeme za obrazy sestoupení do limbu, které jsou tak časté ve starém byzantském umění. Týž předmět z téhož pramene pošlý vynikal též ve středověkých duchovních hrách (Malone, *Hist. of the English Stage*, str. 19)

***)) Důkladnou rozpravu o té věci podává Raoul Rochette, *Types de l'Art*, str. 9.—26, a *Tableau des Catacombes* str. 265. Minění, že typ Kristův pochází od gnostiků (což dle Raoula Rochettea bylo uznáno většinou finských starozitníků) spočívá hlavně na těchto bodech: 1. Že na nejstar-

podával gnosticisťm nejvyšší představu pochodu přeměny nebo sloučení náboženských ideí, které zaujímaly přední místo mezi organisujícími vlivy církve. Křesťanství se stalo ústřední intelektuální silou ve světě, ale nevíťezilo tak ničením soupeřících vyznání jako jich absorbováním a přetvořováním. Staré soustavy, staré obřady, staré obrazy byly vstípeny do nové víry, podržující mnoho ze starého rázu, ale přijímající nová jména a novou barvu. Tak v symbolismu gnostickém nesčetné pojmy, vybrané z rozličných vyznání pohanských, byly nakupeny kolem božské Sofie a konečně přešly některé z nich malbami nebo tradicionelními alegoriemi na Pannu Marii. Stará egyptská představa Noci, matky dne a všech věcí, s hvězdným diademem, Isis, sestra Osiridova nebo Spasitelova,

šim stupni křesťanství na každou malbu a sochařství hledělo se s velikým odporem v církvi, a že ještě v době Konstantinově obrazy Kristovy byly velmi vzácné. 2. Že gnostikové od začátku pěstovali umění a že obrázky Krista byly mezi nejobyčejnějšími předměty jich úcty. 3. Že gnostiků bylo v Římě velmi mnoho. 4. Že gnosticisťm měl veliký vliv na církev a zejména na její esthetický vývoj. K tomu lze podotknouti, že křesťané pečlivě se zdržovali brátí z pohanství podobu rysů, které připisovali Kristu; a Theodoret vypravuje, že jakýsi malíř si vzal Jova za model k obrazu Krista a že mu zvadla ruka, ale byla uzdravena zázračně sv. Gennadiem, arcibiskupem konstantinopolským. V pozdější době bývaly pohanské sochy často přeměňovány ve svaté. Sv. Augustin uvádí, že za jeho doby nebylo authentického obrazu Kristova, a že podoba rysů byla ještě nerozhodnuta, takže nemáme naprosto žádné znalosti jeho tváře. „Jaká byla jeho tvář, nevíme vůbec.... Neboť i tvářnost samého těla Páně různosti nesčíslných domněnek se mění a představuje; byla však jen jedna, ať byla jakákoliv.“ (*De Trinitate*, kn. VIII., kap. 4, 5.) Avšak brzy potom byl utvořen typ.

Latona, matka Apollonova, Flora, jasná bohyně vracejícího se jara, které býval druhdy zasvěcen měsíc květen, jenž nyní jest zasvěcen Panně Marii; Cybele, matka bohů, jejíž svátek se slavil v den, který nyní jest zvěstování Panny Marie, byly všechny více nebo méně spojeny s novým ideálem.*)

Ale kdežto gnosticisťm lze pokládati za průkopníka nebo předchůdce Mariánského kultu katolického, dlužno přímé příčiny hledati v kruhu církve. Jestliže první dvě nebo tři staletí byla podstatně dobou mravního ocenění, bylo čtvrté a páté podstatně dobou dogmatických výměrů, které zejména se obracely k božské přirozenosti Kristově, a které přirozeně i vskutku nezbytně směřovaly k ustavičnému povyšování jediné, která byla záhy pokládána — a to do písmene — nevěstou boží. Za nestorského sporu nabyly diskuse o tom předmětu téměř fyziologického rázu,**) a důraz, se

*) O poměru toho ke gnosticisťmu Matter, *Hist. du Gnosticisme*, sv. I. str. 88, 89—98.

**) Mocná touha, vlastní středověku, dáti hmatavou podobu tajemství vtělení, jevila se podivně v názoru o početí uchem. V hymnu, připisovaném sv. Tomáši z Becketu, přicházejí verše: „Gaude Virgo, mater Christi, Quae per aurem concepit, Gabriele nuntio;“ a na starém okně (nyni, tuším, v jednom z museí pařížských, jest vyobrazen Duch Svátý, an se vznáší nad Pannou Marii v podobě holubice, od jejího zobáku vychází k její uchu paprsek světla, podél něhož sestupuje Ježíšek. — Langlois, *Peinture sur Verre*, str. 147. V breviáři maronitů jest formule: „Slovo Otce vstoupilo uchem požehnané.“ Sv. Agobard praví: „Sestoupil s nebe, poslán byv od trůnu Otce, vešel uchem Panny na naši zemi.“ Podobných výrazů užívali v prvotní církvi sv. Augustín a sv. Efreim. To arci bylo vnuknuto názvem Logos (= „slovo“). Maury, *Légendes pieuses*, str. 179., 180.

kterým církev odsoudila učení Nestoria, který prý neslušně snížil hodnotu Mariinu, hnal pravověrné nadšení v protivný směr. Sněm efeský (roku 431) určil způsob, kterým Panna Maria ma býti od umělců zobrazována;*) a stále rostoucí důležitost malířství a sochařství jako orgánů náboženských představ přivedla v jasnější a živější relief kouzla ženského ideálu, který dospěl neodolatelného půvabu v mnišském životě bezženství a samotářského přemýšlení, a v podivném smíšení galantnosti a zbožnosti, které provázelo křižácké války. V tomto posledním období vyniklo učení neposkvrněného početí.**) Obraz lilie, jako odznak čistoty, záhy se pojil

*) Sv. Augustín poznamenává (*De Trinitate*), že za jeho doby nebylo autentického obrazu Mariina. Sněm efeský si přál, aby byla malována s Ježíškem a to bylo obyčejně zobrazování v prvotní církvi. Některé byzantské malby vznikly prý pod vlivem oblíbených egyptských obrazů, představujících kterak Isis koji Hora. Bylo poznamenáno, že, jak u Marie tak u Krista, utrpení a hluboká záměřivost stávala se více a více převládajícím výrazem, když nastupovaly temné věky, což bylo ještě dále stupňováno černou pleť, kterou středověcí umělci často jí dávali, narážejice na liceř v písni Šalamounově. — První zmínka v literatuře o podobnosti Krista matce jest — tuším — u Nicefora. — Viz Raoul Rochette, *Types de l' Art Chrétien*, str. 30—39; Pascal, *Institutions de l' Art Chrétien*.

**) Heeren, *Influences des Croisades*, str. 204., 205. Sv. Augustín však praví: „Vyjmu tedy svatou Pannu Marii, o níž — pro čest Páně — vůbec nechci uvažovati, když o hříších se jedná: Neboť odkud vime, oč více milostí uděleno bylo k přemožení všelikého hříchu té, která zasloužila počítí a poroditi toho, o němž známo, že neměl žádného hříchu.“ (*De Natura et Gratia*). Gibbon poznamenává, že tento názor se ustálil a mahomedánů několik staletí před tím, než byl přijat křesťany. Sv. Bernard jej zavrhl jako novotu. (*Decline and Fall*, kap. I. pozu.)

s obrazy Panny Marie; a když se objevil názor, že ženy, které by jí pojedly, počnou beze styku s mužem, stala se nádoba ověněná liliiemi odznakem její materství.

Svět jest ovládán ideály, a zřídka nebo nikdy nebylo takového, který by byl měl hlubší a v celku blahodárnější vliv nežli středověká představa Panny Marie. Ponejprv byla žena povznesena na své oprávněné místo, a svatost slabosti byla uznána stejně jako svatost zármutku. Nejsouc nadále otrokyní ani hříčkou mužovou, nejsouc nadále spojována toliko s ideami snižování a smyslnosti, dostoupila žena v osobě Panny a Matky nové sféry a stala se předmětem úcty, o níž starověk neměl tušení. Láska byla idealisována. Mravní kouzlo a krása ženské důstojnosti byly plně cítěny. Nový typ povahy byl vzbuzen k životu: nový druh obdivu byl pěstován. Do drsného, nevědomého a zatemnělého věku tento ideální typ vštípil pojem něžnosti a čistoty, neznámý nejhrdějším civilisacím minulosti. Na stránkách živé něhy, které mnohý klášterní spisovatel zůstavil ke cti své nebeské patronky, v těch milionech, kteří ve mnohých zemích a za mnohých věků se snažili s touhou nikoli marnou, by vytvořili své povahy dle její obrazu, v těch svatých pannách, které z lásky k Marii se odtrhly od lesku a rozkoší světských, aby posty, bděním a pokornou lidumilností staly se hodnými jejího pozhennání; v novém smyslu pro čest, v rytířské uctivosti, ve zjemnění mravů, v ušlechtnění vkusu, který se šířil ve všech vrstvách společnosti: na těchto i na mnohých jiných stranách odkrýváme jeho vliv. Vše, co bylo nejlepšího v Evropě,

kupilo se kolem něho, i jest původem mnohého z nejčistších živelů naší osvěty.

Ale cenou, a snad nezbytnou cenou toho bylo povýšení Panny Marie za všudypřítomné božstvo neskonale moci a neskonale blahosklonnosti. Legendy jí líčily, kterak koná všelike divy, zachraňuje lidi z nejhlubších propastí bídy nebo neřesti a osvědčuje se ve všech dobách jako nej-mocnější a nejrychlejší útočiště zarmoucených. Malíři ji malovali s božskou září, kterak soudí člověka za stejných podmínek se svým synem nebo dokonce stojí nad ním v nebi. V pobožnostech lidu byla vyzývána týmiž slovy, jakých se užívalo o Všemohoucím.*) Ucta podobná co do způsobu, ale méně co do stupně byla záhy vzdávána ostatním svatým, kteří rychle nabývali postavení menších božstev pohanských a kteří, ač uctívání podobně jim jako všudypřítomní, podobně jim měli své zvláštní kruhy chráněnců.

Kdežto křesťanství takto oživovalo polytheism, kteréhož intelektuální stav jeho vyžadoval, jevila se náklonnost k modloslužbě, která vždy provází

*) Ještě dnes žaltář sv. Bonaventury — vydání žalmů přizpůsobené úctě Panny Marie, hlavně tím, že slovo *domina* kladeno místo slova *dominus* — jest lidovou knihou modlitebni v Římě. Na pověstném fresku Orcagnově v Pise jest zobrazena Panna Maria právě s touž důstojností jako Kristus, soudic lidstvo; a každý, kdo zná středověké umění, setkal se s podobnými příklady. Starý biskup jménem Gilbert Massius vymaloval svou vlastní podobu mezi Pannou Marií, kojící Ježíška, a ukřižováním. Pod tím byly verše: „Hinc lactor ab ubev, Hinc pascor a vulnere, Positus in medio. Quo me vertam nescio. In hoc dulci dubis Dulcio est collatio.“ — Pascal, *Art Chrétien*, sv. I. str. 250.

onen stav, neméně mocnou. V theorii užívalo se arci obrazů výhradně jako pomůcek úcty; ale v praxi a s obecným svolením nejvyšších církevních autorit staly se záhy předmětem jejím. Když lidé užívají viditelných znázornění prostě za tím účelem, aby dodali větší živosti svému smyslu o přítomnosti osoby vzývané, a když jediný rozdíl, který činí mezi různými obrazy, vzniká ze stupně věrnosti nebo síly, kterou podporují obraznost, pak tyto osoby dojistá se nedopouštějí modloslužby. Ale když postoupí k tomu, že přiřkládají ideu vnitřní síly zvláštnímu obrazu, když o jednom obraze se říká, že koná zázraky a uděluje duchovní dary, čímž se liší od každého jiného, když se stane předmětem dlouhých poutí, a myslí se, že pouhá přítomnost jeho chrání obležené město neb odvrací mor a hlad, pak jest rozdíl mezi tímto pojmem a modloslužbou nepatrný. Všecko směřuje k tomu obrátiti pobožnost věřícího k obrazu, lišiti tento od každého jiného a přiřčiti mu vnitřní působivost.

V tomto jako ve dřívějším případě změna byla způsobena všeobecným směrem, plynoucím z intelektuálního stavu společnosti, za přispění zvláštních okolností. Za nejdávnejší doby byli pronásledovaní křesťané zvyklí shromažďovati ostatky mučedníků, na které hleděli s velikou láskou a nemalou úctou, dílem snad z lidového názoru, že duše zemřelých prodlévají rády kolem svých hrobů, a dílem z přirozeného a chvalitebného citu, který nás poutá k ostatkům dobrých lidí.*) Podobná úcta byla záhy přenesena

*) Tak ku př. sněm illiberský ve 34. kanonu zakázal rozsvěcovati světlá ve dne na hřbitovech, „aby duše svatých

na obrazy, které jako památka na mrtvé těsně se pojily s ostatky; a když tendence záračnosti, tehdy tak mocná, obmyslila některé z nich nadpřirozenými příhodami, bylo to pokládáno za božské osvědčení jich svatosti. Dva z těchto obrazů zejména vynikaly za dávných sporů. První byl obraz, který dle podání zasílal Kristus Abgarovi, králi edeskému*), a který — mimo některé jiné zázraky — zničil kdysi všecky obléhací stroje perského vojska, jež dobývalo Edessy. Ještě pověstnější byla socha Kristova, která byla prý postavena v městečku foinickém ženou, jež byla vyléčena od krvotoku. Nová jakási bylina vyrostla z pod ní, rostla až se dotýkala obruby roucha sochy a pak nabyla síly, léčiti všecky choroby. Tato socha — připomínalo se — byla rozbita na kusy Julianem, jenž postavil svůj vlastní obraz na podstavec, s něhož tento byl hned svržen bleskem.**)

se neznepokojovaly“. Viz také zajímavé místo z Vigilantia, uvedené sv. Jeronymem. *Contr. Vigilant. 8.* Byti pohřben blízko hrobu mučedníkovy bylo jednou z nejžádoucnějších předností. Viz Le Blant, *Inscrip. chrétiennes de Gaule*, sv. II. str. 219 229.

*) S dopisem, který byl uznáván bez váhání Eusebiem, a jež Addison, ve svém díle o důkazech křesťanství, citoval jako pravý. Nyní arci všeobecně se pokládá za apokryfní. O tomto obraze se myslilo, že záračně se otiskl (jako obraz, který dostala sv. Veronika) na roušce. Byl dlouhý čas v Konstantinopoli, ale pak byl přenesen do Říma asi kolem r. 1198, a uložen v kostele sv. Sylvestra in Capite, kde nyní jest. Viz Marangoni, *Istoria della Cappella di Sancta Sanctorum di Roma* (Řím 1747), str. 235—239; kniha to, která — ac zdanlivě jen historií Acheropity nebo svatého obrazu v Lateraně — obsahuje obsímější dějiny prvních záračných obrazů Krista, než kterákoliv jiná, kterou jsem viděl.

**) O těchto obrazech, zázracích, které se s nimi daly, a veliké důležitosti, které nabyly ve sporech obrazoboreckých,

Uprostřed tohoto směru přišel vpád, a brzy potom obrácení barbarů. Rozsáhlé kmeny divochů, kteří bývali vždy modloslužebníky, kteří byli úplně neschopni dle svého nízkého stavu civilisace utvořit si nějakou jinou než lidskou představu Božstva nebo soustředit svou pozornost trvale na nějaký neviditelný předmět, a kteří většinou byli obráceni ne z individuálního přesvědčení, nýbrž na rozkaz svých vůdců, přijali křesťanství v takovém množství, že jich obyčejně duševní záhy se staly panujícími zvyky církve. Od této doby směr k modloslužbě byl neodvratný. Staré obrazy byly ctěny pod novými jmény, a jedna z nejčelnějších stránek apoštolského učení byla v praxi zanedbávána.

Všecko toto však se nedálo bez odporu. Během doby pronásledování, kdy strach před modloslužbou byl ještě mocný, vystříhali se křesťané úzkostlivě všeho, co se klonilo tímto směrem; a několik roků před prvním sněmem nicejským byl koncil odbývaný v Illiberis ve Španělsku kanonem, který býval velmi často uváděn, odsoudil vůbec zavádění obrazů do kostelů, »aby to, co jest uctíváno, se nemalovalo na stěny.«*) Řekové, u nichž poslední slabé paprsky civilisace ještě kmi-

viz Maimbourg, *Histoire des Iconoclastes* (1686), str. 44—47; a o jiných prvích zázracích, připisovaných obrazům, Spanheim, *Historia Imaginum* (1686), str. 417—420. První z těchto knih jest katolická, a druhá jest protestantskou odpovědí. Viz též Marangoni, *Sancta Sanctorum*; Arringhi, *Roma Subterranea*, sv. II. str. 452—460.

*) „Ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur“. Katolíci tvrdí, že to byl dekret vyvolaný pronásledováním, a že jeho účelem bylo zabránit zneuctění křesťanských obrazů pohany.

taly, byli v tomto ohledu poněkud výše než Latíneci, neboť obyčejně zrazovali od uctívání obrazů, ač je připouštěli u maleb.*)

Na počátku osmého století, když obrazopocta stala se všeobecnou, vznikla sekta obrazoborců, jichž dlouhý zápas proti panujícímu zlu, ač poskvněn velikým tyranstvím a velikou ukrutností, představuje prudké ač marné pokusy čeliti antropomorfismu oné doby; a když druhý sněm nicejský, ježž katolíci nyní pokládají všeobecným, káral toto kacířství a uctívání obrazů značně dále přivedl než bývalo před tím schváleno, byla jeho autorita popírána a jeho dekrety pohrdavě pohaněny Karlem Velikým a galskou církví.***) Dva nebo tři slavní Francouzi také učinili osamocené pokusy v témže směru.***)

Z těchto úsilí jest jedno, u něhož bych se rád na okamžik zdržel, poněvadž jest zároveň velice pozoruhodno a velmi málo známo a také proto, že nás přivádí do styku s jedním z racionalistických duchů středověkých. Popisuje pronásledování, které snášeli kabbálisté v devátém století, měl jsem příležitost poznamenati, že našli znamenitého obhájce v osobě arcibiskupa lyon-

*) Nejspiše, poněvadž tu není příčiny domnívatí se, že obrazů někdy se užívalo za modly u starých Řekův nebo Římanův.

**) O jednáních, spojených s tímto sněmem, viz Natalis Alexander, *Historia Eccl. Saeculi*, VIII.

***) Nejslavnější byl Hinckmar, arcibiskup remešský. Baronius napadal prudce tohoto preláta, že nazýval svaté obrazy „loutkami“; ale Maimbourg tvrdí (Úvod k *Hist. des Iconocl.*), že tento výraz se nenalézá v žádném díle Hinckmarově.

ského, sv. Agobarda. I jméno tohoto preláta kleslo nyní v úplně zapomenutí,*) nebo vzpomínali se ho vůbec, činí se tak pouze ve spojení s nejhanebnějším činem jeho života — jeho účastenstvím při svržení Ludvíka Zbožného. Ale pochybuji, zda v celém středověku — s jedinou snad výjimkou Scota Erigeny — bylo lze nalézt v křesťanské církvi jiného muže, který by se byl přičinil tak horlivě, tak trvale a tak schopně o rozptýlení pověr kolem sebe. Těm, kdo pochopili ráz devátého století, bude potřebí jen několika málo slov, aby se ukázala intelektuální výše duchovního, který v onom století věnoval jedno dílo k objevení pošetilosti těch, kdo připisovali krupobití a bouřku moci duchů, druhé, aby aspoň nějakou měrou zeslabil lidové názory o padoucnici a jiných podobných chorobách, třetí výkladu o nerozumnosti »božských soudů«, a čtvrté kárající modloslužbu obrazopocty.

Na začátku tohoto posledního díla sebral Agobard dlouhou řadu míst ze sv. Otcův a starých sněmův o správném užívání obrazů. Pokud se jich užívalo pouze jako památek, nebylo proti nim námitky. Ale zbožnost lidu dávno již překročila tuto mezí. Modloslužba i anthropomorfism všude ožily, a poněvadž pobožnost se soustředila na viditelné obrazy, upadala všechna víra v neviditelné. Lidé v rouhavé pošetilosti odvažovali se přiřkládati název »svatý« jistým obrazům,**) vzdáva-

*) Jest vydání jeho děl v jednom svazku (Paříž 1605) a jiné ve dvou svazcích (Paříž 1616). Citoval jsem z prvního.

**) „Multo autem his deteriora esse quae humana et carnalis praesumptio fugit, etiam stulti consentiunt. In quo

jice dílu svých vlastních rukou poctu, kterou dlužno zachovati Božstvu, a přidélující svatost tomu, co postrádá dokonce života. Ani nebylo ospravedlněním tohoto zvyku, jestliže ctitelé někdy popírali víru, že by božská svatost dlela v obraze samém,*) a tvrdili, že v něm ctí pouze osobu, kterou představuje; neboť nebyl-li obraz božským, neměl býti uctíván. Tato výmluva jest jenom výmyslem satanovým**), který stále se snaží, aby pod záminkou pocty svatých, svedl lidi zpět k modlám, jež opustili. Žádný obraz nemůže míti nároku na úctu těch, kdo, jsouce chvámy Ducha svatého, vynikají nad každý obraz, kdo jsou sami pravými obrazy božími. Malba jest bez moci a života. Nemůže prokazovati dobrodiní ani způsobiti zla. Jediná cena její záleží ve znázornění toho, co jest nejmenším u člověka — jeho těla a nikoli jeho ducha. Její jediný prospěch jest jako památky, aby se udržela láska k mrtvým; je-li pokládána za něco více, stává se modlou, a jako taková má býti zničena. Zcela správně tenkrát

genere istae quoque inveniuntur, quas sanctas appellant imagines, non solum sacrilegi ex eo quod divinum cultum operibus manuum suarum exhibent, sed et insipientes sanctitatem eis quae sine anima sunt imaginibus tribuendo.“ — str. 233.

*) „Dicit forsitan aliquis non se putare imagini quam adorat aliquid inesse Divinum, sed tantummodo pro honore eius cuius effigies est, tali eam veneratione donare. Cui facile responderetur, quia si imago quam adorat. Deus non est nequaquam veneranda est.“ — str. 237.

**) „Agit hoc nimirum versutus et callidus humani generis inimicus, ut, sub praetextu honoris sanctorum, rursus idola introducat, rursus per diversas effigies adoretur.“ — str. 252.

jednal Ezechiáš, když na prach rozbil měděného hada přes posvátné vzpomínky, které se k němu pojily, protože se stal předmětem úcty. Zcela správně také jednal sněm illiberský a křesťané v Alexandrii,*) že zakázali uváděti obrazy do kostelů, neboť předvídali, že takové obrazy by se staly konečně předměty úcty, a že změna víry byla by toliko změnou model; ani nemohou svatí sami býti náležitěji ctěni než-li postupným zničením svých podob, když tyto podoby se staly předmětem pověrečné úcty.**)

Připustíme, tuším, že tyto názory jsou nesmírně pozoruhodny, uvážíme-li dobu, ve které byly proneseny a postavení osoby, která je pro-

*) Mluvě o chování některých alexandrinských křesťanů, kteří jen připouštěli znamení kříže do svých kostelů, praví: „Ó, jak čisté náboženství! kříže znamení všude se malovalo, nikoli tváře lidské podoba. (Podivným řízením božím, totiž, snad i bez vědomí jich samých.) Kdyžby se přikazovalo ctíti obrazy svatých těm, kdož uctívání demonů byli opustili, myslím, že by se jim zdálo, že ne tak modly opustili jako podoby jich změnili.“ str. 237.

**) „Jestliže hada měděného — ježž Bůh učiniti přikázal — poněvadž bloudící lid jako modlu jej ctíti začal, zbožný král Ezechiáš z chvályhodné nábožnosti na prach rozbil: mnohem zbožnějším by bylo obrazy svatých (po vůli světců samých, kteří s rozhořčením nesou, že z úcty k nim jich obrazy jsou ctěny jako modly, na potupu božského náboženství, vůbec rozbiti a až na prach zničiti; zvláště proto, že učiniti je nepřikázal Bůh, nýbrž lidský rozum je vymyslíl.“ — str. 243. „Aby znova lest se neutíkala ke svým peleším klamů, aby neřikala, že nikoli obrazy svatých ctí nýbrž svaté; neboť praví Bůh: „Slávu svou jinému nedám, ani chválu svou rytinám.“ str. 254, 255. Viz též pěkné místo ke konci o vyloučeném uctívání Krista, dyšící duchem nejčistšího protestantismu.

nesla. Žádný protestant, který právě přišel z kaple loretánské nebo saragosské, nikdy neodsuzoval modloslužbu prováděnou ve stínu katolicismu, smělejší ani říznějši výmluvností než tento středověký světec. Ale jakkoli jest velice zajímavo odkrývati osamocená úsilí slavných jednotlivců, vyšínouti se nad obecný stav své doby, mívala taková úsilí obyčejně jen malý výsledek. Modloslužba byla tak těsně spojena se způsobu myšlení středověkého, shodovala se tak s panující představou o vládě všehomíra, a materialistickými vlastnostmi, které se šířily na všechny předměty, že nižádný pochod přímého rozumování jí nemohl zvrátit, a teprve základní změnou v intelektuálním stavu společnosti byla konečně podvrácena.

Dlužno však uznati, že máme příklad velikého náboženství, panujícího většinou nad lidmi, kteří dosud se nevynořili ze soumraku staré civilizace, kterému nicméně se podařilo zdržeti své věřící od modloslužby. Tento zjev, který jest vynikající předností mohamedanismu, a pozoruhodným svědectvím genia jeho zakladatele, jeví se tolik v neshodě se všeobecnými zákony dějinného vývoje, že bude dobře zkoumati na chvíli jeho příčiny. Předně tedy musíme poznamenati, že nadšení, kterým mohamedanism dobyl světa, bylo hlavně vojenským nadšením. Lidé byli k němu vábeni najednou a bez podmínek, leskem hrdinství jeho žáků, a vyhlášoval rozhodný boj každému náboženství, se kterým se potkal. Jeho dějiny tedy nevykazují nic z onoho pochodu postupné absorpce, přesvědčování, kompromisu, přizpůsobování, které se jevílo v jednání křesťanstva s barbary. Dále

jest jednou z velikých vlastností koranu svrchovaná péče a obratnost, se kterou se snaží pomáhati lidem k představě neviděného. Lícně do podrobná provedené a zároveň velice živé se mísí s mohutnými podněty k oněm myslným vášním, jimiž na obraznost ve všech zemích, ale zejména v těch, kde mahomedanism zapustil kořeny, nejsilněji se působí. V žádném jiném náboženství, které zakazuje modly, není tlak na obraznost tak lehký.*)

Konečně vztahoval se zákaz model na každé vyobrazení lidí i zvířat, nedbaje toho, jak docela nesouviselo třeba s náboženstvím.***) Mahomed postihl velmi jasně, že k uchránění jeho žákův od uctívání obrazů jest naprosto nezbytno vystříhati je dělání jich; i dal proto příkazy, které byly zá-

*) Jest docela pravda, jak Sale tvrdí, že Mahomed nezašel mnoho náboženství a tedy, že takové jeho dovození nemohlo býti jednou z pohnutek, vedoucích Asiaty k přijetí nového náboženství; ale jest rovněž pravda, že Mahomed a jeho žáci — obratnější než kteříkoli jini zakladatelé náboženství — spojili smyslné vášně s náboženstvím, sloučili je s budoucími odměnami a obrátili je v pobídky ke zbožnosti.

**) Zdá se, že někteří z prvních křesťanů chtěli se bráti touto cestou, kteráž by byla bývala jediným působivým prostředkem k potlačení modloslužby. V apokryfním díle, nazvaném *Cesty sv. Jana*, které kolovalo v církvi, byla legenda, že sv. Jan kdysi našel svůj vlastní obraz v domě křesťana, myslil z počátku, že to jest modla a když zvěděl jeho pravý účel, přísně káral malíře. (Beausobre, *Hist. du Manichéisme*.) Místo ve spise Tertullianově proti Hermogenovi bývalo uváděno za týmž účelem: „Maluje nedovoleně, ženi se stále, zákona božího k choutce hájí, k umění jim pohrdá, dvakrát podvodník: i leptadlem i stílem“ (= štětcem i pěrem). Klement Alexandrinský byl toho mínění, že ženy přestupují druhé přikázání, užívajíce zreadel, jelikož tím činí své obrazy. — Barbeyrac, *Morale des Pères*, kap. V. § 18.

roveň tak určité a přesné, že bylo sotva možno vyhnouti se jim. Tímto způsobem uchoval své náboženství od modloslužby; ale učinil je úhlavním nepřítelem umění. Kolik umění ztratilo tím antagonismem, nelze říci. Dojista podivuhodný pokrok, jehož dosáhli španělští Maurové ve stavitelství, které bylo jediným druhem umění, jež zůstalo jim přístupno, a především ozdobení Alhambry i Alcazaru v Seville, kde — poněvadž zobrazení říše živočišné pečlivě jest vyloučeno — rostliny a květy a texty z koranu i geometrické obrazce se proplétají dohromady v ozdobách nejvybranější krásy,*) zdají se projevovati estetické schopnosti, které zřídka byly překonány.

Mahomedanism obětoval umění, ale nelze říci, že křesťanství během středověku bylo mu vůbec příznivo. Totéž období, kdy obrazy Krista nebo světců byly pokládány za nejposvátnější, bylo právě to, ve kterém nebylo žádného umění v nejvyšším slova smyslu neb aspoň žádného, které by se týkalo bezprostředních předmětův úcty. Středověk arci vystavěl příležitostně kostely veliké krásy; mosaiková práce k jich ozdobě se pěstovala se značnou horlivostí; a v pátém století a pak po zřízení školy řeckých umělců v Monte Cassino za jedenáctého století, se značným zda-

*) O té věci pádně místo podává Owen Jones, cit. ve Fordově *Spain*, sv. I., str. 304. Jest pozoruhodno, že — kdežto ozdoba vzatá z říše rostlin v Alhambře jest nevyrovnané krásy — lvi, kteří drží jednu fontánu a tvoří — jak se domnívám — jediný příklad odchylky od přikázání proroka — možno řaditi k nejhorším výrobkům doby Mikuláše z Pisy.

rem;*) podobná obratnost se jevila ve zlatých ozdobách kostelních,**) a v iluminaci rukopisů.***) ale obvyklé ctění obrazů, maleb a talismanů bylo daleko toho, aby dávalo všeobecný podnět umění. A tato věc, která na pohled by se zdála podivnou, byla v pravdě docela přirozenou. Neboť estetický vkus a zbožný cit jsou tak úplně rozdílny, že

*) Dle podání jest nejstarší ukázkou křesťanského mozaikového díla podoba Kristova, zachovaná v kostele sv. Praxedy v Římě, kterou prý sv. Petr nosil kolem šije a v Římě dal Pudentovi, svému hostiteli, otcí sv. Praxedy. Nejjemnější vzory mozaiky pátého a šestého století jsou v Raveně, zejména v kostele sv. Vitale, který byl vystaven od Reků, kteří byli velikými mistry tohoto umění. Ciampini, jenž jest hlavní autoritou v této věci, se domnívá (*Vetera Monumenta*, část I. Řím 1690, str. 84.), že to umění bylo docela zapomenuto v Římě po tři staletí, která předcházela zřízení školy na Monte Cassino r. 1066; ale Marangoni připisuje několik bídnych mozaik tomuto období (*Ist. Sanct.* str. 180 až 182). Seznam mozaik v Římě vydal nedávno Barbet de Jouy, a zvláště zajímavé pojednání jich dějín Vitet (*Études sur l' Histoire de l' Art*, sv. I.). Všeobecný přehled úpadku umění viz ve velkých dějinách od D' Agincourta.

**) Umění jemného ryti ve zlatě a stříbře pěstovalo se hlavně za středověku z účty k ostatkům, pro něž většina krásných děl byla určena. Rouzen byl dlouho proslulý svou továrnou církevních ozdob, ale tyto byly vyloupeny a většinou zničeny od protestantů, když dobyli města r. 1562. Přepych vlášských státův byl přízniv zlatníkům, z nichž benátská byla velice slavnými. Veliká část jich byli prý Židé. Francie, Verrocchio, Perugino, Donatello, Brunelleschi a Ghiberti byli původně zlatníci. Didron vydal knihu tohoto umění. Zlatníci v Limoges měli čest zhotoviti sochu sv. Eligia, jenž se stal patronem jich umění. Diptycha, vyřezávaná ze slonoviny, byla též velmi obyčejná po celý středověk a zejména po osmém století.

***) Mnoho zajímavých zpráv o dějinách iluminace a miniaturní malby podává Cibrario, *Economia Politica del Medio Evo*, sv. II. str. 337—346. Peignot praví, že od pátého

jest nemožno, aby oba dva v téže chvíli ovládaly mysl a že velmi zřídka se soustředí na týž předmět. Dojem, vzbuzený obrazárnou, není dojemem náboženské úcty, a oblíbenými modlami nebyly v žádném náboženství ty, které se nejvíce zamlouvají vkusu.*) Bývaly to spíše malby úctyhodné pro svou velikou starožitnost nebo pro legendy, k nim se vztahující nebo nějaké obrazy nejhrubšího realistického rázu. Omalované dřevěné sochy životní velikosti bývaly oblíbenými modlami, ale ty se protíví tak genu pravého umění, že — vyjmouc Španělsko, kde náboženský cit ovládal každý jiný ohled, a kde tři sochaři velmi veliké zručnosti, Juni, Hernandez a Montañes, se věnovali jich tvoření — sotva kdy osvědčili velikou cenu uměleckou a nikdy nejvyšší. Jestliže tedy malby neb obrazy byly určeny k uctívání, jest to snad spíše na škodu umění než naopak. Kromě toho v modlářské době váže se úcta lidu rychle ku

do desátého století miniatury v rukopisech svědčily o svrchované veliké dokonalosti, jak v kresbě tak v barvě, a že od desátého do čtrnáctého století kresba se horšila, ale ožila znova s ožitím maliřství. *Esai sur l' Histoire du Parchemin*, str. 76). Malba na skle i miniaturní byla obyčejná dávno před Cimabuem, a měla nejspíše veliký vliv na první umělce.

*) Viz o této věci a vůbec o vlivu středověkých způsobů smýšlení na umění Raoula Rochettea, *Cours d' Archeologie*, jedna z nejlepších knih, které kdy napsány byly o umění. (Bylo přeloženo Westroppem.) Dějiny zázraků pádně dotvrzuje text. Marangoni praví: „Ano, toť pozoruhodno, že Nejvyšší obyčejně koná mnohem více zázraků ve svatých obrazech, na kterých není viděti výbornosti umění ani ničeho, co by vynikalo nad lidské“. — *Istoria della Cappella di Sancta Sanctorum*, str. 77.

zvláštnímu typu obličejě, ano i ku zvláštním posuňkům neb šatům; a všeliké novotě a tedy všelikému zdokonalení se brání.

Tyto důvody se hodí na umění středověku stejně jako na umění všech jiných dob činného nebo zřejmého modlářství. Byl tu však jiný ohled, působící tímž směrem, který byl vlastní křesťanstvu. Mínilm nevážnost k fyzické kráse, která vyznačovala klášterní typ náboženství. U Řeků byla krása všeho druhu*) nejvyšším předmětem úcty. V umění zvláště se netrpěl žádný předmět, na kterém se jevila jakákoli ohyzdnost. I utrpení se obyčejně idealisovalo. Stopy duševní úzkosti ve tváři vyznačovaly se vybranou obratností, ale nikdy nesměly tak znetvořit rysy, aby rušily mocnou krásu celku.**)

*) I zvířecí krása. Jest jedním z nejjemnějších, a zároveň docela správných výroků Winckelmannových, že bývalo obyčejem Řeků zvyšovati dokonalost ideálních tváří přidáváním některých vyšších forem zvířecí krásy. To se dělo zvláště u Jova, jehož vyšší část obličejě jest zřejmě vzata od lva, kdežto vlasy jsou téměř vždycky tak urovnány, aby se zvýšila podobnost. Jsou mnohá poprsí Jovova, která, kdyby se přikryla až po čelo a vlasy, byla by bez váhání prohlášena za sochy lvů. Něco od býka se jeví podobným způsobem u Herkula; kdežto u Pana (ač ne tolik co se týče krásy jako souladu) lidské taHy se vždycky blíží — pokud to možno — známkám zvířete. Jak Raoul Rochette dobře poznamenal, jest to jednou z velkých rozlišných značek řeckého sochařství. Egypťané často spojovali hlavu zvířecí s tělem lidským, nesnažice se zmírniti protivu; ale ježto krása byla hlavním předmětem Řeků, byly u všech složených soch — Pana, Centaurů, hermafroditů — obě spojené přirozeností sloučeny a smíšeny v souladný celek.

***) Viz Lessingova *Laocoonta*. Odtud Lessing odvozuje slavný vynález Timanthův na jeho díle obětování Ifigenie — že zakryl rouškou tvář Agamemnonovu — což Plinius tak poeticky líčí.

hlavním pojmem umění, a nahota byla spojována spíše s důstojností nežli s hanbou. Bůh — řeklo se s důrazem — jest nahý.*) Zobrazení císaře nahého pokládalo se za nejvyšší formu lichocení, poněvadž to značilo jeho apotheosu. Athletické hry, které zaujímaly tak značné místo ve starověkém životě, přispívaly velice k pěstování obdivu fyzické síly a poskytovaly nejpodivuhodnější modely sochařům.**)

Snadno pochopíme, jak příznivě takový stav citový asi působil na vývoj umění, a neméně snadno vidíme, jak se přičil duchu náboženství, které po mnohá staletí činilo potlačování všech tělesných vášní hlavním pojmem svatosti. V tom ohledu filosofové, kacíři i světci byli svorní. Plotinus, jeden z vynikajících filosofů novoplatonských, styděl se tak za to, že měl tělo, že odmítl dáti se malovati z toho důvodu, aby jeho snížení nebylo zvětšeno. Gnosticism a manicheism, které ve svých různých pozměnách dosáhly hlubšího a trvalejšího místa v církvi než kterékoliv jiné soustavy kacířské, tvrdily, jako své základní učení, podstatné zlo hmoty; a někteří katarové, kteří byli mezi posledními gnostiky, umožnili prý se dokonce hladem ve své snaze potlačit tělesné náklonnosti.***) Z pravověrných svatých někteří zvláště se honosili, že po mnohá léta nespatriili svého vlastního těla, jiní se zmračili, aby dokonaleji zkrotili své vášně, jiní pracovali o téměř předměte bičováním, posty a

*) „Deus nudus est“. — Seneca. Ep. XXXI. 10.

***) Raoul Rochette, *Cours d'Archéologie*, str. 269, 270. Viz také Fortoul, *Etudes d'Archéologie*.

***) Matter, *Hist. du Gnosticisme*, sv. III. str. 264.

hrozným pokáním. Všichni pokládali tělo naprostým zlem, jeho vášně a jeho krásu za nejsmrtejnější pokušení. Dokud bylo umění takovými city ovládáno, nemohlo nikterak dosíci dokonalosti*), a náruživost pro obrazy ukřižování, nebo smrtí mučednických nebo trápení zatracenců, odpuzovalo je ještě dále od krásna.

Zřejmo tedy, že, kromě všeobecně nízkého stavu duševního, za středověku zvláštní forma náboženského citu, která tenkrát panovala, měla svrchované nepříznivé vliv na umění. Tento fakt stává se velmi důležitým, zkoušíme-li dráhu, kterou se dal evropský duch po ožití učenosti.

Modlářství — jak jsem pravil — jest přirozenou formou bohopoety na prvním stupni civilisace; a postupné vybavování se z hmotářských pojmů jedním z nevyhnutelných výsledků duševního pokroku. Jeví se tudíž přirozeným, že národové — jakmile dostoupili jisté výše — odhodí své obrazy; a to také obyčejně se dalo. Dvakrát však v dějinách lidského ducha bylo užito jiné dráhy. Dvakrát bylo slábnutí antropomorfických představ provázeno neobyčejným pokrokem v o-

*) Doba, ve které asketický ideál ohyzdnosti nejvíce vynikal v umění, byla mezi šestým a dvanáctým stoletím. Mnohé římské mosaiky z této doby jeví ohyzdnost, pro niž neobratnost umělců byla nedostatečným vysvětlením, a která byla patrně napodobením hubenosti svrchovaného asketismu. — Viz Vitet, *Études sur l' Histoire de l' Art*, sv. I. str. 268—279. O středověkém umění, kromě dochovaných děl, máme dobré zprávy v knize biskupa ze třináctého století, jménem Duranda, nazvané *Rationale Divinorum Officiorum*. Veliká část učených poznámek o středověkém umění jest sebrána Abeém Pascalem v jeho *Institutions de l' Art chrétien*; ale zejména v Didronově *Iconographie chrétienne*.

brazích, které byly jich znázorněním, a když estetický cit zvítězil nad citem náboženským, ztratila se pověra v umění.

První z těchto hnutí objevilo se ve starém Řecku. Zpráva, kterou máme o estetických dějinách onoho národa, jest tak obsáhlá, že můžeme stopovati velice jasně postupné fáse jich vývoje.*) Necháme-li stranou ony změny, které jsou zajímavými toliko se stanoviska uměleckého, a omezíme-li se na ony, v nichž se odrážejí proměny náboženské představy, možno rozdělit řeckou modloslužbu na čtyři různé stupně. První bylo období fetišismu, ve kterém beztvárné kameny, snad aërolity, které prý najisto spadly s nebe, byly uctívány. Ve druhém staly se obyčejnými omalované dřevěné modly, oděné skutečným šatem.***) Potom vzniklo vyšší umění, které všeobecně se připisovalo Daidalovi, ale — jako egyptské a později byzantské umění — bylo s počátku přísně náboženské a vyznačovalo se mocným odporem k novotám. Pak přišlo období, ve kterém rostoucí intelektuální kultura a převaha filosofických spekulací začaly působiti na lid,

*) Viz velice krásný nástin toho hnutí u Raoula Rochetea, *Cours d' Archéologie*; a Winckelmanna, *Gesch. der Kunst*.

**) Dle Winckelmanna zůstaly dřevěné sochy s mramorovými hlavami (zvané *ἀρχαῖοι*) až do doby Feidiovy. Odtud, že se malovaly dřevěné sochy, vznikl obyčej malovati sochy mramorové a bronzové. Heyne, jenž věnoval velice učené pojednání řeckému sochařství, domnívá se, že sochy Daidalovy byly dřevěné (*Opuscula Academica*, sv. V. str. 339); ale to se zdá velice pochybným. Pausanias pravi, že viděl sochu, připisovanou Daidalovi, která byla z kamene.

kdy náboženská úcta se vztahovala a soustředila spíše na filosofický pojem božství než na modly v chrámech a kdy bystrý smysl pro krásu, vzbuzený dospělou civilizací, dodal nového tonu a vzezření všem částem náboženství.*) Sochy nebyly tenkrát rozbity, nýbrž byly znenáhla pokládány pouze stělesněním krásna. Začaly buditi málo náboženského citu nebo žádný, žádného ducha úcty nebo sebeponižování, ale smysl pro soulad a půvab, pojem ideální dokonalosti, který snad nikdy neměl rovného v jiných zemích. Socha, která druhdy bývala předmětem vážné modlitby, byla pozorována okem umělce nebo kritika. Chrám byl ještě pln bohův, a tito bozi nebyli nikdy tak krásnými a tak velikými; ale byli krásnými toliko dovedností umělcovou, a zbožnost, která je druhdy posvěcovala, byla ta tam. Všecko byla alegorie, básnictví, obraznost. Smyslná краса byla zobrazena nahou Venuší. Nevědomá líbeznost a nezkušená nebo přirozená cudnost Dianou. Minerva, se sklopeným zrakem a poněkud vážnými rysy, představovala ženskou skromnost a sebevůli. Ceres, s vlajícím rouchem a zlatým snopem, byla obrazem veselého léta; nebo jindy s rozpuštěným vlasem a tváří ještě zarmoucenou pomyšlením na Proserpinu, byla emblemem mateřské lásky. Každý tvar krásy — po krátkém období nerušené velikosti, ano každá forma smyslné křehkosti — byla přenesena do neviditelného světa. Bacchus, kojený dívkou, s jemnými útlými údy ženy byl

*) Dle Plinia *Hist. Nat.* (XXXIV. 19.) odchytil se sochař Myron ponejprv od starých typů.

typem potupné zženštilosti. Apollo, bůh hudby, a Adonis, milovník Diany, představovali mužskou krásu, zjemněnou v něco ženské líbeznosti smyslem pro hudbu nebo první čistou láskou mládí, krásu, kterou křesťanští malíři dlouho potom znázorňovali ve Sv. Šebestiánu nebo sv. Janu. Herkules byl vyvolený typ důstojnosti práce. Někdy se objevuje uprostřed svých prací pro lidstvo, každý nerv napjatý, a všechny známky nesmírné námahy ve tváři. Někdy se objevuje jako polobůh ve shromáždění olympském, a pak jsou jeho svaly zakulaceny a klidny a jeho obrovská postava zjemněna a souladna jako emblem síly a klidu zároveň. V málo případech najdeme některé představy, jež možno pokládati čistě náboženskými, a i ty jsou poněkud epikurského rázu. Tak ku př. Jupiter, Pluto a Minos jsou vyobrazení s touž podobou tváře, a rozdíl spočívá hlavně v jich výraze. Tvář Plutonova jest zastíněna vášněmi demonu, Minos má svráštěné čelo neuprosnou přisností soudce. Jupiter sám poskytuje pohled nezkaleného klidu: žádná starost nemůže zachmuřiti a žádná vášň pobouřiti jasnost nebeského krále.)*

Tímto způsobem přešla řecká mythologie ponenáhlu v říši básnictví, a tento přechod byl způsoben neb usnadněn viditelnými obrazy, které byly v první řadě předmětem úcty. Poněkud podobná změna se udála v křesťanském umění za doby ožití učenosti a téměř jako bezprostřední výsledek nahrazení italského umění za byzantské.

*) Viz Winckelmann a Otfrieda Müllera.

Jest málo pádnějších protiv než ty, které jsou obsaženy v dějinách vlivu řeckého ducha na umění. V dávné době svých dějin dospělo Řecko nejvyššího bodu esthetické dokonalosti, které lidský duch vůbec došel. Zůstavilo nám ony formy téměř úchvatné krásy, které byly obdivem a rozkoší všech následujících věků a které uznávali sochaři každé země za ideál svého snažení. Konečně však vyschlo zřídlo genia. Netoliko tvůrčí síla, nýbrž i sám smysl a láska pro krásno zdálo se, že vymřely, a po mnohá staletí kladla řecká církev, řecká říše a řečtí umělci nejhroznější překážky esthetickému vývoji.*) S této strany vyrazili obrazoborci, aby svedli prudký boj proti křesťanskému sochařství. V řecké církvi bylo pěstováno podání o šerednosti Kristově, které bylo tak osudným náboženskému umění, jak uráželo náboženský cit.***) V Řecku také vznikl podstatně nepravý,

*) Na tento vliv dobře upozornil Rio v knize nadepsané *The Poetry of the Christian Art*. Výjimku však dlužno učiniti ve prospěch řeckých stavitelů, od nichž Itálie měla první velké církevní stavby, chrám sv. Vitale v Ravenně (ježž Karel Veliký v Čáchách napodobil) a v pozdější době sv. Marka v Benátkách a některé jiné krásné budovy. Vypuzení řeckých umělců za pronásledování obrazoboreckého, a obchodní styky Benátek, Pisy a Janova vysvětlují stálý vliv Řecka na Itálii po celý středověk. Zmínil jsem se již o zručnosti byzantských umělců v díle mosaikovém.

**) Justin Mučedník, Tertullian a Cyril Alexandrinský byli předními jeho obhájci. Poslední prohlásil, že Kristus byl „nejohybnějším ze synů lidských.“ Tato theorie poskytla Celsovi jeden z jeho důkazů proti křesťanství. Protivného mínění byli Jeronym, Ambrož, Chrysostom a Jan z Damašku. Na podporu tohoto mínění byl vymyšlen zvláště krásný list, ježž prý napsal římskému senatu Lentulus, který byl prokonsulem v Judeji před Herodem, a ve kterémž čteme toto místo:

konvenční a nepokrokový sloh malířský, který byl všeobecným v Evropě po mnohá staletí, který strhl i mocného genia Cimabue, a který vyvrátili bylo zůstaveno Giottovi a Massacciovi. To byl jednotný směr moderního Řecka. Byl pravým opakem toho, který druhdy panoval, a jest velice pozoruhodno, že byl konečně napraven hlavně mistrovskými díly řeckého starověku. Nyní všeobecně se uznává, že nejbližší příčinu stále vzrůstajícího pokroku, kterým se bralo italské

„Za onoho času objevil se muž, který dosud žije — muž nadaný podivuhodnou mocí — jeho jméno jest Ježíš Kristus. Lidé pravi, že jest mocným prorokem; ale jeho žáci jej nazývají synem božím. On křísí mrtvé a zbavuje nemocné všelikého neduhu. Jest štíhlé postavy, jeho tvář jest příjemna a plna síly, tak, že ti, kdo naň hleďi, zároveň jej milují a jeho se bojí. Vlasy jeho hlavy mají barvu vína; až po uši jsou rovné a bez lesku, od uší po plece jsou zkařefeny a lesklé, a od plecí vinou se přes šíji rozděleny ve dvě části po způsobu nazarenských. Jeho čelo jest čisté a rovné; jeho obličej bez poskvrny, ale ozdoben jemným ruměncem; jeho výraz dobrotivý a přímý; nos a ústa jsou dokonalé krásy; jeho vousy jsou husté, rozdělené a mají barvu vlasů; oči modré a velmi jasné. Když kárá a vyhrožuje, jest hrozný; když učí a napomíná jest vliďný a laskavý. Působ a velebnost jeho zjevu jsou podivuhodny. Nikdo ho ještě neviděl smáti se, ale spíše plakati. Jeho držení jest přímé, ruce jsou rovné a mají hezký tvar; ramena jeho jsou překrásná. Jsa důrazným a vážným v řeči, neplývá slovy. Jest nejkrásnější ze synů lidských.“ — Skoro všichni starožitníci soudili dle obrazů ze čtvrtého století, že tento popis tenkrát existoval. Avšak děkan Milman soudí dle mlčení sv. Jana z Damašku a dle sporů při druhém sněmu nicejském, že pochází z doby mnohem pozdější. O celém předmětu viz Emeric David, *Hist. de la Peinture*, str. 24—26; a Didron, *Iconographie chrétienne*, str. 251—276. Podotýkám, že ještě roku 1649 byla vydána v Paříži zajímavá kniha (*De Forma Christi*) o tom předmětu jesuitou Vavasorem, jenž líčí spor jako posud trvajici.

umění od Cimabue k Rafaelovi, hlavně dlužno hledati v obnoveném studiu starověkého sochařství, počatem od Mikuláše z Pisy na sklonku dvanáctého století a potom podporovaném objevy v Římě.

Církev římská s důmyslem, který ji obyčejně vyznačoval, přijala a pěstovala první snahy oživšího umění a po nějakou dobu je činila podstatně křesťanským. Jest nemožno hleděti na malby Giottovy a jeho prvních žáků a nepozorovati, že náboženský cit je proniká a posvěcuje. Svědčí arci o bystrém smyslu pro krásu; ale ten vždycky slouží náboženské ideji; jest vždycky klidný, čistý, idealisovaný. A neplyne to prostě z charakteru umělců. Křesťanské umění mělo ovšem v andělském mnichu z Fiesole svěťce, který se vyrovná kterémukoli v hagiologii. Tento šlechtitý mnich, který nikdy prý neužil slova hněvivého nebo trpkého, kterýž odmítl bez bolesti bohatou mitru florenckou, který byl vídán se slzami, kanoucími s očmi, když maloval Ukřižovaného a který nikdy nezačínal malbu bez posvěcení jeho modlitbou,*) jest jednou z nejpoutavějších osobností v celé řadě církevních životopisů. Jasná čistota jeho charakteru odrážela se v jeho dílech, i přenesl na svého žáka Gozzoliho něco svého ducha a (jak se odvažují mysliti) plnou míru svého genia.

Ale při této, jako při všech jiných příležitostech, řídily se konečně i nejvyšší formy genia zákonem nabídky a poptávky. Bylať jistá náboženská představa venku ve světě. Tato představa vyžadovala

*) Totéž se vypravuje o španělském sochaři Hernandezovi a o španělském malíři Juannesovi. — Ford, *Spain*, sv. II, str. 271.

viditelného znázornění, a malíř snažil se vyhověti potřebě. Ožiti učenosti přišlo na Evropu. Studium klasiků dalo podnět každému oboru duševnímu, ale nezměnilo posud stav společnosti tak, aby otřáslou starou věrou. Hluboká nevědomost, která panovala až do dvanáctého století, byla arci zapuzena. Hrubost vkusu a neschopnosti oceniti pravou krásu, které provázely tuto nevědomost, byly napraveny; ale rozvoj obraznosti předcházal — jako vždy předchází — rozvoji rozumu. Lidé byli unesení čistou krásou řecké literatury dříve než byli nadchnuti duchem abstrakce, volné kritiky a povznesené filosofie, kterým ona dýše. Naučili se obdivovati čistému slohu nebo půvabné malbě dříve než se naučili oceňovati zjemněnou víru nebo nespoutanou filosofii. Po celé Evropě prvním výsledkem ožiti učenosti byl všeobecný rozkvět krásna. Obecná nespokojenost s existujícími formami víry probudila se teprve mnohem později. Materiální, smyslná, anthropomorfičká víra byla ještě přiměřena duševnímu stavu doby, a proto bylo malířství ještě zvláštním orgánem náboženských dojmů. Všichni malíři onoho období byli přísně náboženskými, totiž ustavičně podřizovali ohledy umělecké ohledům náboženským. Forma krásy, kterou malovali, byla vždy náboženskou krásou, i nerozpakovali se nikdy znetvořiti svá díla oškli-vými neb bolestnými podobami, jestliže mohli tímto způsobem zvýšiti jich náboženský efekt.

K těmto všeobecným úvahám dlužno připojiti důležitý vliv Danteův, jenž může býti pokládán za nejvěrnějšího představitele oné krátké doby, kdy obnovené studium pohanských spisů sloužilo jen

k ušlechťení a zjemnění, a nikoli ještě k-seslabení pojmů theologických. Žádný jiný básník evropský neuskutečnil tak plně posvátný charakter, jež starověk přikládal pěvci. Ve velkých básních řeckých a římských zaujímal lidské postavy popředí, a třeba nadpřirozené umění bylo uvedeno, sloužilo jen ku povznesení moci nebo vyvolání mravní velikosti smrtelníkův. Milton arci se vznášel daleko za obvodem zemským; ale když psal, tu náboženské pojmy nebraly již na sebe podoby hmatavých a materiálních obrazů, ano i největší líčení duchových bytostí s lidskou tvárností jeví se nejapnými a neskutečnými. Ale báseň Danteova byla poslední apokalypsi. Měla svrchovanou převahu nadobraznosti v době, kdy náboženské postavy byly ne tak pomůckou jako podstatou víry, kdy přirozeným pudem každého člověka bylo obrátiti intelektuální pojmy ve hmatavé podoby, a kdy malířství bylo v nejpřísnějším slova smyslu normálním výrazem víry. Sotva nějaký jiný ojedinělý vliv přispěl tolik čistěním a živením obraznosti, aby dodal křesťanskému umění velikosti a náboženské dokonalosti a zároveň chmurného a děsivého vzeřízení. »Namočen v temnu zemětřesení a zatmění slunce« štětec velikého básníka rád hromadil obrazy hrůzy a utrpení, které rychle přešly v díla umělců, podmaňovaly si a okouzlovaly obraznost lidu a dokonaly přeměnu, která dávno již pokračovala. Z prvu, po době katakomb, libovali si malíři většinou ve výjevech z knihy Zjevení, ale obyčejně vybírali takovým způsobem, že vyvolávali spíše každý jiný pocit než hrůzu. Beránek, který byl po několik staletí oblíbeným symbolem Krista, byl konečně

odsouzen sněmém r. 692*), a pak ustavičně se opakovala mystická listina se sedmi pečeti, Nový Jerusalems s cimbuřím z drahokamů nebo Betlem přeměněný ve svém obraze. Ale mnohé okolnosti, z nichž zděšení, vyvolané věrou, že svět musí zahynouti desátým stoletím, a rostoucí vliv asketismu, vznikající z dovolení daného mnichům k vystavění sídel v městech**), byly asi hlavními, přispěly k vytvoření hluboké změny. Chrámy ve svých ozdobách, ve svém všeobecném vzeřízení ano i ve svých podobách***), staly se obrazy smrti, a malířství se bralo rychle tímž směrem, když Danteovo Peklo otevřelo novou propast hrůz obraznosti umělců, a stalo se vzorem a do jisté míry pramenem umění, které bylo zároveň krásným, čistě

*) Účelem tohoto sněmu (kterýž byl konán v Konstantinopoli a jest znám pod názvem „In Trullo“, bylo potlačit lásku k alegorii, která byla všeobecnou; velmi učený historik umění myslí, že to ponejprv vyvolalo obrazy ukřivování. (Emeric David, *Hist. de la Peinture*, 59—61.) Jeho dekret byl později buď zrušen nebo zanedbáván, neboť brzy opět se objevoval beránek, ač nikdy nenabyl své bývalé převahy v umění: ale po Konstantinovi téměř po tři staletí zatlačoval každý jiný symbol. (Rio, *Art chrétien*, úvod, str. 49.) Ciampini praví, že sněm, který jej zavrhl, byl pseudokoncilium — a nebyl schválen papežem. (*Vetera Monumenta*, část I. str. 28. Viz též Marangoni, *Istoria della Cappella di Sancta Sanctorum*, str. 159.)

**) Z počátku bylo jim přísně zakázáno zdržovati se v městech. I papský Theodosius vydal zákon (který však později odvolal) nařizující všem, kdo se věnují povolání mnišskému, aby odešli na „širé samoty a pustá místa.“ (Cod. Theod. kn. XVI. tit. 3. k. 1.)

***) Totiž zavedením podoby kříže, což bylo první novotou ve starém basilikovém stavitelství, a ve mnohých chrámech nepatrným zahrnutím konce od primé čáry prý se znázorňuje verš: „Ježíš naklonil hlavu a skonal.“

náboženským a hluboce prodchnuto hrůzou i asketismem.

To byly známky prvního období oživšího umění, a byly v souladu s duševním stavem věku. Po nějakém čase však obnovené úsilí evropského ducha počalo nésti ovoce, které bylo daleko důležitější. Duch pevné kritiky, schopnost pro jemnější abstrakce, odpor k materialismu ve víře a k asketismu v praxi, náklonnost, vystupovati s bezohledným výsměškem proti klamu a nevědomości na vysokých místech, nestrpení nesčíslných obřadů a hrubých pověr, které byly všeobecnými, a rostoucí smysl lidské důstojnosti, jevíly se na všech stranách a zvěstovaly zřejmě nastávající změnu. Hnutí bylo patrné v celém tonu literatury, a v opětovném i vášnivém úsilí po dosažení duchovější víry, které podnikali předchůdci reformace. Bylo patrné konečně právě tak mocně v rychlém úpadku každého orgánu starého náboženství. Ty nemohly již poutati náboženskou horlivost; a poněvadž jich život zašel, zvrhly se a upadaly. Kláštery, druhdy divadla nejpodivnějších výjevů asketické zbožnosti, staly se sidly rozpustilosti, nevázanosti a lakoty. Svaté ostatky a zázračné obrazy, které tak dlouho pronikaly srdce davů, byly učiněny pramenem bezbožného obchodu nebo nestoudného klamu. Odpušky, jichž účelem bylo zmírniti muka zoufalého svědomí, nebo dodati většího kouzla zbožnostem věřících, vstoupily na místo všeho skutečného náboženství. Papežská stolice sama byla poskvrněna nejhanebnější neřestí, a Vatikán poskytoval podívanou pohanského dvora bez náhradné ctnosti pohanské upřímnosti. Kamkoli oko se obrátilo,

potkávalo známky rozkladu, zkázy a úpadku. Neboť dlouhá noc středověká schylovala se nyní ke konci a chaos, který předchází vzkříšení, byl svrchovaný. Duch starého Řecka vstal z hrobu, a budova pověry se drobila a viklala při dotknutí. Lidská mysl, vzletnuvši pod jeho vlivem z prachu věků, odvrhla pouta, která ji byla svírala, a záříc ve světle znova nabyté svobody, přetvořila stavbu své víry. Láska k pravdě, touha po volnosti, smysl lidské důstojnosti, jež vnukli velcí myslitelé starověcí, oživovaly strnulý a uhnětený lid, ve spojení s oněmi vznešenými naukami mravními a s oněmi pojmy rozšířené blahověle, které jsou slávou a zároveň podstatou křesťanství, uvedly novou éru lidského pokroku, s novými snahami, zvyky myšlení a podmínkami životní síly, a vytrhše náboženský život ze zřícené budovy minulosti, stvořily čistší víru a staly se zaslíbením věčného vývoje.

Takový byl směr lidského ducha a ten věrně se odrážel v dějinách umění. Jakmile staré katolické způsoby myšlení počaly mizeti, ztratila se náboženská idea z malířství a toto se stalo čistě světským, ne-li smyslným, ve svém tonu. Náboženství, které bývalo druhdy paní, bylo nyní služkou umění. Dříve užíval malíř své dovednosti pouze k vykrášení a povznesení náboženské idey. Nyní užíval náboženského předmětu jako záminky, aby podal čistě světskou krásu. Obyčejně maloval svou milenkou jako Pannu Marii. Oděl ji nejbohatším rouchem a obklopil všemožným leskem. Naplnil své malby nahými postavami, tvářemi smyslného půvabu, všelikou formou a držením těla, které mohly působiti na vášně, a nežádka výjevy vza-

tými z pohanské mythologie. Tvoření krásy stalo se jediným účelem jeho umění. Jeho dílo bylo světským dílem, a mělo být posuzováno světským měřítkem.

Nelze pochybovati, že tato sekularisace umění vyplynula ze všeobecného tonu myšlení, který v Evropě se zrodil. Umělec snaží se představití pojmy své doby, a jeho popularita jest důkazem jeho zdatu. Ve věku, kdy silná náboženská víra byla všeobecnou a kdy se obracela k malířství jako přirozenému nástroji svého výrazu, takový sloh byl by býval nemožným. Bezbožnost malířova byla by vyvolala všeobecné zatracování, a všecek genius Tizianův nebo Michel Angelův nebyl by s to, aby zachránil jich díla před odsouzením. Sloh se stal oblíbeným, protože vzdělaní lidé přestali hledati náboženství v malbách; nebo jinými slovy, protože zmizely způsoby myšlení, které je vedly k tomu, aby žádali hmotných znázornění předmětů své víry.

To byla rozhodná příčina celého hnutí. Byly tu však dvě menší příčiny velice důležité, které přispěly značně ku změně tonu umění a zároveň nesmírně podporovaly jeho zdokonalení — jedna z nich týkala se zvláště barvy a druhá formy.

První z těchto příčin dlužno hledati v mravním stavu italské společnosti. Byla doba Bianky di Cappello a Borgiů. Celá italská literatura a všechny italské mravy byly nejvolnějšího způsobu, a tento fakt nebyl ani ukryván ani oplakáván. Ale co zvláště lišilo italskou nemravnost jest to, že, vyrůstajíc uprostřed všech forem líbeznosti, brala na sebe hned z počátku esthetický ráz spolu s ná-

ruživým a přece jemným smyslem pro krásno, a činila umění zvláštním prostředkem svého výrazu. Toť jednou z vlastních známek pozdějšího italského malířství,^{*)} a jest jednou z hlavních příčin jeho umělecké dokonalosti. Neboť smyslnost bývala vždy svrchovaně příznivou malířství,^{**)} jelikož předním účelem umělcovým jest podati nejvyšší

^{*)} Německé obrazy jsou často neslušné, ale nikdy smyslné. Jest rozdíl mezi Swiftem a Don Juanem. Nahá postava, malovaná Van der Werffem, jest ze slonoviny, malovaná Tizianem nebo Correggiem jest život. Španělské umění se snažilo velice být zbožným a účtyhodným; a jako Vergognosa v Pise kladé ruce před oči uprostřed špatnosti, která ji obklopuje. Obávám se, že někdy hledělo skrz prsty. Tato stránka italského umění byla živě vylíčena ve spisech Stendhalových (H. Beyle).

^{**)} Snad jest pravda, co pravi moderní kritikové, že přechod řeckého umění od Feidie k Praxitelovi byl úpadkem. Dojista pravda jest, že to byl přechod od zobrazování mužné síly a spojené s ní formy krásna, k zobrazování krásy rázu smyslného — od umění, jehož ústřední postavou byla Minerva, k umění, jehož typem byla Venuše — nebo (jak němečtí kritikové pravi) od převahy dorského ku převaze ionského živlu. Ale tento úpadek, jestliže opravdu nastal, neodporuje — tuším — tomu, co jsem řekl v textu; neboť sochařství a malířství mají každé své zvláštní dokonalosti, a zdat umělců bude valnou měrou záviseti od toho, jak dovede oceniti zvláštního genia umění, za nímž kráčí. A tu předčí sochařství velice malbu svou schopností vyjádřiti sílu a mužnou krásu, jako malba předčí sochařství ve výrazu vroucnosti a náruživě krásy. Všecka úsilí řeckého štětce nikdy se nevyrovnala rozkošné síle Tizianova štětce; a naproti tomu malířství nadarmo se pokoušelo závoditi s velebností a silou sochařství. Je-li nějaká výjimka od této poslední věty, jest to taková, která potvrzuje pravidlo, neboť ji tvoří Michel Angelo, největší moderní sochař, v nejlepších sochám podobných freskách na světě. Dlužno však podotknouti, že krajinomalba nikterak není výrobkem smyslnosti, a Ruskin jaksi násilně ji prohlašoval zvláštním plodem křesťanství.

možnou měrou krásu a poutavou moc lidského těla. Dvakrát v dějinách umění pronikla smyslnost v národní umění a v každém případě s tímž výsledkem. Ponejprv ve starém Řecku, v době, kdy Apelles čerpal nové nadšení z rozkošné líbeznoti Laidy, a kdy bohyně krásy, záříc čerstvým kouzlem Fryny nebo Theodoty, rozněcovala vytržení nikoli náboženské horlivosti v athenské mysli. Podruhé pak v italském umění šestnáctého století.

Rychlý pokrok smyslného tonu téměř ve všech školách italského umění jest skutečností, která je příliš zřejmou, tak že nelze o ní pochybovati ani jí přehlížeti; ale jednu školu možno pokládati zvláště její pramenem a představitelkou. Byla to škola benátských malířů, a v té se odrážel velmi patrně charakter její kolébky. Nikdy snad nebylo města tak přímo utvořeného bytí domovem zároveň vášně i umění. Dřímajíce jako starověká Venuše na rodných vlnách, Benátky aspoň v době své slávy měly v sobě všecky vlivy, které mohly povznést na nejvyšší stupeň estetický cit a všecky, které mohly ukonejšiti ku spánku mravní cit. Kamkoli oko se obrátilo, potkávalo formy podivné, různé, úchvatné krásy, kdežto každý zvuk, který pronikal k uchu, byl mírněn vodami dole. Tisíce světél, která se trýpala kolem pozlacených kupolí sv. Marka, paláce nevyrovnané architektury, odpočívající ve vlastních líbeznych stínech na vlnách, dlouhé cesty šumící vody, kde gondola se kolébá při zvucích milostného zpěvu, a kde černé oči, vášní zářice, lesknou se s visutých balkonů, soulad oslňujících krás a umdlévající i rozkošné kouzlo, které proniká celek, to vše působilo hluboce a

osudně na povahu lidu. V každé době svých dějin, ale nikdy více než ve velké době benátského umění, vyznamenávaly se mocným oceňováním krásy a zároveň všeobecnou, bezuzdnou a nepokrytou nevázaností.*) Uprostřed takové společnosti bylo zcela přirozeno, že vznikla veliká škola smyslného umění, a mnohé okolnosti shlukly se v témže směru. Benátky byly tak daleko vzdáleny objevů starověkých soch, že nebyly nikdy pod vlivem tak zvané učené školy umění, která na konec obětovala všecek smysl pro krásu anatomických studií; zároveň pak soudobé objevení se souhvězdí umělců nejvyššího řádu, obvyklý přepych, který opatřil těmto umělcům hojně příznivců, objevení olejové malby,**) která dospěla nejvyšší své dokonalosti pod rukou benátských koloristů, snad i bohatý obchod s východem, který zvykal oko nejnádhernejším barvám,***) to

*) O úžasné neřesti Benátek a mocném, ale nezdařeném úsilí úřadův zameziti jí, viz mnoho zajímavých dokladův u Sabatiera, *Hist. de la Législation sur les Femmes publiques* (Paříž, 1828).

***) Ohyčejně se říká, že byla vynalezena na začátku patnáctého století Van Eyckem, jenž zemřel roku 1440; ale nárok Van Eyckův není nesporný. Do Italie byla přinesena kolem r. 1452. sicilským malířem Antonellem. (Rio, *Art chrétien*, sv. I. str. 354.)

****) Ve dřívější době měla východní roucha vliv jiného rázu na umění. V třináctém století, když začala se šířiti po Francii, byla prý ozdoba a zejména stavitelská výzdoba oken četných francouzských katedrál vzata přesně z těchto vzorů. Viz velice zajímavé pojednání o malovaném skle od Thevenota (Paříž, 1837). Podotýkám, že za doby Augustovy dovoz indických oděvů působil mocně na římské umění, zplodil malby známé jako arabesky a (jak Vitruvius nařiká) odvedl umělce od studia řeckého vzoru. Za středověku byly Benátky i Florencie proslaveny svými barvami.

vše rozličným způsobem mělo příznivý vliv na umění. Studium nahé postavy, které bylo hlavním pramenem řeckého umění, a jež křesťanství tak dlouho potlačovalo, zdvihlo se opět, a utvořila se škola malířská, které — co se týče jemné smyslnosti koloritu — nikdy se nic nevyrovnalo a, vyjmouc Correggia, sotva se přiblížilo. Tizian byl v tomto jako v jiných ohledech hlavou školy, a stojí k modernímu umění v témže poměru jako Praxiteles ku starému. Oba dva, sochař i malíř, uvrhli umění ve smyslnost, oba zničili jeho náboženský ráz, oba je povznesli k vysoké estetické dokonalosti, ale v obou případech po oné dokonalosti následoval rychlý úpadek.*) I v Benátkách byl veliký představitel staré náboženské školy, ale jeho vliv nebyl s to, aby zadržel proud. Panna Maria Belliniho byla brzy vyměněna za Pannu Tizianovu — ideál ženské zbožnosti za ideál ženské krásy.

Druhým vlivem, který přispěl ku sekularisaci a zároveň k dokonalosti umění, bylo objevení mnohých velikých děl pohanského sochařství. Úplné jich zmizení za předcházejících věků lze snadno vysvětliti náboženskými a intelektuálními změnami, které buď provázely vítězství křesťanstva nebo rychle po něm následovaly. Kněží a zejména mni-

*) Praxiteles prý dal ráz smyslnosti Venuši, která dříve kolísala mezi rozličnými ideály krásy, a byl prý také zvláštním původcem zženštilého typu Apollonova. Fryne, která byla tenkrát velkým vzorem rozkošné krásy — ta, která, byvši odsouzena k smrti, byla osvobozena pro neobyčejnou libeznost — byla jeho milenkou. Jeho vrstevník Polykles velice silně smyslný směr, zaváděje do umění hermafrodita. Viz Rio, *Art chrétien*, úvod str. 17—21; O. Müller, *Manuel d'Archéologie*, sv. I str. 156—157.

chové, jsouce pevně přesvědčeni, že pohanské modly jsou vesměs příbytkem demonů, po nějakou dobu činili svým předním úkolem rozbíjetí je na kusy a lakota osvědčila se sotva méně ničivou než fanatism. U starých Řeků — jak známo — mramor nikdy nenabyl té převahy v sochařství jako u nás. Veliký počet soch byl zhotoven z bronzu a značná část mistrovských děl od nejslavnějších umělců byla ze slonoviny nebo zlata. Není podivuhodnějších rysů v dějinách řeckých států nežli nesmírné sumy, které rádi ubírali všem ostatním předmětům, aby jich vynaložili na pěstování krásy, a náboženská péče, se kterou tyto drahocenné věci byly zachovány bez pohromy uprostřed velikých změn národního štěstí, za války, odboje a dobytí. Toto zachování dlužno částečně přičísti mocnému estetickému citu, který byl tak všeobecný za starověku, ale částečně také společenství ducha, které obyčejně provázelo polytheism, které vedlo lidi pohlížeti s úctou na předměty a obřady bohoslužebné, třeba nebyly jich vlastní, a které zejména sejevilo u Římanů, kteří při všech vítězstvích ctíli chrámy přemožených, poněvadž představují mnohými formami touhu člověka po Stvořiteli. Oba tyto city byly zahlázeny křesťanstvím. Asi 1500 roků byla představa, že by mohlo býti něco, co zasluhuje úcty nebo šetrnosti nebo i snášlivosti v náboženstvích, která byla mimo církev, naprosto neznáma v křesťanství, a zároveň pak asketické theorie, o kterých jsem se zmínil, ničily veliký pojem krásy neb aspoň onoho typu krásy, jež sochařství podávalo. Bronzové sochy byly proměněny v peníze, drahocenné kovy byly

vyplněny,*) mramor byl obrácen ve vápno, zmrzačen nebo zapomenut. Když křesťanství vzniklo, byla obrovská socha Diova ze zlata a slonoviny, která se pokládala za mistrovské dílo Feidiova a největší ze všech děl uměleckých, ještě v Olympii. Naše poslední zpráva o ní jest z doby panování Julianova. V Římě vpád barbarů, naprostý úpadek vkusu, který následoval po jich panství, a ony veliké požáry, které nejednou obrátily rozsáhlé kraje v pustinu, dokonaly zničení starých tradic, kdežto většina soch, které byly přeneseny do Konstantinopole a přečkaly zuřivost mnichů, byly zničeny od obrazoborců, křižáků nebo mahomedánů.

Ke sklonku dvanáctého století — jak jsme již viděli — Mikuláš z Pisy ponejprv přerušil spánek středověkého umění obratností, kterou čerpal z děl starověkých. Tenkrát nebyl ovšem znám starý vzor nejvyššího řádu, a hlavním předmětem jeho studia byl prý pohanský sarkofag třetího nebo čtvrtého stupně, kterého se užilo při pohřbu matky pověstné hraběnky Matildy a který pak byl v katedrále a nyní jest na Campo Santo v Pise. Giotto, Massacio a jich vrstevníci všichni slavili své triumfy bez pomoci velkého starověkého vzoru. Poggio, jenž psal na počátku patnáctého století, mohl vypočítati jenom šest soch uvnitř zdí římských. Rienzi a Petrarca dali jakýsi slabý podnět k archeologickým sbírkám, a za druhé polovice patnáctého století snahy Medicejských a dlouhé řady papežů, podporované vášnivým obdivem pro starověk, který

*) Konstantin sám dal příklad v tom směru. Viz poznámky obdivu u Eusebia, *Vita Const.* kn. III. kap. 5—6.

následoval po ožiti učenosti, provedly veliká díla vykopávání, jež byla odměněna objevením nesčíslných soch.**) Bezprostředně potom dostoupilo umění nevyrovnané dokonalosti a vzniklo neobmezené a téměř všeobecné nadšení. Pavel II. způsobil arcí roku 1468 kruté pronásledování proti umělcům v Římě,**) ale z pravidla byli jeho nástupci upřímnými ochránci umění, a Julius II. i Lev X. mohou dokonce býti pokládáni za nejtědřejší ve svém štědrém věku. Všichni umělci Říma a Florencie učinili zbytky pohanského starověku svými vzory. Michel Angelo sám prohlásil torso belvederské za svého pravého mistra.***) Rozlišný typ a ton křesťanství byl takovým způsobem téměř vypuzen z umění a nahrazen typy pohanskými.

Takové bylo hnutí, které bylo všeobecným v italském umění, ale nepostupovalo bez boje a bylo zadržováno velice pozoruhodnou reakcí. Pod samým palácem Medicejských a prostřed nejskvostnějších sbírek pohanského umění vyvstal veliký kazatel, jenž postřehl jasně nebezpečný směr a jenž vynaložil všecku sílu výborného genia ku

*) Když tento podnět přestal v Itálii, byl ještě do jisté míry udržován výkopy Francouzů v Řecku, kdež byl zřízen francouzský konsulat kolem roku 1630. Viz Vitet *Études sur l'Histoire de l'Art*, sv. I. str. 94.

**) Viz líčení u Platiny.

***) A byl proto v sochařství (jako v malířství) zvláště nešťasten v pojímání mravního výrazu předmětů biblických. Jeho Mojžš — na polo zápasník, na polo hřmíci Jupiter — jest dojista největší protivou „nejjemnějšího muže na světě“. Jeho obrovská socha Davida po vítězství nad Goliášem (bylo by stejně rozumno vytvořiti obrovskou sochu Liliputana) byla by dokonalejší jako Achilles.

jeho zastavení. Vliv Savonaroly na malířství byl nedávno tak důkladně vyličen dovedným žijícím dějepiscem umění,*) že není třeba dlouho se při tom zdržovati. Stačí říci, že během posledních málo let patnáctého století nastalo úplné náboženské ožítí v Toskánsku; a že Savonarola, jenž byl daleko více než skvělým řečníkem, postřehl docela jasně, že — aby se učinilo trvalým — jest potřeba spojití je se snahami doby. A proto — jako všichni náboženští buditelé starých i nových věků — jal se stotožňovati náboženství se svobodou a demokracií, žaluje na tyranii Medicejských a zakládaje veliké půjčovny, aby zastavil tísnící lichvu, která se stala všeobecnou. Snažil se zabezpečiti převahu svých názorů na příští pokolení vedením výchovy dětí, čině je také zvláštním předmětem svého kázání. Pokoušel se především očistiti prameny italského života obrozením posvátné hudby a vrácením malířství k bývalé čistotě. Týden co týden podnikal s kazatelnou nejprudší útoky proti umělcům, kteří malovali prostitutky jako Pannu Marii, kteří pod záminkou náboženského umění hověli nevázanosti své doby a kteří zapomněli docela své důstojnosti jako učitelů lidstva. Poněvadž tyto útoky nebyly vnukány fanatismem starých obrazoborců, nýbrž vycházely od muže, který měl v nejvyšším stupni toskánský smysl pro krásno, způsobily dojem, který byl vůbec nevyrovnaným. Téměř všichni přední malíři italsí byli shromážděni ve Florencii, a téměř všichni pod vlivem Savonaroly, pokoušeli se oživit náboženský ráz

*) Riem. — Miním nejlepší část jeho knihy.

umění. Změna byla bezprostředně patrna v malířství italském, a dojem, který Savonarola učinil na umělce, objevil se v chování mnohých z nich, když veliký reformátor zahýnul v plamenech. Botticelli odhodil štětec na vždy. Baccio della Porta*) uchýlil se s krvácejícím srdcem do kláštera. Perugino (snad největší ze všech čistě náboženských malířů katolicismu) klesl záhy ve skepticism, a na smrtelném loži odepřel pohrdavě pomoc zpovědníkovu. Rafael, jenž čerpal všecken náboženský cit svých prvních maleb od Perugina, byl první, který hájil pravověrnosti Savonarolovy tím, že vložil jeho podobiznu mezi doktory církve na fresku Disputy.

Po smrti Savonarolově sekularisace umění byla hrozně rychlá. I Rafael, jenž ukazuje tuto tendenci méně než jeho vrstevníci, nikdy se nezhrozil zničení náboženský ráz svých pozdějších děl uvedením neshodných obrazů. Michel Angelo, onen veliký ctitel fysické síly, nejspíše představoval ten vliv nejvyšší měrou. Byl bez odporu přísný, čistý a velebný; ale žádný veliký umělec nebyl nikdy více prost zvláštní měkkosti křesťanského citu, i bylo také jemu zůstaveno zničení nejhroznější ze všech pojmů, jimiž staří malíři děsili lid. Učiniv soudný den studiem nahých postav, uved Charona a jeho člun, a podstatně pohanským rázem svého Krista velmi působivě zničil všeliký smysl pro skutečnost toho výjevu a přivedl jej v obor umělecké kritiky. Toto fresko lze pokládati za vrchol hnutí. Byly arci v pozdější době některé veliké obrazy, ano i někteří náboženští malíři; ale ma-

*) Lépe známý jako Fra Bartolomeo.

lířství nikdy již nenabylo starého postavení svého jako pravidelný a obvyklý výraz náboženských citů vzdělanců.

V prvním období středověku bylo výlučně náboženským, a estetické ohledy byly téměř zapomenuty. Ve druhém období stály oba dva elementy vedle sebe. V posledním období náboženský cit zmizel, a pojem krásy panoval sám. Umění tenkrát dokonalo svůj oběh. Nikdy potom nenabylo vynikajícího ani vládnoucího vlivu na myslí lidské.

Jest pozoruhodno, že přechod zcela podobný onomu, který jsme stopovali v malířství, udál se asi za téže doby ve stavitelství. Stavitel arcí nepodává skutečných předmětů bohoslužby, a v tomto ohledu jest jeho umění méně těsně spojeno s dějinami anthropomorfismu než malířovo; ale na druhé straně období, ve kterém lidé požadují viditelného hmotného předmětu účty, jest také ono, ve kterém jich náboženský ton a cit jsou nejvíce závisly na úchvatných, smyslných okázalostech. Křesťanství stvořilo tři věci, které náboženská poesie vždy uznávala za zvláštní typy a výrazy jeho náboženského citu. Jsou to: kostelní zvon, varhany a gotická katedrála. První prý byl nalezen od Paulina, biskupa nolského v Kampanii, kolem roku 400.*) Druhých, zdá se, bylo nejprve užíváno v řecké církvi, odkud přešly do západní říše

*) Anderson, *Hist. of Commerce*, sv. II. str. 36. Velmi zajímavá sbírka míst z *Acta Sanctorum*, ve kterých jest zmínka o zvonech (ale žádné z nich není patrně starší než z počátku sedmého století) v popise z cesty. (Suarez *De Fide*, kn. II., kap. 16.) Viz také Colgan, *Acta Sanctorum Hiberniae*, sv. I. str. 149.

v sedmém neb osmém století.*) Třetí vznikla za oživšího smyslu pro krásu ve dvanáctém století a předešla o něco vzkříšení malířství. Nové obrazy i nové kostely byly příležitostí ku vzrůstání nejvášnivější zbožnosti. Když Cimabue vymaloval jednu ze svých slavných Panen, lid florencký shromáždil se kolem obrazu jako k náboženské slavnosti, nesl jej s modlitbami a díkyčiněním do kostela a naplňoval ulice radostnými hymny, protože vyšší znázornění náboženského pojmu nad nimi problesklo. Právě tak ony velebné katedrály, které vznikly téměř současně po celé Evropě, staly se hned řečištěm nadšení křesťanstva; nejšlechetnější snahy sebeoběti byly činěny k jich zbudování, i byly všeobecně pokládány za nejčistší výraz náboženského citu té doby. Že toto oceňování bylo správným, že žádné jiné budovy, které svět viděl, nejsou tak podivuhodně způsobivými vyvolati dojem smíšené hrůzy a klidu, v soulad uvéstí nebo zmírniti hnutí vášní, ukolébatí ve spánek odbojnou energii duševní, utvořiti kolem ducha umělé, ne světské, ale velice dojmavé ovzduší, představití církev, která působí na obraznost temnotou a hrůzou i obrazy slavnostní a úchvatné krásy, připustí každý, kdo má vějaky

*) Anderson, sv. I. str. 30. Dříve bývaly známy vodní varhany, t. zv. hydraulikon. Byl také nástroj foukací, jež někteří stavěli mezi předchůdce varhan, ale který byl — jak se zdá — skoro úplně týmž jako skotské dudy. Nerad připomínám, že Julian měl tak špatný vkus, že jej chválil v jednom ze svých epigramů. (Viz Burney, *Hist. of Music* sv. II. str. 65—67). Zajímavá sbírka pojednání o hudebních nástrojích středověkých jest u Coussemakera v *Annales archéologiques*, (vyd. Didron), sv. IV. Byla pak — tuším — uveřejněna zvlášť.

smysl pro ráz nebo nějakou znalost dějin umění. Kdykoli tyto způsoby citu byly všeobecnými, bývalo gotické stavitelství předmětem našího obdivu. Kdykoli tyto způsoby citu byly velmi vzácnými, kleslo gotické stavitelství v zapomenutí a nevážnost.*)

*) Váme velice pádny příklad toho, jak ve stavbách tak ve kritikách osmnáctého století. Co bychom (ku př.) fekli nyní spisovatelé, který, mluvě o minstru v Yorku, tvrdil by nám — jak Smolett činí, „že vnější vzhled staré kathedrály nemůže než nelibiti se oku každého člověka, který má nějaký pojem o slušnosti a souměrnosti“; který mohl jen popisovati Durhamskou kathedrálu jako „ohromně chmurné stavení“; a který se přiznal, že spojoval ideu kostela s věží zejména s ideou člověka, na kúl nahodnutého (viz *Humphrey Clinker*)? Tak i Hutcheson v jednom z nejlepších děl anglických o filosofii krásna se snaží dokázati, že stará obliba gotického stavitelství proti románskému neodporuje všeobecnému smyslu krásy, nýbrž jest pouze odchylkou, způsobenou dějinnými asociacemi. „Výchování mohlo nepozorného Gota přivesti ku domněnce, že jeho krajane dosáhli dokonalosti ve stavitelství a odpor k nepřátelům. Římanům, mohl pojití některé nepřijemné myšlenky i k římským stavbám a pobádal je k jich zboření.“ (*An Enquiry concerning Beauty*, VI. VII. Každý — tuším — kdo znal dobře literaturu osmnáctého století, byl dojista překvapen opovržením ke gotickému stavitelství, které v něm pronikalo; ale do jaké míry sáhalo, nebylo nikdy důkladně ukázáno až do vydání (před několika lety) výborné knihy Abbé Corbleta, *L'Architecture du Moyen Age jugée par les écrivains des deux derniers Siècles* (Paříž 1859). Tento učený starožitník dokázal, že během druhé polovice sedmnáctého století a po celé osmnácté století nebylo snad spisovatele, ať byl jakýchkoli názorů náboženských, který by nebyl mluvil o gotickém stavitelství netoliko bez ocenění, nýbrž se svrchovaným a naprostým opovržením. V seznamu jsou mezi jinými Fénelon, Bossuet, Molière, Fleury, Rollin, Montesquieu, La Bruyère, Helvetius, Rousseau, Mengs a Voltaire. Goethe jeden čas odporoval tomu proudu, ale později se ho držel. Milánská kathedrála byla zvláštním předmětem

Nezamýšlím stopovati široce změny stavitelství nebo sledovati postupné fase jeho sesvětštění. Stačí poznamenati, že kolem doby, kdy hluboká nevědomost, která byla rozšířena po Evropě, se rozehnala, vznikla forma stavitelství, která byla výlučně a povýtce křesťanskou, o které všeobecně se uznávalo, že nade všechny jiné nejlépe se shoduje s duchem středověkého náboženství a ve které nejvyšší smysl pro krásu byl podržen náboženskému citu. V době, kdy mravní a intelektuální zmátek, který předcházel reformaci, byl všeobecným, kdy malířství bylo sesvětštěno a přešlo docela v uctívání krásy, vykazovalo stavitelství podobný úpadek. Starý gotický sloh byl všude opouštěn a byl nahrazen pod vlivem Brunelleschiho*)

posměchu. Gotické stavitelství bylo tenkrát skoro všeobecně připisováno Gotům pátého století a biskup Warburton se domníval, že byli přivedeni na tu myšlenku klenoucími se větvemi svých rodných lesů. Někteří však — a mezi jinými Barry — pokládali je za nedokonalé napodobení řeckého stavitelství. Mnohé kritiky byly velice podivné. Tak ku př. Dupuis myslil, že zvěrokruhy na kathedrálách byly zhytkem uctívání Mithry. Jiný kritik našel souvislost mezi tvarem lomeného oblouku a vejci Isidy. Třetí — Montluisant — vykládal všechny skulptury na průčelí pařížského chrámu Notre Dame vědou kamene mudrců: „Bůh Otec, držící anděla v každé ruce, jest božstvo, přivádějící k životu nespalnou síru a rtuť života. Létající drak, který se kouše do ocasu, jest kámen mudrců, složený z pevných a plynných látek, z nichž první pohlcuje druhou, atd. (*Oeuvres de St. Foix* sv. III. str. 245, 246.) Obrození katolicismu nynějšího století děkujeme hlavně za ožiti gotického stavitelství.

*) Jest pravda, že řecké tradice vždy se udržovaly v Itálii, a že čistá gotika nikdy tam nenabyla takové převahy jako v jiných zemích. Vnějšík kostelíku sv. Marie della Spina v Pise, který byl vystavěn dle plánu Mikuláše z Pisy,

slohem, jež mnozí snad pokládají krásnějším, ale o kterém obecně se připouští, že jest docela zbaven náboženského rázu. Nádherné, veselé a krásně souměrné budovy, které tehdy přišly do módy, byly vskutku zřejmě vytvořeny dle vzoru velikých chrámů starověkých a krása, k níž se nesly, byla čistě klasická. Kolínská kathedrála, poslední z velikých středověkých děl, zůstala nedokončena, kdežto všecko úsilí evropské bylo soustředěno na chrám sv. Petra v Římě. Plán tohoto vedlela byl svěřen Michel Angelovi, jenž byl hlavním činitelem v sekularisaci malířství, a duch, ve kterém se ho podjal, byl jasně vysloven v jeho pověstném zvolání, že pověsí pantheon do vzduchu.

Ze všech budov, které vystavěla ruka lidská, není snad žádná, která skytá dějepisci lidského ducha hlubší zájem nežli chrám sv. Petra, a není dojista žádné, která vypravuje smutnější povídku o marnosti lidského úsilí a nicotnosti lidských nadějí. Svůj největší lesk děkuje světskému a ctižádostivému papeži,*) kterému se nedostalo ani nápisu pod kupolí. Měla býti věčným pomníkem slávy a všeobecnosti katolicismu, a stala se nejvýraznější památkou jeho úpadku. Nejvznešenější představy, které mohou pohnouti duchem nebo náboženským citem, kupí se hojně kolem ní, ale představa, o které nikomu se nezdálo, jí posvětila

jest snad nejlepší ukázkou čistě italského původu, neboť milánská kathedrála pochází prý od německých stavitelů; ale tato věc, ač svědčí, že Itálie byla velkým odpůrcem gotiky, nevyplučuje, že vliv její byl světový.

*) Julius II.

a setrvá s ní na vždy. Nejposvátnější ostatky katolické víry jsou shromážděny v její zdech. Genius Michel Angela, Rafaela, Bramanta, Celliniho, Thorwaldsena a Canovy ji vyzdobil. Mosaiky nevyrovnané krásy reprodukují největší triumfy křesťanského malířství a mísí své pestré barvy s barvami nádherných mramorů, které by pohltily příjmy království. Pod velebnou kupolí, která stojí jako emblem věčnosti, a pod níž se krčí nejhrdější pomníky, odpočívají ostatky těch, kdo byli dlouho pokládáni za největší syny lidské. Tam leží oni středověcí papežové, kteří nesli vysoko světlo vědění ve zlém a zatemnělém věku, kteří vedli a ovládali cestu národů a byli ctěni téměř jako představitelé Všemohoucího. Zde také anglický cestovatel se zastaví mezi mnohými skvostnějšími předměty u vytesané desky, která nese jména posledních ratolestí královského kmene, který pro dobro nebo zlo hluboce působil na osud jeho země. Ale jakkoli tyto představy jsou nevýslovně velikými, v očích theologa vzpomínka na Luthera, odpustky a reformaci přečnivá je všechny; kdežto pro filosofického dějepisce chová chrám sv. Petra zájem ještě vyššího řádu. Neboť představuje závěr onoho hnutí, vzrostlého z antropomorfských zvyků dávné civilisace, které vedlo lidi po tak mnohá staletí k tomu, aby vyjadřovali své náboženské city smyslovými obrazy velikosti, temnosti a hrůzy. Představuje pohlcení náboženského živlu esthetickým, což bylo jistou známkou, že náboženská činnost stavitelství se ukončila. Doba kathedrál uplynula. Začala doba knihtiskařství.

Zdržel jsem se značně dlouho při této stránce

dějin umění, protože jest, jak soudím, zvláště poutavou sama o sobě a protože se na ní odráží s překvapující věrností náboženské vývoje doby. Jakmile orgány víry docela se změní, možno se domnívati, že jest nějaká shodná změna ve způsobech myšlení, jehož výrazem jsou, a nelze dosti často opakovati, že před vynalezením knihtiskarství a když všechny pojmy byly hrubě anthropomorfičtými, pravý běh církevních dějin dlužno hledati daleko více v dílech umělců než theologů. Uznává se nyní nejpovolanejšími soudci, že pravé příčiny reformace možno naléztí v hluboké změně, způsobené v intelektuálních obyčejích Evropy ožitím učenosti, které počalo kolem dvanáctého století v obnoveném studiu latinských klasiků a dosáhlo svého vrcholu po pádu Konstantinopole v rozšíření znalosti řecké a Platonovy filosofie řeckými vyhnanci. Toto ožítí konečně vyvolalo stav náboženského citu, který došel výrazu v některých zemích v protestantismu a v jiných zemích v převaze (u vzdělaných tříd) sesláblého a racionalistického katolicismu, docela se lišícího od hrubé a hltavé pověry středověké. Která z těchto dvou forem byla přijata v některé jednotlivé zemi, záviselo na mnohých zvláštích politických nebo společenských neb i zeměpisných ohledech; ale kdekoli intelektuální hnutí bylo silně cítěno, objevila se jedna nebo druhá. Jest dojista pozoruhodnou shodou, že mezi tím, co starověká literatura takto ve velkém pozměňovala středověké způsoby myšlení, starověké souchařství menší měrou mělo podobný vliv na umění, které bylo jich výrazem. A jakkoli esthetické hnutí nezbytně se obmezovalo na vyšší třídy a na země,

ve kterých civilisace nejvíce kvetla, představovalo věrně směr, který v různých formách ještě dále se šířil. Představovalo postupné ničení nadvlády, kterou církev druhdy vykonávala nad každým oborem duševním, rostoucí rozdíl ve skutečné víře mezi vzdělanci a nevědomci, a nenáhlé mizení anthropomorfičtých nebo modloslužebných pojmův u oněch.

Stránku předmětu však, která je zvláště významnou, dlužno, tuším, hledati v povaze přechodu, kterým náboženské umění prošlo. Smysl pro krásu znenáhla se blížil a pohlcoval cit úcty. Toť forma náboženského úpadku, která daleko se neobmezuje na dějiny umění. Náboženství jednoho věku bývá často básnictvím následujícího. Kolem každé živé a účinné víry leží kruh alegorií a obrazů, ve který názory často přecházejí a ve kterém dlouho podržují přeměněnou a idealisovanou existenci, když přirozený jich život byl vymřel. Odchýlily se takřka. Nepůsobí již přímo a mocně na lidské jednání. Nebudí již hrůzy, nevnukají nadějí, nebouří vášní, ani netvoří charakteru lidského; ale mají ještě jakýsi reflexní vliv a jsou částí ornamentální kultury věku. Obracejí se v alegorie. Vykládají se ve smyslu nevlastním. Odivají se fantastickým, básnickým, ale velice poutavým rouchem. Jdou za proudem myšlení, místo aby jej ovládaly, a, jsouce přetvořeny dalekými a důmyslnými výklady, stávají se ozdobami soustav víry, které jsou docela nesmířitelný s jich původními tendencemi. Bozi pohanští byli takto přeneseni z oboru náboženství v obor básnictví. Podivné legendy a drsná učení pověrečné víry se výkladem odstraní, tak že se jeví půvabnými

mythy, věstíci a osvětlujícími pojmy jasnějšího dne. Po nějaký čas típytí se na obzoru jemným krásným světlem, kteréž okouzluje básníka a dodává kouzla nové soustavě, se kterou jsou spojovány; ale konečně i to vybledne. Náboženské ideje zapadají jako slunce; jich poslední paprsky, majíce málo tepla, vysílají se ku tvoření krásy.

Nemůže býti sporu o tom, že stálou tendencí evropského ducha, netoliko v době, která uplynula mezi ožitím učenosti ve dvanáctém století a reformací, nýbrž i v době mezi reformací a našimi dny, bylo vybavit se více a více ze všech pojmů, které se pojí buď s fetišismem nebo s antropomorfismem. Doklady toho potkáváme na všech stranách. Nalézáme je mezi katolíky, ve stálém vzrůstu čistě racionalistického veřejného mínění v katolických zemích, v nesmírném rozmnožení racionalistických spisů, rovněž jako v hlubokém rozdíle ve stupni úcty, vzdávané i horlivými katolíky obrazům i talismanům ve městech jako Paříž, která jsou střediskem intelektuálního hnutí doby, a ve městech jako Sevilla nebo Neapol, která dlouho z něho byla vyloučena. U protestantů jeví se též směr stejnou silou v rychlém zničení tak zvané zásady svátostí. Jest to zřejmo ve stálém a téměř tichém mizení dogmatu o konsubstanciaci, které bylo druhdy prohlašováno se svrchovaným důrazem za rozlišující známku velké lutheránské sekty, ale které jest nyní sotva drženo aneb jestliže drženo, tedy sotva se na něm trvá;*) v úpadku

*) V Prusku a některých jiných krajínách Německa sloučily se skutečně kalvinisté a lutheráni. Tendence ku sblížení zdá se, že byla silně pocitována již v polovici sedm-

vysoké církevní strany, která v sedmáctém století obsahovala valnou většinu anglického duchovenstva, ale která v devatenáctém století přes sběh příznivých okolností a přes snahy vůdce neobyčejného genia nikdy neměla více než menšinu;*) v ustavičně měně poměru mezi anglikány a jinověrci na újmu oněch; a v rychlém vývoji pevninského protestantismu v racionalismu.

Hlavní příčinu tohoto hnutí dlužno hledati — jak jsem pravil — především v onom pochodu výchovném, kterého se docílí souhrnem intelektuálních vlivů, a který plodí i schopnost i náklonnost povznést se nad hmotné pojmy a zvýšiti všechny části víry. Jest však zvláštní odvětví vědění, které mělo tak hluboký a zároveň tak rozhodný vliv na ni, že to vyžaduje zvláštní zmínky. Míním pokrok přírodní vědy, měnící naše názory o vládě všehomíra.

Ve staré církvi zájmy theologické příliš zaměstnávaly člověka, tak že nezbývalo místa čistě světským studiím. Jestliže o vědeckých teoriích

náctého století, a biskup Bedell snažil se velice o jeho uskutečnění. Viz některé zajímavé podrobnosti v jeho *životopise* od Ushera.) O nedávném splynutí lutheránů a kalvinistů v Německu, jakož i o poměru jeho k racionalismu, jsou poznámky, čtení hodné, u Amanda Saintesa, *Hist. du Rationalisme en Allemagne.*

*) Zásady stran mění se tolik více než jich jména, že není snadno utvořiti si přesný názor o jich síle v různých dobách. Krátce po nastoupení Viléma III. tvořilo duchovenstvo nízkocírkevní dle Macaulaye (*History of England*, sv. III. str. 711.) sotva desetinu kněžstva. O jich síle v přítomném sporu viz některá zajímavá data v pojednání Conybeareově *Church Parties*. Nezdá hnutí byl zcela upřímně doznán vůdcem v jeho *Anglican Difficulties*.

někdy se rozmlouvalo, bylo to pouze za tím úmyslem, aby se objasnila nějaká theologická otázka, a spor byl docela ovládnán tehdejšími názory o inspiraci. O tomto předmětu panovalo dvojí učení, z nichž jedno nikterak nevyklučovalo druhého, nýbrž obojí poněkud se lišilo od oněch, která nyní se hlásají — jedno z nich bylo alegorické, druhé přesně doslovné. První, které bylo velice běžným u židovských vykladačů, spočívalo na víře, že kromě přímého a zřejmého smyslu biblického vypravování, který možno zjistiti obyčejnými způsoby exegese, jest nějaký skrytý smysl, jež odkrytí lze jenom zrakem víry nebo aspoň lidským důmyslem, vedeným určitými dogmaty církevními. Když tedy dějepisec zjevně vypravoval zcela prostý příběh nebo vštěpoval zcela prostou pravdu, mohlo býti jeho skutečným a předním účelem odhaliti nějaké křesťanské mysterium, jehož symboly byly všecky přirozené předměty, o kterých se zmínil.

Tento náhled, který v nové době byl v soustavu uveden a rozvinut s velkým důmyslem od Swedenborga v jeho »Učení o shodách«, byl původem četných oněch nesmírně dalekých a — jak nyní se jeví — nesmyslných výkladů Písma, které jsou tak četny u Otcův a z nichž některé uvéstí jsem měl již příležitost. Na předpokladu, že jest správným, vznikla velmi důležitá otázka o poměrné autoritě historického a duchovního smyslu.

Origenes, jak známo, učinil zásadu alegorického výkladu basí soustavy svobodomyšlnosti, někdy nejmělejšího rázu. Když manicheism prudce napadl mojíšskou kosmogonii, rád uznal Origenes tento útok, pokud směřoval proti slovnému vý-

kladu, který se jevil naprosto směšným, jako makavé bajky, povídky o hadu a stromech života i vědění, a tvrdil, že možno je ospravedlniti jakožto alegorie, představující duchovní pravdy.*) Origenes však se chýlil příliš blízko ke kacířství, tak že nelze ho pokládati představitelem církve; a převládajícím, ač nikoli zcela jasně vyčteným názorem pravověrných zdá se, že bylo, že slovný i alegorický výklad má býti podržen.

Snad nejjasnější doklad tohoto učení lze nalézt v krátkém pojednání sv. Augustina na obranu geneze proti manichejským, které jest velice pozoruhodno, vzpomeneme-li, že jeho autor se nevyznamenal více velikými schopnostmi nežli přesným a logickým rázem svého ducha. V tomto díle sv. Augustin kritikuje a odpovídá obšírně k námitkám, které manichejští podali proti každé zvláštní části šestidenního díla. Učiniv toto postupuje k zásadě, že kromě slovného smyslu jest i duchovní smysl, který jest zahalen formou alegorie.

*) Viz Beausobre, *Hist. du Manichéisme* sv. I. str. 286—288. Barbeyrac, *Morale des Pères*, k. VII. sebral množství podobných výstředností výkladů, k nimž přivedla Origena záliba v alegorii. Jeden z nejzajímavějších spisů staré církve o tom předmětu byl nedávno vytištěn ve *Spicilegium Solesmense* (péči J. B. Pitry). Jest to *Clavis* sv. Melita, jenž byl biskupem v Sardech na začátku druhého století; spis jest seznakem několika set ptáků, zvířat, rostlin a nerostů, které byly symbolem křesťanských ctností, učení a osob.

Vysoký hodnostář církevní naší doby píše: „Myslím, že geolog, hluboce proniknutý mysteriem křtu — oním mysteriem, jimž nový tvor se rodí vodou a ohněm — nikdy by nebyl přišel na absurdní myšlenku vykládati formaci zeměkoule pouze vodou nebo pouze ohněm. Nebyl by hájil ani vulkanské ani neptunské theorie. Byl by tušil, že pravda leží ve spojení obou“. — Sewell, *Christian Morals*, str. 323.

Tak obsahovala zpráva o stvoření během šesti dnů netoliko líčení prvního utvoření hmotného světa, nýbrž i prorocký náčrtek epoch, ve které se mají rozdělit dějiny lidstva; šestý den značí zavedení křesťanství, ve kterém muž a žena, nebo Kristus a církev, se objeví na zemi.*) A neméně jasně předobrazuje to postupné fáse křesťanského života. Především proudí světlo víry na ducha, který ještě jest ponořen ve vlnách hříchu; potom odděluje obloha kázně věci tělesné od věci duchovních; pak obrozená duše se vznáší nad věci pozemské a připravuje se ke konání ctností; duchovní inteligence povstávají jako planety dle svých různých tříd na obloze kázně, dobrá díla vytryskují z vln pokušení jako ryba z moře, očištěná mysl sama plodí své vlastní vděky, až posvěcená myšlenka se spojí s posvěceným skutkem, jako Eva s Adamem, a duše jest připravena pro budoucí svůj klid.***) Týmž způsobem, když had byl odsouzen lézt po zemi, to znamenalo, že pokušení přichází obyčejně s pýchou a smyslností.***) Když byl odsouzen jíst zemi, značilo to nejspíše neřest zvědavosti, hloubající do neviditelného. Vypravuje-li se, že byla doba, kdy nepadal déšť na zemi, nýbrž že mlha, vystupující z půdy, zavlažovala její povrch, musíme tím rozumět, že proro-

*) Církev jest spojena s Kristem. „Kost jeho kosti, maso jeho masa“, totiž, jest účastna jeho síly a jeho čistoty. (*De Genesi, contra Manichaeos*, kn. I. kap. 23.)

***) Kniha V. kap. 25. Tento názor o manželství, že představuje spojení dvou hlavních živlů života, jest velmi krásně rozvinut Swedenborgem v knize *Conjugal Affection*.

***) Hrud znamená pýchu, žaludek smyslnost.

kův a apoštolův nebylo druhdy potřebí, neboť každý člověk nesl pramen zjevení ve svém srdci. Slovné vypravování bylo pravdivé rovněž jako duchovní význam; ale jestliže v prvním se něco našlo, čeho nebylo lze slovně vyložití způsobem shodným buď s učením církve nebo s důstojností Stvořitelovou, mělo se pokládati místo záhadou a jeho pravý smysl měl se hledati v duchovním významu.**) Některé barvy líčení byly položeny toliko se zřetěním k onomu významu. Tak jestliže v krátkém přehledu stvoření se mluví, že se stalo v jediném dnu, které však skutečně se událo v šesti, a když »zelená tráva« zvláště se vytýká mezi stvořenými věcmi, tyto výrazy, které, pojaty jsou do slova, byly by bezvýznamnými a nepřesnými, mají pouze obrátiti mysl k jednotlivým částem alegorie.

Zároveň s methodou výkladu, uvedenou v tomto i v jiných dílech staré církve, byla ještě jiná, ačkoli — jak jsem pravil — ne nezbytně protivná, rázu přesně slovného. Theologové byli zvyklí vybíratí některé nahodilé výrazy, kterých možno užívatí nějak při vědeckých teoriích, třeba to byly prostě metafory básnické nebo řečnické neb obyčejné frase všední rozmluvy, a vykládati je jako autoritativní výroky, vylučující všechny dedukce čistě světské vědy. Nejlepším známým příkladem toho jsou ti, kdož odsoudili názory Galileovy, proto že se čte v Písmě, že »slunce se otáčí od jednoho konce nebes ke druhému«, a že »základy země jsou tak pevně postaveny, že nelze jimi hnouti«. Bude však dobře podati doklad staršího data, jakého rozsahu nabyl tento způsob výkladu.

*) Kniha II. kap. 2.

Mezi nečetnými vědeckými otázkami, které zaujímaly značnou část pozornosti ve staré církvi, byla jednou z nejpozoruhodnějších otázka o existenci protinožců. Manichejští náhodou narazili na správné učení*) a proto Otcové se mu protivili. Ačkoli však vůdcové církve byli zřejmě svornými v upírání existence protinožců, zdá se, že protivný názor se rozšířil značnou měrou mezi křesťany méně známými, i byl jakýsi strach, aby z toho nevzniklo nové kacířství.

Kolem roku 535. po Kristu, za panování Justinianova, žil v kláštře v Alexandrii starý mnich jménem Kosmas, k němuž tenkrátě oči mnohých se obracely. Ve svém mládí býval kupcem a v tomto povolání cestoval mnoho, zejména v krajinách indických a etiopských. Byl také znám pro svou bystrou a zkoumavou mysl, jakož i pro své vědecké vloh, a když se byl věnoval náboženskému životu, zabýval se horlivě poměry mezi Písmem a vědou. K úsilovné žádosti některých theologů své doby odhodlal se, ač nyní poněkud chatrného zdraví a trpě zejména — jak nám vypravuje — »jistým suchem očí a žaludku«, ztrávití zbytek života skládáním velikého díla, které mělo nejen odbýti »babskou báchorku« o protinožcích, nýbrž tvořiti úplnou soustavu všehomíra, založenou na učení o zjevení.

Tato kniha se nazývá »Topographia Christiana« nebo »Křesťanský názor o světě«.**) Nehledíc k její

*) Beausobre, *Hist. du Manichéisme*, sv. I. str. 246.

**) Toto dílo jest uveřejněno v benediktinském vydání řeckých Otcův (Paříž 1706.), sv. II. Citoval jsem benediktinský latinský překlad. Ve své předmluvě sebral Montfaucon celou řadu míst z Otcův, upírajících existenci protinožcův.

hlavnímu významu jako nejdůkladnějšího snad díla o spojení mezi vědou a biblí, které stará církev nám zůstavila, jest svrchovaně zajímavou pro mnohé epizody o životě a způsobech u rozličných národů, které Kosmas navštívil. Začíná tonem veliké sebedůvěry. Jest »křesťanskou topografií všehomíra, podepřenou důkazy Písma svatého, o kterém není dovoleno křesťanu pochybovati.«*) Podobným slohem kárá dále spisovatel s velikou přísností ony slabomyslné křesťany, kteří připustili důvtípky řeckých bájek nebo klamný típyt čistě lidské vědy, který je zavede na scesti, zapomínajíce, že Písmo obsahuje zprávy o přirozenosti všehomíra daleko vyšší ceny a autority, nežli jsou ty, jichž může nabýti člověk bez pomoci a snažice se utvořiti pojmy o nich prostě dedukcemi rozumovými. Takovou cestou nehodlá se ubíratí Kosmas, jak nás ujišťuje. »K zákonu a svědectví,« bylo jeho heslem, i nepochyboval, že dovede rozvinouti z jich stránek soustavu daleko správnější než jakákolí jiná, které mohla dosíci pohanská moudrost.

Soustavu všehomíra, k níž tyto poznámky tvoří předmluvu, možno stručně podati. Dle Kosmy jest svět plochý rovnoběžník. Jeho délka, měřená od východu k západu, jest dvakrát větší nežli šířka, měřená od severu k jihu. Uprostřed jest země, námi obývaná, která jest obklopena oceánem, a tento opět jest obklíčen jinou zemí, ve které lidé žili před potopou a ze které Noe vystoupil do archy. Na severu světa jest vysoká kuželovitá hora, kolem níž slunce a měsíc ustavičně se otáčí.

*) Kniha I. prolog. 2.

Když slunce jest skryto za horou, jest noc; je-li na naší straně hory, jest den. Na březích vnější země jest upevněno nebe. Skládá se ze čtyř vysokých zdí, vystupujících do veliké výše a pak se dotýkajících klenuté střechy, čímž se tvoří obrovská budova, jejíž podlahou je náš svět. Tato budova se dělí ve dvě poschodí oblohou, která jest umístěna mezi zemí a nebeskou bání. Veliký oceán leží na straně oblohy vzdálené od země. Ten jest tím, co se značí vodami, které jsou nad oblohou. Místo od těchto vod k bání nebeské jest určeno pro blažené; místo od oblohy k naší zemi andělům jako služebným duchům.

Čtenář nebude asi pokládati tyto názory za divy vědecké moudrosti; ale věc, o kterou zvláště jde, jest způsob, kterým se k nim došlo. Abychom jej ukázali, bude potřeba podati několik příkladů argumentů Kosmových.

Ve zprávě o stvoření v šesti dnech vzpomeneme si, že celé dílo jest sumárně vysloveno jedinou větou, »Toto jest kniha stvoření nebes a země.« Tyto výrazy mají patrně obsáhnouti všecko, co jest na nebi i na zemi. Ale, jak Kosmas tvrdil, kdyby učení o protinožcích bylo správným, nebesa by obkličovala a tedy obsahovala zemi, a pak by se bylo jen řeklo: toto jest kniha o stvoření nebes.«*) Tento zcela prostý argument byl schopen velikého

*) Ait: „Hic est liber generationis coeli et terrae,“ quasi omnia iis contineantur, et universa, quae in eis sunt cum illis significantur. Nam si secundum fucatos illos Christianos coelum tantummodo universa contineat, terram cum coelo non nominasset, sed dixisset „Hic est liber generationis coeli“ (str. 126.).

dosahu, neboť byl sotva nějaký svatý spisovatel, který by nebyl užil rčení »nebe a země« k zahrnutí celého stvoření, a který takto by nebyl dal na jevo, že jedno z nich neobsahuje druhého. Abraham, David, Hosea, Isaiáš, Zachariáš a mnozí jiní bývali uváděni. I Melchisedech takto potvrzoval svědectví proti antipodům. Zkoumáme-li věc poněkud dále, vypravuje se nám, že země stojí pevně na svých základech, z čeho můžeme aspoň souditi, že nevisí ve vzduchu; a sv. Pavel praví, že všichni lidé jsou stvořeni, aby žili na »tváři země,« z čeho zřejmě plyne, že nežijí na více tvářích než na jedné, nebo na hřbetě. Mají takové místo před očima, nesmí prý křesťan »ani mluvit o protinožcích.«

Takové důkazy bylo lze pokládati za rozhodný doklad klamnosti manichejského učení. Zbývalo postavit správnou theorii, aby vyplnila jeho místo. První veliký bod světlý, se kterým se setkáváme při tomto úkolu, spočívá ve faktu, že sv. Pavel několikrát mluví o zemi jako stánku.*). Z tohoto přirovnání soudili někteří theologové, a Kosmas mezi nimi, že stánek Mojžíšův byl pravým obrazem našeho světa. Jakmile se to připustilo, byly cesty vědy velice zjednodušeny. Stánek byl rovnoběžník dvakrát tak dlouhý od východu k západu jako od severu k jihu, a krytý svrchu jako světnice. Dvě pozoruhodná místa, špatně přeložená v Septuaginta, z nichž v jednom Isaiáš přirovnává nebesa ku klenbě, a ve druhém Job mluví o nebesích jako připevněných k zemi, doplnila argu-

*) Kosmas to soudil z obrazných výkladů sv. Pavla „listu k Židům“ VIII. 1, 2, IX. 1, 2, 11, 12, 24.

ment,*) a umožnila spisovatelí podati jej téměř s platností článku víry.**)

Snadno pochopíme, jak osudnými asi byly takové soustavy výkladu pokroku vědeckému. Jest arci pravda, že Kosmas náleží době, kdy intelektuální úpadek již začal, že sám byl spisovatelem nepříliš velikých schopností, a že někteří z vynikajících Otcův jednali o předmětu protinožců ve smyslu docela dobrém, tvrdíce, že ta věc nesouvisí se spasením.***) Ale zásady, jichž nejlepším výrazem jest tato kniha, byly od samého počátku běžny v církvi. Rozdíl mezi theologii a vědou se vůbec necítil. O čiré pravdě, kterou opěťovaná zkušenost nyní vštípila téměř každému nepředjatému studentu, že jest úplně zbytečno citovati místo z bible jako odmítnutí nějakého objevu vědeckého, nebò uchýliti se k bibli o vysvětlení nějaké otázky vědecké, se vůbec ani nezdálo,†) a

*) Isaiáš XI. 22. a Job XXXVIII. 38. První bylo přeloženo *ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὡς Καμάραν*. Druhé *οὐρανὸν δὲ εἰσρηγῆναι ἐξήλωσε* κέχρηται δὲ ὡσπερ γῆ νοτία, κερδῆληχα δὲ αὐτὸν ὡσπερ λίθω χύβρον.

**) „Tak i my jako Isaiáš si představujeme, že podoba prvního nebe, první den založeného a se zemí utvořeného, se zemí vše objímajícího, jest na způsob ozdobené klenby. A jak v Jobovi jest řečeno, že nebe připojeno k zemi, tak i my pravíme. Rovněž, když z Mojžíše jsme zvěděli, že země více do délky se prostírá, to my znajíce, díme, že Písmu božskému věřiti jest.“ (Str. 129.)

***) Tento velice liberální názor vyslovili Basil a Ambrož.

†) Toto učení začalo svitati několika hlavám za sporu Koperníkova. Ti, kdo chtějí stopovati jeho dějiny, mohou čísti se zájmem některé názory o tom předmětu, jež byly sebrány a zodpověděny současným spisovatelem o sporu mezi Galileem a církvi (Libertus Fromundus, *Vesta, sive Anti-Aristarchi Vindex*; Antverpy 1634). Ježto budu míti příležitost

právě v tom poměru, jak rostla evropská pověra, šířilo se učení o inspiraci, až pokrylo všeliký obor lidského poznání. Tak když v polovici osmého století irský světec, jménem Virgilius, jenž byl jedním z nečetných mužů, kteří tenkrát pěstovali světské vědy, se odvážil v Bavorsku tvrditi existenci protinožců, celý náboženský svět pojal záchvat nevole; sv. Bonifác byl v čele útoku, a papež Zachariáš aspoň na čas jej podněcoval. Konečně lidé pluli k protinožcům a tu změnili své theologické názory o té věci. Ale zcela podobný spor se vrátil, když byla vyhlášena soustava Koperníkova. Ačkoli objev Koperníkův byl s počátku bez hany a jeho kniha, která vyšla r. 1543, věnována papeži Pavlu III., přece, jakmile její názory nabyly jakési váhy mezi učenci, vzbudilo se podezření římských theologů, a názor o pohybu země byl autoritativně odsouzen, především v osobě Koperníka a dvou jeho žáků*) a po sedmnácti letech odsouzením a uvězněním Galilea.

znova citovati Fromunda, zmíním se o tom, že byl profesorem a doktorem bohosloví v Loewen: že byl spisovatelem díla o meteorologii, v němž potíral silně názor, že atmosferické změny jsou následkem působení duchů, jehož Bodin nedávno se byl zastával; a že celkem nikterak nebyl pověrečným mužem, vyjma v učení o vlasaticích, jichž prorockého rázu byl — tuším — horlivým obhájcem. Spolu s theologem Fienim napsal knihu o vlasaticích, které, bohužel, nikdy jsem se nemohl dopíditi. Byl z předních obhájců nehybnosti země a jeho díla jsou plna zajímavých zpráv o theologické stránce toho předmětu. Zemřel roku 1653.

*) První odsouzení bylo roku 1616, a bylo vyvoláno knihou karmelitána Foscariniho, na obranu Koperníkova názoru. Kardinálové kongregace indexu, jichž úkolem jest prohlásiti se autoritativně ve jménu církve o pravověrnosti nových knih, vydali tenkrát nález, jehož hlavní částí jest

Jest opravdu s podivením, že věda mohla vůbec ožiti mezi hroznými překážkami, které jí theologové kladli v cestu. Spolu se soustavou biblického výkladu tak přísnou a zároveň tak svéhlavou, že neomylně se srazila s každým objevem, který se neshodoval s nepodepřenými úsudky smyslův a tedy s lidovými výrazy židovských spisovatelů, činilo se vše k vypěstění způsobu myšlení, který přímo se přičil způsobům vědy. Ustavičné vychvalování slepé víry, nesčetné zázraky, dětinské legendy, všecko plodilo stav zpozdilé ignorance, plazivé a chvějící se lehkověrnosti, která stěží najde sobě rovné, vyjmouc nejkleslejší barbary. Jakákoli novota byla pokládána zločinem; vyšší vědění vzbuzovalo jen hrůzu a podezření. Objevilo-li se ve spekulaci, bylo nazýváno kacířstvím. Objevilo-li se ve studiu přírody, bylo nazý-

toto: „Ježto svatá kongregace seznala, že klamně ono učení pythagorské, božskému písmu vůbec odporující, o hybnosti země a nehybnosti slunce, jemuž Mikuláš Kopernik spisem *O obězích těl nebeských* a Didacus Astunica v *Jobu* také učí, již se šíří a mnohými lidmi uznává, jak viděti jest z jakéhosi listu tištěného jakéhos karmelitána, jehož název *List mistra Pavla Foscariniho o mínění pythagorském a Kopernikově atd.*, v němž jmenovaný páter dokázati se snaží, že zmíněné učení o nehybnosti slunce uprostřed světa a pohybu země odpovídá pravdě, a neodporuje Písmu svatému: proto, aby takový názor dále ku zkáze katolické pravdy nepronikal, rozhodla jmenované zde knihy: Kopernik, *O obězích těl*, a Didacus Astunica, *Job* odstraniti, dokud nebudou opraveny. Kniha P. Pavla Foscariniho, karmelitána, vůbec jest zakázána, a všechny jiné knihy stejně totéž učí jsou zakázány. — Fromundus, *Anti-Aristarchus, sive Orbis Terrae immobilis. In quo Decretum S. Congregationis S. R. E. Cardinal 1616 adversus Pythagorico-Copernicanos editum defenditur* (Antverpy 1631), str. 18.

váno magií. Důstojnost papežská nebyla s to, aby zachránila Gerberta od pověsti maga*) a nejskvělejší práce Rogera Bacona byly odměněny čtrnáctiletým žalářem a mnohým jiným méně přísným, ale neochabujícím pronásledováním. K tomu ke všemu převládající význam teologie obracel k ní všechny ony duchy, kteří za jiného stavu společnosti byli by se věnovali vědeckému bádání. Když lord Bacon psal veliký list oboru vědění, byla jeho pozornost mocně obrácena ke ztrnulosti středověké. Že duch lidský tak dlouho zůstal ztrnulý a ztuhlý, zdálo se na první pohled námitkou na jeho theorie, protivou k jeho vysokému oceňování lidských schopností. Ale jeho odpověď byla bystrá a rozhodná. Theologická soustava ležela jako můra na křesťanství, a její vlivu více než kterékoli jedno-

*) Sylvestr II. byl prvním Francouzem, který seděl na stolci sv. Petra, proslulý původce galských názorů, a prý nejschopnější matematik a mechanik své doby. Zemřel roku 1003. Mimo jiné věci vynašel prý jakési hodiny. Měl také sochu, která — jako socha Rogera Bacona — odpovídala na všechny jeho otázky. Dle lidové legendy byl ve spolku s ďáblem, kterýž mu pomohl ke stolici v Remeši, v Ravenně a v Římě, a přislíbil, že nikdy nezemře, dokud nebyl v Jerusalemě, což Gerbert pokládal za slib nesmrtelnosti. Ale jako slib, učiněný Jindřichu IV. anglickému, ukázalo se to býti podvodem, a papež ucítil ruku smrti na sobě, když sloužil mši v kapli jerusalemské, v basilice sv. Kříže. Legenda dále, že, trápen jsa výčitkami svědomí, nařídil, aby tělo jeho bylo rozkrájeno na kusy, položeno na vůz, tažený voly a pohřbeno tam, kde tito sami se zastaví; neboť jest prý nehoden odpočívati v chrámu Páně. Ale, aby se ukázalo, že milost může býti udělena i největšímu vinníku, zastavili se voli u dveří Lateranu. Kdykoli prý papež má zemřít, zvlhne hrob Sylvestrův, a kosti starého maga klapou uvnitř. (Viz Gregorovius, *Über die Gräber der Päpste*; a původní zprávu u Matthew o Westminster, r. 998.)

tlivé příčině dlužno přičítati všeobecné ochrnutí.*)

Konečně přišlo ožítí učenosti, po něm následovalo rychle obrození přírodní vědy, a to záhy způsobilo řadu nejdůležitějších převratů v našich pojmech.

Prvním z těchto bylo otřesení starého názoru o postavení člověka ve všemíru. Nevzdělanému člověku žádná věta se nezdá zřejmější nežli že náš svět jest velikým hlavním účelem všehomíra. Kolem něho slunce a měsíc se otáčejí, a hvězdy zdají se jen nepatrnými světly, určenými k ozdobe oblohy. Z tohoto pojmu přirozeně plynula spousta pověr, které zaujímají značné místo u víře každé staré civilisace. Poněvadž jest člověk středem všech věcí, má každý překvapující zjev nějaký vliv na jeho jednání. Zatmění slunce, vlasatice, meteor a bouře, všecko jest k vůli němu. Celé dějiny všehomíra soustředí se na něm, a všechny odchylky i poruchy, které se na něm jeví, jsou spojeny s jeho dějinami.**)

Věda, která zvláště opravuje tyto názory, jest astronomie; ale ta je po značnou dobu spíše posilňovala, neboť byla s prvu nerozlučně spojena s astrologií. Jest velice důmyslnou a — aspoň pokud se týče doby ožítí učenosti — velice správnou poznámka Comteova, že toto poslední studium značí první soustavné úsilí vytvořiti filosofii dějin tím, že se uvedou zřejmě podivné zjevy lidských činů

*) Novum Organon.

**) Ano i slunce a hvězdy prý svítí slabším světlem od pádu prvních rodičů. (Sv. Isidor, *De ordine Creaturarum*, kap. V.). O účinku hříchu na rostlinnou říši viz Sv. Augustin, *De Genesi* kn. I. kap. 13.

v obor zákona.*) Ale možno snad je také pokládati za jeden z posledních zápasů lidského sobectví proti tísnivému citu malichernosti, jež nezbytně budí nesmírnost všehomíra. A dojista by bylo nesnadno vymyslet si nějaký pojem způsobilejší zvýšiti důstojnost lidskou než jest ten, který představuje běh životní každého jednotlivce jako sloučený s pochodem světů, jako ohnisko, k němuž vlivy nejvznešenějších ze stvořených věcí ustavičně směřují.**)

Ale přes toto dočasné poblouzení nemůže býti pochybnosti o konečném účelu vědy, která dokazuje, že náš svět jest jenom konečně malou částkou stvoření a která, dokazujíc jeho pohyb, ukazuje, že jest nepatrným jak svým postavením tak svou velikostí. Děševní důležitost takového objevu možno stěžji přeceniti. Ti, kdo pokládají naši zemi za střed hmotného všehomíra, budou mu vždycky připisovati podobné postavení

*) Zmínil jsem se již o smělém pokuse Petra z Abana, na počátku čtrnáctého století, sestaviti pomocí astrologie filosofii náboženství. Kardan rovněž určil horoskop Kristův a prohlásil, že všechny osudy křesťanství jsou určeny hvězdami. Vanini přijal podobný poněkud názor. (Durand, *Vie de Vanini*, str. 93.—99.) Pomponazzi pokoušel se vyložití magické zjevy vlivem hvězd (*Biog. univ. čl. Pomponazzi*); a Bodin, v největším politickém díle šestnáctého století, položiv otázku, je-li možno odhaliti nějakou zásadu pořádku, spravujícího vývoj společnosti, tvrdí, že takovou zásadu možno objeviti jen astrologií. (*République*, kn. IV. kap. 2.).

***) Jak to vyslovuje básník:

"The warrior's fate is blazoned in the skies;

A world is darkened when a hero dies."

(Osud bojovníkův psán jest na obloze; svět se zatmí, když hrdina zemře.)

v plánu mravním, a když klamnost první věty jest dokázána, jeví se druhá nevhodnou nebo obtíží.*)

Bylo zůstaveno přítomnému století a nové vědě, přidati k objevu Kopernikovu a Galileovu jiný, který nebyl dosud plně uskutečněn, ale kterému bezpochyby souzeno jest působiti podobným a rozhodujícím vlivem na všechny budoucí soustavy víry: míním objevy geologické, týkající se před-adamské historie zeměkoule. Těm, kdo považují neurčitost za nejvyšší pojem nekonečna, jest zjevení věčnosti napsáno na skalách jako zjevení nesmírnosti na hvězdách. Ale pro vědecktější duchy nebylo nejdůležitějším výsledkem geologie, že odhaluje zpět do nevýpočetné vzdálenosti obzor stvoření, ani že obnovila a přetvořila všechny staré výklady o mojíšské kosmogonii; nýbrž že rozhodně vyvrátila, co bývalo druhy všeobecnou věrou o původu smrti. Že toto hrozné neštěstí se objevilo na světě pro hřích lidský, že každá bolest, která svírá tělo stvořené bytostí, každá vášeň nebo pud

*) Ať cokoli se myslí o její oprávněnosti, nemohou býti dva názory o neobyčejné kráse domněnky, kterou Dr. Chalmers se snažil odstraniti tuto obtíž, že podobenství o pastýři, opouštějícím devadesát devět ovcí, aby hledal té, která zbloudila, jest jenom vylíčením činu Boha, snažícího se opět nabýti jediného světa, který se mu byl vzepřel, jakoby byl důležitějším nežli všechny ty, které zůstaly věrnými. Možno podotknouti, že astronomie sama podává pádný doklad o nebezpečnosti, spoléhati příliš bezvýminečně na své názory o vhodnosti věcí. Staří astronomové svorně tvrdili, že pohyby nebeských těles musí nezbytně býti kruhové a stejné, protože to pokládali za nejdokonalejší způsob pohybu; a houževnatost, se kterou tohoto názoru se drželi, dokud nebyl vyvrácen Keplerem, byla jednou z hlavních překážek pokroku astronomie.

nebo nezbytnost, která přispívá ke způsobení muk, jest jenom ovocem neposlušnosti v ráji, věřilo se dlouho s nezvratnou jistotou, ano, tvrdí se i nyní od mnohých, kteří nemohou býti pokládáni za lidi vůbec nevzdělané. A tato všeobecná věta se stala velikým pravzorem, střediskem, kolem něhož se tvořily nescíslné podobné názory, první zásadou nebo měřítkem pravděpodobnosti, vedoucím náklonnosti lidí ve všech jich bádáních. Jestliže smrt a každá bolest vyplynula ze hříchu Adamova, bylo přirozeno, dávatí každému zvláštnímu případu smrti nebo bolesti vlastní význam; a jestliže tyto největší z pozemských vad byly spojeny s dějinami člověka, bylo přirozeno věřiti, že všechna menší zla neměně s nimi souvisí. Ale geologie nyní dokázala rozhodně, že v těchto závěrech jest veliký blud. Dokázala, že nescíslné věky před tím, než-li člověk vstoupil na tuto zemi, smrt zuřila a řádila mezi jejími obyvateli, že tak vstoupila v původní tvar věcí, že bolest a nemoc, kteréž obsahuje, byly známy byli pány světa. Upříti to jest nyní nemožno; uznati to, jest vzdáti se jednoho z hlavních učení minulosti.

Druhý způsob vlivu, jež měly vědecké objevy na viru, bylo postupné nahrazování pojmu zákona na místo nadpřirozeného zakrocení. Měl jsem již příležitost zmíniti se několikráte o tomto nahrazení, ale doufám, že mi čtenář odpustí, jestliže se k tomu na okamžik vrátím, abych ukázal důkladněji, nežli jsem posud učinil, rozsah a povahu změny. Jest zvláštní známkou nevzdělaných lidí, že jich zvědavost a ještě více jich ná-

boženské city velmi zřídka se budí takovými zjevy, které spadají zřejmě v obor přírodních zákonů, kdežto mocně na ně působí všechny ty, které se zdají nepravidelnými. Jest ovšem pravda, že tento výraz »přírodní zákon« má u nevzdělaného člověka toliko velmi neurčitý a slabý význam, že takový člověk nemá ani pojmu o těsném spojení mezi různými třídami zjevů, a že často přiřítá každý obor i těch, které jsou nejpravidelnější, činnosti zvláštních, jimi vládnoucích, duchů; přece však o jistých zjevech uznává, že se dějí v pravidelném postupu, kdežto jiné zdají se podivnými, a ty slučuje zvláště s božským zakročením. Tak byly vlasatice, meteory a zjevy atmosferické spojovány s náboženskými ideami mnohem déle nežli slunce a hvězdy. Tak také odvážné hry bývaly již za starých dob zakazovány, netoliko pro mnohá zla, která z nich plynula, nýbrž i jakožto druh rouhání, poněvadž při všedních věcech se odvolávaly na rozhodnutí božstva.*) Jelikož nebyl člověk s to, aby vypočítal, jak padne kostka, věřilo se, že to určuje božské sprostředkování a proto se stalo metání losů jedním z oblíbených prostředků přiblížit se božstvu.**)

*) Jasně mínění o starých názorech v této věci má Barbeyrac, *De la Nature du Sort* (Amsterdam, 1714), jenž měl prudký spor o tom předmětu s hollandským duchovním. Prvním spisovatelem — tuším — který jasně a soustavně tvrdil, že losy se řídí čistě přírodními zákony, byl anglický puritánský kazatel jménem Gataker v díle *On the Nature and Use of Different Kinds of Lots* (Londýn, 1619) — dobře promyšlená a zajímavá kniha, plná hledané učenosti.

**) Odtud se užívalo slova „sortes“ o věštách. Odtud také pocházejí taková slova jako „sortilegi“, „sorcerers“ (věšci, kouzelníci).

Z tohoto obyčeje, spojovati náboženské city hlavně s abnormálním, plynuly dva velmi důležité následky; jeden z nich se týkal vědy a druhý theologie. Předně, pokud abnormální a podivné zjevy se pokládají za přímé skutky božstva, budou se zastrášovati všechny pokusy, vyložiti je vědecky; neboť takové pokusy jeví se nezbytně jako neuctivé zasahování ve skutky božské, a — mají-li úspěch — zmenšují prameny náboženského hnutí.*) Podruhé, jest zřejmo, že pojem božstva ve staré době civilisace musí podstatně se lišiti od pojmu v době pozdější. Vědomí božské přítomnosti v nevědecké době stotožňuje se s ideou abnormální a rozmarné činnosti; ve vědecké době souvisí s pravidelným a nerušeným zákonem. Poněvadž formy náboženského citu jsou velice různé, musí býti právě tak i pojmy božstva, kolem nichž ony se točí. Jeden pojem skládá se hlavně z ideí o zasahování, zázraku, změny, rozmaru; druhá z ideí o pravidelnosti, nezměnitelnosti, prozřetelnosti a mravní dokonalosti.

První vědou, která dospěla dokonalosti v době, o které jednáme, byla astronomie, která záhy na-

*) Tak ku př. praví de Maistre o starých: „Jejich fysika není téměř ničím. Neboť netoliko nepřikládali žádné ceny zkušenostem fysickým, nýbrž pohrdali jimi, ano, spojovali s nimi jakousi ideu bezbožnosti; a toto spletené mínění přicházelo s vysokou.“ (*Soirées de St.-Petersbourg*, 5 me entretien). Toť pravý duch pověry. Mluví o zemětřesení dí Kosmas: „Že pak země se pohybuje, to pravíme, že neděje se větrem; neboť nevymýšlíme báje jako onino, nýbrž prohlašujeme, že se to stává na rozkaz boží, a zvědavě té věci nezkoumáme; praví Písmo skrze Davida: „Jenž hledí na zemi a třese ji“ atd. — str. 115.

byla velikého významu za příčinou ožití astrologie, jež bylo provedeno ve čtrnáctém století obnoveným studiem děl pohanského starověku a snad ještě více hlubokým vlivem, jež arabský duch tenkrát měl na křesťanství. Veliké dílo Koperníkovo, téměř současné objevení se Keplera, Galilea a Tycha de Brahe, jakož i vynález a rychlé zdokonalení dalekohledu, uvedly brzy pojem přírodního zákona v obor, který byl dlouho zvláštní říší pověry. Descartesova theorie vírová, ač nyní víme, že nemá vědecké ceny, měla — jak bylo správně řečeno — psychologickou cenu nejvyššího řádu, neboť byla prvním pokusem utvořit soustavu všehomíra přírodním zákonem a bez zasahování duchových činitelů.*) Dříve se hledělo na různé pohyby nebeských těles většinou jako na osamocené, a lidová víra byla, že, jako všechny atmosférické změny, jsou působeny od andělů.***) V talmudu byl zvláštní anděl ustanoven pro každou hvězdu a pro každý živel, a podobné názory byly všeobecné po celý středověk.***) Víra v existenci množství osamocených a podivných zjevů vnukla přirozeně víru v anděly k jich vysvětlení, a na druhé straně sdružování andělů se zjevy, které stále se vnu-

*) To bylo původně poznámkou St. Simonovou, ale ta byla přijata a rozšířena Comtem a některými jeho žáky. Viz výběrnou knihu Littréovu, *Vie de Comte*.

***) Roccamora, *De Cometis*, str. 17; sv. Isidor, *De Ordine Creaturarum*.

****) Maury, *Légendes pieuses*, str. 17.—18. Andělé byli někdy zobrazováni ve starých křesťanských malbách a sochách, které drží hvězdy (a zejména hvězdu betlemskou) v rukou. Viz ku př. velice zajímavý starý basrelief na káru kostela Notre Dame v Paříži.

covaly pozornosti, probudilo živý smysl andělské přítomnosti, který se jevil v nesčíslných legendách o projevech andělských. Všecko to zmizelo před geniem Descartesovým a Newtonovým. Vlášta zákona byla uznána za nejvyšší, a pojmy, které vzrostly z dřívějšího názoru o nebeské soustavě, chřadly a mizely.

Po dlouhou dobu však byly vlasatice dále útočištěm zmírající pověry. Jich vzácnost, odchylka jich dráhy, nesnáze zjistit jich přirozenost a velikost i hrůza jich vzezření, to vše přispívalo k tomu, že se vnukala lidem kromobyčejná představa o jich nadpřirozené povaze. Od nejstarších dob byly pokládány za předchůdce neštěstí, a, když lidé si zvykli pohlížeti na ně v onom světle, nahromadila se brzy spousta důkazů na podporu té víry. Ukazovalo se, že vlasatice předcházely smrt takových vládců jako byli Caesar nebo Konstantin Veliký nebo Karel V. Bylo známo, že vlasatice se objevily před vpádem Xerxovým do Řecka, před peloponneskou válkou, před občanskými válkami Caesara a Pompeja, před pádem Jerusalema, před vpádem Attilovým a před nesmírným počtem největších hladů a morů, které stihly lidstvo.**) Mnoho set případů takových bylo sebráno a poskytovaly hojnost důkazů, které úplně stačily přesvědčiti mysl i poněkud skeptickou v době, kdy nadpřirozená povaha vlasatic, shodující se s panujícími názory o vládě všehomíra, jevila se již z předu pravděpodobnou. Někteří theologové, ač plně

**) Nejdůkladnější uvedení důkazů o proročném rázu komet shledal jsem u Raxa, *De Cometis* (1578). Spisovatel byl španělským lékařem.

uznávali zlověstný ráz těchto zjevů, pokoušeli se vyložit je trochu racionalistickým způsobem. Dle jejich názoru byly vlasatice massy škodlivých výparů, vycházejících dle jedné ze země, dle jiných z nebes, které nakazily ovzduší a tím způsobily mor. Králové pak byli skutečně zvláště náchylni podlehnouti tomuto vlivu; ale jen proto, že jejich námahy a bujné zvyky je oslabují více než jiné lidi.*) Obyčejně však bývaly vlasatice pokládány prostě za nadpřirozené výstrahy, poslané k předpovědění neštěstí. Dva nebo tři velcí muži namodlaro usilovali otfásti tou věrou. Tak ku př. za doby zděšení, způsobeného velikou vlasaticí, psal Paracelsus silně proti lidovým názorům,**) na které útočil z příčin theologických, poněvadž tvoří jakýsi fatalism a neshodují se s věrou v prožitelnost. Uprostřed podobného zděšení roku 1680 Bayle učinil podobný pokus, ale v duchu doby užil nikoli theologického nýbrž filosofického stanoviska. Ukázal s dokonalou obratností slabost pochodu myšlenkového, který spočíval na libovolném výběru nahodilých okolností, a učinil tento předmět obsahem podivuhodné knihy o postupném sloučení pověr.***) Ale theologie i filosofie byly

*) Roceamora *De Cometis* (Řím 1670), str. 238—239.

**) V dopise Cvinglimu.

***) A odstupuje od svého hlavního předmětu k podivuhodné rozpravě o poměru mezi náboženstvím a mravností. Při největším možném obdivu pro *Kritický slovník*, který bude vždy pokládán za nejúžasnější pomník učenosti a kritické bystrosti, jež kdy zanechal jednotlivý učenec, nemohu, než domnívat se, že původní genius Bayleův září ještě jasněji v *Contrains-les d' Entrer*, v některých z *Pensées diverses sur les Comètes*, a ve dvou nebo třech jeho *Nouvelles Lettres*.

stejně bez moci, až jim věda přispěla na pomoc. Halley předpověděl dráhu vlasatic, a tyto byly hned vzdáleny do říše zákona, a jedna z nejstarších pověr lidstva byla zničena.

Pokrok, který se stal v astronomii, podává toliko jediný, ačkoli snad neobyčejný příklad toho, co za sedmnáctého století se dalo v každém oboru vědy. Všude rychlé výtěžky nového ducha nahrazovaly ideu přírodního zákona místo idey nadpřirozeného zasahování a přesvědčovaly lidi, že musí býti přirozené rozřešení i tam, kde nebyli s to, aby je odkryli. Spisy Baconovy, ač jejich vliv byl — jak se domnívám — značně přeceňován, částečně z národní pýchy a částečně proto, že lidé přijímali příliš ochotně nepoctivé úsudky, které Bacon pronášel o svých vrstevnících,*) přispívali více než kterákoli jiná jednotlivá příčina k vedení

*) Doba Baconova nebyla dojísta tak zatemnělou a nevědomou v předmětech vědeckých, jak jí stále líčil. Naopak, vzpomenu-li, že to byla doba Koperníka, Galilea, Tycha Brahe, Keplera a Gilberta, bylo by nesnadno jmenovati nějakou, která byla znamenitější. Velikou část vědeckého probuzení v Evropě lze právem přičísti těmto velikánům; a jedinou obranou, kterou možno podati pro zprávy Baconovy jest, že — ač byl velikým geniem — byl úplně neschopen jejich objevy chápati. Koperníkovu soustavu — největší objev toho věku — zamíтал až do konce. O důležitých objevech Gilbertových s magnetem jednal netoliko s nedůvěrou, nýbrž i s nejdřejším pohrdáním. Oceňujice jeho vliv, musíme si připomenouti, že jistě nebyl vládnoucím mimo Anglii, dokud nenastalo spojení mezi anglickým a francouzským duchem, kteréž bezprostředně předcházelo francouzskou revoluci. *Tenkráté* vskutku měla jeho filosofie nesmírný a prospěšný vliv na pevninu; ale Evropa do té doby nespala. V Británii samé Bacon nezpůsobil patrného účinku na velikou školu literatury a vědy, která vyrostla na oné straně Tweedu; ano i v Anglii, kde byl téměř

hnutí a nabyly aspoň v Anglii téměř převahy. Chemie se odloučila od alchymie, jako astronomie od astrologie. Akademie del Cimento byla založena v Toskánsku r. 1657, královská společnost v Londýně r. 1660, akademie věd v Paříži r. 1666. Mnohé různé vědy, které byly současně pěstovány, netoliko zbavily mnoho rozličných oborů přírodních pověry, nýbrž zplodily také svým ustavičným spolupůsobením pojem vše objímajícího zákona, učily lidi spojovati obyčejně božskou přítomnost spíše se řádem nežli se zázrakem, a navykaly je uvažovati s obdivem a úctou o důkazech plánu, jevícího se u nejmenšího živočicha i jepice, nejkratší dobu žijící; a rovněž o důkazech oné vládnoucí péče, která připravuje obor štěstí i nejslabším ze stvořených bytostí.

Velmi důležitým následkem této změny bylo, že theologické soustavy ztratily mnoho ze své drsné a chmurné povahy. Pokud lidé odvozovali své názory o božstvu z toho, co pokládali abnormálním, byla jich pozornost hlavně soustředěna na nehody, neboť tyto jsou většinou výjimečny, kdežto hlavní zřídla štěstí jsou věci, které jsou nejobyčejnější. Kromě toho jest jednou z nejodpornějších vlastností lidské povahy, že na ni vždy více působí hrůza nežli vděčnost. Proto bývala zbožnost predků

všemohoucím, stáli dva z největších mužů stranou od jeho žáků. Celá metoda a duševní ráz Newtonův přičil se rázu Baconovu, a jak jeho životopisec, sir David Brewster s velkým důrazem tvrdí, není nejmenšího důvodu domnívati se, že Newton měl něco od svého předchůdce, kdežto Harvey zřejmě děkoval za svůj veliký objev onomu učení o posledních příčinách, jež Bacon označil „neplodným, jako panna zasvěcená Bohu, která nemůže vydati plodu“.

našich hlavně spojována s bouřemi, morem a hladem i smrtí, které byly považovány za tresty, a které následkem toho budily hrůzu téměř šílenou. Všecky části víry braly na sebe přiměřenou barvu, až bídný stav člověka a hrozná budoucnost, která ho očekávala, staly se ústředními ideami theologie. Ale toto, ač v prvotní fazi civilisace bylo zcela přirozeno, zmizelo záhy, jakmile nová věda nabyla převahy nad theologickým vývojem: neboť pozornost lidí byla tenkrát obrácena hlavně k oněm četným vynálezům, které směřovaly k blahu všech stvořených věcí, kdežto hrůza, druhy plozená nehodami životními, byla konečně velice zmenšena, když se ukázalo, že jsou výsledkem všeobecných zákonů, spojených s celou soustavou zeměkoule, a z nichž mnohé byly v činnosti před stvořením člověka.

Jiná stránka vědeckého pokroku, o které bych se zmínil pro její vliv na spekulativní názory, jest rychlý vzrůst morfologického pojmu všehomíra. Dle velikých filosofů sedmnáctého století byl náš svět ohromným a složitým mechanismem, povoláním k životu a vypracovaným okamžitě ve všech svých částech tvůrcím slovem božím. V posledním století však a ještě více v nynějším století pokrok chemie, učení o výměně a nezničitelnosti sil a objevy geologické značně změnily tento pojem. Nepouštějíce se do takových otázek, jako jest přeměňování druhů, která jest dosud nerozhodnuta, a o které pojednávat spisovatel tohoto díla by byl vůbec nepovolaným, uznáme, že, aspoň u veliké části oborů vědy, názor o stálém přetvořování, stálém pokroku pod vlivem přírodního zá-

kona od jednoduchých ke složitým formám, se stal vládnoucím. Svět sám, jak jest mnoho důvodů domnívati se, byl druhdy pouze parou, která znenáhla houstla a tvrdla, a jeho nynější stav představuje posloupné rozvoje nesčíslných věků. Tento pojem, který podává vesmír spíše jako organism než jako mechanism, a pokládá jeho složitost a přeměny spíše za výsledky postupného vývoje z nitra než zasahování ze vnějška, jest tak nový a na první pohled tak překvapující, že mnozí nyní se ho děsí s hrůzou, pod dojmem, že ničí důkaz o plánu, a téměř dostupuje k negaci nejvyšší inteligence. Ale myslím, že může býti málo pochybnosti, že takové strachy jsou po většině bezdůvodny.*) Že hmota jest ovládána duchem, že práce a výtvořiny všehomíra jsou plody inteligence, jsou věty docela nezvratné, ať pokládáme tyto práce za výsledky jediného okamžitého provedení vůle nebo volného, stálého a pravidelného rozvoje. Důkazy o pronikající a rozvíjející inteligenci, jakož i důkazy o pořádající a kombinující inteligenci jsou nedotčeny, a žádný myslitelný pokrok vědy v tomto směru nemůže jich zničit. Kdyby pověstná domněnka, že všecek život živočišný i rostlinný pochází přirozeným pochodem evolučním z jediného zárodku životního, byla dokázanou pravdou, mohli bychom přece ještě ukázati na doklady o inteligenci, jevící se v odměřeném a postupném vývoji, v oněch výborných formách, tak se lišících od toho, co slepá náhoda

*) Viz poznámky o shodě morfologických pojmů s učním o posledních příčinách u Whewella, *History of Scientific Ideas*.

mohla provést, a ve zřejmém souladu vnějších okolností se živým tvorem a živého tvora se vnějšími okolnostmi. Důkaz o plánu by se vskutku změnil; vyžadoval by stanovení v nové formě, ale byl by právě tak platným jako dříve. Ano, snad není upřílišeno říci, že, čím plněji tento pojem všeobecného rozvoje se chápe, tím pevněji se vybuduje vědecké učení o prozřetelnosti, a tím silnější bude důvěra v budoucí pokrok.

Výsledky tohoto pochodu, jež přírodní věda nyní podstupuje, jeví se zcela jasně na sousedním poli historie v tom, co možno nazvati morfologickým pojmem názorů — totiž ve víře, že jest zákon řádné a pokračující přeměny, kterému naše spekulativní názory jsou podrobeny, a jehož příčiny dlužno hledati u všeobecném duševním stavu společnosti. Jelikož hlavním účelem této celé knihy jest osvětliti povahu a pokrok tohoto pojmu, není potřebí zdržovati se při něm nyní, i upozorňuji naň pouze za tím účelem, abych ukázal jeho souvislost s objevy vědeckými.

Všimneme si, že, v tomto jako ve většině jiných případů, vliv, jež přírodní vědy měly na spekulativní názory, neměl ráz přímého logického důkazu, odstraňujícího starou víru, nýbrž spíše, že to byl poutavý vliv nové analogie. Jak jsem měl již příležitost poznamenati, ukáže nestranné zkoumání velikých přeměn názorů, že bývaly obyčejně způsobeny nikoli silou přímých důkazů, nikoli takovými důvody, jako se uvádějí spornými stranami a ve vyznáních do paměti vstěpují, nýbrž citem neshody nebo nesrovnalosti starých učení s jinými částmi našeho vědění. Každý člověk asi miluje

různé způsoby svých ideí. Musí vždycky býti jistá souvislost nebo shoda neb analogie mezi nimi. Všeobecné měřítko pravděpodobnosti určuje víru, a ta čerpá ze mnohých oborů vědomosti. Kdykoli tedy pokrok bádání přivede novou řadu pojmů do přírodní vědy, která představuje jednu stránku poměrů božstva k člověku, tyto pojmy neb aspoň něco jim podobného, přenášejí se rychle do teologie, která představuje druhou.

Dlužno však uznati, že jsou některé vlivy, plynoucí z přírodní vědy, kterých jest hluboce litovati, neboť nepocházejí ani z logických důvodův, ani ze správných analogií, nýbrž z falešných pojmů, které jsou zakořeněny v naší víře, nebo z klamných závěrů, k nimž naše mysl příliš snadno se nechá svést. Rostoucí svědectví přirozeného náboženství, provázené nesčíslnými známkami tvůrčí a pořádající moudrosti, kterou věda objevuje, možno sotva přeceniti,*) ani nelze rozumně pochybovati, že svět ovládaný ve všech svých částech činností pevných přírodních zákonů obsahuje vyšší stupeň prozíratelné obratnosti nežli chaos nahodilých vlivů, řízených čas od času osamocenými činy zasahování duchového. Ale přece tak obecně jest idea božského působení omezena na ideu zázraku, že

*) Laplace, jenž přispěl více než kdokoli jiný k systemování důkazů z pravděpodobnosti, a jenž dojista nebude viněn z touhy, podříditi vědu teologii, uvádí důkaz pro plán, plynoucí z pohybů planetárních těles, těmito téměř ohromujícími slovy: „Zjevy i neobyčejné nepocházejí z příčin nepravidelných. Podrobíme-li jich pravděpodobnost počtu, shledáme, že možno sázeti více než dvě stě tisíc miliard proti jedné, že nejsou výsledkem náhody“. — *Système du Monde*, kn. V. kap. 6.

každý objev, vykazující podivným zjevům jich místo v symetrii přírody, má pro mnohou mysl ráz bezbožnosti, který se ještě dále sesiluje faktem, že — kdežto přírodní věda se spokojí studiem zákonů jako hranicí svého bádání, — právě vědátoři někdy zapominají, že objevení zákona není přiměřeným rozřešením záhady příčin. Když všechny pohyby nebeských těles byly uvedeny k zákonu přitažlivosti, zůstává ještě přitažlivost sama nerozluštěnou záhadou. Proč hmota přitahuje hmotu, nevíme — nebudeme snad nikdy věděti. Věda může přinést mnoho světla na zákony, které řídí vývoj života; ale co jest život a co jest jeho konečnou příčinou, nejsme vůbec s to, abychom pověděli. Duch člověka, který dovede stopovati dráhu vlasatice a měřiti rychlost světla, osvědčil se posud neschopným vysvětliti existenci nejmenšího hmyzu nebo vzrůst nejnižší rostliny. V pořádání zjevů, ve zjišťování jich následkův a jich analogií, byly jeho výkony podivuhodnými; v objevování konečných příčin neměl vůbec zdaru. Neproniknutelné tajemství leží u kořene každé existující věci. První zásada, dynamická síla, oživující moc, působivé příčiny oněch řádů, které nazýváme přírodními zákony, unikají největšímu úsilí našeho bádání. Pitevni nůž anatoma a rozbor chemika jsou tu nedostatečny. Drobnohled, který zjevuje stopy vše pronikající, vše pořádající inteligence v nejmenší kuličce a ukáže svět organizovaných a žijících bytostí v zrnku prachu, nepodává rozluštění záhady. Nevíme nic nebo skoro nic o poměrech ducha ke hmotě ať u svých vlastních osob ať ve světě, který nás obklopuje; a domní-

vati se, že pokrok přírodní vědy vylučuje pojem první příčiny ze stvoření, podáváje přirozené výklady, jest nedbati docela oboru a hranic, na které jest obmezena.

Dlužno též uznati, že, jako rostoucí poznání zákona se zdá mnohému popřením skutečnosti nebo najisto trvalosti božského působení, tak rostoucí poznání rozmanitosti účinků hmoty nezřídkda vede k popření existence ducha. Matematik tak často uváděný, který tvrdil, že duše musí býti rozměrem, a houslař, který byl přesvědčen, že musí býti harmonií, jsou sotva hnanými představiteli směru, jevícího se téměř u každého, kdo se mnoho věnuje jedinému studiu a chce jím vyložiti všecky zjevy existence. Téměř každé vědě, když byla vznikla, bylo zápasiti se dvěma velikými překážkami — s nerozvážnou nevěrou těch, kdo pokládají novotu nezbytným synonymem klamu, a s nezkroceným nadšením těch, kdo, vidouce neurčitě a temně novou řadu ještě nejasných objevů, otvírajících se lidstvu, domnívají se, že se osvědčí býti obecným rozluštěním. Známó, že když po dlouhé době zatvrzelé nevěry skutečnost velikého objevu Harveyova zasvitla nad lékařským světem, prvním výsledkem byla škola lékařská, která pokládala člověka proslě za hydraulický stroj a shledávala zásadu každé nemoci v nedokonalém oběhu.*) Táž historie opakovala se ustavičně. Ona láska k souměrnosti, která žene lidi k tomu, aby všecky zjevy uváděli k jediné příčině, byla matkou některých nejlepších objevů, ale byla také nedokonalým tříděním, jež

*) Lemoine, *Le Vitalisme de Stahl*, str. 6.

provedla, jedním z nejhojnějších pramenů lidského bludu. Dnešního dne, kdy studium zákonů hmoty došlo neobyčejného rozvoje, a kdy poměry mezi duchem a tělem se hlavně zkoumají se zřetelem k úkonům tohoto, není ani překvapující ani hrozné, že silné hnutí k materialismu má býti následkem.

Ale necháme-li stranou tyto nesprávné následky, objeví se, že, kromě všeobecných účinkův intelektuálního pokroku na theologické názory, který umožňoval lidem snáze chápati neviditelné a takto je zbavoval modlářství, a činil je schopnými oduševniti a povzněsti svůj ideál a takto je osvobodil od anthropomorfismu, ona zvláštní větev intelektuálního pokroku, která jest obsažena pod jménem přírodní věda, vykonávala rozhodný a zvláštní vliv, jenž byl částečně logickým, ale obecněji asimilujícím vlivem analogie. Odstranila starý pojem člověka o postavení jeho světa ve všem míru a o poměru katastrof, které se na něm dějí, k jeho historii. Postavila smysl zákona místo náklonnosti k zázračnému a naučila lidi spojovati božstvo spíše s pravidelností než nepravidelností. Velikou měrou odňala neštěstí jeho trestný ráz, rozmnožila nesmírně důkazy božské blahovůle a zároveň pěstovala pojem spořádaného vzrůstu, který se vztahoval od světa hmotného ku světu duševnímu.

To byly její hlavní účinky na víru; ale měla také značný vliv na soustavy biblického výkladu, jimiž ona víra se vyjadřuje. První veliký podnět k racionalistické kritice bible byl nejspíše dán rozporem, který se jevil mezi objevem Galileovým a

Písmem, jak bylo vykládáno množstvím theologů, kteří soudili dle způsobu Kosmova. Nová fakta byla objevena a bylo tedy potřeba nové soustavy výkladu; lidé jali se obracetí své kritické schopnosti ku svatým spisům za tím účelem, aby je uvedli v souhlas s názory, k nimž se došlo samostatně rozumem. Každý nový objev vědecký, který se dotýkal nějaké otázky Písma, každý nový směr, vyvolaný pokrokem civilisace, zplodil opakování téhož pochodu.

Snad nejstarší, velice umělý příklad tohoto druhu výkladu byl podán francouzským protestantem La Peyrèrem v knize, která vyšla r. 1655.*) Spisovatel, který plně připouštěl obor zázračného, ačkoli se snažil omezení jej, narazil na některé nesnáze spojené s obyčejným učením o prvotním hříchu, a na některé věci, ve kterých věda se zdála odporovati tvrzením Starého zákona; i snažil se odstraniti je na dobro tím, že oddělil biblickou historii od obecného běhu lidských záležitostí. Adam (tvrdil) nebyl otcem pokolení lidského, nýbrž jen praotcem Židův, a celá předpotopní historie jest toliko historií jediného národa. Tak možno připustiti starobylost, kterou východní národové si osobili, a zásadní nesnáze, týkající se potopy, jsou rozluštěny. Bylo vůbec chybou domnívati se, že smrt a nemoc a utrpení jest následkem hříchu. Adam svým skutkem propadl pouze duchovním trestům, které se přenášely na lidi. »V kterýkoli den s něho bys jedl, umřeš,« nemohlo býti míněno do slova, poněvadž do slova se nesplnilo; rovněž

*) *Systema Theologicum ex Prae-Adamitarum Hypothesi*, pars I. Druhá část nikdy nevyšla,

ne kletba nad hadem, protože pohyb hada po zemi jest právě přiměřen jeho tvaru těla. Existence lidí, kteří nebyli z rodiny Adamovy, naznačuje se temně na mnohých místech, ale jeví se rozhodně v historii Kainově, který se bál jíti dále, aby ho lidé nezabili, a který vystavěl město v době, kdy dle obyčejného názoru byl téměř sám na světě.*) Mísění se synů božích a dcer lidských značí sňatky mezi dvěma plemeny. Potopa jest naprostou nemožností, pokládá-li se všeobecnou, ale nepřekvapuje vůbec, pokládá-li se částečnou záplavou.

Postupuje k dějinám pozdější doby, upírá La Peyrère nejprve Mojžíšovo autorství pentateuchu. Na obranu tohoto tvrzení uvádí zprávu o smrti Mojžíšově a anticipuje některé z těch malicherných kritik, které za naší doby nabyly tak veliké převahy. Řčení »To jsou slova, která Mojžíš mluvil za Jordánem«, zpráva o městě nazvaném »Jair do dnešního dne«, železná postel Ogova, dosud ukázaná v Rabbath, nesnáze o přemožení Idumejských a některá jiná místa zdají se poukazovati na to, že složení těchto knih stalo se daleko později po době Mojžíšově, kdežto jisté známky chronologického zmatení, které se v nich jeví, činí

*) Některé důkazy La Peyrèreeovy o té věci jsou podivně přitaženy. Tak ku př. se táže, proč Abel hlídal ovce, když nebylo se obávati zlodějí, a kde Kain nabyl zbraně, kterou zabil bratra. Existence pokolení lidského, nepocházejícího od Adama, byla velmi horlivě hájena ke sklonku předešlého století výstředním členem irského parlamentu, Dobbsem v knize velice podivné: *A Short View of Prophecy*. Byla také zastávána v Americe za příčinou obrany otroctví negrů. Dobbs mínil, že to bylo plémě, poslé ze spojení Evy s ďáblem.

pravděpodobným, že nejsou stejného původu, nýbrž jsou utvořeny sloučením několika různých spisů. Dlužno poznamenati také, že užívají řeči metaforické a hyperbolické, která příležitostně zavdala podnět k neporozumění, tak že zvláštní příklady božské prozřetelnosti byly vykládány jako skutečné zázraky. Tak ku příkladu, vlna židovských stád postačila úplně skýtatí látku pro oděv na poušti; a tvrzení, že oděv Židů nestárl, jest pouze důrazným vyjádřením neobyčejné prozřetelnosti, která je chránila všeho nedostatku po čtyřicet roků na poušti. Zároveň však neupírá La Peyrère, že dějiny židovské jsou plny zázraků, ale tvrdí docela určitě, že byly toliko místní, a že obecný běh všehomíra nikdy nebyl porušen k vůli nim. Prodloužení dne na rozkaz Josuův nebylo způsobeno nijakou změnou v oběhu země nebo slunce, nýbrž bylo pouze atmosferickým zjevem jako se často stává v arktických krajinách. Zatmění při ukřižování bylo též místní; ustoupení stínu na slunečních hodinách za panování Ezechiáše nepocházelo z porušení pořádku nebeských těles; světlo, které stálo nad kolébkou Kristovou, byl meteor, neboť hvězda by nemohla označiti přesně dům.

Spisovatel této podivné knihy stal se brzy po jejím vyjití římským katolíkem a následkem toho slavně odvolal své názory, ale škola biblického výkladu, jejíž byl snad prvním zakladatelem, trvá v činnosti podnes. Stopovati její dějiny do podrobná, nespadá do rámce přítomného díla. Postačí říci, že jsou dvě přírodní theorie, jimiž lidé se snažili vysvětliti vznik náboženství, a že každá z těchto theorií měla ve zvláštních dobách nebo zemích

nebo směrech myšlenkových velikou převahu.*) První metoda, která připisuje náboženství speciálním a osamoceným příčinám, našla svého hlavního starověkého představitele v Euhemerovi, jenž tvrdil, že pohanští bozi byli původně slavní králové, kteří byli zbožněni po smrti buď dobrovolnou úctou lidu nebo lstí panovníků,**) a jehož dílo, byvši přeloženo Enniem, přispělo prý velice k onomu rozšíření skepticismu v Římě, které předcházelo vznik křesťanství. K této třídě kriticky náleží také všechny pokusy vyložiti zázraky podvodem neb optickými klamy nebo neporozuměním některému přírodnímu zjevu nebo nějakou jinou ojedinělou okolností. Druhá metoda, zvaná mytickou, které se užívalo za starověku u pythagorovců, novoplatoniků a gnostiků, pokládá různé dogmatické soustavy za stělesnění náboženských citů nebo velikých mravních pojmů, které jsou obecně rozšířeny mezi lidstvem nebo za makavou a (takřka) hmotnou formu tužeb oné společnosti, ve které vznikají. Tak, ač plně uznávají, že zvláštní okolnosti mají důležitý vliv na vznik názorů, hledají vykladači této školy pravou pohnutku ve všeobecném intelektuálním ovzduší, které převládá. Nehodlají vykládati do podrobná, jak se stalo, že různým zázrakům se věřilo, ale tvrdí, že za jistého duševního stavu vždycky se objeví fenomena, která se pokládají zázračnými, a že všeobecný ráz těchto fenomen bude určen převládající náladou. První z těchto škol byla rozšířena v XVII. a XVIII. století

*) Denis, *Hist. des Idées morales dans l' Antiquité.*

***) Locke v pojednání »*O vláďě*«
přijímá docela Euhemerovu theorii o původu pohanských božstev.

a byla zejména oblíbena u národů jako byli staří Římané nebo jako jsou nynější Angličané a Francouzi, kteří se vyznačují láskou k přesným a určitým závěrům; kdežto druhá nejvíce vynikala za našeho století a v Německu.

Dlužno však uznati, že úsilí vynaložené na vymyšlení přirozených výkladů záračných fenomen není v poměru s tím, které se osvědčilo při kritice čistě rozkládající a ničivé. Spinoza, jehož hluboká znalost netoliko řeči hebrejské, nýbrž i rabínských tradic a židovského způsobu myšlení i výrazu jej činily zvláště povoláním pro ten úkol, podal příklad ve svém »Tractatus theologico-politicus«,*) a Německo brzy potom se vrhlo s velikým úsilím na touž dráhu. Ale věc která musí — tuším — zvláště zarazití nestranného pozorovatele jest, že tato kritika, aspoň u veliké většiny případů se nese za tím účelem stěžítí tajeným, aby se překroutila bible v souhlas s názory, které byly samostatně vytvořeny. Dva spisovatelé, kteří nejvíce přičinili k pěstování zásad toho hnutí, jsou Lessing a Kant. První tvrdí důrazně, že žádné učení nemá se přijímati jako část Písma, které není ve shodě s »rozumem«, výraz, jež ve spisech moderních německých kritiků možno nikoli neprávem

*) Spinoza byl — pokud vím — první spisovatel, který mnoho přemýšlel o možném nebo pravděpodobném zfalšování některých částí Starého zákona vložením nesprávných bodů samohláskových, kterýžto předmět za několik roků potom byl vyšetřován v dile *Hebrew Interpolations* Dr. Wallem z Dublínské university. Některé z poznámek Spinozových o židovském zvyku mluvití o nápadech svého vlastního ducha jako o inspiraci, zasluhují ještě býti čteny, ale až na tyto výjimky zdá se mi cena *Traktatu theologicko-politického* hlavně historickou.

pokládati za přiměřený všeobecnému účelu a směru moderního myšlení.*) Učení Kantovo jest ještě určitější. Dle něho**) každá dogmatická soustava nebo, jak on to vyjadřuje, každá »církevní víra«, má býti pokládána za nástroj neb obal »čistého náboženství«, nebo jinými slovy, oněch způsobů citění, které tvoří přirozené náboženství. Církevní víry jest potřebí, protože většina lidí není s to, aby přijala čistě mravní víru, není-li takřka zhmotněna a ztělesněna hrubšími pojmy. Je-li však církevní víra zcela podřízena čistému náboženství, plyne z toho, že má býti vykládána toliko se zřetelem k onomu — totiž, na všecka učení a všecka místa Písma dlužno hleděti tak, že mají poskytovatí nějakého mravního poučení, a žádný výklad — třeba přirozený — nemá býti přijímán za správný, který se protiví našemu smyslu práva.

Náčrtek tohoto učení Kantova připomene snad čtenáři, že jsem posud, stopuje zákony náboženského pokroku společnosti, prodléval toliko při jedné stránce předmětu. Zkoušel jsem některé důležité intelektuální činitele, kteří způsobili intelektuální změny, ale vynechával jsem dosud vůbec zákony mravního vývoje. Snažíme-li se nahraditi toto vypuštění, setkáme se nejprve se školou, která ovšem připouští, že pravou podstatou všeho ná-

*) O Lessingových názorech jasně se vyslovuje Amand Saintes, *Hist. critique du Rationalisme en Allemagne*. Strasus v úvodu k *Životu Ježíšovu* podává živý náčrtek o pokroku německého racionalismu, a způsob, jakým zde pojednává o předmětu zázraků, ilustruje velmi jasně široké užívání slova »rozum« (Vernunft) v německé kritice.

**) Viz jeho *Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*.

boženství jest morálka, ale zároveň popírá, že by v tomto ohledu mohla býti nějaká zásada pokroku. Nic prý není tak nezměnitelným jako morálka. Rozdíl mezi právem a křivdou byl vždycky znám a v tomto předmětu naše pojmy se nemohou nikdy rozšířiti. Jestliže však pod slovem morálka se rozumí nejen široký rozdíl mezi skutky, které jsou rozhodně ctnostnými, a oněmi, které jsou rozhodně neřestnými, nýbrž i převládající ideál nebo vzor dokonalosti, jest docela jisto, že morálka jeví právě tak stálý pokrok jako intelekt, a jest pravdě podobno, že tento pokrok měl tak důležitý vliv na společnost. Jest faktem velice známým, že jsou jisté ctnosti, které jsou vyšší než jiné a že mnohé z nich náležejí výhradně vysoce vyvinuté civilizaci.*) Tak ku př., že láska k pravdě je ctností, jest věta, která, prostě vyslovena jsouc, byla nejspíše uznávána se stejnou živostí v každé době, ale zkouáme-li rozsah, po který jest uskutečněna, shledáváme značný rozdíl. Vidíme, že v dávné době, kdy všechny ctnosti rozhodného stranníka rády se uznávají, vyšší ctnost, která nutí lidi láskou ku svědomitému bádání, aby se snažili jíti eklektickou cestou, když strannické a sektářské vášně zuří krutě kolem nich, jest netoliko úplně neoceněna, nýbrž i téměř nemožna; že nyní teprve se uznává od velmi skrovného počtu těch, kdo jsou na vrcholu myšlení, a že tedy musí býti uznána od davu lidí v tom poměru, jak tento se blíží stavu oněch nečetných. Tak ku př. konati ctnost pro ni samu jest beze vší pochyby vyšší dokonalostí než konati ctnost pro nějakou odměnu

*) Na tuto věc upozornil v některých spisech arcibiskup Whately.

nebo z bázně před trestem; avšak pojem nezištné ctnosti náleží téměř výlučně vyšším třídám nej-osvícenějších věků, a přesně dle poměru, jak sestupujeme na intelektuálním žebříku, jest potřebí vypracovati soustavu odměn a trestů.

Humanita zdá se v theorii nezměnitelnou ctností, ale zkouáme-li její užití, shledáme, že stále se mění. Zápas s býky a medvědy a zápasy kohoutů a nescetné zábavy podobného druhu bývaly druhy oblíbenou kratochvílí Evropy, byly prováděny všemi třídami, i nejvzdělanějšími a nejhumannějšími a byly obecně pokládány zcela správnými.*) Známo, že lidé znamenité výbornosti se jimi bavili. Kdyby je někdo byl obvinil z barbarství, bylo by jeho mínění bývalo považováno nejen za nesmyslné, nýbrž i nepochopitelné. Nebyloť bezpochyby o tom předmětu žádného sporu.**)

*) Do jaké míry tyto zábavy byly pěstovány a šířeny, o tom hojně zpráv podává Strutt, *Sports and Pastimes of the English People*. Sir Tomáš More se chlubil svou obratností házení šípů na kohouta; a až do konce bylo štvání býků hájeno horlivě Canningem, a téměř s vášnivou vážností Windhamem.

**) Jak Macaulay praví s charakteristickou antithesou: „Jestliže puritáni potlačili štvání býků, stalo se tak ne proto, že to činilo bolest býku, nýbrž proto, že to činilo rozkoš divákům.“ Dlouhý bezvýsledný boj, který vedli papežové proti španělským zápasům s býky, tvoří velmi zajímavou epizodu v církevních dějinách; ale původ jeho dlužno hledati ve množství lidí, kteří byli usmrceni. Starý theolog uvádí, že v městě Concha jeden býk, který usmrtil sedm lidí, stal se předmětem nejvyšší úcty, a lid byl tak nadšen, že ihned byla zhotovena malba, představující tento výkon, pro veřejné náměstí. (Concina, *De Spectaculis*, str. 283). Spisovatelé, kteří psali proti španělským zápasům s býky, stavěli je zejména proti italským, ve kterých býk býval uvázan na provaze, a

Znenáhla však, tichým tlakem civilisace, pronikla hluboká změna do veřejného mínění. Byla způsobena, ne snad nějakým vzrůstem vědění nebo nějakým pochodem přesného myšlení, nýbrž prostě postupným zvýšením mravního měřítka. Zábavy, které bývaly druhy všeobecné, přešly od žen k mužům, od vyšších tříd k nižším, od ctnostných k neřestným, až konečně zákonodárství zakročilo a je potlačilo, a zachvění nevole se pocítí, kdykoli se objeví, že některá z nich se prováděla. Dějiny zrušení muk, dějiny trestů, dějiny o zacházení s přemoženými ve válce, dějiny otroctví — všechny poskytují nám příklady obyčejů, které za jedné doby se přijímaly jako zcela správné a přirozené

byl tedy neškodný. (Tamtéž str. 285.). Zápas s býky byl zakázán pod trestem vyobcování Piem V. roku 1567. Roku 1575 odstranil Řehoř XIII. tento zákaz, vyjmul duchovenstvo, jemuž ještě se zakazovalo navštěvovati zápasy, a s výjimkou svátečních dnů, ve kterých se neměly odbyvati. Ježto někteří španělští theologové mnoho agitovali v té věci, potvrdil Sixtus V. roku 1586. předešlou bulu. Konečně roku 1596 Klement VIII. na zakročení španělského krále a pro nespokojenost španělského lidu odstranil všechny zákazy (ve Španělsku) vyjmul ty, které se týkaly mnichův, připomínaje toliko opatrnost. Za naší doby odbyvají se zápasy s býky obyčejně o svátečních dnech a tvoří část náboženských slavností, zejména ke cti Panny Marie! Podrobnosti o tomto zajímavém předmětu podává Thesaurus, *De Poenis Ecclesiasticis* (Řím 1640) a Concina, *De Spectaculis* (Řím 1752). Mezi španělskými protivníky zápasů s býky byl veliký jezuita Mariana. Dostí podivno, že snad nejkrvavější ze všech zápasů byl v římském koloseu r. 1333., kdy římská šlechta sestoupila do areny a osmnáct lidí bylo zabito. (Cibrario, *Economia Politica*, sv. I. str. 196—197); ale papež byl tenkrát v Avignonu. Michelet poznamenal, že — kdežto zápas s býky byl dlouho nespokojivě oblíben v Římě, Romagni a Spoletu, přece nikdy se neujal v Neapoli, přes dlouhé panství Španělů.

a které v jiné době se zavrhovaly jako zřejmě a hrozně nelidské. V každém případě změna byla způsobena daleko méně intelektuálním pochodem než jistým osvěžením citů a tedy i mravních soudů; a jestliže v nějaké zemi nalézáme obyčeje vůbec podobné oněm, které byly v Anglii před stoletím, soudíme s určitostí, že ona země nedospěla plného obsahu civilisace. Zákon cti, který nejprve představuje mravní měřítko každého věku a potom na ně zpět působí, jest velice různý. Celý typ ctnosti u surového bojovného národa se liší od typu ctnosti u vzdělaného a mírumilovného národa, a povahou, již tento by se obdivoval, onen by pohrdal. Jest to tak pravdivé, že každá následující vrstva civilisace přináší s sebou různou změnu mravního typu. Slovy proslaveného dějepisce, »dovede-li archeolog určití datum pomníku dle tvaru jeho hlavice«, dovede psychologický dějepisc s určitostí daleko větší přiknouti zvláštnímu období mravní čín, panující vášeň nebo způsob myšlení a může prohlásiti, že by byl býval nemožný u věku, který předcházel, nebo který následoval. V dějinách umění tytéž formy někdy bývaly opakovány, ale v životě mravním takový návrat jest nemožný: jeho pojmy jsou upevněny na věčném místě svém v osudu dob.«*)

Jest však překvapující výjimka od tohoto zákona v příležitostném objevení se fenomena, které možno nazvati mravním geniem. Čas od času povstávají lidé, kteří vnášejí do mravního stavu své doby právě tytéž poměry jako lidé geniální do jejího stavu intelektuálního. Anticipují mravní

*) Michelet.

měřítka pozdějšího věku, rozšiřují pojmy nezištné ctnosti, lidumilnosti nebo sebezapření, které — jak se zdá — nemají vztahu k duchu své doby, vštěpují povinnosti a vnukají pohnutky jednání, které většině lidí se jeví blouznivými. Ale magnetism jich dokonalosti působí mocně na vrstevníky. Vzbudí se nadšení, utvoří se hlouček přívrženců a mnozí se vybaví z mravního stavu své doby. Avšak plný výsledek takového hnutí jest jenom přechodný. První nadšení zhasne, vnější okolnosti nabudou opět své převahy, čistá víra se zhmotní, zkornatí těmi pojmy, které byly cizí její přirozenosti, vymkne se a poruší, až její první rysy téměř zmizí. Mravní učení, nehodící se k době, pozbude působivosti, dokud se nerozední civilisace jemu přiměřená, nebo nanejvýš proniká slabě a nedokonale spoustou dogmat, a takto urychluje do jisté míry příchod stavu, jehož potřebuje.

Z předcházejících úvah není nesnadno souditi o poměrech dogmatických soustav k mravním zásadám. V době polobarbarské, kdy mravní schopnost nebo cit práva jest příliš slabý, tak že nemůže býti vůdcem chování, zakročí dogmatické soustavy a poskytnou lidem pohnutky jednání, které se hodí jich stavu a postačí udržeti mezi nimi poctivé chování, které jinak by bylo neznámo. Ale utvoření mravní filosofie bývá obyčejně prvním krokem k úpadku náboženství. Theologie pak přestává býti základem mravouky, klesá v podřízené postavení a hlavní pramen její moci jest zničen. V náboženství Řekův a Římanův tato odluka mezi oběma částmi náboženských soustav zašla tak daleko, že vštěpování mravnosti konečně připadlo

zřejmě a výhradně filosofům, kdežto kněží byli docela zaměstnáni věštbami a oběťmi.

Dále obsahuje každá historická víra, jsouc vykládána lidmi chybě podrobenými, nějaké legendy nebo učení, která se přičií našemu smyslu práva. Neboť náš nejvyšší pojem božstva jest mravní dokonalost, a proto lidé vždycky vtělují svůj vzor dokonalosti ve svých náboženských doktrínách a jelikož onen vzor s počátku jest velice nedokonalý a zmatený, jeví se v původních doktrínách přiměřená nedokonalost. Tato učení, jsouc ustálena v uznaných formách, překážejí po nějakou dobu vážně mravnímu vývoji společnosti, ale konečně nabývá odpor proti nim takové síly, že musí ustoupiti: pak jsou buď násilím odstraněna nebo se nechávají znenáhla sevšedněti.

Jest jenom jediný příklad náboženství, které nebylo vyvráceno civilisací, a tím příkladem jest křesťanství. Ve všech jiných případech jest úpadek dogmatických pojmů totožný s úplným zničením náboženství, neboť třeba byly nezničitelné živly mravní pravdy spojeny s těmito pojmy, nemají nic podstatného nebo zvláštního. Mravní pravdy srůstají s novými soustavami, lidé, kteří je vyslovili, zaujmou své místo s mnohými jinými u velkém pantheonu dějin, a náboženství — dokonavši své úkoly — hasne a chřadne. Ale veliká vlastnost křesťanství a veliký mravní důkaz jeho božství jest, že bylo hlavním zdrojem mravního vývoje v Evropě, a že vykonalo tuto službu ne tak vštěpováním soustavy ethické, jakkoli čistě, jako asimilujícím a poutavým vlivem dokonalého ideálu. Mravní pokrok lidstva nemůže nikdy přestatí

býti rozhodně a mocně křesťanským, pokud záleží v nenáhlém přibližování se k charakteru zakladatele křesťanství. Není opravdu nic podivuhodnějšího v dějinách pokolení lidského nežli cesta, po které onen ideál se ubíral během věků, nabývá nové síly a krásy každým pokrokem civilisace a vnášeje svůj blahodárny vliv do každého oboru myšlení a jednání. Z počátku snažili se lidé chápati podrobnými dogmatickými výměry božstvo, jež cítili. Spory homousianů nebo monofysitů nebo nestorianů nebo patripassianů a mnohých jiných, jichž pouhá jména zní nyní podivně a cize, plnily tenkrát církve. Pak přišla doba viditelných obrazů. Roucho Veroniky, obraz edesský, kříž Nikodemův, malby sv. Lukáše,*) obraz načrtnutý andělovou rukou, který posud se uctívá v Lateraně, nesčíslná vidění vypravovaná od svatých svědčí o horlivosti, se kterou lidé se snažili představití svůj ideál jako hmatavý a živý obraz. Po tomto věku následovala doba historických důkazů, doba Sebonda a jeho stoupců. Avšak během let vystupoval mravní ideál více a více ze všech dogmatických pojmů, a nepřeháním, řeknu-li, že v žádné dřívější době nebyl tak mocný nebo tak všeobecně uznáván jako nyní. Jest to zjev vůbec jediný v historii; a pro ty, kdo vidí v nejvyšším vzoru dokonalosti

*) Jak Lami a Lanzi ukázali, vznikla tato legenda nejspíše z pomatení jmen; florencký mnich Luca — v jedenáctém století — byl, jak jest mnoho důvodů se domnívati, hlavním původcem „obrazů sv. Lukáše“. Nejsou však vesměs z téže ruky, ani přesně z téže doby, ač patrně kresleny z téhož typu. Jiní se domnívají, že to jsou byzantské obrazy, přinesené do Itálie za času obrazoborců a křížáků.

nejvyšší zjevení božstva, jest jeho důležitost příliš zřejma a nelze jí přehlédnouti.

Doufám, že čtenář odpustí unavující délku tohoto zkoumání, které bych byl rád zkrátil. Neboť dějiny racionalismu jsou právě tak dějinami mravního jako intelektuálního vývoje, a každý pojem tohoto, který nedbá onoho, musí nezbytně býti znetvořen a klamný. Nic také — jak se domnívám — nemůže býti bludnější nebo povrchnější nežli tvrzení těch, kdo myslí, že mravní živel křesťanství nemá v sobě nic podstatného nebo zvláštního. Methodou této školy, jejíž představitelem lze pokládati Bolingbrokea, jest sbíratí ze spisů různých pohanských spisovatelů jistá ojedinelá místa, obsahující příkazy, které byly vštěpovány křesťanstvím; a když sbírka nabyla velkého rozsahu, pokládala se úloha za skončenou. Ale pravá původnost soustavy mravoučné nezávisí tak na živlech, ze kterých se skládá, jako na způsobu, kterým splynuly v souměrný celek, na poměrné ceně, která se příkládá rozličným vlastnostem nebo, zkrátka řečeno, na vzoru povahy, který se tvoří. Avšak jest docela jisto, že křesťanský vzor se liší netoliko stupněm, nýbrž i druhem od pohanského.

Obrátíme-li řečené zásady na dějiny křesťanských přeměn, očekáváme přirozeně tři různé třídy změny. První jest postupné mizení doktrin, které se přičí našemu mravnímu smyslu. Druhá jest úpadek vlivu oněch obřadů nebo čistě spekulativních doktrin, které se neprotiví sice svědomí, ale jsou aspoň docela mimo jeho obor. Třetí jest nastoupení smyslu pro právo na místo bázně před trestem jako hlavní pohnutky ke ctnosti.

Ponechávám úvahu o první z těchto tří změn pro následující kapitolu, ve které budu zkoušet příčiny náboženského pronásledování a vynasnažím se stopovat dějiny dlouhé řady mravních anomalí ve spekulaci, které připravovaly cestu k oné velké mravní anomálii v praxi. Druhá změna jest tak zřejma, že není potřebí zdržovati se při ní. Uprímný člověk, který zná historii, nemůže nepozorovati rozdíl mezi úctou, vzdávanou dnešního dne od veliké většiny lidí doktrínám čistě spekulativním nebo rituálním obyčejům a úctou, která druhdy bývala všeobecnou. Zkoumáme-li církev čtvrtého a pátého století, shledáme, že téměř výhradně se zabývala podrobnými otázkami o způsobu spolubytí obou přirozeností u Krista. Zkoumáme-li ji ve středověku, shledáme, že se ztrácela v obřadnictví a poutnictví. Zkoumáme-li ji za doby reformace, shledáme, že pod tlakem civilisace právě se vynořuje z toho stavu; ale posud bylo hlavním spekulativním prostředkem učení o svátosti, které nemělo žádného vztahu k morálce; a hlavním praktickým prostředkem, aspoň na pevnině, bylo požívání masa v pátek.*) Dnešního dne ta-

*) Ve Francii zejména bylo pronásledování za tou příčinou hrozné. Tak ku př. vypravuje Bodin, že roku 1539 úřadové v Angers pálili za živa ty, kdo byli usvědčeni, že jedli v pátek maso, jestliže toho nelitovali, a věšeli je, jestliže litovali. (*Démon. des Sorciers*, str. 216). V Anglii se hledělo na tu věc světlem velice zvláštním. Dilem poněvadž anglikanism lnul těsněji k Otcům a dilem proto, že Anglie byla námořnickou zemí, byl půst netoliko vštěpován, nýbrž přísně nařizován; a dlouhá řada zákonů i vyhlášek byla proto vydána mezi rokem 1548 a restaurací, nařizujících újmu ve středu a v pátek a po celý půst; „vzhledem k tomu, že náležitá a zbožná

kově věci zdají se velikému davu laiků prostě dětskými, protože nemají žádného vztahu k morálce.

Třetí změna vyžaduje více pozornosti, neboť obsahuje dějiny náboženského terorismu — dějiny nejhlubšího, ale nejbolestnějšího zájmu všem, kdo studují intelektuální a mravní pokrok Evropy.

Bylo by nesnadno a snad ani ne vůbec žádoucí dospěti dnešního dne k nějakému skutečnému pojmu doktriny o budoucím trestu, jak mu učili staří Otcové a jak jej vypracovali a vyvinuli středověcí kněží. Toto učení bylo nyní tak zatlačeno do pozadí, bylo tak pozměněno, zmírněno a vyloženo, že sotva na něm zůstal stín jeho starého odporu. Postačí říci, co všeobecně se tvrdilo, že věčné zatracení jest osudem, ježž Všemohoucí určil nesmírnému množství svých tvorů; a že ono zatracení záleží netoliko ve ztrátě jistých neobyčejných milostí, nýbrž i v trpení nejhroznějších muk. Snad nejděsnější bolest, která lidské tělo stihnouti může, jest bolest ohně; a ta — jak staří Otcové nás

újma jest prostředkem ke ctnosti a k podrobení lidského těla jeho duši a duchu; a vzhledem k tomu také zejména, aby rybáři a prodavači ryb na moři měli tím spíše práci“. Seznam těchto zákonů podává Hallam, *Const. Hist.* sv. I. Jedna homilie také nařizuje půst z téhož složitého důvodu. Některé velmi dobré poznámky o tendenci theologů, odsuzovati přísněji blud nežli nemravnost, a při odsuzování různých bludů trestati nejprísněji ty, které jsou čistě spekulativní, viz u Baylea, *Pensées diverses CXCIX*. Pravi: „Jestliže doktor Sorbonny se osmělil kolísati sebe méně o tajemství vtělení . . . vydával se v nebezpečenství, že bude upálen; ale jestliže se spokojil podporováním některých vět ochablé morálky, jako pověstný Escobar, spokojili by se slovy, že to není dobře a snad by přišla censura na jeho knihu“.

ujišťují — jest věčným údělem ohromného množství lidstva. Toto učení bylo vštěpováno přesně a doslovně. V prvních dvou apologiích křesťanské víry bylo určitě tvrzeno. Filosofie prý někdy umožňovala lidem hleděti s pohrdáním na muka, jako na přechodné zlo; ale křesťanství podávalo vyhlídky, před nimiž musí klesnouti nejdovážnější srdce, neboť jejich muka jsou právě tak věčna, jako jsou bolestna*). Origenes arci a jeho žák Řehoř z Nyssy uchýlili se poněkud váhavě od panujícího názoru a silně se klonili k obraznému výkladu a k víře v konečnou spásu všech**); ale byli osamoceni ve svém názoru. Kromě těchto dvou výjimek všichni Otcové prohlašovali věčnost muk a všichni označovali tato muka jako působení skutečného ohně na citlivé tělo***). Když pohané namítali, že tělo nemůže zůstati na vždy neztráveno v hmotném ohni, odpovídalo se jim analogiemi mloka, osinku a sopky a poukazovalo se na božskou Všemohoucnost, o které se mysli, že ustavičně se snaží prodlužovati muka mrtvých†).

*) „Tak též Epikur každou muka a bolest snižuje; neboť praví, že mírná nestojí za řeč, a velká že dlouho netrvá. Avšak my, kteří Bohem vše vidoucím jsme souzeni a kteří věčný trest od něho předvidáme, utíkáme se jenom k zásluze nevinosti i pro plnost vědění i pro velikost trápení nikoli dlouhého, ale věčného“. (Tertullian, *Apol.* kap. XIV.)

***) Názory tohoto posledního Otce o tom předmětu, které jsou velmi málo známy, jsou jasně vytčeny v učené knize, Dallaeus *De Poenis et Satisfactionibus* (Amsterdam, 1649), kn. IV. kap. 7. O známých názorech Origenových tamtéž kn. IV. kap. 6.

***) Dlouhou řadu citátův o tom najdeš u Swindena, *On the Fire of Hell* (Londýn 1727); a u Horberryho *Enquiry concerning Future Punishment* (Londýn 1744).

†) Viz dlouhý důkaz, zakládající se na těchto důvodech u sv. Augustina *De Civ. Dei*, kn. XXI. kap. 1—9. Minucius

Můžeme býti zcela jisti, že ani v prvotné církvi ani v žádné jiné době nebylo toto učení všeobecně přijímáno. Byli dojísta tisícové, kteří věrice neb aspoň vyznávající, že není spásy vyjmouc v církvi, a že býti vyloučen od spásy znamená býti uvržen v propast plamenů, pohlíželi nicméně zpět k památce pohanské matky, která zesnula třeba ne s cítem neurčité naděje, aspoň bez hrotu zoufalství. Byli dojísta tisícové, kteří — ačkoli snad uznávali s některým Otcem, že nejslechetnější skutky pohanů byly pouze »lesklé neřesti« — přece čítali stránky velikých dějepisců své země s pohnutím, které bylo velice málo ve shodě s takovou teorií. A nebyli to lidé (možno podotknouti), jichž mravní představy byly nejméně vyvinuté uvažováním vznešené a trpělivé povahy zakladatele křesťanství. Avšak toto učení bylo vtisknuto theologii doby, a jakkoli posud nebylo uvedeno v umění, věřilo se mu takovou měrou, jaké my aspoň nikdy dosíci nemůžeme; neboť se učilo uprostřed pronásledování a zápasu, a působilo na mysl s veskerou živostí novoty. Židovství nemělo nic podobného. Zdá se nyní všeobecně býti uznáváno, že učení o budoucím životě, o kterém se často mluví jako o hlavním

Felix mluví o témže předmětu poněkud divokým místem: „Sám král Jupiter při rozpěněných březích a temném víru přísahá svědomitě: neboť se hrozí trestu, o kterém napřed ví, že jest mu usouzen i jeho ctitelům: a není žádného zmírnění muk ani konce. Tam moudrý oheň údy páli a obnovuje: trhá a živí, jako ohně blesků se dotýkají těl a neztráví jich: jako ohně Etny a Vesuvu i hořících všude zemi planou a neustávají: tak trestný onen požár neztráví se pokutami hořících, nýbrž živí se nesnědeným trháním těl“. (*Octavius*, kap. XXXV.)

pojmu náboženství, nebylo obsaženo v levitském zjevení neb aspoň bylo tak slabě naznačeno, že lid nebyl s to, aby je postřehl*). V zajetí ovšem nabyli Židé od svých pánů některých názorů o předmětu tom, ale i ty byly velice neurčité a Sadduceové, kteří zavrhovali nové učení jako novotu, byli docela neodsouzeni. Vskutku jest pravděpodobno, že vyvolený národ měl méně jasné a správné vědění o budoucím světě než kterýkoli jiný snesitelně vzdělaný národ starověku. V dávných lidových tradicích pohanů byly arci některé slabé stopy učení o pekle, které byly prý vypracovány Pythagorou**), a zejména Platonem, jenž více než kterýkoli jiný starý filosof rozvíjel pojem pokání***); ale tyto měly v době vzniku křesťanství pramálo vlivu nebo žádný na mysl lidí; ani nejevily nikdy těchž vlastností jako učení církve. Neboť u pohanů se mysli, že budoucí muka jsou určena

*) Na tuto věc upozornili někteří starší theologové angličtí (mezi nimi Barrow a Berkeley); ale do zvláštního světla ji přivedl Warburton, jenž — jak známo — ve svém *Divine Legation* založil zvláštní důkaz o božském původu levitského náboženství na tom, že neobsahovalo zjevení budoucího světa. Arcibiskup. Whately, jenž přijal názor Warburtonův o této věci, užil ho v jednom ze svých pojednání *on the Peculiarities of the Christian Religion* velice obratně k dokázání božského původu nikoli židovství, nýbrž křesťanství, protože křesťanství obsahuje zjevení budoucího světa. Oba tyto spisovatelé tvrdí, že známé místo o Jobovi se nevztahuje na vzkříšení. O tomto předmětu jednali s jiného stanoviska Chubb, Voltaire, Strauss a někteří jiní spisovatelé. O rozšíření toho učení mezi Židy viz Mackay, *Religions Development of the Greeks and Hebrews*, sv. II. str. 286—297.

**) Denis, *Histoire des Idées morales dans l' Antiquité*, sv. I, str. 18, 19.

**) Tamtéž, str. 104—106.

výhradně pro zločin a to pro zločin rázu nejvyššího a výjimečného. Takoví zločinci jako Tantalos nebo Sisyfos neb Ixion byli voleni za příklady a — vyjmouc v mysteriích*) — zdá se, že ten předmět nikdy nedospěl valného významu. Bylo hlavním učením křesťanských theologů, že muka krutější než jaká si může obraznost představit, jsou přisouzena milionům a mohou býti osudem největších dobrodincův a hrdin lidstva. Že náboženský blud jest sám nejhorším zločinem, bylo před reformací všeobecným učením křesťanské církve. Můžeme se diviti, že byli lidé, kteří odpírali pokládati je za evangelium?

Stopujeme-li tento trapný předmět do středověku, shledáme pojem o trestu skutečným ohněm vypracovaný ještě podrobněji. Také učení o očistci, i pro vykoupené, vzniklo. Nechceme široce zkoumatí původ tohoto posledního učení, neboť postačí říci, že bylo přirozeným pokračováním doktriny o pokání; že pohanští básníci měli poněkud podobný pojem, jež Virgil uvedl ve svém slavném líčení říše smrti; že manichejští očekávali divného postupu očisťování po smrti;**) a že někteří z Otců se domnívali, že v soudný den všichni lidé musí projíti ohněm, ač patrně spíše na zkoušku než pro očistu, jelikož ctnostní a pravověrní projdou

*) O tom, jaké místo zaujímaly představy Tartaru v mysteriích, viz Magnin, *Origines du Théâtre*, sv. I. str. 81—84.

**) Manichejští prý věřili, že duše mrtvých se čistí na slunci; že pak jsou nesený na měsíc k andělům, a že změny měsíce jsou způsobeny zvětšením nebo zmenšením nákladu. (Beausobre, *Hist. critique du Manichéisme*, sv. I. str. 243. až 244.).

neporušení, kdežto zlí lidé a lidé bludných názorů theologických se upálí.*) Kromě toho snad to učení mírnilo poněkud hrůzu věčného trestu, zmenšujíc počet těch, kteří jej měli vytrpěti; ačkoli na druhé straně poskytovalo svrchovaná muka, čekající téměř na všechny lidi po smrti. Možno podotknouti, že jeho finanční prospěchy byly patrný a nepopíratelný.

V desátém století byl jediný poutavý příklad theologa, který kráčel ve šlépějích Origenových a — pokud vím — samotný ve středověku, tvrdil obrazný výklad pekelného ohně. Byl to Jan Scotus Erigena, velice znamenitý muž, který — jak jeho jméno ukazuje**) a jeho vrstevníci nám vypravují — byl Irčanem a žil — jak se zdá — většinou život cestujícího učenice, čímž jeho rodáci vřdycky se proslavovali. Jeho bystrý rozum, veliký a rozmátný důmysl, jakož i jeho znalost řečtiny získaly mu záhy nesmírné pověsti. Toto poslední vědění bylo tenkrát velice vzácné, ale udržovalo se v irských klášteřích nějaký čas po tom, když vymizelo z ostatních seminářů evropských. Scotus se vrhl s takovou horlivostí na obě veliké sou-

*) Dallaeus, *De Poenis et Satisfactionibus*, kn. IV. kap. 9. Někteří ze starověkých měli názor, že oheň jest branou neviditelného světa. Herodot (Kn. V. kap. 92.) vypravuje podivnou zprávu o Periandrovi, tyranu korintském, jenž volal stín své ženy; ale ta odmítla odpovídati na jeho otázky, pravíc, že jest jí příliš zima; neboť, ač jí bylo dáno roucho do hrobu, nebylo jí nic platno, poněvadž nebylo spáleno.

**) „Skotové“ bylo z počátku jméno Irčanů; později bylo přeneseno na obyvatele Skotska a konečně zůstalo jen tímto. Erigena značí narozený na Erinu — což jest vlastní jméno Irska. O Skotu Erigenovi má zajímavou zprávu Matthew of Westminster (an. 880).

stavů řecké filosofie, že někteří ho pokládali hlavně za posledního představitele novoplatonismu, a jiní zakladatelem scholastiky.*) Při všech otázkách dával na jeho zvláštní pohrdání autoritou a ducha nejmělejší svobodomyšlnosti, kterého — jako Origenes, jehož spisy byl nejspíše prodchnut — hájil hojným užíváním alegorií. Mezi doktrínami, kterým nevěřil a o kterých tedy jednal jako o alegoriích, bylo učení o pekelném ohni.**)

Scotus však nebyl ze své doby. Hmotné pojmy středověké souhlasily podivuhodně s hmotným učením, a po náboženském terorismu, který následoval po dvanáctém století, nabylo toto učení své plné síly. Muka pekelná byla — jak se zdá — tenkrát hlavním činitelem náboženství a stálým předmětem přemýšlení u lidí. Všecek intelekt Evropy se snažil je vysvětliti. Všecka literatura, všecko malířství, všecka výmluvnost byla soustředěna na toto hrozné thema. Pérem Dantovým a štětcem Orcagnovým, malbami, které naplňovaly každý chrám, a řečmi, které zněly s každé kazatelny, byla udržována tato šílená hrůza. Svatému bývalo často dovoleno ve viděních patřiti na muka zatracenců a vypravovati o divadle, jež na vlastní oči viděl. Rád vypravoval, jak viděl zsinálým

*) Se stanoviska prvního naň hledí Guizot, *Hist. de la Civ*; s druhého pak St.-René Taillandier ve výborném učeném pojednání o Scotovi.

**) O názorech Scotových a zejména učení o pekle viz u Taillandiera, *Scot Erigène*, str. 176—180; Ampère, *Hist. littéraire de la France*, sv. III. str. 95; Alexandri, *Hist. Eccles*, sv. VI. str. 361—363. Dle tohoto posledního spisovatele připouštěl Scotus skutečná muka pro ďábla, nikoli pro člověka.

žářem věčných plamenů miliony svřejících se v každém druhu děsného utrpení, kterak jich oči se koulí v nevýslovné úzkosti, jich údy se drtí a mrzačí a chvějí bolem, mučeny jsouce útrapami, které se zdály vždy krutějšími, kdykoli se opětovaly, a kterak volají nadarmo o milost k neslavitelnému nebi. Ohydné bytosti hrozného vzezření a fantastických tvarů vznášejí se kolem, vysmívajíce se jim uprostřed jich muk, vrhajíce je do kotlů vařící síry nebo vymýšlejíce nová muka krutější a hroznější. Uprostřed všeho toto vřel neustále proud síry, který živil a sílil vlny ohně. Nebylo oddechu ani ulehčení ani naděje. Muka byla vždy měněna ve svém rázu a nikdy nepozbývala ani na okamžik své síly na cit. Někdy prý plameny, udržující svou sílu, zmenšily světlo. Plášt temnoty zakryl scenu, ale neustávající výkřiky úzkosti svědčily o mukách, které byly pod ním.*)

Jest zbytečno sledovati předmět do podrobná. Můžeme opakovati děsná líčení, která jsou nahromaděna v kázáních a legendách oné doby. Můžeme odhadnouti neunavnou vytrvalost, se kterou katoličtí kněží hledali v nejhorsích skutcích lidského tyranství, a v nejtemnějších hlubinách své vlastní obraznosti nové formy muk, aby je přičetli Stvořiteli. Nemůžeme nikdy pochopiti nesmírnou živost, se kterou tyto představy se pojímaly, nebo šílenost a bídu, kterou plodily. Neboť to byly doby

*) Podrobnosti četných z těchto vidění podává v plné síle Swinden; a Plancey, *Dictionnaire infernal*, čl. *Enfer*. Děkan Milman v *Hist. of Latin Christianity* vytkl tuto náruživost pro detailní malby pekla (což pochází — jak se zdá — od sv. Řehoře Velkého) s obvyklou silou a spravedlností.

bezvýmínečné a pevné lehkověrnosti, byly to doby, kdy žádná roztržitost dnešního dne nevyrušovala ducha a kdy theologie byla jediným ohniskem, na němž obraznost se soustředila. Byly to také doby, kdy moderní směr zmírniti neb odstraniti odporné obrazy byl vůbec neznám, a kdy za všeobecného ochromení rozumu každý vliv se snažil podněcovati obraznost. Kamkoli věřící se obrátil, potkával nové formy muk, vypracované tak do podrobná a nucované s takovou silou a zřejmostí, že musily na vždy utkvěti v jeho myslí a spálily každý přirozený pud ke Stvořiteli. Jak opravdu mohlo býti jinak? Lidem se vypravovalo, že Všemohoucí slovem své neobmezené moci povolal k životu nescetné miliony, o kterých věděl, že jsou určeni k věčným, trapným, nevýslovným mukám; umístil miliony v takové postavení, že tato muka byla nevyhnutelna; připravil pro ně místo mučení a zanítil jeho nezmírající plamen; a prodlužuje jich život na vždy, aby byli pro vždy bídnými, chtěl učiniti pozorování jich muk jedním ze zdrojů štěstí vykoupených.*) Žádný jiný náboženský učitel nehlásal nikdy takových učení, a pokud se jim silně věřilo, nemohly nikterak působiti blahovolné předpisy a mírný i dobrotivý ideál Nového zákona. Tyto dvě věci byly bez naděje neshodny. Jelikož představa božské dobroty byla zničena, sřítla se v prach celá budova přirozeného náboženství. Od oné doby obrátilo se náboženství nezbytně od mo-

*) Sv. Tomáš Akvinský praví: „Aby blaženost svatých tím více se jim líbila a by pro ni tím větší díky Bohu vzdávali, dáno jim dokonale zřítí trest bezbožných.“ (*Summa, Suppl. quaest. XCIV. čl. 1.*)

rálky ku dogmatice, a stalo se umělým plodem ostatkův a obrádův, lehkověrnosti a pronásledování, askese a hrůzy. Spočívalo docela na kněžích, kteří je udržovali hlavně zastrašováním.

Když jsem zkoumal zjevy čarodějnictví, uvedl jsem již vliv tohoto učení na obraznost, které snad přispělo více k nemoci nežli téměř všichni ostatní mravní a intelektuální činitelé dohromady. Dotknou se později jeho účinků na intelektuální dějiny Evropy, na bázlivost a neupřímnost bádání — nedůvěry ano i nenávisti, kterou to učení podněcovalo proti intelektuální poctivosti. Zde však dlužno poznamenati ještě trapnější účinek. Že stále pozorování bolesti, zejména když toto pozorování je prosto soucitu, má tendenci otupiti city a tak zničiti citovou stránku lidstva, jest jedním z nejznámějších faktů všední zkušenosti. Zákon se osvědčuje i u lidí, jako ranhojičských operatérů, kteří pozorují bolest pouze pro blaho jiných. První odpor záhy se promění ve lhostejnost, lhostejnost rychle se stává zájmem, a zájem příležitostně se zvyšuje ke skutečné radosti. Odtud anekdoty, vypravované o lékařích, kteří měli největší potěšení z operací svého povolání, a o lidech, kteří, nemožouce potlačit chorobnou rozkoš z pozorování bolesti, rozhodli se využitkovati své chyby a stali se neohroženými operatéry v nemocnicích. Jest však dosti zřejmo, že od této citové stránky lidstva závisí veliká většina dobrých skutků, které se konají na světě a zejména panující ideál a vzor humanity. Jsou arci lidé, kteří ze smyslu povinnosti jsou nejvyš blahovolnými, při čemž jich leтора zůstává zcela necitelnou. Ano jsou případy,

ve kterých necitelnost letory roste poměrem ke skutečné blahovůli, neboť se jí nabývá pozorováním utrpení za tím účelem, aby se mu ulevilo, a — jak biskup Butler nám připomíná — »činné zvyky se sílí, kdežto trpné dojmy slábnou opakováním«. Ale převládající většina řídí se v těchto věcech svými city. Jich měřítko a jich skutky závisí od živosti jich citů. Je-li tomu tak, pak je snadno chápati, jaký asi byl výsledek pozorování středověkých. Ve velkém klášteře v Pavii jest fresko, které lze pokládati za emblem doby. Představuje mnicha se sepjatýma rukama a výrazem smrtelné hrůzy ve tváři, an se napíná přes údolí vidění, kde se jeví utrpení zatracenců, kdežto nápis nahoře hlásá jeho jedinou mučivou myšlenku, »Quis sustinebit ne descendam moriens?«

Za takového stavu myšlenkového očekávali bychom přirozeně, že přímá a mocná tendence tohoto učení zplodí všeobecnou lhostejnost k lidskému utrpení nebo dokonce náklonnost k činům barbarským. Avšak to dává jen nedokonalý pojem o jeho účincích. Neboť lidé netoliko ustavičně se zabývali těmito děsnými obrazy, nýbrž spojovali je též ustavičně s vděčností a s radostí. Věřili, že pravda křesťanství obsahuje věčná muka nesmírné části jich bližních, a věřili, že by bylo hrubou bezbožností přáti si, aby křesťanství bylo nepravdivým. Sbírali s takovou vytrvalostí a vykládali tak do slova každé řečnické místo v bibli, které bylo lze sloučiti s jich učením, že se pevně přesvědčili, že hmotný a věčný oheň tvoří hlavní pravdu jich víry, a že, slovy anglikánského duchovního, »peklo, vyličené v evangeliu, se nenajde

s toužou zvláštností v žádném jiném náboženství, které jest nebo bylo na celém světě.*) Zacházejíce dle zvyku s řečí parabol jako by to byla řeč dějin, dospěli k tomu, že pokládali za pravý svůj ideál štěstí odpočívati na věky v lůně Abrahamově a hleděti věčně na muka svých bratří v pekle. Cítili se sv. Augustinem, že »cílem náboženství jest státi se podobným předmětu úcty«, a představovali si, že Bůh obmezuje svou přízeň na malou část svých tvorů, a sesílá na všechny ostatní nejohroženější a věčná muka.

Jest však nade vši pochybnost pravda, že, když učením toho druhu silně se věří, osvědčí se velice účinnými při odstraňování lhostejnosti k náboženským předmětům, která jest všedním stavem lidstva. Zplodí velikou vážnost, velikou sebeobětavost, velikou upřímnost úmyslu. Loyola, jenž studoval s hlubokým důmyslem zdroje nadšení, ustanovil ve svých duchovních cvičeních jeden celý den na přemýšlení o věčném zatracení, a při největších náboženských probuzeních to učení zaujalo vynikající místo. Jest rovněž nade vši pochybnost pravda, že v několika skvělých případech účinek této představy byl, že vyvstali misionářští učitelé tak hrdinné a nezištné horlivosti, že jich životy náleží mezi nejvznešenější stránky v celém oboru biografickém. Ale jakkoli to může býti účinkem na některé zvláště šlechetné povahy, přece nelze pochybovati, že u nesmírné většiny případů jeho tendence bude zatvrzovati charakter, šířiti necitelnost a lhostejnost k mukám jiných, což hluboce sníží humanitu. Učiníte-li podrobná a vybraná muka davů

*) Swinden, str. 129.

obvyklým předmětem myšlenek a obraznosti lidské, vzbudíte nezbytně u většiny z nich nenáhlou lhostejnost k lidskému utrpení a u některých z nich náklonnost pohlížeti na ně se skutečnou rozkoší. Jestliže dále ubezpečujete lidi, že toto utrpení tvoří doplňující část zjevení, které musí pokládati za poselství spásy, přivedete je k tomu, že potlačí každé hnutí soucitu a že se povznese jich necitelnost na ctnost. Končíte-li své učení vypravováním, že bytost, která jest ideálem jich životů, obmezuje svou přízeň na členy jediné církve, že bude na věky mučiti všechny, kdo nejsou v její lůně a že její děti budou na věky hleděti na ona muka ve stavu ryzího štěstí, připravíte cestu každému tvaru pronásledování, které může býti namířeno proti těm, kdo jsou mimo ni. Ten, kdo by nejpilněji tato učení prováděl, byl by nejnešťastnějším nebo nejnecitelnějším na světě. Žádná možná vyhlídka osobní spásy nemohla smířiti člověka opravdu humanního, který šel za pudem své humanity, s myšlenkou, že ti, kdo jsou mimo jeho víru, jsou odsouzeni k věčnému ohni. Žádný opravdu humanní člověk nemohl se vyhnouti přání, že raději — než by k tomu došlo — on i všichni ostatní by spali sen zničení. Když toto učení mocně se plnilo a neobmezeně se mu věřilo, musilo také mítí jeden nebo druhý z obou účinků. Musilo sploditi silnou soustrast, která obsahovala svrchované neštěstí a nabádala k největšímu hrdinství, nebo musilo sploditi naprostou necitelnost a přímo náklonnost působiti kacířům utrpení. Není třeba veliké znalosti lidské povahy, abychom pochopili, že duch Torquemady byl dojísta obyčejnější nežli duch Xaviera.

Že tomu skutečně tak bylo, musí býti zřejmo každému, kdo není úmyslně slepým k dějinám křesťanství. Uvedl jsem onoho spisovatele, který ve druhém století nejdůrazněji se šířil o učení věčného trestu ohněm jako prostředku zastrašení. V jiném ze svých děl ukázal velice jasně, jaký vliv mělo na jeho vlastní povahu. Napsal pojednání, ve kterém zrazoval křesťany své doby od navštěvování veřejných divadel. Sebral o tom předmětu mnoho důkazů, některé z nich velice pádné a jiné nesmírně podivné; ale pozoroval, že na posilu svého napominání u většiny čtenářů musí proti nim postavit jinou přitažlivost. Jal se tedy vypravovati — a jeho sloh nabyl žáru a pronikavé výmluvnosti, když přišel na ono thema — že jest pro ně uchováno divadlo tak kouzelné a tak poutavé, že nejradostnější slavnosti na zemi pozbývají významu proti němu. Ono divadlo byla muka jich sourodáků, ani se svíjejí uprostřed pekelných muk. »Jaká« — zvolal — »bude velikost onoho divadla? Jak se budu diviti? Jak se budu smáti? Jak se budu radovati? Jak budu jásatí, když spatřím tolik a tak slavných králů, kteří prý vstoupili na nebe, ani sténají s Jovem, bohem svým, v nejhlubších temnostech pekel! Pak budou pálení vojáci, kteří pronásledovali jméno Kristovo, ohněm krutějším než byl oheň, jež roznítíli pro svaté . . . Pak budou tragédové vylévati ve svém vlastním neštěstí bolestnější křiky než byly ty, jimiž naplňovali divadlo, kdežto komédovy schopnosti lépe budou viděny, když se stane v horku ohebnějším. Pak vystoupí závodník z cirku, všecek červený ve svém plamenném voze, a gladiatoři

probodnutí nikoli oštěpem, nýbrž ohnivým kopím. . . . Proti takovým divadlům, s takovými předměty triumfu jako tyto, co může poskytnouti praetor nebo konsul, quaestor nebo pontifex? a přece již nyní může nám je víra přinéstí, obraznost je může vymalovati jako přítomné.«*)

Cítoval jsem toto velice trapné místo ne tak za příklad výstřednosti chorobné nálady, roztrpčené pronásledováním, jako proto, že podává překva-

*) „Quae tunc spectaculi latitudo? Quid admirer? Quid rideam? ubi gaudeam? ubi exulten, spectans tot et tantos reges, qui in coelum recepti nuntiabantur cum ipso Jove et ipsis suis testibus in imis tenebris congescentes! Item praesides persecutores dominici nominis saevioribus quam ipsi flammis saevierunt insultantibus contra christianos liquescentes! (quos praeterea sapientes illos philosophos coram discipulis suis una conflagrationibus erubescentes, quibus nihil ad Deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non in pristina corpora redituras affirmabant! Etiam poetas non ad Rhadamanthi nec ad Minois sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes.) Tunc magis tragoedi audiendi magis scilicet vocales in sua propria calamitate. Tunc histriones cognoscendi solutiores multo per ignem. Tunc spectandus auriga in flammea rota totus rubens; tunc ystici contemplandi non in gymnasiis sed in igne iaculati; (nisi quod ne tunc quidem illos velim visos, ut qui malim ad eos potius conspectum insatiabilem conferre qui in dominum desaevierunt. Hic est ille dicam fabri aut quaestuariae filius, sabbati destructor, Samarites et daemonium habens. Hic est quem a Juda redemistis, hic est ille arundine et colaphis diverberatus, sputamentis dedecoratus, felle et aceto potatus. Hic est quem clam discentes subripuerunt ut resurrexisse dicatur, vel hortulanus detraxit ne lactucae suae frequentia commeanium laederentur.) Ut talia spectes, ut talibus exultes, quis tibi praetor, aut consul, aut quaestor, aut sacerdos de sua liberalitate praestabit? Et tamen haec iam quodammodo habemus per fidem, spiritu imaginante repraesentata.“ (Terullian, *De Spectac.* kap. XXX.)

jící osvětlení vlivu jisté třídy představ na vášně. Neboť, stopující to, co možno nazvati psychologickými dějinami Evropy, setkáváme se ustavičně s velikým odporem, ježž vysvětliti lze jenom takovými úvahami. Dle doznání všech stran mělo býti křesťanství náboženstvím lidumilností, a láska se líčila jako rozhodující známka nebo vlastnost jeho opravdových členů. A skutečně učinilo asi více k osvěžení citů lidstva, k povznesení soustrasti, k vytvoření čistého a milosrdného ideálu než kterýkoli jiný vliv, který vůbec působil na světě. Ale kdežto podivuhodný vliv křesťanství v tomto ohledu byl uznáván všemi, kdo pochopili učení dějin, kdežto náboženská mysl každé země a každého názoru poznala v jeho zakladateli nejvyšší myslitelný ideál a stělesnění soucitu i čistoty, jest pravdou neméně nepopíratelnou, že po mnohá staletí křesťanské kněžstvo provádělo politiku — aspoň vůči těm, kdo se odchylovali od jeho názorů — zatvrzelosti a nedostatku citové stránky lidské, které zřídka něco se vyrovnalo a snad nikdy nepřekonalo. Od Juliana, který poznamenal, že žádné divoké šelmy nejsou tak kruty jako hněviví theologové, až do Montesquieua, jenž o nelidskosti mnichů jednal jako o zjevu psychologickém, byla tato skutečnost stále uznávána. Mniši, inkvisitoři a vůbec středověké duchovenstvo ukazuje typ, který jest zvláště výrazným, ve mnohých stránkách nesmírně šlechtným, ale který ustavičně se vyznačuje naprostým nedostatkem čistě přirozeného citu. V horlivosti, v odvaze, ve vytrvalosti, v sebeobětování, vynikali daleko nad průměr lidstva; ale byli vždycky stejně ochotni

působiti muka jako vytrpěti je. Byli to lidé, kteří zpívali Te Deum po pobití albígenských nebo po noci sv. Bartolomějské, kteří roznítili a nabádali křížácké a náboženské války, kteří jásali nad krveprolitím a napínali každý nerv ku prodloužení zápasu, a když horlivost bojovníků začala umdlévatí, naříkali na vlašnost víry a hleděli na muka, ježž způsobili, s dosti učiněním, které bylo stejně nemilosrdné jako nezištné. Byli to lidé, kteří byli zároveň původci i vykonavateli onoho hrozného, rozšířeného pronásledování, ježž poskvnilo téměř každou krajinu evropskou krví židů a kacířů, a které ukazuje spoustu chladného, bezcitného, promyšleného barbarství, ježž nemá sobě rovného v dějinách lidstva.*)

Když směr tohoto druhu obvykle se jeví u lidí, kteří jsou beze vší pochyby vedeni mocným smyslem pro povinnost, možno se domnívati, že souvisí s nějakou zásadou, kterou přijali nebo s mravním ovzduším, v němž dýchají. Musí míti nějakou intelektuální nebo logickou příčinu a musí míti, co bychom nazvali citovou příčinou. První rozumím

*) Budeme míti obsáhlý důkaz toho v následující kapitole. Pro nynějšek postačí říci, že užívání *zdlouhavého ohně* při upalování kacířů bylo ve mnohých krajinách obvyklým. V zajímavé knize *Scaligerana* (zpráva o rozmluvě Josefa Scaligera s důvěrným přítelem, který žil v jeho domě) máme hrozný popis jedné z těch poprav v Guienne: „Bylo mi asi šestnácti let, když jsem viděl páliťi jakobína, který zapal ústa papežencům; zbavili ho důstojenství a páliťi malým ohněm, přivázavše ho namočenými provazy pod pažemi k šibenici, a vespod rozdělali oheň tak, že byl na polo upálen dřívě než zemřel.“ (Art. Heretici. Viz také čl. Sorciers, a Cousinovu zprávu o opravě Vaniniho.)

jisté zásady nebo závěry rozumové, které vedou lidi k víře, že jest jich povinností pronásledovati. Druhou rozumím tendenci nebo náklonnost citu, která souhlasí s pronásledováním, odstraňuje přirozený odpor k věci a připravuje lidi přijati každé myšlení, jehož závěrem jest pronásledování. Logické příčiny pronásledování budu zkoumati v následující kapitole. Nejdůležitější příčinu citovou jest — tuším — hledati v učení o onom světě. Bylo přirozeným výsledkem onoho učení, že lidé, jichž životy podávají ve mnohých stránkách příklady nešlechternější ctnosti, byli nicméně proslulí po celé věky jako zjevy barbarské a ukázali se naprosto lhostejnými k utrpení všech, kdo nesouhlasili s jich učením. Avšak tato nelidskost nejevila se pouze vůči kacířům; odrážela se více nebo méně v celé trestní soustavě doby. Máme pádný doklad toho v dějinách mučení. Ve starém Řecku neužívalo se nikdy mučení vyjmomc ve případech zrady. V nejlepších dnech starého Říma, přes známou nelidskost národa, obmezovalo se výhradně na otroky. Ve středověkém křesťanství užívalo se ho takovou měrou, že snad není podobného příkladu v žádné dřívější době, a v případech, které spadaly pod soudní pravomoc duchovenstva, vztahovalo se na každou třídu občanstva*). A co nás překvapuje

*) V případech kacířství a zrady; ale první byly ovšem daleko všednější. Jak dí jedna ze starých autorit o tom předmětu: „Pro zločin kacířství všichni mučení býti mají, kdo pro zločin uražené velebnosti lidské mučení býti mohou; poněvadž jest daleko těžším hříchem uraziti božskou velebnost než světskou, a proto šlechtici, vojíní, velitelé, doktoři a všichni, kdo jakýmkoli vyznamenáním vynikají, mohou pro zločin kacířství i pro zločin uražené velebnosti lidské

nejvíce při úvaze o středověkých mukách, jest ne tak jich dábelké barbarství, kterého vskutku nelze přeháněti, jako neobyčejná rozmanitost a — jak bychom to nazvali — umělecká obratnost, která se při nichjevila. Představují stav myšlenkový, ve kterém lidé dlouho pečlivě uvažovali o všech formách utrpení, srovnávali a slučovali rozličné druhy mučení, až se stali nejdokonalejšími mistry svého umění, vynaložili na ten předmět všechny zdroje nejbystřejšího důmyslu a prováděli jej s vášnivou horlivostí. Soustava dozrála za středověkého způsobu myšlení, byla přijata inkvizitory, a jich důvtipem nabyla konečných rysů*). V každém vězení stály vedle sebe kříž a skřípec, a téměř v každé zemi odstranění muk bylo konečně způsobeno hnutím, kterému církev

býti mučení . . . pročež lidé pod dvacet pět roků pro podezření z kacířství a urážky velebnosti mohou býti mučení, mladší nežli čtrnáct let mohou se postrašiti a důtkami nebo holi bití“ (Suarez de Paz, *Praxis Ecclesiastica et Saecularis* [1619], str. 158.)

*) Neobyčejná vynalézavost středověkého mučení a rozsah, po který bylo vypracováno duchovenstvem, uvádí se v článku Villegilleově o mučení u Lacroix, *le Moyen Age et la Renaissance* (Paříž 1848), sv. III. Původní díla o tom předmětu jsou velmi četná a budí velký, ale trapný zájem. Snad nejdůkladnějším jest Marsilius (právník v Bologni) *Tractatus de Quaestionibus* (1529 a 1537, obojí vydání v gotském písmu). Marsilius se chlubil, že byl vynálezcem mučení, které zbavovalo vězně všeho spánku — mučení, kterého se užívalo zejména v církevním státu: „V církevním státu tyto dva způsoby jsou obvyklejší jako mučení na patách a bdení, odnímáním spánku, kterýžto způsob že vynášel, tvrdí Marsilius.“ (Chartaria, *Praxis Interrogandorum Reorum*, [Řím 1618] str. 198.) Kromě těchto děl podává obšírné zprávy o povaze muk Simancas, *De Catholicis Institutionibus*, Eymericus, *Directorium Inquisitorum*, a mnohá jiná díla, na něž se odvolávají.

se protivila, a lidmi, které dala do klatby. V Anglii arci bývalo mučení vždycky nezákonným, ačkoli se ho často užívalo, zejména v církevních případech;*) ale téměř každá jiná země potvrzuje větu, kterou jsem pronesl. Ve Francii byl asi prvním znamenitým odpůrcem mučení Montaigne, první z francouzských skeptiků; brzy potom ujali se této věci Charron a Bayle; potom opět Voltaire, Montesquieu, a encyklopedisté; a konečně zvítězila, když církev byla roztržena revolucí.***) Ve Španělsku začalo se upouštět od mučení za Karla III., při jedné z nečetných příležitostí, kdy vláda byla v přímé oposici proti církvi.***) V Itálii

*) V jakém rozsahu se ho užívalo u katolíků za panování Marie při soudech s protestanty, viz Strutt, *Manners of the English People*, sv. III. str. 46; a v jakém rozsahu ho užívali protestanté při soudech katolických kněží, viz Hallam, *Const. Hist.* (vyd. 1827), sv. I. str. 159; a doklady sebrané u Milnera, *Letters to a Prebendary*. Biskup Grindal a Coxe podnítli mučení katolických kněží. Froude, *Hist.* sv. VII. str. 418, 419. Viz také Barrington, *On the Statutes*, str. 80. a 440, 441.

**) Částečné potlačení muk bylo způsobeno ve Francii již roku 1780, a bylo jedním z opravných opatření, povolených straně revolucionářské. Všeliké mučení bylo však odstraněno teprve, když revoluce skutečně zvítězila, a zrušení to bylo jedním z prvních činů demokratů. (Viz Loiseleur, *Sur les Peines*.) Mimo pojednání Montaigneova bylo mučení zavržováno v *Sagesse* od Charrona, v *Contrains — les d' Entrer* od Baylea a ve mnohých částech spisů Voltaireových (viz ku př. čl. *Torture*, ve *Phil. Dict.*) a jeho vrstevníků.

***) Buckle, *Hist.* sv. II. str. 140, pozn. Luis Vives, dosti slavný španělský filosof, protestoval ve svých poznámkách k sv. Augustinu proti mučení již v první polovici šestnáctého století. Jeho názory o tom předmětu prudce napadal biskup Simancas v knize velice pozoruhodné *De Catholicis Institutionibus ad praecavendas et extirpandas Haereses* (1569), na kterou odkázati budu míti později příležitost. Simancas

velikým odpůrcem mučení byl Beccaria, přítel Helvetiův a Holbachův, a uznávaný vykladatel zásad Rousseauových.*) Dílo Beccariovo, přeloženo byvši Morellem, komentováno Voltairem a Diderotem a podporováno celou vahou francouzských filosofů, letělo vítězně po Evropě a nesmírně urychlilo hnutí, které je zplodilo. Pod vlivem onoho hnutí zrušila carevna ruská mučení ve svých državách a toto zrušení provázela tolerančním ediktem. Pod tímž vlivem Bedřich Pruský, jehož náklonnost k filosofickým zásadám byla známa, učinil týž krok, a jeho příkladu záhy následoval vévoda toskánský, Leopold. Při bližší úvaze není v tom také nic překvapujícího. Hnutí, které odstranilo mučení, bylo daleko méně intelektuálním než citovým hnutím. Představovalo daleko méně objev rozumový než vzrostlou sílu soucitu. Tázeme-li se, jaké skutečné důvody lze pro věc přivést, bylo by nesnadno uvést nějaký, který nebyl vůbec znám všem třídám každé doby středověku.***) Že odvážní zločinci někdy unikli, a že bázlivé

poznávají: „Apoštolští inkvisitoři velmi často mučí viníky;“ zastává se této praxe s velikou energií na základě autority theologů; - a podává velmi živý popis různých způsobů mučení, jichž inkvisitoři užívali při výslechu kacířů (str. 297—309). O tomto hrozném předmětu viz také Llorente, *Hist. of Inquisition*. Simancas se zmiňuje o tom, že v jiných zemích bývali zločinci za jeho doby mučení veřejně, ale ve Španělsku tajně (str. 305).

*) O vlivu Beccariově viz Loiseleur, str. 335—338. Morelletův překlad vyšel v sedmi vydáních za šest měsíců.

**) Od toho snad jest jediná výjimka. Beccaria zakládal mnoho svého přemýšlení na učení o společenské smlouvě. Nemohu však mysliti, že tento důvod měl mnoho vlivu na provedení změny.

osoby někdy klamně se prohlásily vinnými; že nevinní často podleli hroznému trestu, a že mravní vliv zákonných rozsudků byl vážně sešlaben;*) — tyto důkazy a podobné byly stejně patrnými pravdami v jedenáctém a dvanáctém století, jako jimi jsou nyní. A takovými prostředky také změna nebyla provedena. Mučení bylo odstraněno, protože v pokroku civilisace stal se soucit lidí expansivnějším, jich smysl pro utrpení jiných bystřejším, jich úsudek shovívavějším, jich jednání ušlechtilějším. Vydati třeba vinníka hrůzám skřípce, zdálo se krutým a barbarským, a byl tedy skřípec zničen. Byloť to částí velikého hnutí, které odstranilo barbarské zábavy, zmírnilo drsnosti a zjemnilo mravy všech tříd. Jest však zcela jisto, že ti, kdo vážně hleděli na věčné utrpení jako na spravedlivý trest za hněvivost dítěte, nemohli nikterak pohlížeti na mučení s odporem stejně silným jako jich méně pravověrní sousedé. Jest rovněž jisto, že doba, ve které náboženství — zabývající se ustavičně legendami o mučednících nebo mukami zatracenců — činilo slučování nových a hrozných forem utrpení obvyklým zaměstnáním obraznosti, byla nade všecky ostatní dobou, kdy soustava mučení se stala nejkrutější. Možno podotknouti, že táž nálada myslí, která přivedla lidi k tomu, aby napadli praxi mučení, přivedla je

*) Zaslouhuje zmínky, že sv. Augustin postřehl velmi jasně zlo mučení a vytkl příklad proti němu svou obvyklou silou a uhlazeností: „Když jest vyslýchán, je-li vinen, jest mučen, a nevinný trpí pro nejistý zločin nejjistější tresty.“ (*De Civ. Dei*, kn. XIX. kap. 6.); ale soudil, že jest toho potřeby.

těž k tomu, aby napadli středověké učení o věčném trestu. Obě tyto věci vyrostly z téhož stavu společnosti. Kvetly spolu a zvadly spolu.

Pravda jest, že v každém věku trestní zákon se změnil značným způsobem dle lidového názoru o vině. Filosofové psali mnoho o čistě preventivním rázu zákonitých trestů; ale jest potřebí jen málo znalosti dějin neb i lidské přirozenosti, aby se ukázalo, že zákonník, sestavený vůbec na takové zásadě, jest nemožný. Jest ovšem pravda, že všechny činy, mravně odsouzené, nespádají v obor zákonodárce, a že tento fakt plněji se oceňuje dle toho, jak civilisace pokračuje.*) Jest také pravda, že na prvním stupni přísnost trestu plyne velikou měrou z panující lhostejnosti k uloženému utrpení. Ba jest pravda, že zvláštní význam nebo nebezpečnoství nějakého zločinu přivede lidi k tomu, aby jej stíhali po čas tresty, které nezdají se býti v poměru k jeho mravní mrzkosti. Jest však — tuším — nemožno zkoušeti trestní soustavy a nevšimnouti si, že mohou býti účinnými po dlouhou dobu jen tenkrát, jestliže podstatně souhlasí s lidovým názorem o mrzkosti viny. Každá soustava, připouštějíc polehčující okolnosti a stupňované tresty, dokazuje to, a každý soud, který prošel veřejností, jest skutečně odvoláním k ideálnímu měřítku. Je-li nějaký trest prohlášen za výstřední, značí to, že jest větší než byl zasloužen. Je-li pro-

*) Tendence všech trestních soustav, zbudovaných pod vlivem duchovenstva, učiniti trestní zákon shodným s mravním zákonem, a učiniti tresty pokud možno jakýmsi pokáním, jest dobře známa. Jako moderní doklad toho jest snad nejvíce pozoruhodno Švédsko. Viz poutavou knihu Laingovu o přítomném stavu věci.

hlášen za nepřiměřený, značí to, že jest menší než byl zasloužen. Třeba byl zákon pokládán prostě za ochranné opatření, jest nezbytno, aby se v něm odrazil panující názor o vině, neboť jinak by přišel ve spor s oním veřejným míněním, které jest podstatným k jeho provádění. Tak ku př. ke sklonku posledního století byla vražda a krádež koně trestána smrtí. V prvním případě porotci ochotně přistoupili k rozsudku, veřejnost jej schválila a zákon byl účinným. Ve druhém případě bývali zločinci téměř obyčejně osvobozeni, a když byli popraveni, bylo veřejné mínění rozčileno a pohoršeno. Důvod toho byl, že lidé pohlíželi na smrt jako trest nikoli nemírný za vinu vraždy, ale svrchovaně nepřiměřený zlodějství. V pokroku civilisace jest ustavičná tendence mírniti přísnost trestních zákonů, neboť lidé se učí představovati si mocněji utrpení, které ukládají, a zároveň se stávají citelnějšími k omlouvám viny. Když však takové učení o spravedlivém trestu za zločin, jako jsem uvedl, se věří a provádí, musí nezbytně míti ten účinek, že zadržuje pokrok.

Takové tedy byly přirozené účinky lidového učení o budoucím trestu, které bylo všeobecným za středověku a během šestnáctého i větší části sedmnáctého století. Jak úplně ono učení zmizelo, musí býti zřejmo každému, kdo si vezme práci a srovná starou theologickou literaturu s moderním učením. Ohybné obrazy hmotného ohně a nekonečných muk, které bývaly druhy tak pečlivě vypracovány a tak ustavičně vštěpovány, byly nahrazeny několika neurčitými větami o předmětu »záhuby«, nebo všeobecným tvrzením budoucího

vyrovnání nesrovnalostí života; a učení, které vyrůstá z mravní schopnosti a jest živlem v každém opravdu mravném náboženství, bylo takto mlčky položeno na místo učení, které tvořilo největší ze všech morálních nesnází. Věčnost trestu onoho jest arci posud silně hájena mnohými; ale povaha trestu, která bývala jedním z hlavních bodů v každé dřívější rozpravě o předmětu, zmizela nyní úplně ze sporu. Nejschopnější theologové pokládali druhy toto učení za takové, kterého lze hájiti, ale které nelze tak stanoviti, aby na první pohled se nedotklo citů. Leibniz dokazoval, že urážky proti nekonečné bytosti jsou také nekonečnou vinou a tedy zasluhují nekonečného trestu.

Butler soudil, že analogie přírody dává mnoho důvodu domnívati se, že potrestání zločinů může býti nad všecek poměr k našim představám o jich vině. Oba doznali ve svých obranách, že ono učení jest hroznou nesnází. Ale jak nyní obyčejně se podává, jest toto učení daleko všeliké nesnáze, tak že každá soustava, která byla bez něho, byla by zřejmě nedokonalou a proto již dávno zaujalo své místo jako jeden z mravních důkazů křesťanství.

Toto postupné a tiché přetvořování lidových názorů dlužno beze vší pochyby přičísti zvyku, který odvozuje mravní a intelektuální pravdy raději z našeho vlastního smyslu pro právo nežli z tradičního učení, které provázelo úpadek dogmatické theologie, a které ponejprv se stalo patrným v sedmnáctém století. Descartes, jenž byl hlavním obnovitelem mravní filosofie, možno pokládati za její předního původce; neboť metody, které užíval při metafysických bádáních, užívalo se záhy

(vědomě nebo nevědomě) u předmětů mravních. Lidé, když se ohlíželi po správných pojmech práva a bezpráví, jalí se tázati svého mravního smyslu daleko více nežli knih theologických, a brzy pokročili k tomu, že činili onen smysl nebo cit nejvyšším soudcem, a přetvořovali všecku theologii v souhlase s jeho požadavky. Zároveň pak veliký vzrůst světských vlivů a rychlý postup novot přiměly theology, že s poměrnou snadností povolili tlaku své doby.

Ale kromě tohoto všeobecného hnutí racionalistického byl jiný směr, který měl — tuším — podstatný ačkoli menší vliv na hnutí, a který rovněž se pojí ku jménu Descartesovu. Mínil vývoj čistě duchového pojmu duše. Rozličné učinky, které duchová nebo materiální filosofie způsobila ve všech oborech spekulace, tvoří jednu z nejzajímavějších stránek v dějinách. Staří — aspoň nejduchovější školy — pokládali všeobecně (jak se zdá) podstatu duše za tekutinu velice jemnou nebo substancí docela různou od těla; a dle jich názoru jakož i dle názorů dlouho potom převládajících, tato nesmírná jemnost substance tvořila nehmotnost. Neboť se domnívali o duši, že jest přirozenosti úplně se lišící od vnějších předmětů, prostou, nerozložitelnou a nepodléhající podmínkám hmoty. Někteří Platonovci chýlili se velice blízko k moderní ideji o duši (a snad jí dospěli), jejíž podstata jest čistě intelektuální, ale všeobecně mínění bylo tuším to, které jsem popsal. Na rozdíl od a — jak se to nazývalo — nehmotné přirozenosti duše trvali staří s velikým důrazem jako na hlavním důkazu její nesmrtelnosti. Kdyby duch byl

výkonem hmoty, kdyby myšlenka byla jen »hmotným plodem mozku«, zdá se přirozeným, že rozpadnutí těla by bylo zničením jednotlivce. Jest však opravdu ve člověku pud, který jej odkazuje k budoucí sféře, kde křivdy životní se napraví, a kde řetěz lásky, jež byla smrt přetla, sepne se znova; ten jest tak těsně sloučen s naší mravní přirozeností, že snad přežije nejprudší nárazy materiální filosofie; ale duchům, u kterých logický život nejvíce vyniká, bude důkaz psychologický vždycky se zdáti nejvíce uspokojujícím. Že existuje v člověku nedělitelná bytost spojená s tělem, ale podstatně se lišící od něho, byla věta, při níž Sokrates trval jako při jednom z hlavních základů svých nadějí v posledních hodinách svého života, a Cicero ve stínu stáří; a všecka mravní soustava školy Platonovy se zakládala na tomto rozdílu. Dle jich vznešeného líčení jest člověk vodorovnou čarou, kde se stýká svět ducha a svět hmoty. V jeho moci jest povznést se křídly duše ku spojení s bohy nebo klesnouti vahou těla na stupeň zvířete. Osudem duše jest kráčet od stavu ke stavu; všecko její vědění jest jenom vzpomínání, a její budoucí stav musí býti určen její přítomným směrem. Duše člověka, který touží jen po ctnosti a který pohrdá hýřením a naruživostmi země, bude zbavena konečně otroctví hmoty, a neviditelná i nespoutána jsouc bude v dokonalé blaženosti píti z plného zdroje moudrosti. Duše onoho člověka, který hledá hlavního ukojení v těle, bude po smrti uvězněna v novém těle, bude trestána tělesnými mukami nebo viditelná jsouc lid-

skému oku bude se zjevovati na zemi v podobě ducha a strašiti živé v jich radovánkách.*)

Takové byly názory, jichž se držela škola Platona, nejduchovějšího ze všech filosofů starověkých. Když křesťanství se objevilo na světě, byl jeho první směr velice nakloněn těmto pojmům, neboť jest účinkem každého velkého nadšení mravního, povznášení lidí nad chůtice tělesné, podávati duchu nadsmyslný ideál, a klásti váhu na protivu, která lidskou přirozenost svírá. Shledáváme proto, že ve starších a lepších dobách svých církev se přibližovala zejména filosofii Platonově, kdežto za středověku převládal Aristoteles; a rovněž shledáváme, že znovuzrození platonismu provázelo oduševňující hnutí, které předcházelo reformaci. Byly však dvě doktriny, které způsobily protivný směr. Pohané tvrdili nehmotnost duše, poněvadž se domnívali, že tělo musí zhynouti na věky; a někteří křesťané, popírajíce tuto poslední větu, byli ochotni zamítnouti rozdíl, který se na ní zakládal. Ale především pevná víra v trest ohněm a veliký význam, jehož učení toto záhy došlo, staly se základem materiálního názoru. Otcové dávno nebyli za jedno o tom předmětu.***) Jedna strana, k níž

*) Tato theorie jest vyvinuta ve Faidonu. Řekové měli nesmírný strach před mrtvými a tedy silnou náklonnost viděti duchy.

**) „Ani jeden z nich (prvních Otců) nebyl téhož názoru jako většina křesťanů dnešního dne, že duše jest zcela jednoduchá a úplně prosta všelikého těla, postavy, tvaru a rozměru. Naopak, všichni uznávali, že obsahuje něco tělesného, ač jiného druhu i přirozenosti nežli těla tohoto smrtelného světa. Ale přece se dělí ve dva tábory. Neboť někteří tvrdí, že jsou dvě věci v duši — duch a velice řídké i jemné tělo,

náleželi nejschopnější a nejlepší, tvrdila, že v člověku jest nehmotná duše, ale že tato duše jest nezměnitelně sloučena s jemným, ohebným, ale citlivým tělem, viditelným oku. Origenes podotkl, že jenom Božstvo může existovati jako čistý duch nespojený s hmotou.*) Druhá škola, jejíž hlavou možno pokládati Tertulliana, popírala vůbec existenci netělesného živlu v člověku, tvrdila, že duše jest pouze druhým tělem a zakládala toto učení hlavně na pojmu o budoucím trestu.***) Zjevování bylo tenkrát pokládáno častým. Tertullian se zmiňuje o ženě, která viděla duši, již popisovala jako »průhlednou a světlou postavu v dokonalé podobě lidské«.***) Sv. Antonín viděl duši Ammonovu, ane letí do nebe. Duše libyjského poustevníka jménem

ve kterém tento duch jest uzavřen. . . Ti, kdo následují Platona a platoniků (jako Klement, Origenes a jich žáci) přijímají platonské učení o duši také a praví, že jest sama v sobě jednoduchá, ale přece vždy oděna jemným tělem. Ale jiní, kteří se drží daleko od Platona, a domnívají se, že jeho filosofie škodí křesťanským zásadám, odmítají toto učení jeho právě tak a tvrdí, že duše vůbec není nic jiného než velemenné tělo. . . Velmi často napadají platoniky trpkými výčitkami pro učení, že duše jest přirozeností zcela jednoduché a prosta vši hmotnosti*. — Poznámka Mosheimova ke Cudworthovi *Intell. System* (vyd. Harrison), sv. III. str. 325. Hallam praví: „Otcové — až na jedinou snad výjimku, Augustina — učili tělesnosti myslící substance“. (*Hist. of Lit.*)

*) Cudworth, sv. III. str. 318. Těž Otec zakládal své učení o duši velkou měrou na strašidlech. (Tamtéž str. 330).

**) „Tělesnost duše v samém evangeliu se hlásá. Trpí bolest v pekle duše něčím a trestána jest plamenem i trápí se na jazyku a s prstu šťastnější duše prosí útěchu rosy“. Tertullian, *De Anima*, kap. VII.

***)) Tamtéž kap. IX. Zminil bych se, že tato kniha byla psána, když Tertullian se stal montanistou; ale není důvodu domnívati se, že se to nějak týká jeho psychologie.

Marka byla nesena do nebe na šátku. Andělé bývali také nezřídka vídání, a věřilo se všeobecně, že obcovali s dcerami předpotopních lidí.

Pod vlivem středověkých způsobů myšlení byl každý duchový pojem zhmotněn, a co v době dřívější i pozdější se pokládalo za řeč obraznou, bylo obyčejně považováno za výraz skutečnosti. Představy lidu byly vesměs čerpány z malířství neb sochařství neb obřadů, které zajímaly smysly, a všechny předměty byly tedy uváděny na makavé obrazy.*) Anděl o soudném dni byl ustavičně zobrazován, an váží duše na skutečné váze, kdežto ďáblové se chytají misek a snaží se maříti rovnováhu. Někdy byla duše vymalována jako dítě bez pohlaví, vycházející z úst mrtvolky.**) Ale především učení o očistci zaujalo a poutalo obraznost. Každý kostel byl naplněn obrazy, představujícími duše těch, kdo právě zemřeli, jako skutečná těla, která se svíjejí ve hrozných mukách skutečným ohněm. Tato dvě učení souhlasila úplně, a jedno podporovalo druhé. Lidé, kteří věřili ve »fysickou duši«, věřili ochotně ve fysický trest. Lidé, kteří zhmotnili svůj názor o trestu, zhmotnili svůj názor o trpících.

Nalézáme však nějakou dobu před reformací patrné známky touhy na straně nečetných spisovatelů, povznést se k čistšímu pojmu duše. Pan-

*) Viz o tom předmětu Maury, *Légendes pieuses*, strana 125—127.

**) Maury. *Légendes pieuses*, str. 124. Příklad toho jest v Triumfu smrti (Orcagnové) v Pise. V řeckých kostelích bývala duše blažených někdy zobrazována jako malé děti, objaté mocnou rukou boží. (Didron, *Iconographie*, str. 216.)

theistické spisy, které se hrnuly ze školy Averrovy, oživující starý názor stoický o duši přírody, obrátily pozornost k veliké záhadě spojení mezi světy ducha a hmoty. Pojem ducha vše pronikajícího, který »spí v kameni, dříme ve zvířeti a bdí u člověka«*), víra, že skrytý životní princip, který plodí rozličné formy organisace, jest toliko zachvění božské podstaty, která jest přítomna v nich všech — tato víra, která zaujímala tak čestné místo ve starověkých spekulacích, objevila se znovu; a byla snad posilňována rychlým pokrokem mysticismu, jež pokládáti lze za křesťanskou formu pantheismu. Slučuje se s počátku s některými slabými tradicemi gnosticizmu, objevil se mysticism za třináctého století v sektě beghardů a zejména v učení Davida de Dianant, Ortlieba, Amaury de Bene; a v následujícím století pod vedením Eckarta, Taulera, Susa a Ruysbroeka, nabyl v Německu neobyčejné obliby, k níž přispíval silný náboženský cit vzbuzený černou smrtí, a reakce, která počala proti výstřednímu suchopáru scholasticizmu.**) Spisy, přičítané Dionysiu Areopagitovi, které bývaly vždycky biblií mysticismu, a které byly částečně přeloženy Scotem Erigenou, a rovněž i některá díla Scota samého, dobyly si náhle přízně a daly nový ton skoro všem třídám theologických myslitelů. Po stránce filosofické splodil tento ton myšlenkový třídu bádání, která se jevila v zajímavých otázkách o tom, jak život ponejprv se zrodil

*) Schelling.

**) Schmidt, *Études sur le Mysticisme allemand du XIVe siècle*, v *Mémoires des Sciences morales et politiques de l'Institut de France*, sv. II.

ve hmotě. Theorie spontánního rození, kterou Lucretius učinil základem veliké části své soustavy, a na kterou filosofové osmého století kladli tak veliký důraz, byla silně tvrzena,* a všechny taje plazení byly projednávány s důvěrou, která vyluzuje úsměv**) ne bez trpkosti, povážíme-li, kterak tyto veliké otázky o přirozenosti a původu života, o nichž lze téměř říci, že tvoří podklad všeho skutečného vědění, unikly zcela našemu bádání a které naprosto onen pěkný slib posledního století po této stránce nebyl splněn. Bylo přirozeno, že od zkoumání o původu duše se přešlo ke zkoumání její povahy. Taková zkoumání byla proto vážně konána, za pomoci pohanských spisovatelů; a závěrky, jichž dospěly v té věci rozličné školy, měly

*) Následující místo z Vivesa jest zajímavo i tím, že podává přesný názor o panujících pojmech stran spontánního rození i pro velice zajímavý pojem o myších. „Ze živočichů jedni mají rození spontánní, jako mouchy, komáři, mravenci včely: kteří ani pohlaví nemají. Jiní pocházejí ze smíšení pohlaví, jako člověk, kůň, lev, pes. Někteří mají obojí původ, jako myši, neboť z těch některé pocházejí ze špíny bez smíšení pohlaví, jiné ze smíšení.“ (*De Anima* kn. I.) Van Helmont — jak známo — dal recept na děláni myší. Sv. Augustin, když se byl velice přičinil o to, aby odmítl různé námítky proti dobrotě Prozfetelnosti, dosti podivně vybírá existenci myší jako neproniknutelnou věc, kterou jen víra může chápati. „Já však se přiznávám, že nevím, proč stvořeny jsou myši a žaby nebo mouchy nebo červi.“ (*De Genesi contra Manichaeos*, kap. XVI.)

**) Tak Melanchthon jedná tonem naprosté jistoty o veliké otázce původu rozdílnosti pohlaví: „Mares nascuntur in dextra parte matricis, et a semine quod magis a dextro testiculo oritur. Foemellae in sinistra matricis parte nascuntur.“ (Melanchthon, *De Anima*, str. 420.) Tato theorie pochází, tuším, od Aristotela, a byla později opětována četnými spisovateli. (Názor tento pochází již od Anaxagory. Pozn. překl.)

— jak vždycky bývá — dalekosáhlý vliv na jich theologické pojmy. Nemohu pochybovati, že když konečně Descartes tvrdil, že myšlenka jest podstatou duše a že myslící substance, tedy tak docela i druhově se liší od těla, že žádná forma ani vlastnost hmoty nemůže podati nejslabšího obrazu o její přirozenosti, přispěl velice k oné náladě myslí, která způsobila, že lidé přirozeně se odvraceli s opovržením od duchů, viditelných demonův a ohně očistcového.*) Jest pravda, že Descartesovo učení bylo záhy jistou měrou zakaleno, ale zničilo aspoň na vždy starou představu o vnitřním těle.**)

Možno opravdu říci, že od času Descartesova ustavičně klesala učení o hmotném ohni.**) Skep-

*) Ostrá hranice, kterou Descartes snažil se činiti mezi tělem a duší, vykládá jeho učení o živočiších, které často bylo hrubě neporozuměno. Myšlení (tvrdil) jest podstatou duše, a vše, co není myšlením (jako život a cit) náleží tělu. Upiraje, že by zvířata měla duše, upíral jim schopnost myšlení, ale nechal jim všechny ostatní. Tento rozdíl by nyní málokdo tvrdil v plné síle; a Stahl dal psychologii popud zcela jiným směrem, svým učením (jež bylo Aristotelovo), že duše obsahuje životní princip — vše, co odděluje živá těla od mrtvých. Takovým způsobem založil psychologii zvířat a valnou měrou spojil psychologii s medicinou. Jasně vykládá tuto věc Maine de Biran, *Nouveaux Rapports du physique et du moral*. Pozoruhodné ožiti Stahlova učení ve Francii jeví dnes svými spisy Tissot, Boullier, Charles a Lemoine.

**) Učení však poněkud podobné tomu, které drželi staří Otcové, ale o tělech blaženců, bylo nedávno hájeno ve dvou velice důmyslných knihách amerických — Hitchcock, *Religion of Geology*, a *Lectures on the Seasons*. Autor těžil z Reichenbachových teorií o „světle odověm“, atd.

*) Descartes sám podává minění svých vrstevníků o té věci: „Ačkoli obecným míněním theologů jest, že zatracenci jsou mučení pekelným ohněm, přece jich smýšlení není takové,

तिकové sedmnáctého a osmnáctého století jednali o něm s velikým opovržením, a v Anglii, aspoň se zdá, že poslední velký spor o tom předmětu v církvi, trval v první polovici osmnáctého století. Swinden, Whiston, Horberry, Dodwell, a v Americe Jonathan Edwards, mluvili o něm s různých stanovisk^{**}), a dosvědčili rychlý pokrok skepticismu. Ke sklonku století zmizelo toto učení; neboť, ač nebylo formálního odvolání ani změny dogmat, bylo podstatně vyloučeno z lidového učení, jakkoli ještě nyní se udržuje mezi jinověrci nejméně vzdělanými a v římsko-katolických knížkách pro chudé.

Prodlal jsem dlouho při tomto velice pobuřujícím učení, poněvadž mělo, tuším, nesmírně důležitý vliv na způsoby myšlení a typy charakteru minulosti. Snažil jsem se ukázati, kterak jeho nezbytným účinkem bylo mraziti a umrtvovati soucit, naváděti lidi k ukládání muk, a vážně zadržovati postup civilisace. Nyní podstatně zmizelo a s ním

že jsou stížení klamnou představou — již Bůh jim vštípil — o ohni, který je ničí, nýbrž spíše, že jsou skutečně mučeni ohněm; protože, jako duch člověka živého, ač není tělesným, jest přece držán v těle, tak Bůh svou všemohoucností může snadno učiniti, aby trpěl bolestí ohně tělesného po smrti.“
(*Réponses aux six Objections.*)

^{**}) Byl to, pokud vím, poslední z velkých sporů o místě pekla — kterážto otázka druhdy budila velkou pozornost. Obecné mínění, které sv. Tomáš potvrdil, bylo, že jest uprostřed země. Whiston však, jenž upíral věčnost trestu, tvrdil, že to je chvost vlasatice; kdežto Swinden (jehož kniha způsobila — jak se zdá — veliké vzrušení a byla přeložena do frančiny) horlivě tvrdil, že to je slunce. Dle Planceye (*Dict. infernal*, čl. Enfer) někteří staří theologové netoliko se toho drželi, nýbrž vykládali skvrny na slunci množstvím duší.

typ charakteru, k jehož vytvoření tolik přispělo. Na místo starého přísného inkvizitora, tak neohroženého ve svém asketismu, tak hrdinského ve svých podnicích, tak zatvrzelého v pronásledování — místo mužů, kteří rozmnožili a vymyslili nejhrůznější muka, kteří psali dlouhá chladná pojednání o jich užití, kteří podněcovali a rozhořčili nejdivočejší války a kteří smáčeli každou zemi krví nevinných — místo tohoto církevního typu charakteru potkáváme se s citlivostí téměř ženskou a odporem téměř chorobným proti ukládání trestu. Vynikající vlastností moderního křesťanství jest neobmezená lidumilnost, kterou šíří. Lidumilnost jest našemu věku, čím askese byla středověku, a čím polemická diskuse byla šestnáctému a sedmnáctému století. Citová stránka humanity, humanita pudu, nebyla nikdy tak vyvinuta, a její vývoj — aspoň v protestantismu, kde ono hnutí nejpádňěji se projevilo — byl vždy veden a zastupován duchovenstvem. Opravdu, tato skutečnost se uznává právě tak jich protivníky jako jich obdivovateli. Jistá slabá a zženštilá citlivost, jak intelektuální tak mravní, jest vlastností, při které každý satirik duchovenstva prodlí, jako při nejuvýznačnějším rysu jich povahy. Zdali tato vlastnost, náležitě analysována, jest tak opovržení hodnou, jak někdy se pokládá, o tom lze pochybovati; najisto nikdo by nepomyslel připisovati ji duchovním ze školy Torquemady, Kalvina nebo Knoxu. Změny, které se dály od věku do věku v typech charakteru u rozličných vyznání, ač byly často velmi patrnými a ač tvoří jedno z nejnabídnějších odvětví historie, nesnesou arci přímého

důkazu logického. Spisovatel může jen vyložit povšechné dojmy, které čerpal ze studia dvou období před úsudky těch, jichž studia se rovnala jeho vlastnímu. Jest tedy spíše osvětlením nežli důkazem, že zmíním se k závěrku o pádném kontrastu, jež dějiny trestů podávají ve dvou obdobích theologického vývoje. Viděli jsme, kterak lidové oceňování přiměřenosti trestů, které byly ukládány na rozličné zločiny, musí velikou měrou se měnit s lidovými představami o vině. Viděli jsme také, že odstranění muk bylo hnutím, které dlužno téměř úplně přičítati protivníkům církve, a že bylo provedeno daleko méně pochodem rozumovým než vlivem jistých způsobů citění, které zplodila civilisace. Záhy však shledáváme, že podnět, jež dal Voltaire, Beccaria a revoluce, přešel na pravověrné, a teprve tehdy nabyl své plné síly. Když učení o skutečném ohni téměř přestalo býti opravdovým pojmem, jevil se všude vzrůstající smysl pro nenáležitou přísnost trestů; a ve většině zemí — ale zejména v Anglii — nebylo jediného předmětu, jemuž by se bylo věnovalo více vážnosti. První krok učinil Howard. Nikde snad v análech lidumilnosti nenajdeme obrazu čistší a plodnější blahovůle nežli se jeví životem tohoto velikého jinověrce, jež, procestovav přes 40,000 mil ve skutcích milosrdenství, zemřel konečně na cizí půdě jako mučedník za svou věc. Netoliko v Anglii, nýbrž po celé Evropě obrátily jeho snahy veřejné mínění ke stavu vězení a způsobily převrat, jehož následků nelze nikdy doceniti. Brzy potom následovalo zmírnění trestního zákona. V Anglii byla přísnost onoho zákona

dávno bezpříkladnou; a poněvadž těžké zločiny byly zejména četnými, neměl počet poprav nespíše v celé Evropě sobě rovného. A skutečně Fortescue, jenž byl nejvyšším sudím za Jindřicha VI., vytyká tuto věc se zvláštním uspokojením jako zřejmý důkaz povýšenosti svých rodáků. »Více lidí«, praví, »jest pověšeno v Anglii za jeden rok nežli ve Francii za sedm, protože Angličané mají lepší srdce. Skotové ku př. nikdy se nedopouštějí loupeže, nýbrž jenom krádeže.«*) Za panování Jindřicha VIII., když se stal pokus obrátiti větší část Anglie v pastvinu,**) a když zrušení klášterů zničilo hlavní zdroj dobročinnosti a vypudilo množství lidí bez pomoci do světa, odhaduje Holingshed počet poprav na úžasné číslo 72.000 nebo 2000 ročně.***) Tento odhad jest svrchovaně neuvěřitelný, ale i ke sklonku vlády Alžbětiny a přes to, že byl vydán chudinský zákon, bylo pry ročně asi 400 poprav.†) Uprostřed osmnáctého století však, ačkoli obyvatelstva značně přibýlo, klesl počet na méně nežli sto.††) Krátce před touto dobou biskup Berkeley, následuje kroků, jimiž se bral More ve své »Utopii« a Cromwell u jedné ze svých řečí, pozvedl hlasu svého ve

*) Barrington, *On the Statutes* (Londýn 1769), str. 461.

**) Sir Tomáš More podává ve své *Utopii* (kniha I.) hrozný obraz bída a zločinů plynoucích z vyhnanství, k nimž tato změna nutila. Mluví o dvaech lidech, pověšených na šibenici.

***) Barrington, str. 461, 462. Podotýkám, že Froude rozhodně zamítá tento odhad.

†) Tamtéž.

††) Barrington praví, že to bylo tenkrát, když psal, což bylo r. 1766.

prospěch toho, aby trest smrti byl nahrazen jinými tresty*.) Ale po celé panování Jiřího III. byl zákon zotřován a jeho přísnost dospěla takového vrcholu, že, když Romilly začal svou dráhu, obnášel počet hrdelních zločinů neméně než 230.** Teprve ke sklonku posledního a na začátku nynějšího století změnil se tento stav věci. Reformu v Anglii jako v ostatní Evropě možno konečně stopovati k oné Voltaireské škole, jejíž představitelem byl Beccaria, neboť impuls, daný pojednáním »O zločinech a trestech«, byl všeobecný, a byl to první velký pokus vlíti ducha lidumilnosti do trestního zákona, a učiniti hlavním předmětem zákonodárství, aby se ukládalo co nejmenší množství utrpení. Beccaria jmenovitě se stotožňuje se zrušením trestu smrti, kterážto věc zvolna, ale jistě kráčí vstříc nevyhnutelnému vítězství. V Anglii byl filosofický živel toho hnutí čestně zastoupen Benthamem, jenž geniem dojista převyšoval Beccariu, a jehož vliv — třeba snad ne tak veliký — byl rovněž evropský. Ale uznáme-li plnou měrou zásluhu těchto velikých myslitelů, nemůžeme ani dost málo pochybovati, že nadšení a podporu, které umožnily, že Romilly, Mackintosh, Wilberforce a Brougham provedli svou dlouhou řadu oprav parlamentem, dlužno valnou měrou přičítati neunavným snahám evangelíků, kteří s blahovůlí, již nedovedl zarazit žádný nezdár, a shovívavostí

*) Táže se, „zda bychom — jako jini národové — nenašli zaměstnání pro své zločince, a zda poroba, řetězy a krušná práce na několik roků by nebyly více odstrašujícím a zároveň přiměřenějším trestem pro zločince než sama smrt.“ (*Quaerist*, č. 54.)

**) Romilly, *Life* má četná data o tom předmětu.

ke zločinu, která někdy i chybou se stávala, vložili celou svou váhu pro věc lidumilnosti. Rozdíl mezi postavením těchto pietistů v ničení nejhorších rysů starého zákona, a přesně protivným postavením středověkého duchovenstva, jest velice pozoruhodným. Sektáři budou v něm spatřovati toliko rozdíl mezi soupeřícími církvemi, ale upřímný dějepisec bude, tuším, s to, aby odkryl změněné typy charakteru, jež zplodila civilisace; kdežto v rozdílů, který rozhodně po této stránce existuje mezi protestantismem a katolicismem, najde jeden z výsledků velice různých stupňů síly, kterou tato vyznání řídí ducha k pojmům snižujícím a zatvrzujícím, o kterých jsem jednal.

Bylo řečeno, že tendence náboženské myšlenky za dnešního dne »se nese vůbec jedním směrem — ku sjednocení bible a svědomí.« Jest to hnutí, jehož lze litovati, ale jehož sotva lze přehlédnouti nebo popřítí. Od pokolení k pokolení stává se síla mravní schopnosti neobmezenější; učení, která se jí přičí, chřadnou a mizejí, a rozličné živly theologie jsou její vlivem absorbovány a přetvořeny. Lhostejnost většiny lidí k dogmatické theologii jest nyní tak zřejmou, a bázeň pouštěti se do předpisů, které již se nezakládají na všeobecném přesvědčení, jest u některých lidí tak mocná, že všeobecné revise náboženských vyznání se staly velice vzácný; ale změna víry není proto méně hlubokou. Stará slova se arci podržují, ale nepodávají již starých obrazů duchu, ani nemají bývalého vlivu na život. Způsoby myšlení a typy charakteru, jež oněmi se plodí, jsou podstatně a všeobecně změněny. Všecko

intelektuální ovzduší, všecěk způsob života, převládající nadšení, pojmy obraznosti, všecko jest změněno. Duch lidský pohybuje se ku předu pod vlivem určitých zákonů v daném směru, a názory, které za jednoho věku se uskutečňují a činně působí, jsou ony, které souhlasí s jeho intelektuálním stavem. Snažil jsem se v této kapitole vyložiti přirozenost některých z těchto zákonů, směr, jímž některé z těchto posloupných změn se berou. Jestliže někomu se zdá, že vyhlídka na stálou změnu, kterou takové zkoumání podává, odstraňuje všechny mezníky minulosti, jest tu úvaha, která jej může jistou měrou upokojiti. Že křesťanství bylo určeno k tomu, aby plodilo blahovůli, lásku a soucit, jest faktem všeobecně uznávaným a proto daleko jistějším, nežli že nějaké zvláštní dogma jest jeho podstatou; a na vzrůstu těchto mravních vlastností máme tedy nejmocnější důkaz vítězství myšlenek jeho zakladatele.

Kapitola IV.

○ pronásledování.

Část I.

Příčiny pronásledování.

Uvedeme-li si na paměť, že zakladatel křesťanství vyslovil krátce lidské povinnosti ve dvou příkázáních lásky k Bohu a lásky k člověku, a osvětlil druhé příkázání podobenstvím, podávajícím cit obecné humanity, která ničí rozhořčenosti sektářství, jeví se dějiny pronásledování v křesťanské církvi stejně překvapujícími jako jsou trapny. V osmnáctém století, když duch lidský byl ponejprv velmi citlivý pro tento kontrast, vykládal se obyčejně tím, že se přičítaly duchovenstvu sobecké pohnutky, a ve všech spisech Voltaireových i jeho školy lícilo se pokrytectví jako obvyklý průvodce pronásledování. Tento názor zmizel nyní docela, jak možno říci. Kdežto beze vší pochyby jest pravda, že některá pronásledování — a právě ta, jež byla nejkřutější — pocházela z pohnutek čistě sobeckých, uznává se skoro všeobecně, že tyto nepodávají ani z daleka přiměřeného výkladu událostí. Spalování, mučení, věznění, konfiskace, mrzačení, dlouhé války a ještě delší trpkosti, které po tolik staletí

vyznačovaly spory velikých theologických těles, dlužno hlavně přičísti lidem, jichž životy byly obětovány naprosté oddanosti tomu, co pokládali za pravdu, a jichž povahy vyšly bez úhony kritikou nejneprátelejší a nejostřejší. Při svých nejhorších činech byli pronásledovatelé jenom činiteli a představiteli přání veliké části společnosti, a tato část bývala obyčejně nejvážnější a nejnezištnější. Bylo také pozorováno od té doby, kdy tento předmět byl studován nestranným úsudkem, že pronásledování ustavičně provázelo představu zvláštní třídy učení, kolísalo s jich kolísáním a možno tedy právem se domnívati, že představovalo jich působení na život.

V poslední kapitole učinil jsem — jak doufám — něco k rozřešení nesnáze. Ukázal jsem, že pravdivým účinkem jisté třídy představ na charakter bývá zplození naprosté lhostejnosti k mukám těch, kdo byli mimo církev, a následkem toho odstranění onoho odporu ukládati trest, který jest jednou z hlavních ochran společnosti. Hodlám nyní stopovati řadu myšlenek, které přesvědčily lidi, že jest jich povinností pronásledovati, a ukázati postup, jímž ony ideje zmizely. Úkol ten jest trapný, neboť učení, ke kterým se musím obracet, jsou ta, jež nejvíce se přičí našemu smyslu mravnímu, a v době, ve které se nepřijímají ani nevěří, postačí pouhé jich uvedení k pobouření citů mnohých lidí: zároveň pak jest jasný názor o jich přirozenosti a vlivu naprosto podstatný k porozumění minulosti.

Jsou dva mravní city, které jsou všeobecně rozšířeny v lidském pokolení (jak se zdá) a které lze pokládati za jádra, kolem nichž se tvoří všechny

náboženské soustavy. Jest to smysl pro ctnost, vedoucí lidi k tomu, aby přikládali pojem zásluhy jistým činům, které hodlají konati; a smysl pro hřích, učící lidi, že jich poměr k božstvu není poměrem žádajících nýbrž prosících. Ač jistou měrou sobě se přičí, nebylo asi nikdy náboženského ducha, ve kterém by nebyly trvaly vedle sebe, a možno je stopovati jako vynikající živly v mravním vývoji každého věku a vyznání, ale jich poměrná důležitost není ani z daleka touž. Jsou jisté doby, ve kterých smysl ctnosti byl hlavním zřídlem náboženství; jsou pak jiné doby, ve kterých toto místo zaujímá smysl hříchu. To lze dílem přičítati rozdílu v původních zařízeních různých plemen neb oněm vlivům vnější přírody, které působí tak časně na mysl, že jest sotva možno rozeznati je od přirozených pudů; ale dojistá velikou měrou působí politické a duševní stavy, které vládnou. Když blahobyt, vítězství a panování dlouho se vynášely, a když se pěstují ctnosti, které přispívají nejvíce k politické velikosti jako na příklad statečnost a sebedůvěra, stane se smysl lidské důstojnosti hlavní zásadou mravní, a každá soustava, která se mu přičí, bude nepřijemnou. Ale když na druhé straně náboženská soustava vyjde z lidu trpícího nebo z lidu, který jest velice nadán náboženským citem, bude její ráz docela jiný. Bude se v ní zrcadlit něco z těch okolností, které jí daly život; bude plna pathosu, pokory, vroucnosti; povede lidi k touze po vznešeném ideálu, k úzkostlivému zpytování svého svědomí, k pečlivému zkoumání pohnutek, které je řídí, k nedůvěře ve vlastní síly a spoléhání na vnější pomoc.

Ze všech soustav, které svět kdy viděl, obracely se filosofie starého Řecka i Říma nejmocněji ke smyslu ctnosti, a křesťanství ke smyslu hříchu. Ideálem oněch byla větebnost lidstva na sebe spolehajícího; ideálem tohoto bylo splynutí lidské přirozenosti s Bohem. Jest nemožno hleděti na úctyhodnou krásu řecké sochy nebo čísti stránku Plutarcha a nepozorovati, kterak úplně idea dokonalosti byla sloučena s ideou hrdoosti. Jest rovněž nemožno zkoumati život křesťanského světce nebo malbu dávného křesťanského umělce a nepozorovati, že panující představou bylo sebezapírání a nedůvěra k sobě. Za nejdávnějších a nejčistších dnů církve jevílo se to hlavně ve zbožné náladě myslí, která byla obvyklou, a ve vyšší i jemnější mravní citlivosti, která ji provázela. Křesťanství tenkrát se zakládalo daleko více na způsobech citových než na učených větách. Teprve kolem třetího století stalo se, že mravní city, které s počátku je založily, ztuhly ve vypracovanou teologii a následkem toho nezbytně se zvrhly. Právím nezbytně se zvrhly, poněvadž dogma nemůže býti přiměřeným ani věrným představitelem způsobu citění. Kdežto smysl ctnosti a smysl hříchu vždycky spolu trvaly, ač v rozličných stupních, v každém náboženském duchu, postavily se přímo proti sobě, jakmile byly vyjádřeny dogmatickou formou pod jmény »ospravedlnění věrou« a »ospravedlnění skutky«; a kdežto každé učení vyrostlo v první radě z mravní schopnosti, rozvinulo se konečně každé v následky, od nichž tato schopnost s opovržením se odvrací. Jako výsledek jednoho učení zbudovali si lidé theorii, ve které

celé schema náboženství se obrátilo v soustavu vypracovaného obchodu výměnou, kdežto stanovisko pokory a nedůvěry k sobě, vyvolané citlivostí probuzeného svědomí, záhy se přetvořilo v učení, dle něhož všecky ctnosti a všecka zbožnost pohanská neměly v sobě nic, co by se líbilo Všemohoucímu, nebo co by mohlo odvrátiti výrok věčného zatracení.

Uvažujíce však stanovisko, jež lidstvo zaujalo vůči Bohu v dávné teologii církevní, máme zkoušeti ještě jiný důležitý živel: míním představu dědičného hříchu. Vzdělanému člověku, který hledí na otázku abstraktně, nemůže žádná věta se zdáti zřejmější nežli že člověk může býti vinen jenom takovými skutky, při jichž konání sám měl nějaký podíl. Neštěstí jednoho člověka může padnouti na druhého, ale vina se jeví úplně osobní. Avšak naproti tomu není nic jistějšího nežli že pojmy i dědičné viny i dědičné zásluhy pronikají víru a instituce všech národů, a za nejrůznějších okolností tkvěly v duchu s houževnatostí, která teprve nyní začíná se uvolňovati. Nalézáme je v každé dřívější soustavě trestní, která zabírá děti ve zhoubu vinného otce, v každém vypravování o kletbách, které se uchovávaly zvláštními rodinami nebo zvláštními národy, v každé dědičné aristokracii a v každé legendě o dávném hříchu. Všecky tyto spočívají na představě, že jest něco v zásluze nebo vině člověka, co se může zrcadliti v jeho potomcích bez ohledu na jich vlastní činy. Bylo by snad ukvapeno odvozovati z dějin křesťanství s velkou důvěrou nějaký zákon o vztahu této představy k rozličným stavům společnosti, ale

— pokud možno souditi — zdá se býti nejsilnější v dobách, kdy civilisace jest velice nízká a celkem v úpadku, ale nikterak ustavičnou a trvalou při pokroku duševním. Zdá se, že jest doba v dějinách každého národa, kdy tresty, zabírající nevinné dítě s vinnými rodiči, se pokládají docela přirozeny, a jiná doba, kdy se zamítají jako zřejmě nespravedlivé. Shledáváme však, že v části středověku, kdy moc barbarství byla dílem rozptýlena, vytvořila se rozsáhlá aristokratická soustava, která nejspíše přispěla více než kterákoli jiná jednotlivá příčina k utvrzení doktriny o dědičné zásluze. Neboť podstatou aristokracie jest přenášeti pramen cti od živoucích na mrtvé, činiti zásluhy žijících lidí závislými ne tak od jich vlastního charakteru a skutků jako od činů a postavení jich předků; a ježto veliká aristokracie nikdy není osamocena, ježto její rozvětvení proniká ve mnohé kruhy, a její sociální vliv pozměňuje všechny poměry společnosti, přivyká mysl lidí nepozorovaně měřítku onoho úsudku, jehož by se jinak byli lekali. Kdyby v oboru náboženském racionalistické učení o osobní zásluze nebo vině docela někdy zvítězilo nad theologickým učením o dědičné zásluze nebo vině, byla by tato změna — tuším — pod velikým vlivem vítězství demokratických zásad v oboru politickém.

Původ tohoto valně rozšířeného zvyku posuzovati lidi dle skutků jich předků, jest jedním z nejtemnějších a nejspornějších bodů ve filosofii. Někteří v tom viděli mdlou a znetvořenou tradici o pádu člověka; jiní to přičítali onomu zmatení neštěstí s vinou, které tak vyniká ve starověkých vyznáních. Částečně následkem všeobecného pře-

svědčení, že vina zasluhuje trestu, a částečně z názoru, že příhody, které potkávají lidstvo, jsou výsledky nikoli všeobecných zákonů, nýbrž ojedinělých skutků, směřujících k jistým účelům, domnívali se lidé, že možno mysleti na vinu, kdekoli viděli utrpení. Viděli, že účinky nespravedlivé války trvají dále ještě dlouho potom, když byli odešli ti, kdož ji vyvolali; že ctnost nebo neřest, moudrost nebo pošetilost rodičů často určují osudy dětí, a že každé pokolení má nejspíše více moci nad osudem těch, kdo po něm přijdou, nežli nad svým vlastním. Viděli, že jest něco podobného jako zděděné utrpení, a soudili tedy, že musí býti také něco jako zděděná vina. Kromě toho působí láska k vlasti, církevní společenství a všeliký vliv, který pojí lidi ke sdružené existenci, že jistou měrou žijí v minulosti a stotožňují sebe s činy zesnulých. Vlastenec cítí pýchu nebo stud ze skutků svých předků docela podobný onomu, který vzniká z jeho vlastních. Ve spojení s tím bylo pozorováno, že lidé mají stálou tendenci, mluvíce o lidském pokolení, zapomínati, že užívají řeči obrazné, a připisovati mu skutečnou objektivní existenci, líšící se od existence živoucích lidí. Může se podotknouti také, že ona retrospektivní obraznost, která jest tak silna u některých národů, a která více nebo méně se jeví u všech, vede lidi k tomu, odívati minulost vším kouzlem poesie, představovati ji jako zlatý věk nesmírně povýšený nad jich vlastní, a domnívají se, že nějaká veliká katastrofa nejspíše nastoupila a jej zatemnila.

Tyto úvahy a takové bývaly často uváděny těmi, kdož psali o původu názoru dědičné viny.

Na štěstí není jich zkoumání nezbytno pro můj nynější úkol, kterým jest pouze zjistiti výraz této všeobecné představy v dogmatickém učení, a stopovati jeho vliv na praktický život. Tento výraz jest jasný i důrazný. Dle svorné víry prvotní církve byli všichni, kdož se nacházeli mimo křesťanství, odsouzeni k věčnému zatracení, netoliko pro svůj vlastní hřích, nýbrž i pro zděděnou vinu Adamovu, a tedy i novorozené dítě podléhalo zatracení, dokud křesť je nepřipojí k církvi.

Mínění, které tak malebně vyjádřeno theologem, jenž pravil, »že nepochybuje, že děti — které ani na píd nejsou velké. — se plazí po dlažbě pekelné«, není z těch, o nichž jest příjemno se šířiti. Bylo to však mínění, kterého s velikou důvěrou se držela prvotní církev, a jestliže v dobách klidných poněkud se oslabilo, bývalo rozhodně dokazováno, kdykoli nějaký kacíř se odvážil jemu odporovati. V době, která jest tak dávnou, že nelze jí určití, byl zaveden křesť dětí v církvi; byl uznáván všemi kacíři stejně jako pravověrnými; všeobecně se pravilo, že jest »pro odpuštění hříchů«; a celý sbor Otců, bez výjimky nebo váhání, prohlásil, že všechny děti, které zemřely nepokřtěny, jsou z nebe vyloučeny. Co se týče nepokřtěných dorostlých, připouštělo se několik málo výjimek,*) ale výrok o dětech

*) Mučednictví nebo — jak se říkalo — křesť krve byl hlavní výjimkou. Někteří však, spoléhajíc na případ kacířeho zloděje, připouštěli »křesť dokonalé lásky«, kde nebylo lze dosíci křtu vodou. To spočívalo arci na krom-obyčejném osvědčení víry. Také katechumeni, kteří zemřeli během přípravy ke křtu, byli — dle učení jedněch — spaseni. Viz Lamet et Fromageau, *Dict. des Cas de Conscience*, sv. I. str. 208.

byl neuprosný. Učený anglický historik křtu dětí tvrdí, že vyjma vrstevníka Augustinova jménem Vincentia, jenž záhy odvolal svůj názor jako kacířský, nebyl s to, aby našel jediný příklad pravověrného člena církve, který by byl vyslovil opačné mínění před Hinckmarem, jenž byl arcibiskupem remeňským v devátém století.**) Za doby tohoto preláta odvážil se biskup, jenž byl v rozepři se svým duchovenstvem a lidem, zakázati křesť ve své diecési; a Hinckmar přísně odsuzuje tento skutek, vyslovil naději, že to nebude trestáno na dětech, které zemřely, když interdikt byl v platnosti. Až na tuto výjimku zdá se, že svornost byla neporušena. Někteří z řeckých Otců arci se domnívali, že jest zvláštní místo, určené pro nemluvíata, kde není ani utrpení ani radosti, kdežto latinští soudili z dědičného hřichu, že musí sestoupiti do místa muk; ale obě strany souhlasily v tom, že nemohou býti spasena. To učení bylo tak pevně zakořeněno v církvi, že i Pelagius, jenž byl jedním z neiracionalnějších duchů své doby, a jenž vůbec popíral skutečnost dědičného hřichu, podržel křesť dětí, uznával, že jest pro odpuštění hříchů, a neosmělil se popírati jeho potřebu. To byl bod, ve kterém nejkřutěji byl tísněn svými odpůrci, a sv. Augustin praví, že byl dohnán k zoufalému téměř tvrzení, že křtu jest potřebí ku smytí viny nevrlosti dětské!**)

*) Wall, *History of Infant Baptism*, sv. II. str. 211. Sv. Tomáš Ákvinský později vyslovil možnost spásy pro dítě, které zemřelo v lůně mateřském: »Bůh může mít cestu ku spásě jeho, pokud vime.«

**) Wall, sv. I. str. 282, 283. Uspokojuje člověka vidí-li, že sv. Augustin v odpovědi na tento důkaz zřejmě prohlásil,

Jednou, když velice se naň doléhalo o důsledcích toho učení, byl sv. Augustin přinucen uznati, že není připraven tvrditi dogmaticky, že by bylo bývalo lépe pro tyto děti, kdyby se byly nenarodily ale zároveň popřel důrazně, že by pro ně bylo určeno zvláštní místo, a v jedné ze svých řečí proti pelagianům určitě vyslovil, že sestupují do »věčného ohně.«*) Origenes a mnozí egyptští Otcové vykládali toto učení teorií preexistence.**) Augustin je spojil s učením o přisouzené spravedlnosti, tvrdě, že vina i ctnost jsou stejně přisouzeny;***) a zdá se, že tento názor byl všeobecně uznáván. Mezi spisy Otců jest málo těch, které dlouho požívaly veliké vážnosti jako krátké pojednání »O víře«, které jest jedním z nejjasnějších a nejsilnějších zachovalých výtahů patristické víry, a které až do času Erasmove všeobecně bylo připisováno sv. Augustinovi, ačkoli jest nyní známo, že bylo napsáno na začátku šestého století sv. Fulgentiem.†) V tomto pojednání nalézáme následující velmi určitý výklad učení: — »Buď ujištěn,« píše světec, »a nepochybuji, že netoliko lidé již rozumu užívající, nýbrž i dítky, které buď v životě matek žiti počnou a tam umrou, buď již z matek se narodivše bez svátosti svatého křtu, která se udílí ve jménu Otce i Syna i Ducha Svátého z tohoto světa sejdou, ohně věčného věčným

že křik děcka není hříchem, a nezasluhuje tedy věčného zatracení.

*) Tamtéž, sv. II. str. 192—206, — důkladný přehled názorův sv. Augustina o té věci.

**) Jeronm, *Epist.* kn. II. ep. 18.

***) *Epist.* 28.

†) Narodil se kolem roku 467 (*Biog. Univ.*)

trestem budou potrestány; ježto ač hříchu vlastním činem se nedopustily, přece prvotného hříchu zatracení zasloužily tělesným početím a zrozením.«.*) Budiž připomenuto, že tito světcí, ač tvrdí, že nemluvnata, jichž život trval jen na okamžik, sestoupí do věčného ohně k vůli jablku, které bylo snědno čtyři tisíce let před tím, než ona se narodila, tvrdili také, že stvoření a smrt oněch nemluvnat jest přímým, osobním a nepopíraným činem božím.

Po celý středověk stopujeme vliv tohoto učení v nesčíslných pověřivých obyčejích, které měly nahrazovati pravidelný křest. Nic opravdu nemůže býti podivnější, nic nemůže hloub uchvacovati

*) „Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum homines iam ratione utentes, verum etiam parvulos, qui, sive in uteris matrum vivere incipiunt et ibi moriuntur, sive iam de matribus nati sive sacramento sancti baptismatis quod datur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti de hoc saeculo transeunt, ignis aeterni sempiterno supplicio puniendos; quia etsi peccatum propriae actiones nullum habuerunt, originalis tamen peccati damnationem carnali conceptione et nativitate traxerunt.“ — *De Fide*, §. 70. Viz také sv. Isidora: „Pro solo originali reatu launt in inferno nuper nati infantuli poenas, si renovati per lavacrum non fuerint.“ (*De Sentent.* kn. I. kap. 22.) Sv. Avitus, jsa básnického ducha, uvedl to učení do veršů:

Omnibus id vero gravius, si fonte lavacri
Divini expertem tenerum mors invida natum
Praecipitat, durā generatum sorte, gehennae,
Qui mox ut matris cessarit filius esse
Perditionis erit: tristes tunc edita nolunt
Quae flammis tantum genuerunt pignora matres“.

Ad Fuscinae Sororem.

O některých jiných dokladech pozdějších Otců stejného rázu viz Natalis Alexander, *Historia Ecclesiastica* (Paříž, 1699), sv. V. str. 130—131.

nežli vzpomínka na mnohé způsoby, jimiž polekané matky se pokoušely ujíti hroznému výroku své církve. Někdy bývala křestní voda kropena na život; někdy bylo pokřtěno dítě mrtvě narozené, v naději, že Všemohoucí přijme obřad dodatečně; někdy matka vyzývala svatého Ducha, aby očistil svou bezprostřední silou nemluvně, které se mělo naroditi; někdy přijala hostii nebo došla rozřešení a obrátila je ku prospěchu svého dítěte. Tyto a podobné obyčeje*) trvaly po celý středověk přes všeliké úsilí vykořeniti je, a nejpřísnější kárání ne-

*) Velmi důkladnou zprávu o těchto podivných pověrách najdeš v kapitole o „křtu“ v Thiersově *Superstitions*, a rovněž zajímavou vzpomínku v prvním svazku díla *Le Moyen Age*, od Lacroix. Stěží nyní si dovedeme představití stav myšlení, ve kterém duch byl soustředěn tak mocně na nezrozený plod; ale musíme si vzpomenouti, že kromě učení o křtu byly dva předměty často projednávány ve staré církvi, které směřovaly ke vzbuzení takových představ, jimž nejsme zvyklí. Někteří ze starých spisovatelů a zejména nestoriani přetřásali otázky o době, kdy božství Kristovo bylo spojeno s plodem v lůně, kteréžto otázky naplnily církev podivnými fyziologickými spekulacemi. Kromě toho bylo jedním z nejstarších zápasů v církvi potlačiti obyčej ničení plodu v lůně, což bylo docela všedním zjevem mezi pohany, jež — zdá se — nepokládali vůbec za zločin. Tertullianus (*Apol.* kap. 9.) a spisovatel listu připisovaného sv. Barnabášovi byl asi mezi prvními, kteří odsuzovali tento pohanský zvyk. Jiný doklad vážnosti, ve které byl křest, podává názor, že tělesné vady pocházejí z nesprávného křtu. Zmínil jsem se již o víře, že náměsíčníci byli pokřtěni opilými knězem; ale snad nejzajímavějším příkladem byla veliká epidemie posunčiny, která se objevila v Nizozemsku roku 1375. Obecný lid tenkrát věřil, že tato nemoc pošla od toho, že necudní kněží křtili děti, a jich rozlicenost byla tak veliká, že s nesnázi byly zachráněny životy duchovních. (Hecker, *Die grossen Volkskrankheiten des Mittelalters*, str. 154.)

bylo s to, aby přesvědčilo lid, že jsou naprosto nepůsobivý. Neboť učení církve mučilo srdce mateřské úzkostí, kterou snažeti bylo příliš bolestno i pro onu poníženou dobu. Slabé a pověřivé ženy, jimž nikdy se ani nezdálo o vzpouře proti učení svého duchovenstva, nemohly se smířiti se záhubou svého potomka, i pokoušely se nadarmo uniknouti nesnázi tím, že rozmnožovaly pověřivé obyčeje nebo jim přičítaly více než pravověrnou působivost. Ale bdělost theologů byla neunavna. Všecky způsoby, jimiž tyto nešťastné matky se snažily přesvědčiti sebe, že jich děti mohly býti spaseny, zachovaly se v nálezech koncilů, které je zavrhly.

Konečně přišla reformace. Oceňující ráz onoho velikého hnutí musíme pečlivě lišiti jeho bezprostřední cíle od jeho konečných výsledků. Podnět, jehož byla částečně příčinou a částečně následkem, končil posléze rozšířením racionalistického ducha, jemuž nemohla odolati žádná církev, jakkoli zpátečnická nebo dogmatická. Podstatou tohoto ducha jest vykládati články zvláštních vyznání zásadami všeobecného náboženství — potřebami, tužbami a mravními city, které zdají se tkvěti v lidské přirozenosti. Jinými slovy, vede lidi k tomu, aby soudili, co jest pravé a co jest dobré, nikoli dle učení tradice, nýbrž světlém rozumem a svědomím, a kde nezpůsobil uznanou změnu víry, tam aspoň provedl změnu představ. Učení, která urážela náš smysl pro právo, nechala se znenáhla zastarati, nebo jestliže se dále vedou, stanoví se řečí, která jest tak bezbarvou a dvojsmyslnou, s tolika obmezeními a výjimkami, že jich původní síla jest

téměř ztracena. To však bylo konečným nikoli bezprostředním účinkem reformace, a většina reformátorů ani z daleka ho nepředvíдалa. Hodlali zbudovati náboženskou soustavu, která by byla tak podstatně dogmatickou, určitou a výlučnou jako ta, na kterou útočili, ale která by představovala věrněji učení prvních čtyř staletí. Hnutí anabaptistů bylo provázáno tolika výstřednostmi a zvrhlo se ustavičně v anarchii, tak že stěžejí lze pokládati za školu náboženské myšlenky, ale mělo aspoň ten účinek, že uvedlo mysl theologů na dětský křest. Sněm tridentský vyslovil velice jasně učení římské. Prohlásil naprostou nezbytnost křtu pro spasení; podotkl — aby se zabránilo všelikému důvtipku — že křest musí se díti skutečnou vodou,* a končil obvyklou formulí kletby. Mezi protestanty jeví se dva protivné směry. Jedním z prvních cílů reformátorů bylo postaviti se proti učení neb omezení je, že obřady mají vnitřní cenu bez ohledu na smýšlení věřícího, a nebylo nenasnadno postřehnouti, že toto učení bylo podporováno dětským křtem více než kteroukoli jinou věcí. Naproti tomu učil protestant ještě jasněji než katolík učení usouzené spravedlnosti a byl tedy více nakloněn trvati při učení usouzené viny. Lutheráni tvrdili v augsburské konfesi naprostou nezbytnost křtu stejně důrazně jako tridentští theologové,** a po jedné stránce šli mnozí protestanté

*) Veliký spor vznikl za středověku o žida, který, byv obrácen na křesťanství v poušti, kde nebylo vody, a jsa ve stavu smrti, byl pokřten pískem. Bylo také několik případů, kdy ženy pokřtily své děti vinem. Obšírné podrobnosti o tom podává Thiers, *Traité des Superstitions*.

**); Článek II. a IX.

dále nežli římsští katolíci; neboť učili výslovně, že trestem na prvotní hřích jest »věčný oheň«, kdežto církev římská nikdy formálně nezavrhlá mínění o třetím místě, které pocházelo od řeckých Otců, jež někteří učenci oživilí a jež kolem doby reformace bylo všeobecně rozšířeno mezi katolíky.*) Kalvin byl v některých věcech více nakloněn nekřtěným nemluvnatům nežli žáci Lutherovi, neboť učil, že děti věřících rozhodně jsou spaseny, že úmysl pokřtiti je jest stejně účinným jako obřad, a že — ačkoli dětský křest má býti podržen — místo v rozmluvě s Nikodemem, které dříve bývalo všeobecně naň vztahováno, připouští jiný výklad.**) Ale tato učení vznikla toliko z odporu Kalvinova a jeho stoupenců proti uznání mimořádné

*) Wall. Názor o limbu byl tak rozšířen, že dle Sarpilo tridentští otcové jeden čas váhali, nemají-li odsouditi jako kacífské lutheránské učení, že nekřtěné děti přijdou do „věčného ohně“. Shledáváme však, že Pascal proti tomu učení se postavil velice odmitavě: „Co se přiči více pravidlům naší ubohé spravedlnosti než odsouditi na věky dítě neschopné vůle pro hřích, kde je zřejmo, že mělo tak málo úcastenství, že byl spáchán šest tisíc let před tím než bylo na světě? Dojista nic nás neuráží nepřijemněji než toto učení, a bez tohoto tajemství nejnepochopitelnějšího ze všech jsme nepochopitelnými sami sobě“. (*Pensées*, kap. III. § 8.) Mám však málo pochybnosti, že urážlivější stránka toho učení byla téměř zastaralou v církvi za doby reformace. Ve dvanáctém století řekl sv. Bernard: „Nic nehofí v pekle, leč vlastní vůle“.

**) Dle Walla byl Kalvin první theolog, který popíral, že místo „Vyjmouc člověka, který jest zrozen z vody a z ducha“ atd. se vztahuje na křest. (Sv. II. str. 180.) Jeremy Taylor podporoval silně Kalvinův názor: „Voda a duch na tomto místě značí touž věc; a vodou se rozumí účinek ducha, který čistí a třibi duši, jak je zřejmo z podobného místa, že Kristus křtí duchem a ohněm“. (*Liberty of Prophesying*. § 18.)

působivosti obrádu, a nikoli vůbec z nějakého mravního odporu proti učení o zděděné vině. Žádná škola nehlásala vytrvaleji a důrazněji svrchovanou zkaženost lidské přirozenosti, záhubu, stíhající pouhé držení takové přirozenosti, a věčně zatracení veliké většiny nemluvnat. Někteří nadšení obhájcové doktriny o zavržení upírali dokonce všeobecnou spásu pokřtěných dětí, tvrdíce, že Všemohoucí určil již předem některé z nich k záhubě. Všichni pak tvrdili, že děti, které byly spaseny, byly spaseny pro své spojení s křesťanstvím a nikoli pro svou vlastní nevinnost. Všichni hlásali, že dítě přichází na svět pohříženo ve vině a se soudem věčného zatracení. Jonathan Edwards, jenž byl asi nejschopnějším a zároveň nejneohroženějším obhájcem kalvinismu, věnoval tomuto předmětu všechny síly svého velikého důmyslu. Žádný dřívější spisovatel nevyvinul jasněji argumentů, které sv. Augustin odvodil ze smrti nemluvnátek a z muk, která ji provázejí; ale jeho hlavní doklady o vztazích Boha k Jeho tvorům jsou čerpány z oněch výjevů krveprolití, kdy ulice kanaanské byly přeplněny množstvím pobitých a kdy meč Israelitů stále ještě se koupal v krvi dětské.*)

Potud tedy reformace učinila — jak se zdá — malou změnu nebo žádnou. Učení katolické, jakkoli se jeví drsným a odporným, nektrastuje vůbec nepřiznivě s učením obou velikých zakladatelů dogmatického a konservativního protestantismu. V době, kdy vášně překypovaly a kdy všecko

*) Jonathan Edwards, *Original Sin* — jedna z nejobpornějších knih, které kdy vyšly z pera lidského.

možné se podnikalo, aby propast mezi katolicismem a reformovanými církvemi se prohloubila — v době tedy, kdy každá tendence vzbouřiti se proti katolickému učení o dědičném hříchu by se byla zřejmě projevila, bylo ono učení ve všech podstatných částech plně přijato. Otázky o povaze svátostí, o formách církevní vlády, o výkladu zvláštních míst Písma, o náležitém pořádku a podřadění různých částí theologických soustav bylo pojednáváno s nejneunavnější a nejbystřejší horlivostí. Celá Evropa byla tísněna sporem a nejnáruživější blouznění bylo vyvoláno. Ale všechna síla a energie tohoto blouznění plynula v dogmatické řečiště. Nebyla to vzpoura rozumu, který by si byl osobil nejvyšší autoritu v oboru myšlenkovém; nebylo to vzbouření mravní schopnosti proti učením, která se přičila její příkazu: nebo jestliže takové živly existovaly, byly skryty a nepříznány, a jich postavení v prvních návalech protestantismu bylo zcela podřízené. Símě racionalismu bylo arcí roztroušeno, ale více než století bylo třeba k jeho vývoji. Nebyloť subtilního výkladu, souvisícího s formami o přijímání těla Páně, který by nebyl vyvolal daleko více zájmu než veliké otázky mravnosti. Svědomí bylo poslední stolicí, k níž lidé by se byli obrátili jako k nejvyšší autoritě své víry. Bylo mnoho pochybnosti, pokud historické autority jsou důležitými, ale nebylo pochybnosti, že konečný podklad theologie musí býti historický.

Toto tvrzení má však dvě veliké výjimky. Dva theologové, kteří se lišili velice ve svých názorech i ve svých poměrech, byli nicméně puzeni týmž racionalistickým duchem, byli zvyklí tvořiti

své názory o pravdě a dobrotě dle rozhodnutí svého vlastního rozumu a svědomí, a bez ohledu na výklady tradice utvářeti a přizpůsobovati svou víru dle svého ideálu. Tito theologové byli Socinus a Cvingli, které lze pokládati za představitele racionalismu v první době protestantské.

Škola myšlenková, kterou Laelius Socinus pomohl budovati ve Vicenzi, a kterou jeho slavnější synovec spolu s jinými Vlchy šířil po větších částech Evropy, byla přirozeným výsledkem dlouhé řady okolností, jež působily po staletí v Itálii. Veliký blahobyt vlášských republik, jich obchodní spojení s lidmi všech národů a všech vyznání, nescíslné památky pohanství, které jsou roztroušeny po zemi a vysoký esthetický rozvoj, který byl všeobecným, to vše přispívalo různými způsoby a stupni v Itálii k probuzení neobyčejné lásky k duševním snahám a neobyčejné obratnosti v jejich pěstování. Po pádu Cařihradu, když řečtí učenci byli vypuzeni do vyhnanství, nesouce s sebou semena duševní obnovy, byla Itálie spíše než kterákoli jiná země střediskem, které je vábilo. Ve vlášských knížatech našli nejštědřejší a nejbystřejší ochránce a na vlášských universitách nejprůhodnější útočiště. Padua a Bologna byly tenkrát velikými středisky volné myšlenky. Rada profesorů, z nichž Pomponatius, zdá se, že nejvíce vynikal, pěstovala na těchto universitách spekulace tak smělé jako byly za osmnáctého století, a navykala malý, ale schopný kroužek žáků zkoumati theologické otázky nejneohroženějším badáním. Tvrdily, že jsou dva obory myšlenkové, obor rozumu a obor víry, a že tyto obory úplně se liší. Jako filo-

sofové a pod vedením rozumu vypracovali theorie nejmělejšího skepticismu; jako katolíci a podnětem víry spokojili se všemi učením své církve.*) Že přijímali určité doktriny jako věc víry, nevadilo jim vůbec, aby jich nezavrhovali na základě rozumu; a úplné odloučení obou druhů myšlenkových umožnilo jim pěstovati intelektuální spekulace methodou čistě světskou a odvahou, která jinde byla neznáma. Ani v katolicismu nemohl se dlouho udržeti podobný dualism, avšak zřejmě se nesnášel s protestantismem, který aspoň vyznával, že činí soukromý úsudek základem víry. Vira jako nemy-

*) O životě Pomponatiově viz Matter, *Historie des Doctrines morales des trois derniers Siècles*, sv. I, str. 51—67. Pomponatius se narodil v Mantui roku 1462 a zemřel roku 1524. Jeho hlavní dílo jest *O nesmrtelnosti duše*. Byl chráněn Lvem X. (*Biog. univ.*) Vanini pravil, že duše Averroova přešla do Pomponatia. Sedmnácté století podává veškeré pádné příklady tohoto odloučení stanoviska filosofického a theologického. Tak ku př. Charron, jenž jako filosof napsal jednu z nejskeptičtějších knih své doby, byl knězem a spisovatelem pojednání *O důkazech křesťanství*. Též Pascal — ač věnoval svůj život obraně náboženství — přijal rád pyrrhonism Montaigneův, tvrdil slovy velice důraznými svrchovanou marnost filosofie a popíral, že by rozum mohl stanoviti rysy mravnosti. Huet, veliký biskup avrancheský, hájil téže věty ve svém posmrtném *Traité philosophique de la foiblesse de l'esprit humain*. Bayle v *Réponses au Provincial* a Leibniz v *La Foi et la Raison* sebrali mnoho zpráv o této škole. Viz také Cousinovo dílo o Pascalovi. Za našich dnů hájil podobných názorů Lammenais ve svém *Essai sur l'Indifférence* a menší měrou Dr. Newman. Luther sám tvrdil, že některá věta může býti správnou v theologii a falešnou ve filosofii — kteréžto mínění Sorbona odsoudila: „Sorbona docela špatně rozhodla, že totéž jest pravdou ve filosofii i v theologii, a bezbožně odsoudila ty, kdož opaku učili.“ (Amaud Saintes, *Hist. du Rationalisme en Allemagne*, str. 29.)

slíci podrobení se zmizela z theologie, a zbyl jenom řád ideí, jež rozum ustanovil. Následkem toho obmezila se reformace v Itálii téměř na maíou skupinu učenců, kteří hlásali její zásady až do krajních mezí, s neohroženou logikou, bez ohledu na tradici i následky, a především s duchem světským, jemuž jinde se nic nevyrovnalo. Zvláštní učení, pojící se ku jménu Socinově, nyní se nás netýkají, neboť otázka theologické metody se liší od otázky theologických učení. Jest však dosti zřejmo, že, ačkoli Socinus kladl daleko větší důraz na autoritu zjevení než jeho stoupenci, převládajícím smýšlením které jej pobádalo, byla touha, podříditi tradicionelní učení výrokům rozumu a svědomí, a že celá jeho soustava výkladu plyne z této touhy. Rovněž jest jasno, že to byl tento duch, který jej přivedl k tomu, aby odmítl s bezohlednou přísností pravověrná učení o hříšnosti bludu a dědičnosti viny.*)

Zdálo by se na první pohled divným paradoxem, líčiti dráhu Cvingliovu jako paralelní — do jisté míry — se Socinovou. Směly a prostý pastor curišský, jenž snášel s takovým neohroženým klidem pověst popularity a bouře sporu, a zahynul konečně na bojišti, tvoří do jista po mnohé stránce nápadnou protivu s bázlivým Vlachem, jenž trávil svůj život putováním od dvora ke dvoru, od university k universitě, lekaje se s nervosním strachem každé opozice a veřejnosti, a vlévaje téměř kradmo do ducha několika přátel — které mu získaly jeho jemné způsoby — veliké zásady náboženské snášelivosti. Do jista také nemohlo

*) Neander, *Hist. of Dogmas*, sv. II. str. 657, 658.

býti nic dále od ducha Cvingliova než učení, která jsou známa jako socinism, aniž měli antecedence obou reformátorů nějakou podobnost. Avšak nemůže býti — tuším — pochybnosti, že převládající náklonností Cvingliovou rovněž bylo vykládati všecka učení dle apriorních pojmů rozumu a svědomí. Ač byl mužem nevšedních schopností, měl jenom slabé nároky na učenost, a to se osvědčilo někdy skutečnou a velmi důležitou výhodou v době, kdy lidé se snažili odtrhnouti se od podání. Směr jeho ducha projevil se záhy v postavení, které zaujal ve sporu o svátosti oltární. Nebylo jediného předmětu, při kterém hlavní reformátoři tolik kolísali, žádného, při kterém shledávali tak velikou nesnáz zbaviti se své staré víry. Hlas rozumu byl zřejmě na jedné straně, váha podání schylovala se ke druhé, a řeč Písma připouštěla obojí výklad. Luther nikdy nepokročil přes konsubstanciaci; Kalvin dospěl ke svým konečným názorům teprve po dlouhé řadě váhání; o anglických reformátorech sotva možno říci, že někdy dospěli nějakých určitých závěrů. Cvingli sám hned s počátku držel s dokonalou důvěrou jediné učení, které souhlasí se svědectvím smyslů, stanovil je v řeči průhledně přesností a trval při něm s neochvějnou vytrvalostí. Týž směr jeví se ještě jasněji v jeho rozhodnutích o těch věcech, při kterých tradice odporuje svědomí. Jest do jista velice pozoruhodným faktem, že v době takových mužů jako Luther a Kalvin, jako Melanchthon a Erasmus, Cvingli, jenž ve schopnosti duševní byl daleko za některými ze svých vrstevníků, téměř samojediný anticipoval racionalistické učení sedm-

náctého století o nevině bludu a snášlivosti, kterou dlužno chovati vůči němu. Co se týče prvotného hříchu, odloučil se stejně směle od ostatních vůdců reformace, tvrdě, že to není nic více nežli choroba nebo zlá náklonnost, a že ni-
kterak neobsahuje viny v sobě.*)

Tak se stalo, že dva vůdcové reformace byli vedeni racionalistickým rázem svého ducha upu-
stiti od názoru dědičného hříchu a od učení o ne-
křtěných dětech, které s tím souviselo. Jestliže
proud názorů od té doby plynul tímž směrem,
dlužno to přičísti docela rostoucímu šíření raci-

*) Neander, *Hist. of Dogmas*, sv. II. str. 658, 659. Bossuet napadl prudce toto mínění Cvingliho, na něž hleděl se svrchovanou hrůzou, protože — jak žalostně poznamenává — kdyby bylo pravé, pak „prvotní hřích neodsuzuje nikoho, ani děti pohanů.“ (*Variations protestantes*, kn. II. kap. 21.). Poznámky Bossuetovy zasluhují zvláště pozornosti pro velikou jasnost, se kterou tvrdí všeobecnost víry v tresnou povahu prvotného hříchu ve všech sektách křesťanské církve. Přehlížel však opovrhlivě učení Cvingliho. Tento reformátor zřejmě prohlásil, že původní hřích jest pouze choroba a nikoli hřích ve vlastním slova smyslu. Z jeho slov v *Pojednání o křtu* se soudilo, že hájil spásy pohanských dětí. Ale roku 1526. napsal krátké pojednání *O prvotním hříchu*, ve kterém pravil, že jeho dřívější dílo bylo špatně vykládáno; tvrdil přý skutečně, že slova „hřích“ se užívalo pouze o naší původní chorobě řečnickou figurou; byl přý úplně jist, že tato choroba nikdy sama sebou neodsuzuje křesťanských dětí, ale nebyl přý stejně jist, že nikdy neodsuzuje pohanských dětí. Klonil se však silně k víře, že nikoli; „O dětech křesťanských jsme jisti, že hřichem prvotním nejsou odsouzeny; o jiných ne tak; ačkoli — jak upřímně se přiznávám — nám pravdě podobnějším zdá se mínění, kterému jsme učili, že na zdař Bůh se nemá prohlašovati ani o dětech pohanů a těch, kdož dle zákona konají dle zákona uvnitř prstem božím napsaného.“ (P. 28.)

onalistického ducha a nikoli nějaké činné propa-
gandě nebo nějakým určitým důkazům. Lidé přišli
instinktivně a téměř nevědomky k tomu, že po-
suzovali všecka učení svým intuitivním smyslem
pro právo, a zamítali nebo vykládali nebo do po-
zadí stavěli ona, která se neosvědčila, ať byla
autorita je tvrdící sebe závažnější. Tato metoda
posuzování, která byla druhdy velmi vzácná,
stala se nyní velice rozšířenou. V každém poko-
lení jest její vítězství zřejmějším, a celé obory
theologie ustoupily nebo se objasnily její vlivem.*)
Jak velická změna byla způsobena v učení o ne-
křtěných dětech, musí býti patrné každému, kdo
uváží, jak docela zmizela stará doktrina z lidového
učení, a jak všeobecný i mocný odpor se budí
při pouhém výkladu jejím. Druhdy byla pokládána
za čistou pravdu; dnes by se na ni hledělo s hrůzou
a nevolí: a kdybychom si přáli dalšího důkazu
o rozsahu této změny, najdeme jej v postavení,
které zaujali kvakerové a baptisté v křesťanství.
Jest sotva možno představit si nějakou sektu, na
kterou v prvotní církvi by se bylo pohlíželo
s větším odporem, neb o které by se bylo my-
slilo, že jest rozhodněji mimo dosah spásy. Ne-
přeháním, řeknu-li, že cit odporu, se kterým lidé
nyní hledí na mnohoženství mormonů, podává
jenom velmi slabý obraz toho, co by Otcové byli

*) Chillingworth jednal o tom předmětu s obvyklým
podivuhodným důmyslem: „Tot jisto, že Bůh nebude ne-
spravedliv k nepokřtěným dětem, ale jak zvláště s nimi na-
loží, netýká se nás, a nemusíme toho příliš dbáti.“ (*Religion
of Protestants*, kap. VII.) Jeremy Taylor důrazně odmítl i
prvotní hřích ve smyslu zděděné viny i odsouzení dětí, které
z něho se odvozovalo.

projevili vůči těm, kdo soustavně zdržovali děti své od křtu, jenž byl svorně prohlašován za podmínku jich spásy. Ale kvakeři a baptisté nabyli nyní místa mezi nejváženějšími sektami církve, a v očích přemnohých protestantů nejsou zvláštnosti druhé sekty aspoň dosti závažnými, aby opravňovaly k nějakému citu odporu nebo bránily nepřímějšímu spolupůsobení. Neboť veliká změna mlčky zasáhla křesťanství: beze sporu a bez ruchu vymizelo staré učení z představ lidstva.

Avšak cíl učení, o kterém uvažujeme, neomezoval se na nekřtěné děti, vztahoval se také na všechny dospělé, kteří byli mimo církev. Jestliže celé pokolení lidské žilo pod výrokem zatracení, jež bylo možno odstraniti toliko spojením s křesťanstvím, a jestliže tento výrok byl tak přísný, že ani dítě nebylo vyňato z jeho následků, bylo přirozeno, že dospělý pohan, který přičinil své osobní hříchy k vině Adamově, byl odsouzen konečně k záhubě. Otcové, kteří vybuodovali první soustavy theologické, nehrozili se nikterak následku. V době, kdy křesťanská církev tvořila jen nesmírně malou částku společnosti, v době, kdy téměř všichni členové, kteří ji skládali, byli sami obrázení na víru z pohanství a čítali mezi pohany ty, kdož byli k nim poutáni nejtěsnějšími svazky vděčnosti a lásky, veliká většina Otců s rozvahou učila, že celý pohanský svět jest odsouzen k trestu, jež neustále popisovali jako skutečný a věčný oheň. V každém věku a za všech okolností musí takové učení se zdáti nevýslovně urážejícím, ale zejména jest tomu tak, uvážíme-li, že obrázený na víru, který je přijal a který s vyhlídkou na svou vlastní

blaženost prohlašoval soustavu — jejíž část dle jeho domnění tvořilo — za poselství spásy, musil se spokojiti věčnou záhubou matky, která ho zrodila, otce, na jehož kolenou si hrával, přítel, kteří byli spojeni se šťastnými lety dětství a prvního mužství, nesmírného množství svých rodáků a všech oněch hrdin i mudrců, kteří svými životy nebo příkazy ponejprv roznítily mravní nadšení v jeho nitru. Všichni ti byli odsouzeni krutým výrokem. A nebyli sami ve svém zatracení. Kacíři, ať byl jich blud sebe nepatrnější, propadli témuž hroznému osudu. Církev byla dle oblíbeného obrazu Otcův osamělou archou, plující na nekonečném moři zkázy. Uvnitř byla spása; mimo ni spása byla nemožna. »Jestliže někdo mimo archu Noemovu mohl uniknouti potopě«, napsal sv. Cyprian, »může také uniknouti ten, kdo jest mimo církev.« »Vně tohoto domu«, vece Origenes, »to jest vně církve nikdo není spasen.« »Nikdo«, vece sv. Augustin, »nedojde spásy a života věčného vyjmouc toho, kdo má Krista za svou hlavu; ale nikdo nemůže míti Krista za svou hlavu vyjmouc toho, kdo jest v Jeho těle, církvi.«*) »Věř pevně«, podotkl sv.

*) Čerpám tyto citáty z Palmera *On the Church* (sv. I. str. 11—13, vyd. 3.), kde jest sebráno mnoho dokladův o tom předmětu. Palmer tvrdí, že Otcové byli svorní v té věci, ale Barbeyrac ukazuje, že aspoň dva a to z nejstarších (Justin Mučedník a Klement Alexandrijský) připouštěli možnou spásu pohanů (*Morale des Pères*, kap. XI. § 11) a že první výslovně pravil, že Sokrates a Herakleitos v očích Boha jsou křesťany. Viz také Tennemanna, *Manuel de l'Histoire de la Philosophie*, sv. I. str. 314, 315. Bojím se však, že není pochyby, že veliká většina Otcův byla jiného názoru. Minucius Felix minil, že Sokratovo daimonion byl čert. *Octavius*, kap. XXVI.)

Fulgentius, »a nepochybuji, že netoliko všichni pohané, nýbrž i všichni židé, kacíři a rozkolníci, kteří odejdou z tohoto života mimo katolickou církev, musí jíti do věčného ohně, připraveného pro ďábla a jeho anděly.«*) Tak vynikajícím a tak rozhodným bylo toto učení pokládáno, že sněm karthaginský ve čtvrtém století učinil je zkušební otázkou, která se kladla každému biskupu před vysvěcením.**)

Toto učení mělo větší vliv nežli snad kterýkoli jiný spekulativní názor na dějiny lidstva. Jak se liší od pojmů, jichž dospěli velcí učitelé starověku, musí býti zřejmo každému, kdo ví, jak hluboce milovali učení o nesmrtnosti, duše, s jakým klidem hleděli vstříc smrti,***) a s jakou na-

*) *De Fide* § 81, a ještě jasněji: „Nebot žádnému člověku, který nezachovává jednoty katolické víry, ani křest ani almužna sebe hojnější ani smrt pro jméno Kristovo podstoupená nemůže prospěti ku spáse, dokud při něm trvá buď kacířská nebo rozkolnická hanebnost, která vede k smrti.“ (§ 22.)

***) Palmer, *On the Church*, sv. I. str. 13. Dále synoda v Zertě roku 412. „Kdokoli jest odloučen od katolické církve, ať si myslí, že žije sebe neviněji, pro tento zločin, jediný, že se oddělil od jednoty Kristovy, nebude mítí života, nýbrž hněv boží zůstane na něm.“ Tento výrok prý pochází od sv. Augustina. Viz Hawarden, *Charity and Truth*, str. 39—40 (Dublin, 1809).

****) Neznám nic na světě smutnějšího než jeden z výroků Lutherových o této věci. Práví: „Býlo by křesťanu snadno, vytrpěti a překonati smrt, kdyby nevěděl, že je to hněv boží; to právě činí nám smrt trpkou. Ale pohan umírá klidně; ten ani nevidí ani necítí, že to je hněv boží, nýbrž míní, že je to konec přírody a něco přirozeného. Epikurovec dí, že to jest jen přecháti zlou hodinu.“ (Fischreden.) Znamenitý žijící starožitník, srovnává pohanské a středověké názory o smrti,

dějí do budoucnosti. Nikdy nemohou lidé zapomenouti onoho vznešeného Reka, jenž, poražen byv nespravedlivým rozsudkem, svolal k sobě své nejdražší žáky, a porozmlouvav s nimi o nesmrtnosti duše a odměnách ctnosti i dobrotě bohů, přijal s libým úsměvem číši smrtící a zesnul, děkuje bohu lékařství, jenž jej vyléčil z choroby života. Že »spravedlivý člověk má mítí důvěru ke smrti«,**) že ten, kdo vážně, ač bez pochyby nedokonale, snažil se plniti svou povinnost, nemusí se báti ničeho za hrobem, bylo těšící věrou všech nejlepších mužů starověkých. Že smělé, nespoutané a nestranné bádání po pravdě náleží mezi nejušlechtlejší a tedy mezi nejnevinnější zaměstnání lidstva, byla víra, která pronikala všecy filosofie minulosti. A nebylo to pouze ani hlavně v hájích athenských, že tento duch se jevil. Nebudíž nikdy zapomináno, že racionalista vždycky nacházel nejvyšší výraz své víry ve slovech proroka, jenž kázal, že jediná služba, které Všemohoucí požaduje, jest život spravedlnosti, milosrdenství a pokory; ve slovech mudrce, jenž shrnul všecku povinnost člověka v bázi boží a v zachování Jeho rozkazů;

poznávaná: „Ve společnosti pohanské, složené vesměs ze smyslností a libovůle, chránili se, představovali si smrt jako něco obyčejného; nezdá se ani, že by kostlivec býval symbolem nemilosrdného božstva. Ale když křesťanství si podmanilo svět, když neblahá věčnost měla býti trestem za hříchy spáchané zde na zemi, smrt — která se zdála tak lhostejnou starým — stala se věcí, jejíž následky byly tak brozno pro křesťana, že nař musily doléhati každou chvíli, bijíce do očí obrazy truchlivými.“ (Jubinal, *Sur les Danses des Morts*, str. 8.)

**) Platon.

ve slovech apoštola, jenž psal, že pravé náboženství záleží v lásce a čistotě; a ve slovech onoho ještě většího učitele, jenž prohlásil, že pravá bohopocta jest vůbec duchová, a jenž líčil poslední soud jako oddělení lidstva dle jich skutků a ne dle jich názorů.

Ale ať jest tomu jakkoli, učení o samospasitelnosti církve bylo svorně přijato, když křesťanství postoupilo od svého mravního stupně k prvnímu dogmatickému stupni a při dvou příležitostech prokázalo lidstvu neocenitelné dobrodiní. V době, kdy křesťanství zápasilo proti nejhroznějšímu pronásledování a rovněž proti hrubým představám věku, který si mohl vytvořit jen zcela chatrný pojem o jeho vznešené čistotě, stal se terorism tohoto učení pomůckou málo opravdu odpovídající duchu lidumilného náboženství, ale podivuhodně přiměřenou době a dosti mocnou posilnití mučedníka neohroženou odvahou a hnáti pochybovače rychle do církve. Potom, když převaha nové víry se stala zřejmou, zdálo se nějaký čas, že její spravující a organisující činnost bude zničena nesčíslnými sektami, které jí dělily. Náruživost pro alegorii a duch eklekticismu, jenž vyznačoval východní obrácence, přirozená jemnost řecké mysli, a ještě více nabádavá filosofie Aristotelova, která přivedla řecké kacíře do církve, a kterou nestorism zavedl ve velké škole edesské*) vzbudily tolik a tak zhoubných sporů, že celá církevní budova se zdála rozpadávatí, a hrozila duševní

*) Jest pozoruhodno, že Aristoteles, kterého scholastikové stavěli téměř na jeden stupeň s Otcí, děkuje za toto své postavení docela prvním kacířům; že uvedení jeho filosofie

anarchie. Pojem autoritativní církve posud plně se nevytvořil, ač lidé měli bystrý smysl pro důležitost dogmatu. Vypočítalo se, že bylo asi devadesát kacířství ve třech staletích.*) Takové otázky jako dvojí vycházení Ducha Svatého, náležitý den ku slavení velkonoc, podstata světla na hoře Tábor, nebo existence dvou neodvislých, ale dokonale svorných vůlí u Krista, byly diskutovány s divokostí, která zdá se téměř podporovati mínění Butlerovo, že obce stejně jako jednotlivci mohou blázniti. Ale zde opět učení o samospasitelnosti mělo rozhodný vliv. Pokud se drželo a věřilo, musily různosti soukromého úsudku vésti zcela nerovný boj s jednotou autority. Lidé nemohli dlouho trvati ve sporu protivných důkazů; nemohli snéstí oné míry pochybnosti, která jest nezbytnou průvodkyní rozepře. Všecky části křesťanství brzy tíhly k jednomu nebo dvěma velikým středům, a upevnil se duchovní despotism, kterýž jediný mohl ovládati a mírniti bouřlivé živly středověké společnosti, mohl vložiti mravní jho na nejkřutější tyrany, mohl vykonati veliké dílo zrušení otroctví v Evropě, a vlíti do křesťanství takovou míru čistě a duchovní pravdy, aby připravila lidi pro lepší fasi, jež měla následovati.

Všecko to se stalo učení o samospasitelnosti. Za reformace, kdy stará církev nebyla již

bylo z prvu stále provázáno vzrůstem kacířství; a že Otcové skoro bez výjimky rozhodně ji odsuzovali. Mnoho zajímavých dokladů toho viz v Allemand-Lavigerie, *École chrétienne d'Édesse*. (Thèse présentée à la Faculté des Lettres de Paris. 1850.)

*) Middleton, *Free Enquiry*, úvod str. 86.

v souhlase s duševním stavem Evropy, a kdy duch odboje se jevil při všech předmětech a ve všech zemích, bylo učení z větší části bez odporu; a jakkoli nepochybně vyvolalo nesmírné množství duševních muk, mělo aspoň ten účinek, že skončilo rychle anarchii přechodu. Houževnatost, se kterou je drželi reformátoři, dlužno ovšem částečně přičísti nesnázi, vyprostíti mysl od starých theologických způsobů myšlení; ale byla, tuším, ještě více výsledkem dávného směru, snižovati přírodu a díla lidská, který je vedl přirozeně k dogmatickým soustavám. Bylo opravdu málo předmětů, ve kterých byli tak svornými. »Učení o spáse v církvi,« píše učený žijící spisovatel, »bylo věreno všemi lutherány a reformovanými, i sektami, které se od nich odloučily, stejně jako římskou církví a jinými. Luther učí, že odpuštění hříchův a posvěcení lze jenom v ní dojíti; a Kalvín praví: »Mimo lůno církve nelze doufati odpuštění hříchův ani spáasy.« Saská konfese, předložená sněmu tridentskému roku 1551, helvetská konfese, belgická, skotská — všecky uznávají, že spása jest jenom v církvi. Presbyterští duchovní, shromáždění ve Westminsteru r. 1647, prohlašují v »Pokorné radě« o vyznání víry (č. 25.), že »viditelná církev, která jest také katolickou a všeobecnou pod evangeliem (neobmezuje se na jeden národ jako dříve pod zákonem), skládá se ze všech oněch po celém světě, kdo vyznávají pravé náboženství . . . a mimo ni není žádné možnosti spáasy.« Neodvislí uznávali totéž. *) Ani postavení anglikánské církve se nijak nelišilo. Athanasiovu vyznání bylo vyk-

*) Palmer, *On the Church*, sv. 1, str. 13.

záno čestné místo v její učení, a doktrína, kterou ono vyznání jasně tvrdí, byla pojata do některých pobožností církve, a mocně hájena dlouhou řadou její duchovních. *) Mezi hlavními reformátory Cvingli, a Cvingli samojediný, veřejně a rozhodně je zamítl. Ve vyznání víry, které napsal právě před svou smrtí, a které značí důležitou epochu v dějinách lidského ducha, líčil skvělými slovy budoucí »shromáždění všech svatých, hrdinných, věřících a ctnostných,« kdy Abel a Henoch, Noe a Abraham, Isák a Jakub se stýkají se Sokratem, Aristidem a Antigonem, s Numou a Camillem, Heraklem a Theseem, Scipiony a Catony, a kdy každý upřímný a svatý člověk, který kdy žil, bude se svým Bohem. **) V naší době, kdy učení o samospasitelnosti zřídka vyvolá více než úsměv, taková slova jeví se jen přirozenými; ale když byla ponejprv napsána, vzbudila na všech stranách úžas a nevoli. Když je Luther četl, pravil, že pochybuje o spáse Cvingliho; Bossuet cituje toto místo jako klimax ke svým obviněním proti švýcarskému reformátoru, a uvádí je, jakoby nepotřebovalo poznámky, nýbrž samo sebou dostáčilo vydati autora pohrdání a nevoli potomstva.

Pokusím se nyní zkoumati vzdálenější následky učení o samospasitelnosti, abych stopoval spojení mezi jeho úpadkem a některými jinými pozoruhodnými rysy racionalistického hnutí. Předně jest zřejmo, že pojmy, které jsem kritisoval, tak

*) Viz veliké množství dokladů toho u Palmera.

**) Toto místo podává úplně Bossuet, *Variations protestantes* kn. II. kap. 19. Původní vyznání bylo uveřejněno Bullingerem r. 1536. s chvalnou předmluvou.

přímo odporují našemu přirozenému smyslu toho, co jest právo a spravedlnost, všem závěrkům, jichž dospěli oni velcí učitelové, kteří vyvinuli svá učení ze své vlastní mravní povahy, že musí tvořiti trvalou protivu mezi dogmatickou theologií a přirozeným náboženstvím. Když klid církve dlouho byl nerušen, a když myslí lidí nejsou upřeny mocným zájmem k dogmatickým otázkám, působí svědomí nepozorovaně na víru, zatemňujíc nebo ničíc její pravý ráz. Lidé pak instinktivně se snaží vyložití ji nebo zmenšiti její sílu nebo snížití její převahu. Ale když rozčilenost sporu přivedla to učení živě na mysl a když nadšení zápasu umlčelo odboj svědomí, bude se theologie vyvíjeti více a více v témže směru, až vlastní obrysy přirozeného náboženství se setrou. Tak shledáváme, že theorie předurčení, které obyčejně se přiřítají Kalvinovi, ačkoli se zda, že byly podstatně hájeny sv. Augustinem, děkují své přijetí hlavně předcházející působnosti učení o samospasitelnosti. Neboť jediná námitka proti metafysickým a jiným důvodům, které kalvinista může uvéstí, a které vždy se budou zdátí rozhodujícími veliké většině lidstva, jest mravní námitka. Jest to tato námitka a jen tato, která umožňuje lidem, přetítí matoucí pletivo důkazů o svobodné vůli, předvědení a předurčení, do kterého největší duchové jak starověcí tak moderní bez naděje se zamotali, a které prohlásili nejschopnější metafysikové za nerozřešitelné. Odstraň mravní důkaz: přesvědč lidi, že, když připisují Bohu spravedlnost a milosrdenství, mluví o vlastnostech druhově se lišících od těch, které jsou u lidí — vlastnostech,

jichž vůbec nedovedeme chápati, a které se mohou dobře srovnati se skutky, jež lidé nazývají hrubě nespravedlivými a nemilosrdnými: pověz jim, že vina může býti beze všeho spojení s osobním činem, že miliony dětí jsou přivedeny do života na okamžik, aby uvrženy byly v místo muk, že velcí národové žijí a umírají a pak opět vstanou, aby snášeli trest bez konce, protože nevěřili v náboženství, o němž nikdy neslyšeli, nebo že byl spáchán zločin tisíce roků před tím, než oni byli na živu: přesvědč je, že všechno to jest částí svrchovaně dokonalého a spravedlivého plánu mravního, a nelze si představití propast, do níž takové učení by nevedlo. Vymažete ony základní pojmy o právu a bezpráví, které Tvůrce vštípil do každého srdce, zhasnete světlo svědomí; naučíte lidi potlačovati vnitřní hlas jako lživého svědka a pokládati za ctnost, neposlouchati ho. Ale ani to nepředstavuje plný rozsah zla. Učení samospasitelnosti netoliko ničí mravní námitku proti oné děsné soustavě náboženského fatalismu, kterou zbudoval Augustin a Kalvin, ono přímo vede k ní, učíc, že poslední osud nesmírné většiny lidstva jest určen beze všeho zřetele k jich vůli. Miliony umírají v dětství; miliony žijí a umírají v pohanských zemích; miliony jsou ve společenských třídách, kde nemají příležitostí obíratí se theologickým bádáním; miliony jsou tak stíženy predsudky výchovy, že žádné duševní úsilí nemůže je sprostítí toho pouta. Shledáváme proto, že theorie předurčení byla s počátku málo více než vývojem učení samospasitelnosti. Sv. Augustin to objasnil příkladem matky, která má dvě děti.

Každé z nich jest jenom »chumáč záhuby;« žádne z nich nikdy nevykonalo mravní skutek. Matka jedno zalehne, a to zhyne nepokřtěno; druhé jest pokřtěno a spaseno.

Ale zdá se, že učení Augustinovo i Ambrozovo nikdy nebylo hnáno do krajností ve staré církvi, ani že nebylo stanoveno s touž přesností jako potom od reformátorů.*) Mírný a bystrý Erasmus záhy postřehl v tom hlavní zlo reformace a napsal pojednání na obranu svobodné vůle, které vyvolalo od Luthera neizrovnatelnější a dojísta nejdopornější prohlášení fatalismu v celém objemu theologie. »Lidská vůle«, dí Luther, »jest jako soumar. Když Bůh naň vstoupí, přeje si a jde, jak Bůh chce; jestliže satan naň vstoupí, přeje si a jde jak satan chce. A nemůže si voliti jezdce, kterého by raději chtěl, ani se obrátiti k němu, nýbrž jezdcí to jsou, kteří oň zápasí.«**) »Toť vrchol víry, věřiti,

*) Učení o dvoji predestinaci bylo však hájeno v devátém století mnichem Gotteschalkem, proti němuž se postavil Hinckmar, arcibiskup remešský, v duchu theologa, a Scotus Erigena v duchu svobodného myslitele. Zprávu o tomto druhdy pověstném sporu podává učené dílo St. René Taillandiera, *Scot Erigène et la Philosophie scholastique* Štrasburk 1843, str. 51—58; současný názor o míněních Gotteschalkových najdeš v listě Amula, arcibiskupa lyonského (bezprostředního nástupce Agobardova), tištěném se spisy Agobardovými (Paříž 1666). Dle Amula tvrdil Gotteschalk netoliko učení o zavržení a částečném vykoupení, nýbrž prohlásil dokonce, že Všemohoucí se těší a jása nad zkázou těch, které určil k zatracení. Gotteschalk byl odsouzen ke ztrátě kněžské hodnosti, k vězení a bičování. (Llorente, *Hist. de l'Inquisition*, sv. I. str. 20.)

**) Sic humana voluntas in medio posita est ceu iumentum, si insederit Deus vult et vadit quo vult Deus, ut Psalmus

že ten jest milostivý, kdo spasí tak málo lidí a tolik jich odsoudí, věřiti, že ten jest spravedlivý, kdo po své vůli nás nezbytně k zatracení odsuzuje, tak že se zdá — jak dí Erasmus — že se těší z utrpení bídých, a že jest hoden spíše nenávisi než lásky. Kdybych tedy mohl nějak pochopiti, kterak ten Bůh jest milosrdným a spravedlivým, jenž takový hněv a zlobu jeví, nebylo by potřeby víry.«*) Bůh nepředvídá nic podrobeného náhodám, nýbrž vidí a řídí napřed i koná vše nezměnitelné a věčné a to neomylnou vůlí. Tímto bleskem klesá v prach roztržštěna svobodná vůle.«**)

dicít: „Factus sum sicut iumentum et ego seipsum per tecum“. Si insederit Satan, vult et vadit quo vult Satan; nec est in eius arbitrio ad utrum sessorem currere aut eum quaerere, sed ipsi sessores certant ob ipsum obtinendum et possidendum (*De Servo Arbitrio* část I. odd. 24.)

*) Hic est fidei summus gradus, credere illum esse clementem qui tam paucos salvat tam multos damnat, credere iustum qui sua voluntate nos necessario damnabiles facit, ut videatur, referente Erasmo, delectari cruciatibus miserorum, et odio potius quam amore dignus. Si igitur possem ulla ratione comprehendere quomodo is Deus misericors et iustus, qui tantam iram et iniquitatem ostendit, non esset opus fide. (Tamtéž odd. 23.)

**) Est itaque et hoc imprimis necessarium et salutare Christiano nosse, quod Deus nihil praescit contingiter, sed quod omnia incommutabilia et aeterna, infallibilique voluntate et praevideat et praepunit et facit. Hoc fulmine sternitur et conteritur penitus liberum arbitrium“. (odd. 10. dle př. Vaughanova r. 1823) Melancthon v prvním vydání svých *Locorum communium rerum theologiarum* (1521) vyslovil krajní názory predestinační, ale vynechal je v pozdějších vydáních. Luther ve svém stáří pravil, že nemůže prohlížeti s dokonalým uspokojením žádné ze svých děl kromě snad *Katechismu a De Servo Arbitrio* (Vaughanova Předmluva str. 57). Obsahem zprávu o této knize podává jedno z pojednání sira W. Hamiltona.

Takové byly názory největšího z reformátorů. Učení Kalvinovo a jeho školy bylo stejně jasné. Die mien byl pád se všemi svými následky určen několik věků před stvořením a byl nezbytným následkem onoho předurčení. Všemohoucí (učili) rozhodl neodvolatelně osud každého jednotlivce dávno před tím, nežli jej povolal k životu a určil miliony k své nenávisti a věčnému zatracení. Za tím účelem jim dal život — za tím účelem jim odpírá svou pomoc, kteráž jediná může napravit zvrátenost povahy, se kterou je stvořil. Chce jich nenávidět po celý život, a po smrti je uvrhnouti v trapná muka věčného ohně a chce hledět na jich trápení bez slitování po nesčíslné věky věkův.*)

*) O Kalvinových názorech viz zejména jeho *De Aeterna Dei Praedestinatione* a jeho *Instit. Christ.* kn. III. kap. 21. až 23. Ale snad jich nejjasnější a nejdůraznější vyličení jest v Bezově díle, *De Aeterna Dei Praedestinatione contra Sebastianum Castellionem* (uveř. v Bezových *Opuscula*, Ženeva 1658). Námitky na základě mravní správnosti jeho racionalistického odpůrce přivedly příkrosti kalvinského učení v plně světlo. Existuje zajímavý starý překlad tohoto díla pod názvem *Beza's Display of Popis Practices, oh Patched Pelagianism*, přel. W. Hopkinson (Londýn 1578). Beza zvláště vytýká nepoctivost vinící kalvinisty z tvrzení, že Bůh tak nenáviděl některých lidí, že je předurčil k záhubě; kdežto pravda jest, že Bůh ze svobodné svrchovanosti je předurčil k záhubě a tudíž i ku svému hněvu; takže Bůh se nedává pohnouti hněvem na někoho, aby ho pronásledoval k záhubě, nýbrž nenáviděl toho, jež předurčil k záhubě. Jiná věc, kterou Jonathan Edwards zejména vytýkal (ve *Freedom of Will*) jest že nemůže býti nespravedlností a potrestání dobrovolného přestupku, a že přestupky zatracenců jsou dobrovolné: lidé jsou od času Adamova stvoření s vůlí tak beznadějně zkaženou, že bez přispění božího musí býti nevyhnutelně zatraceni, a Bůh ve většině případů rozhodl odeprít tuto

Není potřebí činiti poznámky k takovému učení. Že činí Boha přímým původcem hříchu,*) že zvrací všechny naše pojmy o spravedlnosti a milosrdenství, že pouhé vyjádření jeho nevýslovně uráží a pobuřuje, nemohou popřít ani nejvroucnější jeho zastanci. Opravdu, sloučíme-li toto učení s ostatními doktrinami, o kterých jsem uvažoval v této kapitole, možno se domnívati, že tomu celku se nic nevyrovná v náboženských dějinách lidstva. V naší době taková učení se ztratila z denního světla; nalézají se toliko v obskurních spisech obskurních lidí. Od času Jonathana Edwardse neměly obháje rozhodného genia, a žádný výborný spisovatel nemohl se odvážiti bez vážné ztráty pověsti vyznávat je veřejně. Taková slova, jakých užívali o tomto předmětu lidé jako Luther, Kalvin a Beza, když byli na vrcholu oblíbenosti, nebyla by nyní ani na okamžik trpěna, mimo malý kroužek bez vlivu. Racionalistický duch tak pronikl všechny

pomoc. Osud tedy nespočívá v tom, že člověk jest nucen činiti jisté věci ať chce čili nic, nýbrž v tom, že jest postaven do světa s takovou přirozeností, že jeho žádosti nezbytně cílí daným směrem.

*) Kalvinisté arci často protestují proti tomuto závěru; ale jest téměř samozřejmý, a nejschopnější spisovatel školy jej připouští ve smyslu, který úplně postačí jeho odpůrcům: „Jestliže původcem hříchu se mni ten, kdo dopouští hřích nebo kdo mu nebrání, a zároveň ten, kdo řídí stav výsledků takovým způsobem k moudrým, svatým a nejlepšímu cílům a účelům, že hřích, kdyby byl připuštěn nebo nebyl zabráněn, docela jistě a neomylně následuje; pravím, kdyby to bylo vše, co se tím mni, pak neupírám, že Bůh jest původcem hříchu“. (Jonathan Edwards *Freedom of Will*, str. 369.) Předurčení pádu Adama, jehož vůle nebyla beznadějně zkažena, skýtá ovšem své zvláštní nesnáze.

naše způsoby myšlení, že každé učení, které se přiči našemu mravnímu citu, budí mocný a rostoucí odpor; a jelikož učení o samospasitelnosti, které připravilo mysl pro učení o zatracení, již se nevěří, jeví se toto poslední zvláště urážlivým.

Jiný velice důležitý předmět, na něž učení o samospasitelnosti mělo veliký vliv, jest poměr mezi věroukou a mravoukou. Starší theologové stále připisovali dogmatům vnitřní účinnost, která byla úplně neodvislá od jich působení na život. Tak jsme měli již příležitost poznamenati, že v prvotní církvi žádné spory nebyly pokládány tak důležitými jako ty, které se týkaly spojení mezi obojí přirozeností u Krista, a že za reformace bylo přijímání nebo zavrhování transsubstancie obyčejnou zkouškou pravověrnosti. Naproti tomu ve světské době jest politik nakloněn ceniti náboženské soustavy toliko dle jich vlivu na činy lidstva. Vidí, že náboženské spory často zvrátily sociální soustavu, způsobily nepřekonatelou překážku sloučení různých živlů národa, zplodily dlouhé a krvavé války, a odvrátily velikou část ducha i energie od podniků, které prospívají blahobytu společnosti. Ty pokládá zlem theologie, které se vyvází mocí, již má nad vášněmi lidstva, hlubokým citem povinnosti, jež šíří útěchami, jež skýtá ve stáří, v utrpení a v zármutku, jakož i silou lidumilnosti, kterou vštěpuje. Jeho účelem tedy jest podporovati soustavu, ve které mravní nutnost jest pokud možno veliká, a dogmatických živlů málo a ztrnulých. Racionalista zaujímá střední postavení mezi oběma. Jako starý theolog popírá, že měřítkem theologické výbornosti jest docela prospěch; jako

politik popírá, že dogmata mají vnitřní působivost. Věř, že jsou k tomu určena, aby působila na citovou stránku lidské povahy a jí vyvínovala, že jsou prostředky, kterými jisté zásady se vpravují do ducha, jichž by jinak nikdy nepřijal, a že, když vykonal svůj úkol, musí pozbyti své důležitosti.

V prvních dobách společnosti nepodařilo se nikdy lidem utvořiti si čistě duchový a mravní pojem o Bohu, a dělají si tedy obraz, ježž uctívají. Tímto způsobem se falšuje a snižuje představa Boha, ale mravní vliv bohopocty se udržuje; velikým zlem jest hodnota neocenitelného dobrodiní. Když však lidé postupem civilisace nabudou schopnosti utvořiti si čistší a mravnější pojmy, stává se modloslužba čirým zlem a následkem toho konečně od ní upouští. Právě týmž způsobem čistě mravní náboženství, které se obrací k nezištnému smyslu povinnosti a poznání výbornosti, nemůže nikdy býti působivým za prvotního stavu společnosti. Následkem toho zmohutní, spojí se s nesčíslnými obřady, s vypracovaným vyznáním, s povinnostmi, které nemají vztahu k mravním citům, s církevními lešením a s četnými legendami. Touto vnější hmotou prosakuje mravní podstata na lid, připravující jej pro vyšší fase vývoje. Znenáhla odpadají obřady, počet doktrin se obmezuje, církevní ideál života a charakteru se zaměňuje za mravní ideál; dogmatické pojmy jeví zvýšenou ohebnost, a náboženství konečně se přetvoří a obrodí, záříc ve všech svých částech čistým duchem, který je byl stvořil.

Jest patrné, že dle tohoto názoru existuje jistý rozpor mezi dogmatickými a mravními živly náboženské soustavy, a že jich poměrný vliv bude

záviseti hlavně na stupni civilisace; určitý dogmatický tlak, který jest velkým požehnáním za jednoho věku, jest velkým zlem za jiného. Avšak jedním z nejpatrnějších následkův učení o samospasitelnosti jest, že podřaduje neustále mravnost dogmatické stránce náboženství. Je-li katolická víra, »bez níž člověk nemůže býti spasen«, jest docela přirozeno, že lidé se domnívají, že »přede všemi věcmi« jest potřebí držeti se jí. Jestliže nejčistší mravní život nemůže smířiti omyl, kdežto právě náboženství má mnoho prostředků k vyhlazení viny, bude se obracetí mysl přirozeně spíše k věroučné nežli k praktické stránce. Do jaké míry tento směr se jevil v církvi římské, jest dobře známo. Protestantští odpůrci často podali dlouhé a docela authentické seznamy slavných charakterů, kteří byli potřísněni každým zločinem a kteří přes to byli mezi miláčky církve, kteří lpěli na její příkázáních s plnou pravověrnou houževnatostí, kteří ukonejšili její rozhrěšením všeliké hnutí svědomí, a kteří konečně obdařivše klášter nebo podstoupivše pokání nebo provedše pronásledování kacířů, sami sebe přemluvili, že smyli všechny zločiny svého života. V protestantismu toto spojení zbožnosti a nemravnosti, které se nesmí másti s pokrytectvím, objevuje se řídkěji. Život jako Benvenuto Celliniho, ve kterém se střídají nejhroznější zločiny s výbuchem nejúchvatnější a vítězné zbožnosti, sotva lze někdy najíti; ale bylo by ukvapeno říci, že toto zlo jest neznámo. Houževnatost, se kterou protestantští národové inou k pravověrným učením reformace, sotva — tuším — tvoří určitý poměr k jich národní mravnosti, a Švédsko, které ze všech protestantských

zemí nejvíce vynikalo prodlouženým zákonodárstvím proti kacířství, vyniká prý stejně pohoršlivým množstvím nemanželských dětí v lidu*).

To jsou protivy, které plynou z učení o samospasitelnosti u těch, kdo nenáleží vysokému řádu svatosti, a kdo rád si opatří dovolení, aby směli hověti svým naruživostem, tím, že bedlivě pěstují, co pokládají za důležitější stránku své víry. Avšak mnohem všeobecnější směr, a který měl daleko zhoubnější vliv na dějiny lidstva, jeví se u těch, jichž horlivost jest úplně nezištnou. Jsouce přesvědčeni, že žádné neštěstí nemůže býti tak velikým jako kacířství, a že kacíř jest odsouzen

*) Laing, *Sweden*, str. 108—141, kde tato otázka jest dopodrobna zkoumána. Je to čirá věc statistiky. Následující místo z jiného díla téhož spisovatele snese méně rozhodného důkazu a jest — jak bych se domníval — poněkud přehnané, ale nicméně jest velmi nabádavé. „Švýcarský lid poskytuje politickému filosofu neočekávaný a velice pozoruhodný sociální zjev národa nejvyšší mravně v chování, ale nejvyšší bezbožného: jest v čele mravního stavu v Evropě netoliko proto, že tam není četných ani velkých zločinů ani nevážností k právu, nýbrž pro ochotnou poslušnost zákona, pro poctivost a věrnost k závazkům, pro přímost, střídmost, přičinlivost, spofádaný život, pro dobrou vládu, prospěšná veřejná zařízení, všeobecný blahobyt a pohodlí; ale jest posledním ve stupnici pokud se týče náboženského citu, obřadů nebo vědomosti, zejména v protestantských kantonech, ve kterých zámožnost, blahobyt a mravnost zdají se proti katolickým kantonům býti v obráceném poměru k vlivu náboženství na lid . . . Jest to velmi pozoruhodný sociální stát, podobný snad státu starých Římanů, ve kterém mravnost a občanská ctnost rovněž se udržovaly bez pomoci náboženských vlivů.“ (Laing, *Notes of a Traveller* str. 146—147.) Dr. Arnold pravil — myslím pravdivě — že běžný názor o větší zámožnosti protestantských kantonů proti katolickým jest velice přehnaný; jest tomu v některých případech, ale ne v jiných.

k věčné bídě, podporovali obyčejně svou víru podvodem a klamem. Že to směli činiti, jest docela přirozeno. Ať jest cokoli základem mravního zákona, jisto jest, že v očích nesmírné většiny lidstva jsou některé převládající ohledy, které ospravedňují porušení jeho předpisů. Kdyby nějaké velké neštěstí stihlo člověka, který leží nemocen na lůžku, chvěje se mezi životem a smrtí; kdyby lékař prohlásil, že by zpráva o tom neštěstí byla jistou smrtí pacientovou, a kdyby zatajení bylo možno jen klamem, jest velmi málo moralistů, kteří by odsoudili onen klam. Kdyby nejhorlivější protivníci »zbožných klamů« potkali vraha, an pronásleduje nevinného člověka, a kdyby mohli zachrániti prchajícího tím, že pronásledovatele zavedou, možno s bezpečností předpověděti, že by bez výčitky svědomí užili lži. Není tak snadno ospravedlniti tyto věci důkazem, nebo odloučiti zřejmě klam zločinný od nevinného; ale že jsou okolnosti, které ospravedňují nepravdu, bylo vždy uznáváno všeobecným citem lidstva, a bylo jasně vyloženo největšími moralisty*). Jestliže tedy člověk věří, že ti, kdo přijímají bludný názor, budou vydáni v záhubu, když netoliko věří, nýbrž i skutkem to dokazuje jako živou a činnou pravdu, a když pozoruje, že jest možno buď přímým klamem nebo potlačením nebo překroucením pravdy posilniti důkazy víry, stává se mu obyčejně pokušení neodolatelným. Avšak jsou dva velmi důležité rozdíly mezi podmíněnými případy, které jsem uvedl, a zbožnými klamy theologů. První jsou

*) Tak ku př. (abych neuváděl římsko-katolických dokladů) Jeremy Taylor v *Ductor Dubitantium* kn. III. kap. 2. vykládá několik případů lži, kterou ospravedlniti lze.

výsledky ojedinelých mravních úsudků, kdežto druhé byly ustanoveny a povzneseny na hodnost pravidelného učení. První plynou dále z okolností, které jsou tak svrchovaně vzácné a výjimečné, že mohou sotva míti patrný vliv na pravdomluvnost osob, které jich užívají, kdežto druhé navykají stálému klamu. Otcové vykládali jako zřejmé učení, že zbožné klamy lze ospravedlniti, ano i chváliti*), a kdyby jich nebyli vykládali, byli by je přece konali jako nezbytný následek svého učení o samospasitelnosti. Bezprostředně potom byla všechna církevní literatura potřísněna duchem nejnestoudnější lživosti. Pohanství mělo býti potíráno, a proto byla vymyšlena Orfeova a sibylská proctví o Kristu, lživé zázraky rozmnožovány, a ustavičné pomluvy se hrnuly na ty, kdož jako — Julian — odporovali víře. Kacíři měli býti přesvědčeni, a

*) Viz o tom předmětu doklady sebrané v Middletonově *Free Enquiry*; podivnou chvalořeč na obyčej lhaní u sv. Chrysostoma *O kněžství*; poznámky Coleridgeovy v *The Friend* a Mauryho (*Croyances et Légendes*, str. 268). Sv. Augustin tvoří však po této stránce výjimku. Ve svém pojednání *Contra Mendacium* horlivě potírá tuto tendenci a zejména odsuzuje priscilliany, u nichž — jak se zdá — byla velice obvyklou, jakož i jistě katolíky, kteří se domnívají, že jest oprávněno vydávati se za priscilliany, aby odkryli tajnosti oné sekty. Nejurážlivější stránkou tohoto předmětu jest názor, že kacíři jsou tak velikými zločinci, že nemají mravních práv — což jest oblíbeným učením v katolických zemích, kde není protestanta ani skeptického veřejného mínění. Tak ku př. dí španělský biskup Simancas: „K trestu také náleží i k nenávisti kacířů, že slib jim daný zachovati se nemá. Neboť jestliže tyranům, námořním lupičům a jiným loupežníkům, poněvadž tělo zabíjejí, slib zachovati se nemá, daleko méně zatvrzelým kacířům, kteří zabíjejí duše“. (*De Catholicis Institutionibus*, str. 365.)

proto interpolace starých spisů nebo celé padělky byly obyčejně kladeny proti vymyšleným evangeliím. Uctívání ostatků a mnišská soustava se zaváděla, a proto se přičítaly nesčíslné zázraky kostem světců nebo modlitbám poustevníků, a byly slavně do-
tvrzovány vynikajícími Otcí*). Směr se neobmezoval na ty východní národy, kteří byli vždycky téměř prosti smyslu pravdy; vítězil všude, kde se držela svrchovaná důležitost dogmat. Od pokolení k pokolení stával se obecnějším; trval dále, až sám smysl pravdy a sama láska k pravdě se zdály býti vymazány z mysli lidí.

Že to není přehnané líčení stavu, jehož dospěl středověk, známo každému, kdo poněkud se vyzná v jeho literatuře; neboť během oné temné doby jedinými učenci v Evropě byli kněží a mniši, kteří svědomitě věřili, že sebe větší klam není hany hoden, vede-li ku vzdělání lidu. Nejen že pronásledovali nejhrubší pomluvou každého nepřítele své víry, nejen že obklopili každého světce září hmatavého výmyslu, nejen

*) Od té doby, kdy poslední poznámka byla napsána, byl tento předmět dosti obsírně vyložen Dr. Newmanem v jeho *Apologia pro Vita sua*. Nenalézám však nic, co by změnilo mé výroky. Dr. Newman praví (Dodatek str. 77.): „Řečti Otcové se domnívali, že — kde byla *spravedlivá příčina* — nepravda nemusí býti lži. Sv. Augustin byl jiného názoru, ač s velikou pochybností, a je-li správně vykládán čili nic, jest učitelem velikého a obecného mínění, že všechny nepravdy jsou *lžemi*, a že nemůže býti *žádné* spravedlivé příčiny nepravdy . . . . Avšak co se týče spravedlivé příčiny, řečti Otcové pokládali za takovou ku př. sebeobranu, skutek milosrdenství, *horlivost pro čest boží* a podobně.“ Jest patrné dosti, že tato poslední obsahuje všechno, co se obyčejně nazývá zbožnými klamy.

že vynalézali sta tisíce zázraků k probuzení nábožnosti, — nýbrž vnesli přirozeně do všech ostatních předmětů lhostejnost ku pravdě, kteréž nabyli v theologii. Všecky jich spisy, a zejména jich historie, staly se pletivem nejdívějších bájí, tak podivných a zároveň tak odvážných, že byly divem následujících věků. A titíž lidé, kteří šířili tyto výmysly po křesťanství, učili zároveň, že lehkověrnost jest čtností a skepticism zločinem.

Pokud učení o samospasitelnosti se věřilo a skutky dokazovalo, bylo potřebí pro klid lidí, aby byli naprosto jisti pravdy toho, čemu věřili; aby pak mohli býti jisti, bylo potřebí, potlačiti protivné důkazy; a za tím účelem bylo potřebí, aby nebyl žádný kritický ani skeptický duch v Evropě. Obyčej neobmezené lehkověrnosti byl tedy přirozeným následkem učení o samospasitelnosti; a tento obyčej zplodil přirozeně netoliko hojnou žeň klamu, nýbrž byl sám popřením ducha pravdy. Neboť člověk, který skutečně miluje pravdu, nemůže nikterak klesnouti ve stav spokojené lehkověrnosti. Vyčkává dlouho, než přijme nějaké pochybné tvrzení, váží pečlivě protivné důkazy, zkouší každou anekdotu svědomitě, snaží se zbaviti sebe každého předsudku, opatrně se zdržívá, aby pravděpodobnostem nepřikládá váhu jistoty. Toť jsou podstatné vlastnosti ducha pravdy a dle jich povznášení neb utlačování můžeme soudit, pokud soustava učení se shoduje s oním duchem.

Viděli jsme, že byly tři cesty, jimiž nerozlučné spojení spásy se zvláštní formou víry zplodilo nebo podporovalo naprostou lhostejnost ku pravdě a neobmezenou lehkověrnost, která vyzna-

čovala věky, v nichž vládla theologie. Rozmnožilo nesmírným způsobem zbožné klamy, které se prováděly bez výčitky svědomí, poněvadž se v nich myslilo, že konají lidstvu neocenitelná dobrodíní. Činilo všeobecným onen druh klamu, který se nazývá překrucováním, a který záleží hlavně v potlačování všech protivných fakt; a zničilo onu vážnost bádání, která jest zároveň podstatnou vlastností lásky k pravdě a jedinou hradbou proti útokům bludu. Byla však ještě jiná cesta, která, ač velmi těsně souvisí s předešlou, dosti se liší od ní a vyžaduje zvláštní úvahy.

Láska k pravdě znamená dle přesného výměru slovného odhodlání, za všech okolností přiblížiti se co nejvíce možno k její dosažení, nebo jinými slovy, je-li důkaz nemožným, přijati víru, která se zdá pravdě nejpodobnější. Po této stránce jest důležitý rozdíl mezi životem spekulativním a praktickým. Ten, kdo hledá pravdy, jest nucen vždy následovati toho, co se jeví jeho duchu jako nejzávažnější pravděpodobnost, ale při jednání jest někdy rozumno, dáti se cestou s ohledem na okolnosti nejméně pravděpodobné, poněvadž musíme uvažovati netoliko poměrnou pravděpodobnost úspěchů, podávaných různými cestami, nýbrž i velikost následků, které z nich plynouti mohou. Tak ku př. pokládáme právem toho člověka za opatrného, který pojistí svůj dům proti požáru, ač naprostá a nesplacená ztráta jest pravdě nejpodobnějším následkem jeho skutku; poněvadž ztráta, kterou by utrpěl, v případě pravděpodobnějším, jest nepatrná, a prospěch, který bý měl z pojištění v případě méně pravděpodobném, jest velmi veliký. Z této úvahy

Pascal — jenž s Fermatem byl zakladatelem toho, co bychom nazvali vědeckým pojednáním pravděpodobností — čerpal velice důmyslný důkaz na obranu svých theologických názorů, který byl později přijat anglickým matematikem Craigem.*) Tvrdil: když náboženská soustava slibuje nekonečné odměny a hrozí nekonečnými tresty, jest věcí moudrého člověka, obětovati přítomnost a přijati ji, netoliko věří-li, že pravděpodobnosti převáží v její prospěch, nýbrž i pokládá-li její pravdu nejvyšší pravděpodobnou, ovšem, nejsou-li pravděpodobnosti proti ní nekonečnými. Pokud takový důkaz se uvádí prostě za tím účelem, aby přivedl lidi k přijetí jistého způsobu jednání, nemá nutné souvislosti s morálkou, a má býti posuzován dle důvodů prozřetelnosti.**) Ale věc stává se docela jinou, když přijati nejméně pravděpodobnou cestu značí uznávati církev, která žádá jako první podmínku věrnosti naprostou víru v pravdu toho, čemu učí. Tu pak Pascalův důkaz míní, a jediné miniti může, že lidé mají silou vůle nutiti se věřiti, čemu nevěří silou rozumu; že mají vynaložiti všecky své síly, aby přerušili výsledky svého soudu tím, že odvrátí svou pozornost od jedné strany a soustředí ji na druhou a tím, že užijí překrucujících vlivů náruživosti. A není to jen spekulace některých ojedinelých

*) V knize velice zajímavé. *Theologiae Christianae Principia Mathematica* (Londýn 1699.)

**) Čtenář může naléztí přehled toho učiněný na oněch základech u Laplace *Théorie des Probabilités*. Zřejmě, že kdyby tento názor byl správný — náleží poslouchati každého podvodníka, který by řekl, že se mu zdálo, že jest božím poslem, jestliže jen umí dodatí váhy svým slibům a hrozbám.

mathematiků; jest to zásada, dle které ustavičně se jedná v každé společnosti, řídící se učením, o kterém uvažujeme.*) Pouhé sofismy nebo nedokonalé rozumování má poměrně malé místo v dějinách lidského bludu; zakročení vůle bývalo vždy hlavní příčinou klamu. Za nejlepších okolností můžeme jen nedokonale se chrániti od jeho vlivu; ale kde se drží učení o samospasitelnosti, uvede se v soustavu a pokládá se za ctnost.

Dojista, ať máme jakékoli mínění o všeobecných směrech posledních tří staletí, jest nemožno upříti neobyčejné rozšíření ducha pravdymilovného, tak se jevícího i v rostoucí nesnášlivosti ke klamu i v rostoucím podezření k pochybnému. To bylo jedním ze všeobecných výsledků pokročilé civilizace, k nimž všechny intelektuální vlivy se schylovaly, ale můžeme říci, že pokrok se datuje zejména od spisů velikých světských spisovatelů sedmnáctého století. Tito filosofové zničili staré způsoby myšlení, nikoli silou přímé polemické diskuse,

*) Tak ku př. v sedmnáctém století bylo toto běžným katolickým důkazem, protestanté připouštějí, že katolíci mohou býti spaseni, ale katolíci o protestantech to popírají, jest tedy lépe státi se katolíkem. Uvážíme-li, že tento důkaz měl výkladem pověřených hrůz a zatměním smyslu pro dobrotivost boží přivést lidi k podplacení smyslu pravdy; uvážíme-li dále, že jeho zdar závisel hlavně od bázlivosti, nedůvěry k sobě a skromnosti osoby, proti které byl namířen, možno jej směle pokládati veskrze podlým a znemravňujícím jak jen vůbec něco, co možno si představit. Byl však bez pochyby velmi účinným a v dokonalém souhlasu s učením, o kterém uvažujeme. Selden se tázal: „Jest jejich církev lepší než naše, protože má méně lásky?“ a Bedell přirovnával na místě, které Coleridge právem prohlásil za jedno z nejkrásnějších v anglické prose, obě cirkve po této stránce k matkám, hádajícím se před Šalamounem.

nýbrž zavedše metodu bádání a měřítko dokonalosti, které s nimi se srovnávalo. Učili lidi, aby pokládali lehkověrnost za hanlivou, aby vedli bezohledný boj proti svým předsudkům, aby nedůvěřovali výrokům minulosti, a rozebírali s opatrnou pečlivostí základ své víry. Učili je především pěstovati lásku k pravdě pro ni samu, která jest snad nejvyšším znakem lidskosti, kteráž jediná dovede vyprostiti ducha z nescíslných vlivů jej zotročujících, a vésti jeho kroky labyrintem lidských soustav; která se nebojí obětovati zamilované učení nebo staré pouto; a která — uznávajíc v sobě odraz božství — nalézá v sobě vlastní odměnu.

Význačné místo, kterého nabyl Bacon, Descartes a Locke v dějinách lidského ducha, závisí daleko méně na původnosti jich učení nebo jich metod nežli na obratnosti, se kterou je vyvinuli a rozšířili. Dávno před Descartesem sv. Augustin anticipoval »cogito ergo sum«; ale co sv. Augustin vyslovil jako čistou pravdu nebo jako domněnku mimochodem, to učinil Descartes základem velké filosofie. Půl století před Baconem vyložil Leonardo da Vinci přednost induktivní metody, a stanovil jasně její zásady; ale kdyby Leonardo byl třeba uveřejnil své dílo, možno bezpečně tvrditi, že skvělého rozvoje Baconova bylo potřebí, aby této metodě se získala převaha ve vědě. Každý z těchto velkých mužů bojoval s ohromnou obratností a podivuhodným úspěchem proti některé intelektuální vadě, která leží na samém kořeni starých obyčejů myšlení. Descartes učil, že počátek všeho vědění jest odmítnutí všelikého dáv-

ného předsudku, a pevné odhodlání, podrobiti každý názor zkoušce osobního úsudku. Locke učil potřebě zjistiti meze lidských schopností, a svým učením o vrozených ideách a především svým mistrovským rozborem nadšení zasadil smrtelnou ránu názorům těch, kteří vymykají jistotu třídu duševních jevů vůbec z oboru rozumu.*) Bacon, jehož obrovský duch podnikal exkurse na každé pole, vynikl zejména svým tříděním idol nebo rušivých vlivů, které působí na ducha, a stálým přikazováním opravovatí teorii tím, že se staví proti skutečnosti. Descartes také, kromě nesmírné vnitřní ceny svých děl, ma velikou zásluhu, že přispívá více než kterýkoli předcházející spisovatel k rozluce filosofie od učenosti a činí ji odvoláním k myslícím schopnostem obyčejných lidí. Učenci, ačkoli přivedli filosofický výměr skoro ku nejvyšší pochopitelné dokonalosti, zavedli sloh bádání tak pedantský a jednotvárný, tak plný jemných rozdílů a nekonečných opakování, že všichni byli odpuzováni od jich děl, mimo nejtrpělivější studenty; kdežto jich ustavičné odvolávání se ku autoritě, a to, že psali jenom latinsky, vylučovalo z diskuse ty, kdož byli jen málo učenými. Myslím, že veliký význam, jehož nabyly akademické před-

*) Bylo poznamenáno výborným francouzským kritikem (Litrém), že postupem civilisace rostoucí tendenci, položití čistě psychologická rozřešení místo zázračných, pádně ilustruje přirovnání Oresta k Hamletovi. Předmět obou kusů jest podstatně týž — zavražděný král, vinná žena, syn váhající mezi povinností k mrtvému otci a k živé matce; ale kdežto Řek cítil potřebu uvéstí litice na scenu, aby tak vyjádřil duševní záchvat Orestův, Angličan pokládá přirozenou hru a zápas citův úplně dostatečným k vysvětlení bolů Hamletových.

nášky kolem doby reformace, přispěl značně k uvedení prostějšího a lidovějšího slohu. Více než šedesát roků před »Methodou« Descartesovou podal Ramus ve své »Dialektice« příklad vydávati filosofická díla francouzsky, a Bruno vyložil některé ze svých snivých spekulací vlašsky; ale žádný z těchto dvou mužů nebyl dosti schopen, aby vytvořil nové období v dějinách filosofie, a jich konec nebyl s to, aby podnítil napodobitele — neboť první byl zavražděn od katolíků v noci bartolomějské, a druhý za živa upálen v Římě od papeže. Descartes více než kdokoli jiný byl původcem toho, co můžeme nazvati demokratickým rázem filosofie, a není to jeho nejmenší zásluha. Vliv Lockeův a Baconův byl pak zejména mocným jako korektiv staré náklonnosti k vymyšlení, míra jakéhosi charakteru neromantického, která sejevila ve filosofii obou; — ráz tento úplně odpovídal duchu Lockeově, ale jest velmi pozoruhodným u Bacona, mezi jehož velkými schopnostmi měla obrazotvornost téměř nepoměrnou nadvládu. Že tento rys Baconovy filosofie má dnes rozhodně škodlivý vliv na anglického ducha, ježto plodí výstřední odpor k vyššímu sevšeobecnování a ke všem spekulacím, které nevedou přímo k praktickým výsledkům, bylo tvrzeno mnohými spisovateli na pevnině, a aspoň třemi z vynikajících anglických.*) Jest arci docela pravda, že Bacon nikdy nezašel po této stránce tak daleko, jako někteří z jeho žáků. On dojísta nikdy nečinil užitečnost jediným předmětem vědy, neb aspoň nikdy neobmezil užitečnost na hmotné prospěchy. Tvrdil vznešenými

*) Coleridge, Buckle a Mill.

slovy přednost abstraktní pravdy přede všemi plody důmyslu,*) a nebyl by nikdy nazýval ony spekulace zbytečnými, které tvoří intelektuální ráz doby. Avšak naproti tomu důrazně uznati, že povšechný ton jeho spisů, neobyčejný důraz, jež kladl na cenu pokusů, a především na poměr své filosofie k hmotnému pohodlí, představuje směr, který byl docela přirozeně rozvinut v nejužší utilitarism. Ti, kdo pokládali přírodní vědu prostě za služku hmotného pohodlí lidstva, byli žáky Baconovými v téměř smyslu jako Condillac a jeho stoupenci byli žáky Lockeovými; nepředstavovali přesně učení svého mistra, ale představovali všeobecný směr jeho učení.

Ale ať se myslí cokoli o vlivu, který má nyní induktivní filosofie na anglického ducha, nemůže býti pochybnosti, že ona filosofie i pojednání Lockeovo byly zvláště osudným středověkým způsobem myšlení pro jich poněkud těžkopádný ráz. Rozšiřující obor smyslů, činnice zkušenost posledním rozhodčím pravdy, a zastrahující značně exkursy theoretiků, stavily nadbytek evropské obraznosti, přisoudily ráz směšnosti divokým výmyslům, které tak dlouho byly přijímány, a učily lidi zkoušeti jak své tradice, tak i svá hnutí, což je zbaví mnohého jich zdánlivého tajemství. Ze spisů Lockeových a Baconových čerpal Voltaire a jeho stoupenci zá-

*) „A přece (ať pravdu díme) ač velice jsme vděčni světlu za to, že nám umožňuje kráčet cestou, konati práce, čisti, rozeznávají se vespolek, nicméně pohled na světlo jest sám daleko lepší a krásnější, nežli rozmanitý užitek z něho; tak dojísta správné pozorování věcí jak jsou, bez pověry nebo klamu, bez bludu nebo zmatku, jest samo v sobě cennějším nežli všecken užitek objevů.“ (*Novum Organon*.)

sady, které roztržily nejpyšnější církevní budovy evropské, a proti těmto filosofům obrátili nejschopnější obhájci středověké theologie nejtrpčí nevoli. *)

Takto se stalo, že velcí učitelové sedmnáctého století, kteří byli sami jen nejvyššími představiteli směrů své doby, připravili mysl lidí pro nestranné bádání, a zničivše kouzlo, které tak dlouho je poutalo, vzbudili vášnivou lásku k pravdě, která zvrátila všechny obory vědění. K tomuto popudu, který tenkrát byl dán, možno stopovati veliké kritické hnutí, jež obnovilo všecku historii, všecku vědu, všecku theologii — jež proniklo do nejtemnějších úkrytů, ničíc staré předsudky, zaplašujíc iluze, znova pořádajíc různé části našeho vědění, a měnic celý rozsah a ráz našich sympathií. Ale všecko to bylo by bývalo nemožno bez rozšíření racionalistického ducha, zatemňujícího nebo ničícího názor o vině omylu. Neboť, jak jsme viděli, kde učení o samospasitelnosti všeobecně se věří

*) Tak ku př. De Maistre, veliký apoštol moderního ultramontanismu, nás ujišťuje, že „ve studiu filosofie pohrdání Lockem jest začátek moudrosti“; a že *Pojednání o lidském rozumu* jest docela jisté — ať to kdo popírá nebo tomu přisvědčuje — všim, co naprostý nedostatek ducha a slohu může zploditi nejvražednějšího“. (*Soirées de St.-Petersbourg*, 6me Entretien.) Bacona klidně nazývá šarlatánem a mluvě o jeho největších dilech pravi: „Kniha *De Augmentis et dignitate scientiarum* jest dílo úplně bezvýznamné a hanebné... Co se týče díla *Novum Organon* jest ještě více odsouzení hodno, poněvadž, nehledíc ke zvláštním bludům, kterými se hemží, celkový ráz spisu činí jej hodným Bedlamu [= blázinec v Londýně]. (*Examen de la Philosophie de Bacon*.) Týmž způsobem, ač slovy docela jinými, haněla ustavičně psychologii Lockeovu a induktivní filosofii Baconovu strana traktarianská a zejména Dr. Newman (jak před svým obrácením tak po něm).

a skutkem dokazuje, utvoří se obyčejně myšlení kolem něho, které přímo odporují duchu bádání a naprosto se nesrovnávají s lidským pokrokem. Lhostejnost ku pravdě, duch slepé a zároveň svěhlavé lehkověrnosti se podněcuje, který rozmnoží výmysly všelikého druhu, spojí bádání s ideami nebezpečností a viny, naučí lidi pokládati onu nestrannost úsudku a studia, která jest pravou duší pravdy, za bezbožnou věc, a vysílí jich schopnosti tak, že nastane všeobecná strnulost při každém předmětu. Neboť různé živly našeho vědění jsou tak těsně spojeny, že jest nemožno oddělití je ve zvláštní přihrádky, a způsobiti, aby duch lehkověrnosti panoval nad jednou přihrádkou, kdežto duch bádání oživuje ostatní. Za středověku vládla theologie, a duchem této theologie byla naprostá lehkověrnost, a tžž duch byl záhy rozšířen po všech formách myšlení. V sedmnáctém století nebyla převaha theologie již rozhodnou a velcí světští spisovatelé zavedli lásku k nestrannosti a volnému bádání, která záhy přešla od přírodní vědy a metafysiky do theologie, a zničila nebo zeslabila všecka ta učení, která se jí protivila. Mezi spisy Baconovými a Lockeovými učil Chillingworth, ponejprv nebo téměř ponejprv v Anglii naprosté nevině poctivého omylu. Mezi spisy Baconovými a Lockeovými vytvořila se ona svobodomyšlná škola, která zářila duchem Taylora, Glanvila a Halesa, a která se stala pravým středem a semeništem náboženské svobody. Mezi týmiž spisy bylo ustanovení »De haeretico comburendo« vyškrtnuto ze zákonníku, a půda anglická naposledy potřísněna krví nevěrce!

Konec prvního svazku.

OBSAH.

Úvod 5

Kapitola I.

Úpadek smyslu pro zázračnost.

O magii a kouzelnictví.

Vira v satanovy zázraky byvši obecně rozšířena mezi protestanty a římskými, katolíky zašla mlčky a bez rozumování pod vlivem civilisace. — Kouzelnictví vzniklo ze živé představy o satanové přítomnosti, působící na obraznost — a potom na rozum. Jeho existence a důležitost mezi divochy. — Křesťané připisovali magii pohanské zázraky. Kostantin a Constantius pokoušeli se vyvrátiti pohanství pronásledujícíe magii. — Magický ráz záhy se připisuje křesťanským obřadům. — Zázrak sv. Hilariona. — Pronásledování zastaveno pod Julianem a Jovianem, ale později obnoveno. Ne docela vinou církev. vlivu. — Kompromis mezi křesťanstvím a pohanstvím. — Zakázané pohanské obřady provádějí se dále jako magie. — Od šestého do dvanáctého století svrchovaná pověra a málo terorismu, následkem toho málo čarodějnictví. — Účinky zatmění, vlasatic a moru na pověru. — Kabbalisté. — Psellus. — Ožiti literatury ve dvanáctém století zplodilo ducha odboje, který narazil na terorism — jenž, účinkuje na lidovou viru, přivodil sklon ke kouzelnictví. — Černá smrt. — Vliv reformace na podněcování kouzelnictví. — Luther. — Inkvisitoři. — Theologie kouzelnictví. — První doklad racionalistického ducha v Evropě. — Wierovi odpovídá Bodin. — Racionalistický duch plně se jeví u Montaignea. — Charron. — Rychlý a tichý úpadek viry v kouzla. — La Bruyère, Bayle, Descartes, Malebranche, Voltaire — jich názory a vliv. — Postupný úbytek pro-

následování ve Francii. — V Anglii první zákon proti kouzelnictví byl vydán za Jindřicha VIII. — Zrušen za následujícího panování, ale obnoven za Alžběty. — Cranmer a Jewel. — Reginald Scott prohlásil kouzelnictví za klam. — Zákon Jakuba I. — Coke, Bacon, Shakespeare, Brown, Selden a jich názory. — Anglické kouzelnictví dospělo svého vrcholu v republice. — Kleslo hned po restauraci. — Tři příčiny byly: reakce proti puritanismu, vliv Hobbesův a Baconova filosofie, zastoupená královskou společností. — Sir Mattew Hale Glanvil podniká obranu víry. — Její podporují Henry More, Cudworth, Casaubon a j. — Proti němu jsou Webster a Wagstaaf. — Baxter nadarmo se pokouší oživit víru zprávami o soudním vyšetřování kouzelnictva v Americe. — Rychlý pokrok skepticismu. — Johanka Wenhamová před soudem. — Zrušení zákonů proti čarodějnictví. — Wesleyův přehled dějin hnutí. — Veliká mírnost anglické církve, srovnáme-li ji s puritanismem. — Svrchovaná krutost pronásledování kouzel ve Skotsku a její příčiny. — Nenáhly úpadek víry ve Skotsku. Závěrek . . . . .

Kapitola II.

Úpadek smyslu pro zázračnost.

Zázraky církve.

Zázraky vypravované církevními Otcí a středověkými spisovateli jako obyčejné a nepochybné události. — Rychlý vzrůst skepticismu o tom předmětu po reformaci. — Skeptický způsob myšlení působí mocněji na současné vypravování nežli na dějepisné. — Domněnka prvních protestantů, že zázraky přestaly, když církevní Otcové zemřeli. — Pronásledování pokládáno některými anglickými kněžími za náhradu zázraků. — Názory Lockeovy a Newtonovy o předmětu. — Tendence osmnáctého století proti zázračnosti. — Middleton. — O jeho zásadách vykládají Church, Dodwell, Gibbon, Hume, Farmer, Warburton a Douglas. — Všeobecné zavržení patristických zázraků. — Vznik traktarianismu. — Nepatrné místo, jež katolické zázraky zaujímaly v diskusi, jim vyvolané. — Slabost obyčejných důkazů proti trvání zázraků. — Vývoj protestan-

tismu na pevně k racionalismu. — Racionalistické směry v římsko-katolických zemích. — Vznik a úpadek dokazující školy v Anglii. — Změna pojmu o zázracích. — Rozumnost učení o prostředkování. — Přehled stupňů racionalismu v jeho poměru ku zázračnosti. — Jeho příčiny. — Jeho vliv na křesťanství. . . . .

153

Kapitola III.

Esthetický, vědecký a mravní vývoj racionalismu.

Očekávání zázraků vyrůstá z náboženských pojmů prvního stupně civilizace a jeho úpadek obsahuje všeobecnou změnu náboženských názorů. — Fetišism nejspíše prvním stupněm náboženské víry. — Příklady fetišských pojmů v první církvi. — Patristické názory o kříži a křestní vodě. — Anthropomorfism následujícím stupněm. — Lidé pak připisují vládu všehomíra bytostem sobě podobným; ale, jsouce neschopni soustředit svou pozornost na neviditelné, klesají v modloslužbu. — Modloslužba někdy známkou pokroku, někdy zpátečnictví. — Dokud ona trvá, jest umění nejvčetnějším výrazem náboženské představy. — Vliv národních náboženství na umění perské, egyptské, indické a řecké. — Umění katakomb vůbec prosto modloslužby a terorismu. — Jeho symbolism. — Pokrok anthropomorfismu. — Postavení první osoby Trojice v umění. — Vzrůstající uctívání Panny Marie — silí se gnosticismem — dogmatickými větami — malířstvím — celibátem a křížáckými válkami. — Jeho mravní následky. — Vzrůst modlářských pojmů. — Stupně uctívání ostatků. — Náchylnost k zázračnému halí obrazy zvláštní svatosti. — Obraz edesský. — Socha foinická v Paneas. — Obrácení barbarů činí modlářství všeobecným. — Dekret iliberský. — Obrazoborci. — Druhý sněm nicejský. — Sv. Agobard. — Mahomedanism jediným příkladem velikého náboženství, združujícího polobarbary od modloslužby. — Tři příčiny jeho zdaru. — Nizký stav umění za doby středověkého modlářství. — Rozdíl mezi náboženským a esthetickým citem. — Odpor proti novotám. — Protiva mezi pohanským a křesťanským cenením těla. — Řecká modloslužba přešla v umění. — Její čtyři stupně. — Podobný přechod děje se v kře-

sfanství. Řecký vliv na umění. — Obrazoborství. — Tradice o ošklivosti Kristově. — Byzantský soch. — Přerušen studiem starověkého sochařství, obnoven Mikulášem z Pisy. — Křesťanská škola Giottova a Fra Angelicova — odpovídala duševnímu rázu doby. — Vliv Dantův. — Apokalyptické předměty. — Pokrok terorismu v umění. — Vzrůst skepticismu. — Náboženské malby pokládány prostě za studium krásna. — Vliv benátské smyslnosti. — Smyslnost jest příznivou umění. — Paralela mezi Tizianem a Praxitelem. — Vliv pohanského sochařství. — Dějiny řeckých soch po vzniku křesťanství. — Reakce ve prospěch spiritualismu vedena Savonarolou. — Úplná sekularisace umění Michel Angelem. — Kruh malířství ukončen. — Podobný přechod nastal v architektuře. — Kolísání v tom, jak tato byla ceněna, představuje kolísání náboženských citů. — Úpadek gotického stavitelství. — Brunelleschi. — Chrám sv. Petra. — Intelektuální důležitost dějin umění. — Euthanasie názorů. — Trvalý odpor proti anthropomorfismu. — Výsledky veškerých vlivů civilisace, ale zejména zasáhnutí přírodní vědy na staré představy o vládě všehomíra. — V prvotní církvi byla věda podřízena soustavám výkladu Písma. Alegorická škola Origenova. — Sv. Augustin de genesi. — Doslovná škola. — Spor o antipodech. — Kosmas. — Virgilius. — Vznik soustavy Kopernikovy. — Foscarini a Galileo odsouzení. — Vliv theologie na pokrok vědy. — Míňení Baconovo. — Astronomie ničí starou představu o postavení člověka na světě. — Filosofická důležitost astrologie. — Geologie vyvrací učení o trestné povaze smrti. — Rostoucí smysl pro zákon. Důvody, proč zřejmě náhodné zjevy zvláště se družily s náboženskými ideami — O metání losů. — Vědeckým výkladům se připisuje bezbožný ráz. Rozdíl mezi pojmem božství ve vědeckém a nevědeckém věku. — Vzrůst astronomie. — Vlasatice. — Paracelsus, Bayle, Halley — jich vliv. — Vznik vědeckých akademii. — Převaha víry v zákon. — Drsnější rysy theologie tím opraveny. — Morfologická theorie všeho míra. — Její vliv na dějiny. — Nenáležitě účinky vědy. — Vliv na výklad bible. — La Peyère. — Spinoza. — Kant. — Lessing. — Mravní vývoj provází duševní hnutí. — Osvětlení jeho povahy. — Mravní genius. — Vztahy

theologie k morálce. — Úplné rozloučení ve starověku. — Původnost mravního typu křesťanství. — Pojmy o božství. — Zmizení povinností nesouvisících s naší mravní povahou. — Dějiny náboženského terorismu. — Patristická představa pekla. — Origenes a Řehoř z Nyssy. — Nejasné pojmy židů a pohanů o té věci. — Učení o očištění. — Scotus Erigena. — Svrchovaný terorism ve čtrnáctém století. — Zničení přirozeného náboženství pojmem pekla. — Jeho účinek zvykáti lidi, aby pohlíželi na utrpení jiných se zálibou. — Doklad toho z Tertulliana — z dějin pronásledování — a z dějin mučení. — Zrušení muk ve Francii, Španělsku, Prusku, Itálii a Rusku. — Poměry mezi převládajícím smyslem nesmírnosti hřichu a přísnoští trestního zákonníku. — Úpadek středověkých pojmů o pekle přísluší dilem pokroku mravní filosofie a dilem pokroku psychologie. — Strašidla a víra v peklo úhelnými kameny psychologie Otců. — Zavržení platonismu. — Dvě školy materialismu. — Materialism středověku. — Podnět daný psychologii Averroem — a mystiky čtrnáctého století. — Descartes. — Swinden, Whiston, Horberry. — Změna v církevním typu charakteru. — Theologové se účastní zdokonalení anglického trestního zákonníku. — První podnět dal Voltaire a Beccaria. — Bentham. — Vymytí doktriny o budoucích mukách z náboženských představ . . . . .

Kapitola IV.

O pronásledování.

Část I.

Příčiny pronásledování.

Pronásledování jest výsledkem nikoli osobního charakteru pronásledovatelů, nýbrž zásad, ke kterým se hlásí. — Základem všech náboženských soustav jest vědomí ctnosti a vědomí hřichu. — Politické a duševní okolnosti vnášejí do každé soustavy svou poměrnou důležitost. — Tyto city obracejí se znenáhla v dogmata, pod názvem ospravedlnění skutky a ospravedlnění věrou. Dogmata nepřesnými výrazy mravních citů. — Pojem dědičného hřichu. — Theorie k jeho objasnění

— Pokrok demokratických obyčejů jej ničí. — Jeho dogmatickým výrazem jest učení, že všichni lidé od přírody jsou odsouzeni k zatracení. — Shodnost Otců o nespasitelnosti nekrřtěných dětí. — Spor o jich osudu. — Řeční Otcové věřili v limb — latinští Otcové jeho popírali. — Augustin, Fulgentius, Origenes spojuje toto učení s proexistencí. — Pseudo — krty středověku. — Reformace zplodila sporné směry o tom předmětu, zmenšujíc význam účinnosti obradů, zvěšťujíc význam přisouzené viny. — Lutheráni a kalvinisté přidržovali se učení, které bylo méně pověrečným, ale urážlivějším než učení katolické. — Jonathan Edwards. — Dogmatický ráz prvotního protestantismu. — Racionalism se objevil se Socinem. — Co předcházelo italský racionalism. — Socinus zavrhuje prvotný hřích — rovněž tak Cvingli. — Racionalistické snahy tohoto reformátora. — Rychlý pokrok jeho názoru o křtu. — Účel doktriny o odsouzení všech lidí vztahuje se na dospělé. — Mnění otcův o zatracení pohanů. — Učení o samospasitelnosti utvrzuje moc cirkve a zkracuje záchvaty reformace. — Téměř všichni protestanté je přichvalovali. — Protest Zwingliho. — Protiva mezi dogmatickým a přirozeným náboženstvím vyplývá z toho učení. — Vliv na učení o predestinaci. — Augustin — Luther, de Servo Arbitrio — Kalvín a Beza. — Škodný vliv učení o samospasitelnosti na mravnost — a cit pravdy. — Zbožné klamy. — Úplné zničení citu pravdy za středověku vlivem theologie. — Třídy, které byly nejvíce oddány klamu, prohlašovaly lehkověrnost za ctinost. — Pascalova a Craigoova učení o pravděpodobnosti. — Ožiti smyslu pro pravdu přísluší světským filosofům sedmnáctého století. — Příčiny vlivu Baconova, Descartesova a Lockeova. — Úpadek theologické viny nezbytným předchůdcem jich zdaru . . . . .

357

Omyly tiskové.

Díl I.

Na str.	34. ř. 11.	zdola místo	divá čti živá.
» »	38. ř. 10.	» »	naplnila čti naplnilo
» »	44. ř. 8.	» »	ať čti a.
» »	56. ř. 9.	» »	krbu čti kržu
» »	76. ř. 6.	shora »	dle sil, kterou čti dle síly, s kterou
» »	86. ř. 4.	» »	směry čti změny
» »	102. ř. 2.	» »	anděli čti anděly
» »	121. ř. 13.	zdola čti:	čarodějnice, a Cromwell
» »	141. ř. 16.	shora místo	nejskouromnějši čti nejsoukromějši.
» »	182. ř. 8.	zdola »	rozšíření čti rozšířeni
» »	192. ř. 9.	» »	mlčely čti mlčky.
» »	213. ř. 18.	» »	oprav zkromolený řecký text
» »	222. ř. 9.	» »	místo od jejího čti od jejíž.
» »	225. ř. 2.	» »	čti In hoc dulci dubio Dulcis est collatio.
» »	225. ř. 3.	» »	místo uberv čti ubere.
» »	229. ř. 3.	shora čti:	od uctívání <i>soch</i> , ač je připouštěli u <i>obrazů</i>
» »	231. ř. 7. a 6.	zdola čti:	donare. Cui . . . . . adorat, Deus
» »	237. ř. 8.	zdola místo	smýšlení čti myšlení
» »	253. ř. 9.	» »	místo štětce čti dláta
» »	270. ř. 2.	» »	místo sloučily čti sloučili
» »	280. ř. 16.	» »	oprav zkromolený řecký text (místo χ čti κ)
» »	282. ř. 32.	zdola místo	Congregatanionis čti Congregationis
» »	307. ř. 7.	zdola místo	Strasus čti Strauss
» »	331. ř. 11.	shora místo	exulten čti exultem
» »	336. ř. 19.	» »	Biskus čti Biskup
» »	362. ř. 6.	» »	přirozeny čti přirozenými
» »	366. ř. 3.	zdola místo	Jeronn čti Jeronym
» »	367. ř. 17.	» »	actiones čti actionis
» »	392. ř. 14.	» »	čti: Popish Practices, or

Na str.	392. ř.	5. zdola	čti:	nespravedlnosti v potrestání
» »	404. ř.	15. »	čti:	důkazem. Protestanté
» »	408. ř.	11. shora	místo	Bacozovými čti Bacozovými
» »	412. ř.	10. »	čti:	Sir Matthew Hale — Glanvil
» »	414. ř.	3. zdola	místo	Peyére čti Peyrère
» »	416. ř.	7. shora	čti:	spreexistencí.— Pseudokřty
» »	416. ř.	13. zdola	místo	Zwingliho čti Cvingliho.

Díl II.

» »	18. ř.	15. zdola	místo	na nás čti nás
» »	37. ř.	2. shora	»	také čti tak
» »	48. ř.	5. »	»	byli čti byl
» »	51. ř.	9. »	»	tí, kdo čti ty, které
» »	57. ř.	13. »	»	poznámku viz na str. 58.
» »	63. ř.	6. zdola	místo	Chillingsworthův čti Chil- lingworthův
» »	64. ř.	1. shora	místo	Chillingsworthem čti Chil- lingworthem
» »	137. ř.	4. zdola	místo	Hilarion čti Hilarius
» »	162. ř.	9. shora	»	rád čti řád
» »	179. ř.	3. a 4. »	»	její čti jich
» »	180. ř.	4. shora	místo	zákonům čti k zákonům
» »	189. ř.	9. zdola	»	pojednávající čti pojedná- vající
» »	194. ř.	1. shora	místo	jež čti jež
» »	204. ř.	5. »	»	kterou čti které
» »	218. ř.	15. zdola	»	idealisovány čti idealisovány
» »	219. ř.	10. »	»	nevyšší čti nejvyšší
» »	231. ř.	3. »	čti:	k upálení
» »	239. ř.	8. »	místo	biskupky čti biskupy
» »	253. ř.	10. »	»	τόπος čti τόπος
» »	272. ř.	1. shora	»	upálení čti upálení
» »	275. ř.	17. zdola	»	svým čti svými
» »	307. ř.	8. shora	»	Docely čti Docela
» »	310. ř.	3. »	»	znavěného čti znavěného
» »	320. ř.	11. »	»	které čti který
» »	358. ř.	2. zdola	»	neprospěšném čti nepro- spěšném
» »	366. ř.	16. zdola	»	soudním čti soudným
» »	369. ř.	15. »	»	Otcové čti Otcové.

SEMINÁRNÍ

Hist.-práv.

KRUIČOVNA

oudělení